Giuseppe Fiori

ANTONIO GRAMSCI

Bir Devrimcinin Yaşamı

iletişim | biyografi

Giuseppe Fiori ANTONIO GRAMSCI

iletişim

Savcı, 2 Haziran'da konuştu. Şiddetli bir tiraddı. Gramsci'den söz ederek, "Bu beynin işlemesini yirmi yıl durdurmalıyız," dedi.

GIUSEPPE FIORI

GIUSEPPE FIORI 1923'te Sardunya Adası'ndaki Silanus'ta doğdu. Hukuk eğitimini bitirdikten sonra gazetecilik yapmaya başladı, İtalyan Radyo Televizyon Kurumu RAI'nin Cagliari bürosunda görev aldı. *Paese Sera* gazetesinde müdürlük yaptıktan sonra sol kanattan (Sinistra Indipendente) senatör olarak üç dönem mecliste yer aldı. Geniş kültürel donanımıyla bilinen ve 2003 yılında Roma'da ölen Fiori'nin yazdığı çok sayıda kitap içinde özellikle politik biyografiler dikkat çekicidir.

İletişim Yayınları 1403 • Biyografi Dizisi 8
ISBN-13: 978-975-05-0688-8

1. BASKI 2009, İstanbul
2. BASKI 2014, İstanbul

EDİTÖR Kıvanç Koçak
DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu
KAPAK Suat Aysu
KAPAK FOTOĞRAFI 1920'li yıllarda 30'lu yaşlarını süren Gramsci
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Oben Üçke
DİZİN Özgür Yıldız
BASKI ve CİLT Sena Ofset SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

GIUSEPPE FIORI

Antonio Gramsci

Bir Devrimcinin Yaşamı

Vita di Antonio Gramsci

İNGİLİZCE'DEN ÇEVİREN
Kudret Emiroğlu

iletişim

Oğlum Enrico'ya

Önsöz

Gramsci bir mektubunda baldızı Tatiana'ya şöyle yazmıştı: "Çocukların fotoğraflarını aldım, beni ne kadar sevindirdiğini tahmin edersin. Gerçekten gövdeleri ve bacakları olduğunu kendi gözlerimle görmek de çok sevindiriciydi, üç yıldır yalnızca başlarını gördüğüm için kanatsız meleklere dönüştüklerini düşünüp üzülmeye başlıyordum."

Bu kitabın amacı da Gramsci'nin kendi portresini tamamlamak, zaten bildiğimiz "başına" –düşün adamı ve siyasal önder– "gövde ve bacaklar" eklemek. Yani çocukluktan olgunluğa, açlık, aşk ve yavaş ölüm günlerinde, "bütün" kişiliğini oluşturan insanî etkenleri göstermek. Kitap, yakın arkadaşlarının verdiği adla "Nino" Gramsci'nin portresidir.

Kitap Gennaro Gramsci'ye, Antonio'nun kardeşine çok şey borçlu. Gennaro'yu sevgiyle anıyorum; Roma'da, 30 Ekim 1965'te, kitap yeni yazıldığında trajik bir trafik kazasında öldü.

Teresina Gramsci'ye özellikle henüz yayımlanmamış mektupları verdiği için; Edmea ve Carlo Gramsci'ye; Alfonso Leonetti, Elsa Fubini ve Renzo De Felice'ye; Schuct ailesiyle ilgili bilgi ve belgeleri veren Leonilde Perilli'ye; Antonio Gramsci'nin Ghilarza'daki eski oyun ve okul arkadaşlarına, Cagliari'deki Dettöri Lisesi'ndeki arkadaşlarına, Turin yılla

rındaki arkadaşlarına; onun trajik yaşam öyküsünün tanıklığını yapan bütün mücadele ve hapishane arkadaşlarına teşekkür borçluyum.

GIUSEPPE FIORI

1

Gramscilerin Sardunya'da yaşadıkları tek katlı ev, kırmızı lav taşlarından inşa edilmiştir ve Ghilarza'nın ortasındadır. Ghilarza, Barigadu Platosu'nun ortasında, Oristano ve Macomer arasında büyük bir köydür. Bugünlerde evin bulunduğu yerde Antioco Porcu adlı bir kumaşçı ve konfeksiyoncunun dükkânı var. O da (herkesin burada Antonio'ya verdiği adla) Nino Gramsci'nin babasını ve annesini tanıyor, "Bay Ciccillo ve Peppina Marcias"ı:

> "Francesco Gramsci –ama biz ona burada Bay Ciccillo deriz– buraya 1881'de, genç yaşla geldi. Yirmi yaşındaydı ve ilk işe başlayışıydı; memleketi Gaeta'dan gelip yerel tapu dairesinde görev almıştı. Denizi aşıp kıtadan gelen birçokları gibi, o da herhalde taşrada rahatsız birkaç yıl geçireceğini, bütün işe yeni başlayanlar gibi burada kısa bir dönem kalacağını düşünüyordu. Fakat yaşamının geri kalanını burada geçirdi. Ales ve Sorgona'daki birkaç yıl dışında daima burada, şimdi konuştuğumuz evde yaşadı. 1937'de, Ghilarza'ya gelişinden elli beş yıl sonra öldü. Sonlara doğru şivemizi de kendine göre konuşur olmuştu. Burada bazıları ona *tiu** Gramsci derlerdi."

(*) Pek yaygın kullanımı olmayan, "amca" anlamında sözcük – e.n.

Antonio Gramsci'nin fakir bir kökeni olduğu söylenmiştir ve buna hâlâ yaygın biçimde inanılır. Antioco yanıtlamadan önce başını sallıyor:

"Öyle değil. Babası, Bay Ciccillo'nun okuldan ayrıldığına ilişkin belgesi vardı. Avukat olmaya çalışıyordu ve babası ölünce çalışmak zorunda kalmıştı. Bay Ciccillo'nun babası da sanırım jandarmada albaydı. Nino Gramsci anne tarafından da saygın bir aileden geliyordu; Marcias ailesi çok zengin değildi, fakat fakir de değildi.

Aynı konuda Antonio'nun ağabeyi Gennaro bana şöyle demişti:

"Biliyorum. Togliatti bir keresinde Nino'nun köy kökenli olduğunu yazınca birçok yaşam öykücüsü de aynı şeyi yaptı, fakat gerçekten uzaklaşıyorlardı...

Nino'nun kendisi de hapishaneden yazdığı bir mektubunda ailemizin kökeninden söz etmişti. Şimdi ben öyküyü tamamlayabilirim. Büyük dedemiz 1821 halk ayaklanmasında Epir'den kaçıp gelmiş bir Yunan-Arnavut'tu ve çabucak İtalyanlaşmıştı. Gennaro adlı oğlu İtalya'da doğmuştu ve bu ad bana verildi. Bu Gennaro, yani dedemiz, Bourbon jandarmasında albaydı. Teresa Gonzales'le evlenmişti; kız, başka birçokları gibi İspanya işgali bittiğinde güney İtalya'ya yerleşen İtalyan-İspanyol kökenli Napolili bir avukatın kızıydı. Beş çocukları vardı, babam sonuncusuydu; Gaeta'da, 1860 Martı'nda doğmuştu. General Cialdini'nin birliklerinin şehri sarmasından birkaç ay önce.* Bourbon egemenliği sona erince dedem jandarmaya alınmış ve albay rütbesi kabul edilmişti. Beş çocuktan tek kız Gaetalı bir zenginle evlendi, beyin adı Riccio'ydu. Diğer çocuklardan biri maliyeciydi, öbürü Roma istasyon müdürlüğü yaptıktan sonra demiryollarında müfettiş oldu. Üçüncü oğul, Nicolino Am-

(*) Bourbon rejiminin son günlerinde (İki Sicilya Krallığı), Garibaldi'nin (güneyden ilerleyen) ordusu ile Kral Victor Emmanuel II'nin Piyomente ordusu (kuzeyden geliyordu) askerî direnci Napoli ve Roma arasında kalan Capua ve Gaeta'da kırıldı. Piyomente generali Cialdini, Gaeta'yı 1860 sonbaharında aldı. İng. ç.n.

ca subay oldu. Babam içlerinde en şanssızıydı, babası öldüğünde daha hukuk öğrencisiydi. İş bulması gerekti ve Ghilarza'da tapu görevi çıkınca oraya gitti. Nicolino Amca da Sardunya'ya gönderilmişti; önce La Maddalena'ya, sonra Sassari ve son olarak Ozieri'ye. Burada levazım deposundan sorumlu subay olmuştu, orada da öldü. Yani babamın ailesi, devlet bürokrasisinin orta katlarında görev alan iyi halli güneylilerdendi."

Peppina Marcias'ın durumu nasıldı? Gennaro, "Annemiz" diye devam etti, "Marcias ailesinden Terralba ve Corrias'ın kızıydı, Ghilarzalı'ydı. Anne tarafından dedem vergi toplayıcısıydı ve bir parça toprağı vardı. Yani Marcias'lar da orta sınıftandılar, köylerimizin koşullarından oldukça iyi durumdaydılar. Evleri, arazileri ve iyi yaşamalarına yetecek gelirleri vardı."

Peppina Marcias, Bay Ciccillo'dan bir yıl sonra, 1861'de doğdu. Uzun ve güzeldi, öteki Ghilarza kızlarından toplumsal basamakta daha yukardaydı, daha çabuk da dikkati çekiyordu (Onu gençliğinde tanıyan Alesli bir terzi "Avrupalı gibi giyinirdi" diyor). İlkokulu üçüncü sınıfa kadar okumuştu ve eline ne alsa, Boccaccio'yu bile, okuyabiliyordu. O zamanda okuma yazma bilmek özellikle bir kadın için önemli bir ayrıcalıktı.[1] Francesco desti izdivacını istedi. Ama Campania'da ailesi bu evlenme isteğine bozulmuştu. Özellikle annesi, oğlunun, bir albayın oğluyken ve hukuku neredeyse bitirmişken, daha aşağı sınıftan biriyle evlenmesi düşüncesiyle çarpılmıştı. Gene de evlendiler; kız 22'sindeydi, Ciccillo 23'ünde. Ertesi yıl, 1884'te Gennaro doğdu. Aile çok geçmeden, Ales tapu dairesindeki görev için taşındı. Öteki üç çocuk orada doğdu: Graziette 1887'de, Emma 1889'da ve Antonio 22 Ocak 1891'de. Yedi gün sonra vaftiz edildi.

Gramsciler dindar mıydı? Bonarcado'da, Ghilarza'dan uzak olmayan köyde, Gramsci'nin mektuplarında adı çok ve dikkatle geçen bir kız, Gennaro'nun kızı Edmea yaşar. Şimdi orta yaşlı, beyazlaşan saçlarıyla bir doktorun karısı ve ilkokul öğret

---

1 Dönemin güvenilir yazarı Vittorio Angius şöyle diyor: "Bütün kasabada okuma yazma bilenler iki yüz kadardı." Ghilarza'nın nüfusu o zaman 2.200 civarındaydı.

meni. Cicillio ve Peppina Gramsci'nin dinsel inançları hakkında şöyle diyor:

> "Dedem günlük yaşamında Hıristiyanlığın gereklerini yerine getiren biri değil. Fakat yaşamının son günlerinde, evde umarsız yatarken, Perhiz'de kendisini ziyarete gelen vaizin arkadaşlığından hoşlandığını anımsıyorum. Adam, 'Biliyor musun orada yatarken aynı Giosuè Carducci gibisin'* derdi ve dedem de bunun kendisini neşelendirmek için söylendiğini anlardı. Arkadaş oldular. Birlikte, güneşin altındaki her şeyden söz ederek saatler geçirdiler. Dedem ölmeden önce günah çıkartmak istedi... Babaannem kiliseye daha düzenli devam ederdi, her pazar sabah erkenden ayine giderdi. Sonra hastalandı ve dışarı çok az çıktı. Ama o zaman da hep Tanrı'yı düşünürdü, özellikle Nino Amca hapse düşünce; onu, 'Ah Tanrım, ben senden ayrı bir şey değilim, hiçbir şeyim. Lütfen bana dayanma gücü ver...' diye tekrarlarken duyardım. Ölürken beni çağırdı ve bana papaz tarafından kutsanmış bazı şeyleri armağan olarak bıraktı..."

Gramsci'nin hapishane mektuplarından birinde ailenin üyelerinden biri hakkında aşağıdaki tanımlamayı buluyoruz. Grazia Delogu, Peppina'nın evlenmemiş üvey kız kardeşiydi, sürekli Gramscilerle kalırdı ve Antonio'nun ikinci annesi gibiydi:

> "Grazia Teyze bir zamanlar Donna Bisòdia adlı çok dindar bir kadının yaşadığına inanırdı. O kadar dindardı ki, İsa'nın duasında yeri vardı. Gerçekte duada 'dona nobis hodie' şeklinde geçiyordu, fakat birçokları gibi teyzem de yanlış yorumuyla Donna Bisòdia diye okurdu. Onu, herkesin kiliseye gittiği ve dünyada hâlâ gerçek inancın bulunduğu eski iyi günlerin soylu bir hanımı gibi tasarlardı. Bu hayalî Donna Bisödia'nın bize örnek olarak gösterilmesinden bir öykü yapılabilir. Grazia Teyze, Grazietta veya Emma'ya, 'Ah, bir parça Donna Bisödia'ya benzemiyorsunuz' diye ne kadar çok söylenirdi."

(*) Giosuè Carducci (1835-1907): 1880-1890 dönemi boyunca İtalyan kültüründe etkin olmuş ünlü İtalyan şair – İng. ç.n.

Antonio Gramsci'nin vaftizinde papaz, Ales'in yerel papazı Marongiu değildi. Bu, çok daha ciddi bir olaydı: Yerel kilise kayıtlarında bebeği vaftiz edenin "Şerefli ve Muhterem Teoloji Doktoru Piskopos Yardımcısı Sebastiano Frau" olduğunu okuyoruz. Vaftiz babası ise Masullaslı hukukçu Francesco Puxeddu'ydu.

Törenden sonraki kutlamaları hâlâ anımsayanlar var. Terzi Nicolino Tunis (şimdi çalışamadığından işi bırakmış) onlardan birisi:

> "Ailelerimiz çok yakındı. Babam yerel mahkemede mübaşirdi; Bay Ciccillio'yla saatler geçirirlerdi ve Bayan Peppina da evimizde kendi evinde gibiydi. Kız kardeşlerimden birinin vaftiz anasıydı, ona da Peppina adı verilmişti. Nino Gramsci vaftiz edildiğinde ben on yaşındaydım. Günün mutlu havasını, Ghilarza'dan getirilen güzel şeyleri ve şeker bolluğunu, çocuğun törenine katılan büyük kalabalığı hâlâ anımsıyorum. Ben Gennaro'nun arkadaşıydım ve benden çok küçük olmalarına karşın Grazietta ve Emma'yla da oynardım. Nino'yu ne kadar taşıdığımı ve kucağıma aldığımı Allah bilir. Hoş, güzel çocuktu, açık renk gözleri vardı. Bay Ciccillo Sorgono'ya taşındığında daha çok küçüktü ve bir daha onu görmedim."

Gramscilerin Ales'teki yaşantılarından kalan başka bir şey yok. Doğduğu ev, Ciccillo ayrıldıktan sonra Melis adlı bir papaza kaldı, sonra yaklaşık yirmi yıl faşist partinin yerel karargâhı oldu ve şimdi de alt katı bar olmuş: Bar dello Sport. Girişte, aperatif meze ve içkilerin, boyalı tenekelerin reklamları yanında bir plaka var. Şunlar yazılı: "Şehit olmasından on yıl sonra, Antonio Gramsci'nin onuruna, doğduğu eve bu taş konulmuştur; hemşehrilerinin sevgisi ve bütün özgür insanların minnettarlığıyla." 1947'den önce, Cagliari'de Gramsci onuruna bir şey yapmak için bir komite kuruluncaya dek, Aleslıların birçoğu böyle tanınmış bir hemşehrileri olduğunu bilmiyordu.

> Antonio bir yaşlarındayken Sorgono'ya taşındılar. (Antioco Porcu anlatıyor.) Ve Nino, yaz ayları dışında yedi yaşına kadar

orada kaldı. Yazları Ghilarza'ya gelirlerdi. Bu arada aile büyüdü, 1893'te Mario, 1895'te Teresina ve 1897'de Carlo doğdu. 1898'de sürekli olarak Ghilarza'ya taşındılar. Bay Ciccillo ve Bayan Peppina bir daha buradan ayrılmadılar."

Dramatik bir dönüştü. Bölgenin küçük siyasal dolaplarında ciddi gelişmeler olmuştu ve Ciccillo Gramsci için oldukça yıkıcı sonuçlar doğurmuştu: İşini kaybetti ve sonunda hapse girdi. Öykü 1897 seçimleriyle başlamıştı.

Tarihçi Bellieni, *fin-de-siecle,** Sardunya "siyasal işlerinde kuramsal tartışma" olmadığını yazar: "Partiler gerçekte birkaç büyük adamı izleyen insanlardı." Bunun doğrudan tanığı var: Başbakan Crispi, Ozieri milletvekili Francesco Pais Serra'dan, 1894'te, adanın ekonomik koşulları ve hukukun uygulanışı ile ilgili bir araştırma istemişti. Bir buçuk yıl sonra Pais Serra raporunu hazırlamıştı:

> "Buralarda birkaç merkezin dışında ve gerçekten çok az insanın haricinde tutucu, liberal, demokrat veya radikal terimlerinin hiçbir anlamı yok. Sosyalizm, anarşi veya klerikalizm hiç duyulmamış. Gene de partiler çok canlı, kavgacı, inatçı ve uzlaşmaz. Fakat bunlar siyasal partiler değil; genel veya yerel çıkarlardan esinlenmiyorlar, şahıs partileri, sözcüğün en dar anlamıyla aile temelli klik partileri. Daha büyük kişisel fraksiyonların kanatları altında her kasabada mikroskobik kişisel fraksiyon ve klikler var. Her gün birbirleriyle yüzleşmek ve birbirlerinden nefret edecek şiddetli tartışmalara girişmek durumundalar... Bu durum onları daha büyük kliklere bağlıyor ve karşılık olarak kendi küçük arbedelerinde korunuyorlar ve yardım alıyorlar; kişisel destek görüyor, yasayla uyuşmayan işlerinden, hatta bazen gerçek suçlarından kurtulmalarını sağlıyor."

Pais Serra, "eski feodal mücadele", "sonuçları daha kötü ve yıkıcı olan, tırmanan bir tür vasallığa yol açmış" sonucuna varıyor.

(*) Fransızca'da daha çok 18. yüzyılın bitişi, yeni bir toplumsal ve kültürel dönemin başlangıcı için kullanılan deyim – e.n.

Sorgono, 1897 seçimlerinin iki yerel şef Francesco Cocco Ortu ve Enrico Carboni Boy arasında acı bir çekişmenin oluşturduğu Isili seçim bölgesindeydi. Cocco Ortu, Sardunya'nın önde gelen kişilerinden birisiydi. Yirmi yıldır zaten parlamento üyesiydi ve iki kez müsteşar olmuştu; birincisinde Tarım Bakanlığı'nda, ikincisinde Adalet Bakanlığı'nda. Bellieni onu "fraksiyon anlayışının en iyi örneği" diye tanımlar. Fakat önündeki seçimler bu etkili adam için daha zor görünüyordu. Genç rakibi kendi kasabasında, Nuragus'ta, dikkate değer sayıda izleyiciye sahipti. Tonara ve Sorgono gibi seçim bölgesinin anahtar yerinde de güçlüydü. Ciccillo Gramsci yeni adamla, Carboni Boy'la bağlantı kurdu.

Savaş kıyasıya oldu, son oya kadar acımasızca sürdü. Ama Cocco Ortu yeniden seçildi ve gücü daha da arttı. Birkaç ay içinde Di Rudini kabinesinde Tarım, Endüstri ve Ticaret Bakanı oldu. "Cocchistlerin", Coccu Ortu'nun arkasındaki "nefret eden, şiddetli" adamların tutumunun ne olduğunu Pais Serra'nın raporundaki bir başka bölümden çıkartabiliriz: "Şu veya bu partinin Roma'daki başarısı fazla önemli değildir... Önemli olan parti şefinin merkezî hükümette etkinliğe sahip olmasıdır; böylece Sardunya'daki destekçilerine nimetler dağıtır, fatih gibi davranır ve yenenleri yüceltir, yenilenleri küçük düşürür." Ciccillo Gramsci kendini yenilenler safında buldu, bu durumda karşılaşılacak bütün kötü durumlarla karşılaştı ve "kötüye kullanılan adalet"e de uğradı.[2]

Seçimden birkaç ay sonra üzücü bir olay Ciccillo Gramsci'yi Sorgono'dan ayrılmaya zorladı; Ozieri'de levazım deposundan sorumlu olan, kardeşi Nicolino, 17 Aralık'ta kırk iki yaşında aniden öldü. O da cenazeye ve Gennaro'nun eğitiminin nasıl sürdürüleceğine karar vermeye gitti, çünkü Gennaro artık Nicolino amcasında kalamazdı. O ayrılır ayrılmaz Sorgono'dan Cagliari'ye bir telgraf ulaştı. Telgrafı bir "Cocchist" göndermişti, Ciccillo'nun ayrılışını fırsat bilerek tapu dairesinin teftişe ge-

2 Alfredo Niceforo, o zaman "daha uygun bir deyim bulunamaz" diye yazıyordu: "Sardunya'nın her yerinde parlamenterlerin ve reislerin adaleti nasıl bozduklarını gördükçe büyük nefret ve tiksinti duyuyorduk."

reksinimi olduğunu söylüyordu. Ozieri'den döndüğünde Ciccillo hakkında soruşturma açıldığını öğrendi.

Dairede işler olması gerektiği gibi bulunmamıştı. Kuşkusuz ince bir suiistimal vardı. Açığa alınmış ve maaşı kesilmiş, ailesiyle Ghilarza'ya dönmüştü. Orada terk edilmişlik, yıkılmışlık ve tutuklanma korkusuyla birkaç ay geçirdi. Otuz sekiz yaşındaydı, işini yitirmişti ve her an daha kötüsü olabilirdi... 9 Ağustos 1898'de jandarma onu almaya geldi. Zimmet, görevini kötüye kullanma ve tahrifattan suçlandığını öğrendi.

Kendisini Oristano Hapishanesi'nde buldu ve on beş ay sonra 28 Ekim 1899'da Cagliari'de mahkemeye çıkana kadar orada kaldı. Mahkeme de bir yıl sürdü. O zamanlar zimmet davalarına Assize Mahkemesi bakardı, 27 Ekim 1900'de onu mahkûm eden mahkeme de burasıydı. Kararda "az zarar ve küçük kayıp", soruşturmada yalnızca değersiz bir miktar kayıp bulunduğu için, hafifletici neden sayılmıştı. Fakat o günlerde hukukta bu tür işler ciddiye alınırdı ve en az ceza verilmesine karşın beş yıl, sekiz ay ve yirmi iki güne çarptırılmıştı.

Peppina Marcias, en küçüğü hâlâ kucağında, en büyüğü (Gennaro) on dördünde yedi çocukla kalakalmıştı. Antonio yedisindeydi. O zamana değin Gramsciler dengeli, sakin bir yaşam sürmüşlerdi; zengin değillerdi fakat her zaman geçinme olanakları da vardı. Her ay gelen para, kendine yeterli ekonominin egemen olduğu dönemde, bugünkünden çok daha değerliydi, o zaman dolaşımda hâlâ az bir para vardı. Şimdi, Bay Ciccillo'nun aniden hapse girmesi ve maaşının kesilmesiyle ailenin havası değişmişti. Zor günler başlamıştı. Ve felaket felaket üstüne geldi. Antonio zaten fiziksel bozukluklar göstermeye başlamıştı.

2

Gramsci'nin çocukluğunu bana –mektuplardan birinde adı geçen– Nennetta Cuba anlattı. Yetmiş sekiz yaşında. Yaşıtı ve Grazietta'nın arkadaşıydı. Ghilarza'da Gramscilerin karşısında oturuyorlardı, aileden biri olarak kabul edilirdi:

"Nino, hep... evet, kambur diyelim, öyle değildi. Küçükken tamamıyla normaldi. Belki biraz narindi. Ama normal, tatlı bir bebekti... Benden dört yaş küçüktü. Onunla hep alay ederdim fakat onu hastalanmadan önce güzel, normal bir çocuk olarak, kıvırcık, açık saçlı, mavi gözlü hoş bir çocuk olarak anımsıyorum. Sonra sırtında o çıkıntı oldu, neden oldu bilmiyorum, normal büyümesi durdu. Boyu uzamadı, öyle kaldı. *Tia** Peppina hastalıkla baş etmek için her şeye başvurdu, zavallı. Şaşırmıştı, çok korkmuş görünüyordu. Onu soyar, saatlerce tentürdiyotla ovardı ama yararı olmazdı. Çıkıntı her geçen gün büyüdü. Oristano'ya baktırmaya gittiler. *Tiu* Gramsci onu Caserta'da uzmanına da gösterdi. Eve döndüklerinde yaptıkları şey onu tavandan asmaktı. Ona üstünde halkalar bulunan korse yapmışlardı. Nino bunu giyerdi, *tiu* Gramsci ve Gennaro onu tavana asarlardı. Onu düzeltmenin

(*) Pek yaygın kullanımı olmayan, "teyze" anlamında sözcük – e.

yolunun bu olduğunu düşünüyorlardı. Fakat sırtındaki büyüme –sonra göğsünde de– daha kötü oldu ve iyileşmedi. Nino çok küçük kaldı, tam büyüdüğünde bile bir buçuk metreden uzun değildi."

Aile bunun düşmeden kaynaklandığına inanıyordu. Antonio'nun en küçük kardeşi Teresina bana şunu anlatmıştı:

"Annemin Nino'nun çok güzel bebek olduğunu söylediğini defalarca duymuşumdur. Bir gün sırtında bir şiş gördüler, nasıl olduğunu anlayamadılar. Annem şişle baş edemedi ve onun yüzünden rahat edemedi. Sonra hizmetçi kızı çağırdı ve 'Onu kucağından hiç düşürdün mü?' diye sordu, 'Düşürdüysen bana doğruyu söyle.' Kız önce reddetti fakat ardından düşürdüğünü itiraf etti. Daha sonra hiçbir tedavinin yararı olmadı."

Antonio fiziksel bozukluğu yanında başka rahatsızlıklar da çekmişti. Daha sonra şöyle yazıyordu:

"Dört yaşında çocukken üç gün süren ve beni çırpıntılar içinde cansız bırakan kanamalar geçirirdim. Doktorlar öleceğim diye benden vazgeçmişlerdi ve annem gömüleceğim tabutla küçük elbiseleri 1914'e kadar evde saklamıştı."

Şimdi durum daha kötüydü: Ciccillo'nun hapisliği çocuğun hastalığıyla acı çeken aileye bir de fakirlik getirdi. Peppina Marcias teslim olmadı. Onuru, kayınvalidesinden veya kayınbiraderinden yardım istemesine engeldi, evlendiklerinde onlara burun kıvırmışlardı. Ciccillo'nun kardeşleri iyi durumdaydılar, kız kardeşi de zengin bir toprak sahibiyle evliydi, yardım edecek güçleri vardı. Fakat Peppina kendi başına mücadeleyi seçti, çok az tanıdığı bu akrabalardan yardım isteyerek küçük düşmek istemedi.

Güçlü ve mücadeleci yaradılışlı kadın (kocası tutuklandığında otuz yedi yaşındaydı) bu trajik durumda en büyük kararı aldı. Önce kendi ailesinden kalan toprağı satarak avukatlar ve çocuklarının acil gereksinimleri için ihtiyacı olan parayı elde etti. Sonra bir veterineri, Vittore Nessi'yi kiracı olarak aldı. Hep-

sinden önemlisi çalıştı. Teresina, "Annemiz iyi terziydi," diye anımsıyor: "Gömlekler ve başka şeyler diker, satardı. Çalışmak için uyumayarak zaman bulurdu" Yıllar sonra Antonio Gramsci bu zor yıllara bakıp annesi için şöyle yazar:

> "Annemin otuz beş yıl önce yaptıklarını biz yapabilir miydik? Bu yıkıma direnebilir ve yedi çocuğu bundan kurtarabilir miydik? Onun yaşamı muhakkak bizim için önemli bir dersti. Bize güçlü olmanın, en cesur insanlara bile karşı konulmaz gelen zorlukları yenmede ne kadar önemli olduğunu göstermişti... Yaşamı boyunca bizim için çalıştı, duyulmamış fedakârlıklar yaptı; başka türlü olsaydı çocuklarının ne olacağını kim bilebilir, belki de şimdi hiçbirimiz burada olmazdık."

Antonio şimdi Ghilarza'da ilkokula yazılıyordu. Sağlığından kuşku duyduğu için annesi onu yedi buçuk yaşına kadar okula göndermemişti, sonra da çabuk yorulmasın diye ev ödevlerinde ona yardım etti.[1] İlk yıl kendisini kırk dokuz öğrencinin arasında buldu. Müdür Ignazio Corrias'tı. Ertesi yıl bir başkası Celestino Baldussi, üçüncü yıl yine bir başkası Luigi Cossu müdür oldu. İlk yıllarda hep sınıfının birincisiydi, on üstünden dokuz veya on alırdı, her konuda önde gelirdi. Mektuplarının birinden, "Benim okuduğum okul sistemi çok geriydi," diye öğreniyoruz: "Neredeyse bütün sınıf arkadaşlarım İtalyanca'yı zorlukla ve çok bozuk konuşuyorlardı. Bu bana büyük avantaj sağlıyordu. Öğretmenler ortalama öğrenciyi hedef almak zorundaydılar ve bu da akıcı İtalyancamla beni ortalamanın içinde yükseltiyor ve birçok şeyi kolaylaştırıyordu". Ama işleri kolaylaştıran başka bir şey daha vardı, çocuk eline geçirdiği basılı her şeyi yutmak için çok büyük istek taşıyordu. Okul arkadaşlarından Felle Toriggia, "Bazen onu haftalarca göremezdik. Ne-

1 Antonio hapisten ona şöyle yazıyordu: "Okuldaki ilk ve ikinci yılımda ödevlerimde bana nasıl yardım ettiğini dün gibi anımsıyorum. Uccello'yu iki c ile, doğru yazmayı becerdiğimi anımsıyorum. Bana en azından on kez öğretmiştin... Birçok şiiri bize ezberletmiştin; hâlâ Rataplan'ı anımsıyorum bir de 'Loire'ın kıyıları boyunca / Gümüş şerit gibi / Yüz mil / Mutlu yolunu açar'ı... Masada Rataplan'ı okurken trampetleri nasıl taklit ettiğini de anımsıyorum, o zaman dört veya beş yaşlarında olmalıyım."

denimi sorduğumuzda bütün zamanını okumaya verdiğini söylerdi," diye anlatıyor.

Öğrenme eğilimi kadar pratik etkinliklere de ilgi duyuyordu. Ailesinden "kendisine duş yapmıştı" diye öğrendim:

> "Şöyle yapmıştı: Duvardaki kancaya asılabilen metal bir kap vardı. Bu, mutfak tavanına asılabiliyordu ve Nino üstüne birçok delik açmıştı. Sıcak su doldurup asardı ve bir iple çekip baş aşağı çevirirdi, su deliklerden akardı."

Aynı pratiklik dürtüsü ona oyuncaklar, küçük kayıklar, arabalar yaptırttı. "En büyük zaferim," diye okuyoruz, "Kasaba demircilerinden birisinin benim iki direkli gemimin kâğıttan modelini istemesi olmuştu, onun tenekeden modelini yapmak istiyordu" Bir başkası:

> "Luciano'yla (Luciano Guiso, Ghilarza eczacısının oğlu) oynadığım avluyu anımsıyorum. Kâğıttan, mantardan, tahta parçalarından büyük donanmam leğende yüzerdi ve bezelye atan topumla onları batırırdım... O zamanlar guletler, fırkateynler, üç direkliler, iki direkliler, bayrak işaretleri ve kahramanlıktan başka bir şey konuşmazdım... Yalnız Luciano'nun basit, küçük teneke gemisinin benim kalyonlarımı tüm donanımlarına karşın batırması beni rahatsız ederdi, fakat onları yapmış olmaktan çok gururlanırdım.

Kendisi için jimnastik aletleri de yapmıştı. Küçüklüğünden beri olağanüstü irade gücü vardı ve sakatlığıyla baş etmek için mümkün olan her yolu denemekte kararlıydı. Her gün, düzenli olarak, ağırlık kaldırırdı. Şimdi Teresina'nın yaşadığı evin avlusunda taş gülleler var. Teresina şöyle açıklıyor:

> "Dambıl olarak kullanılıyorlardı. Nino onları büyük kaya parçalarından yapmıştı. Erkek kardeşleri ona yardım ettiler. Birlikte keskilerle kestiler sonra kendisi onları küre yapmak için saatler boyu çalıştı. Hepsi değişik ağırlıkta üç dambıl için altı tane küre yapmıştı. Süpürge sopasıyla onları birleştiriyordu, çünkü o günlerde demir kıymetliydi, demir alamazlardı.

> Fakat ahşap barla da dambıllar amaçlarını yerine getiriyorlardı. Güçlü olmayı, kollarının daha adaleli olmasını istiyordu. Her sabah düzenli çalışma yapardı. Canı çıkana kadar kendisini zorlardı. Bir defasında on altı kez sürekli kaldırdığını anımsıyorum..."

Teresina bu macerayı anımsamaktan görünür biçimde etkilenmişti. Bir zamanlar ailenin en sevileniydi ve düşünce gelişiminde Antonio'ya en yakın o olmuştu.[2] Şimdi yetmiş yaşında ve yıllar önce dul kalmış. Kocası postacı Paolo Palesu'ydu. Bu solgun, narin şekil, resimli bir tarih kitabından çıkmış gibi: Utangaç, yorgun, saç biçimi ve kara elbisesiyle geçmiş bir dönemden fırlamış gibi ve gözleri ne zaman o zor günlerden söz edilse kara bir perdeyle kapanıyor. Kocasıyla Ghilarza'da postanede çalışırmış, 1960'ta emekli olalı beri evden dışarı pek çıkmamış. "Elbette," diye devam ediyor, "Nino'nun talihsiz fiziksel durumu onun karakterinin gelişimini oldukça etkilemiştir. Biraz içe kapalıydı, kendi kendine kalırdı... Fakat gösterişçi değildi, gerçekten değildi, bize karşı daima cana yakın ve sevgi doluydu. Ben onun küçük kız kardeşiydim, ondan dört yaş küçüktüm; beni şımartır, bulduğu kuruşu bana resimli kitap almakta harcardı..."

Küçük farklılıklarla, başka oyun ve okul arkadaşları da aynı açıklamaları yapıyorlar. Nennetta Cuba onun "içe kapalı, fakat kaba olmadığı"nı anımsıyor. Felle Toriggia şöyle diyor:

> "Hüzünlü bir çocuktu. Fakat biri onunla arkadaşlık etti mi açılırdı ve gülerdi... Bir yıl, sanırım 1900 veya 1901'de, Bosa Marina'ya yüzmeye gittik. O zamanlar öküz arabalarıyla seyahat ederdik. Birlikte geçirdiğimiz zamanlarda, arabada veya sahilde, Nino Gramsci'nin sessiz bir çocuk olduğunu söyleyemezdiniz. Arkadaşlık onu daima daha neşeli yapardı. O zamanlar hep neşeli olurdu."

---

2 Gramsci şöyle yazmıştı: "Teresina, okuma ve yazmada nasıl umutsuzca istekli olduğumuzu anımsıyor musun? On yaşlarındayken elimizin altında yeni kitap kalmamıştı, kanun kitaplarını baştan sona okumaya oturduğumu anımsıyorum."

Fakat oyun arkadaşları tarafından daha canlılık, atılganlık, savaşçılık gerektiren oyunlardan dışlandığının bilincindeydi. Chicchinu Mameli adlı okul arkadaşı anımsıyor:

> "Kusurunun ne olduğunu biliyorsunuz; bu çarpıklık doğal olarak onu bazı oyunlarımızdan alıkoyardı. Erkekler erkek oyunları oynar, dövüşmeyi severler, birbirlerini ezerler. En sevdiğimiz oyunlarımız güç ve dayanıklılık denemeleriydi, Nino ancak seyrederdi. Bizimle nadiren birlikte oluşu bundandı. Genellikle evde kalır, okur, çizer, boyar veya ahşaptan bir şeyler yapar, avluda oynardı. Veya uzun yürüyüşlere çıkardı. Onu Mario'yla sık görürdüm. Gennaro yedi yaş büyüktü, onunla arkadaşlık etmek için çok büyüktü; yedi yaş küçük olan Carlo da arkadaşlık için çok küçüktü."

Tirso Vadisi boyunca San Serafino'ya, Canzola yarlarına veya Abbasanta'da teyzesi Maria Domenica'nın evine uzun gezilere çıkması bu dönemdeydi. Yerel vergi toplayıcısının karısı Bayan Mazzacurati, kocası başka bir işe geçince ona kitap koleksiyonu armağan etmişti. İçlerinde *Robinson Crusoe* da vardı. Çok küçükken onu okumuştu ve etkisinde kalmıştı. "Evi, cebimde mısır tohumu ve yağlı beze sarılı kibritler olmadan terk etmezdim, çünkü ıssız bir adaya düşebilir ve kendi olanaklarımla başbaşa kalabilirdim, diye yazar.

Kertenkele yakalayarak, suda taş kaydırıp taşın çıkardığı sesi dinleyerek eğlenirdi. Özellikle hayvanları seyretmekten hoşlanırdı.

> "Bir sonbahar akşamı, parlak bir ay ortalığı aydınlatırken, bir arkadaşımla elma bahçesine gittik. Kendimizi rüzgâr yönünde çalıların arkasında sakladık. Aniden bir kirpi ailesi göründü, iki büyük ve üç küçük. Arka arkaya dizilerek elma ağaçlarına yöneldiler, bir zaman uzun otlar arasında dolandılar, sonra işe koyuldular. Burunlarını ve pençelerini kullanarak sonbaharın düşürdüğü bütün elmaları bir açıklıkta bir araya topladılar Ama hâlâ bir şey birikmemişti. En büyükleri araştıran gözlerle çevresine baktı, sonra görebildiği en kolay ağaca tır-

mandı, eşi de arkasından çıktı. Yüklü bir dala tırmandılar ve ileri geri ritmik olarak sallanmaya başladılar. Hareket devam ettikçe dal gittikçe daha kuvvetli sallanmaya başladı, bir sürü elma yere düştü. Bunları da ötekilerin yanına getirdiler ve sonra bütün kirpiler, küçükleri dahil, dikenlerini dikleştirerek elmaların üstüne yattılar. Elmalar dikenlerine saplandı. Küçüklerin çok az takabilmelerine karşın baba ve anne yedişer, sekizer taneyi dikenlerine geçirmişlerdi. İnlerine giderken saklandığımız yerden çıktık ve onları çuvala koyup eve götürdük. Baba kirpiyi ve iki yavruyu aylarca avluda tuttum. Orada serbestçe dolandılar."

Bir başka anı daha:

"Bir defasında küçük erkek kardeşlerimle, teyzelerden birinin iki kocaman meşe ağacıyla meyve ağaçlarının bulunduğu bahçesine gitmiştik. Meşe palamudu toplayıp küçük bir domuza vermemiz gerekiyordu. Bahçe köye yakındı fakat biraz ıssızdı ve bir tümseğin arkasında kalıyordu. Geldiğimizde bir tilkiyi ağaçlardan birinin altında sakince oturur bulduk, tüylü kuyruğu bayrak direği gibi dikiliyordu. Hiç korkmamıştım. Dişlerini gösterdi fakat hırlamaktan çok gülermiş gibi görünüyordu. Tilki bizden korkmadığı için çok rahatsız olmuştuk, en ufak bir korkusu yoktu. Taş attık fakat hiç kıpırdamadı, kurnaz, alay eden haliyle bize bakmaya devam etti. O zaman omuzlarımıza sopalar koyduk ve hep birlikte 'bang!' diye bağırdık, yine de aldırmadı. Aniden gerçek bir tüfek yakınlarda bir yerde patladı. O zaman tilki birden sıçradı ve hızla kaçtı. Sarımtırak kahverengi parlayışın bahçenin duvarını aşması ve kuyruğu hâlâ dik, çalıların altından kayboluşu hâlâ gözlerimin önünde."

Sonra yerel festivaller var: Aziz Anthony gününde Sedilo Kilisesi'nin çevresinde yarışan atlar, solgun karpit lambalarından parıldayan koz helvaları, yöre ağzından şiirlerin okunduğu yarışmalar için hazırlanmış kürsü... Bir gün Gramsci annesine hapishaneden şöyle yazacaktı:

"Eğer bulabilirsen bana Bolotona'dan, Pirisi Pirione'den gelenlerin sokaklarda hâlâ söyledikleri Sardunya şarkılarından gönder. Eğer festivallerde şiir yarışmaları varsa, bana yaz ve konularını söyle. Sedilo'da Aziz Constantine gününde ve Aziz Palmerio gününde hâlâ festival yapıyorlar mı, şimdilerde festivaller nasıl? Aziz Isidoro'nun günü hâlâ önemli bir şey mi? Hâlâ dört Mağribi bayrak dolaştırıyorlar mı, kaptanlar yine eski askerler gibi giyiniyor mu? Bunlar beni hep çok ilgilendirmiştir, biliyorsun; lütfen bana yazıp anlat, bunların kimsenin dikkatini çekmeyecek saçmalıklar olduğunu düşünme."

Fakat bu sorumsuz yaşam imgeleri gerçeğin yalnızca bir yüzü. Antonio babasının tutuklanmasından sonraki fakirlikten derinden etkilenmiştir, kendi fiziksel rahatsızlığı kadar bu felaketin psikolojik yansımaları da onu huzursuz etmiştir. Kuramsal olarak en büyük oğul Gennaro, olanları bilen tek kişiydi. Onun yaşında bir çocuktan gerçekleri saklamak da zaten zor olurdu. Fakat peri masalları, etkileyici yalanlar, kaçamaklar ötekileri idare ederdi; gerçekten Peppina Marcias sonuna kadar aile içinde bu sırrı saklamak için mücadele etti. Francesco Gramsci, Gaeta'da, annesinin evinin birkaç yüz metre ötesinde hapsedilmişti. Peppina mektupları kaynanası eliyle gönderiyor, Ghilarza postanesinin damgasını taşımalarını da sağlıyordu. Çocuklara, babalarının Gaeta'daki babaanneleri Teresa Gonzales'i görmeye uzun bir ziyarete gittiği söylenmişti.

Ama Ghilarza gibi küçük bir kasabanın dünyasında böyle inanılması güç bir öykünün şöyle ya da böyle çok geçmeden ortaya çıkacağı muhakkaktı. Olayın adının çıktığını düşünürsek, çocukların bu konudan belirsiz değinmeleri ve hayalleri edinmeyecekleri düşünmek olanaksız. Çocuklar, dikkatlerinin başka yerde olduğunu sanan büyükler bunu tartışırken onları duyacaktır; yani babalarının uzun zaman için ortadan kayboluşunun gerçek nedenleri ile ilgili en azından karmaşık, yarım yamalak bir fikirleri olmaması olanaksızdır. Otuz yıl sonra, çok da farklı olmayan bir durumda Antonio, Tatiana'ya kendi oğlu için mektup yazacaktır:

"Delio'ya benim hapiste olduğumun niçin söylenmediğini veya hiç kimsenin *bunu dolaylı olarak ortaya çıkaracağını nasıl anlayamadığını* düşünemiyorum. Bu, çocuk için en kabul edilmez yoldur, kendisini eğitenlerin doğruluğundan kuşku duymaya başlar, kendi başına düşünmeye çalışır ve bizlerden kopar. En azından *çocukken benim deneyimim böyleydi, mükemmel anımsıyorum...* Yani Julia'yı (Gramsci'nin karısı) bunun yanlış olduğuna, –son çare olarak da– bunun çocuklardan saklanmasının yararsız olduğuna inandırmak iyi olur. Belki gerçeğin ilk anlatılışı onları üzebilir ama konuya doğru yaklaşmak için dikkatle seçilmesi gereken yol budur. Çocukları en ciddi sorunları bile tartışabileceğimiz akıllı yaratıklar olarak kabul etmenin doğruluğuna inanıyorum. Bu, onlarda çok güçlü bir etki yaratır, karakterlerini güçlendirir ve en önemlisi onların gelişimini rastgele çevre baskılarının ve tesadüfi, kişiliksiz açıklamaların merhametine düşmekten kurtarır. Büyüklerin kendilerinin çocuk olmuş olduklarını unutmaları gerçekten garip, kendi deneyimlerini nasıl kullanmıyorlar? *Kendim, her kaçamağı yakaladığımda nasıl rahatsız olduğumu çok canlı anımsıyorum. Acı gerçekleri benden saklamak için yapılmış olmasına karşın bu, beni kendi içime kapanık yaptı ve çekingenleştirdi.* On yaşıma gelince içtenlik ve karşılıklı doğruluğa olan fanatik arzumla annem için gerçek bir sorun olmuştum; bu arzu korkunç sahneler ve skandallar doğurdu." (G.F.'nin italikleri)

Çocukken gerçek ona en kötü ve en çarpık biçimiyle açıklanmıştı. Sonuçta travma onu yaşamı boyunca ve babasıyla olan ilişkilerini de sonuna kadar etkileyecekti. Yanlış anlamalara, acıya, uzun sessizliklere yol açtı; kalıcı etki bırakan darbelerdendi. Büyüdüğünde hâlâ şöyle yazabiliyordu:

"*Eğer o* [annesi] *ne yaptığını bildiğimi bilmiş olsaydı ve bu olayların bende kalıcı yaralar açtığını anlasaydı, bunlar yaşamını ona zehir ederdi...*" (G.F.'nin italikleri)

Gramsci büyüdüğünde annesine duyduğu sevgi, muhakkak kadının o dönemde yaşadığı "delici talihsizlikleri, acı trajedi

leri" yakından bilmesinden kaynaklanmaktadır. Bazen, karanlık bastığında, şimdi küçük düşmenin kendisini bir hapis gibi tuttuğu evden dışarı süzülür, kara şalına bürünmüş olarak bu riski göze alır, ışıklardan ve gelen geçenden sakınarak kiliseye ulaşırdı. Orada saatlerce bir köşeye büzüşen kadın önce dua eder, sonra ağlardı.

3

Gramsci ailesinde ilk iş bulan Gennaro'ydu, 1900'de henüz on altı yaşındayken tükenmiş bütçelerine katkıda bulunmaya başlamıştı. Teresina o zamanlar ne kadar fakir olduklarını anlattı:

> "Tam bir fakirlik içindeydik. Annem korkunç enerji sahibi, inatçı bir kadındı; kör talihine karşı savaşmaya kararlıydı. Yorulmak bilmemesine karşın yedi çocuk yedi çocuktur ve Marcias topraklarının satışından aldığımız parayı kullanıp bitirdikçe yaşamak daha da zorlaşıyordu. İnanılmaz tasarruflar yapıyorduk. Grazietta, Emma ve benim mumlardan akan yağı nasıl topladığımızı, tekrar kullanmak ve gece olunca Nino'nun okuması için nasıl tekrar mum yaptığımızı anımsıyorum."

Yüzyılın bitiminde Ghilarza çok sınırlı kaynakları olan bir yerdi. Adanın en geri kalmış bölümü değildi belki ama refah içinde de değildi. Fakirliği temelde tarıma dayalı ekonomisinin ilkel niteliğinden geliyordu:

> "Ghilarzalı çalışma zamanını tahıl, şarap üretmek, yakacak toplamak, biraz hayvan bakmak ve duvarların, çitlerin, tarlaların bakımı arasında böler, mümkün olduğu kadar kendi eme-

ğini kullanmaya çalışır... Üstelik kasabanın arazisi herkesin şöyle böyle küçük bir toprak sahibi olabileceği biçimde dağılmıştır; dolayısıyla daha verimli ekim için emek gücü yoktur, kendilerine yardım edecek adamları olmayan köylüler *a cambios* veya *a manu torrada* dedikleri karşılıklı yardımlaşma düzenine bağlıdırlar."[1]

1899'un sonunda eski arazi haritalarının düzeltilmesi için ilk adım atıldı; o zamana kadar tahminlere dayanılıyordu. Açığa çıkacağı gibi bu, "alçak, karanlık evlerde yaşayan, çirkin çarpık sokakları, geleneksel giysileri ve ataerkil âdetleri" olan toplulukta, neredeyse tarih öncesi tarıma ve "gün doğumundan gün batımına ağır iş"e alışkın köylülerde önemli yansımalar yaratacaktı. Başka etkileri yanında bu, Gennaro için, yerel tapulama işinde çalışma ve para kazanma şansı oldu.

Antonio'nun okuldaki ikinci yılını izleyen yazdı. Bu yıl notları şöyle olmuştu: Üç "10", bir "9", iki "8" ve bir "7" Hiç de birçok aziz kitabında tanımlanan erken gelişmiş bir dehanın şaşırtıcı güçlerini kanıtlamıyor, fakat yine de öteki öğrencilerden oldukça ilerdeydi. Böylece bir yılı atlama düşüncesine varmıştı

> "İkinci yılı bitirmiştim ve Kasım'daki üçüncü sınıfı atlayıp dörde gitmemi sağlayacak olan son sınavlara girmeyi düşünüyordum. Bunu yapabileceğime epey güven duyuyordum, fakat daha önce konuşup istediğim gibi müdürü görmeye gittiğimde hiç beklemediğim biçimde bana doğrudan bir soru sordu: 'O zaman anayasanın seksen dört maddesinden ne haber, onları biliyor musun?' Onlarla hiç ilgilenmemiştim. Ders kitabımızdan yalnızca 'Yurttaşın hakları ve görevleri' bölümünü çalışmıştım. Korkunç bir darbeydi. Üstelik 20 Eylül* anma yürüyüşüne ilk kez katılmıştım ve kâğıttan fener taşıyarak 'Yaşasın Caprera Aslanı!' (Garibaldi), 'Yaşasın Staglieno Şehidi!'

1 Michele Licheri, *Ghilarza: Note di storia civile ed ecllesiastica* (Ghilarza: Toplumsal ve dinsel tarihiyle ilgili notlar). Yüzyılın başında basılmış bir monografi.

(*) 1870'te İtalyan birliklerinin Roma'ya girişini anma günü, İtalyan birliğinin kuruluşunun son aşaması – İng. ç.n.

(Mazzini) diye bağıralı henüz çok olmamıştı (Daha birçokla rı için bağırmıştım. Yalnız Staglieno şehidi mi, peygamberi mi diye bağırdığımızı anımsamıyorum, ikisi de olabilir). Kendini beğenmiş bir halde sınavı geçme yeteneğimden eminken ve seçmen olmak için yasal hak elde edeceğimi düşünürken, anayasanın seksen dört maddesini bilmiyordum bile."

Böylece normal olarak 1900-1901 yılında üçüncü sınıfa gitti. Ertesi yıl Pietro Sotgiu –seksen dört maddeyi soran– öğretmeni oldu. Ve son yıl on bir "10", bir "9" ve iki "8"le (jimnastik ve el işi) ödüllendirildi. Şimdi on bir yaşındaydı. 1902 yazında tatilde tapu dairesinde çalışmak için Gennaro'nun yanına girdi.

Böyle küçük yaşta işe gidecek kadar güçlü değildi. Fakat evde işler daha da kötüye gidiyordu ve para kazanmak için Antonio ile küçük çocuklar da fedakârlık yapmak zorundalardı.

"Daha çocukken kendime bakmayı öğrendim. On bir yaşında çalışmaya başladım ve ayda en az dokuz liret kazandım (bu, günde bir ekmek demekti). Günde, pazarlar dahil, on saat çalışıyordum. Görevim, benden ağır tapu defterlerini taşımaktı ve birçok geceyi, bütün gövdem ağrıdığı için gizli gizli ağlayarak geçirdim."

Bu yorucu düzen zaten fiziksel bozukluğu olan çocukta şiddetli psikolojik etkiler yarattı. Ailede ona özel dikkat gösterilmesine karşın –en manzaralı oda, en iyi yemek– bütün koşullar, sakatlığı, hapisteki baba, evdeki acı atmosfer, sonsuz feragat ve fedakârlık, hepsi onu derinden etkiliyordu. Daha sonra kendisi için şöyle diyor:

"Uzun zaman, kesin olarak hiç sevilmeyeceğime kader diye inanmıştım... On yaşına geldiğimde kendi annem babam için de aynı biçimde düşünüyordum. Fiziksel koşullarım o kadar kötüydü ki, o kadar fedakârlık yapmaya zorlanıyordum ki, bir yabancı olduğuma, aileye sonradan girdiğime inanmaya başlamıştım. Bunlar kolay unutulan şeyler değildir, sanıldığından daha çok iz bırakırlar."

Nennetta Cuba, "Nadiren güler ve şaka yapardı... Ama öteki çocuklar gibi değil. Onu yürekten gülerken hiç görmedim," diyor.

Okulun ertesi yılı (beşinci sınıf, 1902-1903) aynı zamanda bir ilköğretim başarısıydı. Kompozisyondan 10 aldı, imladan 10 aldı, aritmetikten (yazılı ve sözlü) 10, dilbilgisi ve okumadan 10, tarih ve coğrafyadan 10...

Fakat ilkokulu bitirdikten sonra ne olacaktı? Ghilarza ortaokulu olan herhangi bir yere çok uzaktı ve Peppina Marcias'ın onu uzağa gönderecek parası yoktu. Böylece, ilkokul karnesindeki bütün 10'lara karşın, Antonio Gramsci, Ghilarza ve başka yerlerdeki bütün fakir çocukların kaderini paylaştı. Okulu bırakmak zorundaydı. Ailenin İtalya kıtasındaki Gramscilerle bağı yoktu. Peppina onlardan Antonio'ya bakmalarını isteyemezdi ve Antonio da eğer annesinin onuruna dokunacaksa, bunu kabul edemezdi. Tek çözüm Antonio'nun okumaktan vazgeçmesiydi, en azından baba hapisten çıkana kadar. Bu feragatın maliyeti ağırdı. Daha acılı, yalıtılmış ve soğuk oldu. Tutumu daha saldırgan ve alaycıydı. İlk kez kendisini asi olarak hissetmeye başladı.[2] Yirmi yıl sonra karısı Julia'ya şöyle yazdı:

> "Çocukluğumda yaşadığım dışa kapalı yaşamdan dolayı duygularımı sert bir maskenin veya alaycı gülüşün arkasına saklamaya alışımım... Bu bana uzun zaman büyük zarar verdi, uzun zaman başka insanlarla ilişkimi karmaşıklaştırdı."

Ona yaklaşabilen tek kişi küçük kardeşi Mario'ydu. Antonio'dan iki yaş küçük Mario neşeli, yaramaz biri olarak görünüyor. Teresina şöyle anlatıyor:

> "Hepimizi gülmekten kırardı. Davranış olarak Nino'nun tam zıttıydı. Nino ağırbaşlı, huzursuz olduğunda gürültücü, patavatsızdı. Nino çok az konuşurdu, Mario'yu susturmanın tek yolu ağzını dikmekti. Bazen kedi evden kaybolurdu. Mario

---

2 Yıllar sonra kendisi de böyle görüyordu: "Beni kibirli biri haline getiren şey neydi? Bu, her şeyden 10 üstünden 10 alan bir çocuğun, kasabın oğlu, eczacının oğlu, kumaşçının oğlu ve bütün zenginlerin çocukları okumaya giderken, okula gidemeyen bir çocukta uyanan içgüdüsel isyancılıktı."

onu fırıncıya götürüp pişirmesini isterdi. Bir defasında annemin onu eve kapadığını anımsıyorum. Dışarı çıkamayacağından emin olmak için ayakkabılarını alıp saklamıştı. Mario siyah boya alıp ayaklarını boyadı, evden savuşmaya o kadar meraklıydı. Annem onu kız gibi giydirir, bizim elbiselerimizden birini verirdi; evden kaçmasını engellemenin tek yolu buydu."

Antonio bile bu zeki, yabani kardeşlerin garipliklerinden hoşlanırdı. İyi geçinirlerdi. Bazen yerel festivallerde olduğu gibi doğaçlama şiirler okur, köyün tanınmış tuhaflıklarıyla alay ederek eğlenirlerdi. Antonio'nun köylü çevre ile tanışıklığı, bir de alaycı damarı, ona bir dizi konu sağlardı. Çok sonraları, ilk hapislik günlerinde, çocukluğundaki kişilere uzun bir şiir adamıştı. *La scomuniga depredi Antiogu a su populu de Masuddas*'a (Kardeş Antiogu'nun Masuddas halkını aforozu), 19. yüzyılın sonuna ait bilinen bir şarkıya dayanıyordu. Bir mektubunda annesine bundan söz ediyor:

"Bana ne göndermeni isterim biliyor musun? *La predica di fra' Antiogu*. Oristano'dan bunu alabilirsin, çünkü Patrizio Carta'nın ünlü kitaplarında yeni baskısı çıkalı çok olmadı. Çok zamanım olduğuna göre çocukluğumdaki bütün kişilerin anlatıldığı aynı tür bir şir yazabilirim: *tiu* Remundu Gana ile Cozzuncu ailesi, Andriolu usta ve *Tiu* Millanu, *tiu* Micheli Bobboi, *tiu* Iscorza, Pippotto, Corroncu, Santu Jancu vb. Bu, beni çok eğlendirecektir ve birkaç yıl içinde onu çocuklara ezberletebilirim."

Antonio tapudan arta kalan bütün zamanını Latince çalışmaya verdi. İşler iyi olduğunda okula dönme umudunu tamamıyla yitirmemişti. Ghilarza'da yitirdiği iki yılda umutsuz kalmamak için kendini eğitti. Zaman zaman ortaokulda okumuş birinden ders alırdı. Ezio Camedda, kendisi gibi kambur biri, kendi az Latince bilgisini ona öğretmeyi üstlenmişti. Bu, elbette Antonio için en iyi hazırlanma yolu değildi. Gene de hiçbir şey yapmamaktan iyiydi, en azından onu oyalıyordu.

Sonunda karanlık biraz ağardı. 3 Ocak 1904'te Bay Ciccil-

lo cezasını doldurdu (bir af sayesinde üç aydan kurtarmıştı). Paskalya'ya doğru eve, beş buçuk yıldan fazla zamandan sonra Peppina Marcias ve çocuklarına geldi.

Felle Toriggia onun Ghilarza'ya döndüğü akşamı anımsıyor:

> "Biz öğrenciler daima köyün sonundaki köprünün orada toplanırdık. Alçak korkuluklar iyi sıra oluyordu ve saatlerce orada oturup gevezelik ederdik. Bir akşam, alacakaranlığa doğru, Abbasanta İstasyonu'nun tarafından Bay Ciccillo ve Nannaro'nun (Gennaro) bize doğru geldiklerini gördük. Sessiz, yan yana yürüyorlardı. Bize yaklaştıklarında sustuk. Bay Ciccillo çok daha yaşlı va acılı görünüyordu. Onu selamladık ve çekinerek bize baktı. Nannaro elini omuzuna koydu ve tek sözcük söylemeden köye doğru gittiler."

Şimdi, geri döndüğüne göre, aile eski rahatından birazına kavuşabilirdi.

4

Antonio Gramsci, askerler aniden grevdeki bir grup madenciye ateş açıp üçünü öldürdüklerinde on üç yaşındaydı; okulu bırakalı bir yıl olmuştu ve "kayıt defterlerini sürüklüyordu" Bu olay Bugerru'da, Sardunya'nın güneybatı kıyısındaki büyük bir maden merkezinde, 1904 Eylülü'nde oldu. On beş yıl kadar önce başlamış (veya en azından şiddetlenmeye başlayan) çok uzun bir bunalımın ilk şiddetli olayıydı.

1887'den önce adanın ekonomisinin gelişmekte olduğunu kimse iddia edemez. Fakat o zamandan sonra en azından Fransa'ya şarap, zeytinyağı ve sığır ihracatıyla tam çökmekten kurtulmuştu. Sonra büyük banka iflasları geldi. Cagliari Tasarruf Bankası 1886'da kapandı, Sardunya Tarım ve Sanayi Bankası 1887'de iflas etti, Sardunya Tarım Bankası bundan kısa bir süre sonra tasfiyeye gitti. Bunun etkisi Sardunyalı üreticileri tekrar tefecilerin eline düşürmesiydi; kaçınılmaz olarak küçük ve kıt kaynaklı birçok çiftlik bu yıkıcı yerlere başvuruyordu.

Daha yıkıcı olan Fransa'yla ticaret antlaşmasının kaldırılmasıydı; kuzeyin sanayi çıkarlarını korumak için İtalyan hükümeti gümrük engelleri koymuştu. Geleneksel yollarından edilmiş,

üstüne üstlük bir talihsizlikle floksera* salgınına tutulan ada tarımı karaya oturdu. Sardunya, tarım ekonomisine vurulan bu darbeyi emecek manüfaktürden de yoksundu. Bu durumda dört sonuç ortaya çıkmıştı: Sulcis-Iglesiente maden havzasının daha fazla kullanımı (gene de herkese iş sağlayacak bir düzeye gelemezdi), göçlerin artışı, işsizlikte ve tarımdaki gizli işsizlikte korkutucu boyutlara varan artış, haydutluğun canlanması.

İhracatın düşmesinin beşinci bir sonucu süt fiyatlarındaki ani düşüştü. Roma, Napoli ve Toskana peynir üreticileri hemen bu şanslarını kullandılar, adada yeni imalathaneler kurdular. Önce birbirleriyle rekabet ettiler, sütün fiyatı yine yükseldi. Bu, birçok Sardunyalıyı sütçülüğün geleneksel tahıl tarımından daha kazançlı olduğuna inandırdı, bağlar ve tarlalar hızla çayırlara dönüştürüldü. Fakat bu durum da geleneksel ürünlerden yağ, makarna ve sebzenin fiyatlarının yükselmesine yol açtı, kaynaklar daralmıştı. Küçük toprak sahibi gerçekten büyük zarar görmüştü; normal olarak ailesini besleyecek yeteri kadar toprağı yoktu, pazarda satacak pek bir şey de kalmıyordu. Sonra hayvancılar da darlığı hissetmeye başladılar. Peynir patronlarının gücü artınca yabancı pazarların ele geçirilmesi için birlikler oluşturmuşlar, süt üreticilerinin hiç pazarlık gücü kalmamıştı. Çok geçmeden imalatçılar istedikleri fiyatı verecek güce ulaşmış ve peyniri uluslararası pazarda Sardunya'dan pahalı satmaya başlamışlardı. Bu dönemi anlatan yaygınlaşmış ve güzel bir söz var: "Peynir yiyenin altın dişi vardır."

Peynir imalatçıları yanında ada ekonomisinin öteki egemen gücü maden çıkarma hakkına sahip olanlardı (genellikle yabancılar), bir de tefecilik yapan büyük toprak sahipleri. Camillo Bellieni'ye göre, feodalizme karşı ayaklanmanın önderleri, Angioy'u izleyen ve işlerine geldiğinde yaygın ayaklanmaları canlandıran "cavaglieris", bir zamanlar feodalizmin mahvettiği yeni toprak sahipleriydi. Bir zamanlar çınlayan İspanyolca adlara sahip eski baronlara ait olan toprakları ele geçirdiler ve hemen zorla alım düzenini kurdular. Küçük kiracıların alışkın oldukları

(*) Tüm dünyada bağcılığın en büyük düşmanlarından olan, asmaların kurumasına yol açan bir zararlı – e.n.

lordların yokluğuna karşılık bunların baskıcı varlığı dayanılmaz derecedeydi. Eski toprak sahiplerinden çok daha yırtıcı olduklarından taleplerine karşı tek çare şiddete başvurmak oluyordu.

Suç, tekrar adanın ana felaketlerinden biri oldu. Togliatti, Torino'daki ilk yıllarında Gramsci'nin yoldaşlarına "Sardunya'daki ticaret ilişkilerini" nasıl anlatmaya çalıştığını aktarmıştı: "Sardunya ada, kıta İtalya veya Fransa'dır ve ilişkilerin değişiminde izlenen nitelikler bu bağlantıdan oldukça bağımsızdır. Aynen suçun, eşkıyalığın veya fakirliğin yayılması örneğinde olduğu gibi." Bağlantı gerçekten böyledir. Francesco Pais Serra 1896'da, 1880-1887'de düşen suç oranının (Fransa'yla ticaretin kolay olduğu dönem) Marsilya pazarının kapanmasıyla nasıl yükseldiğini göstermiştir. Genelde köylülükten söz ederken, özelde Sardunya'nın koşullarından bahseden Gramsci 1919'da şöyle yazmıştı:

> "Sınıf mücadelesi eşkıyalıkla karışmış durumdadır: Fidye almaktan, ormanları yakmaktan, hayvanları sakatlamaktan, kadın ve çocukları kaçırmaktan, kasabalara saldırmaktan onu ayırmak kolay değildir. Sonuca varmayan ve bitmeyen bir tür ilkel terörizmdir."

Ama anarşik patlamaların, haydutluğun bireysel karşı çıkışının sınırlarının çok az kimse farkında olmuştur. Kanun kaçaklarını efsane halesi sarmıştır. Kahraman miti yayıldıkça, "öç almak" yaygınlaştıkça, köylü ve çobanların onları her zaman saklamaya ve beslemeye hazır olmaları yanında, şairlerin ve yazarların desteğini de kazanmışlardır. Sassari gazetesi *L'Isola,* şair Sebastiano Satta'nın[1] üç haydut, Derosas, Delogu ve Angius'la yaptığı gizli görüşmeyi basmıştı. Satta, Derosas'ı şöyle anlatıyor: "Onurlu ve aceleci, aileden diye düşündüğü kimselere karşı şefkatli ve arkadaşlarına bağlı. Basit bir kiralık katil olmayışı, korkunç suçlarını öç alma düşüncesiyle aklayan –neredeyse sabit–fikri, onu kaba bir katilin üstüne çıkarıyor." 1897'de romancı ve makale yazarı Enrico Costa, *Giovanni Tolu: Storia di un bandito*

---

1 Sebastiano Satta (1867-1914): Hukukçu, folklorcu, Sardunyalı milliyetçi ve adanın en beğenilen şairi.

sardo narrata da lui medesimo (Giovanni Tolu: Sardunyalı haydutun kendisi tarafından yazılmış yaşam öyküsü) adlı kitabını bastı. Grazia Deledda'nın* ilk öyküleri *Marianna Sirca*'daki Simon Sole gibi tipler içeriyordu. Alt tabaklardan aydınlara kadar edebiyatla zenginleştirilmiş ve yine o zamana kadar olmayan bir güçle halka yansıyan sürekli devinim içinde popüler kavramların akımı vardı. Yeni barbarlık mitolojisi yavaş yavaş adanın eski ulusal kahramanlarının, Eleonora d'Arborea, Leonardo Alagon ve Giovanni Maria Angioy'un yerini aldı. Gramsci'nin öğretmeni Pietro Sotgiu öğrencilerine *"Fulminar la superba Aragona / Than veduto le attonite genti / Rinnovare gli obliati portenti / Del romano e del grevo valor"*[2] şarkısını söyletse de bu konularla ilgilenmekte artık zorluk çekiyorlardı. "İnsanların Zuri Markisi'nin kahramanlığıyla şaşkınlığa düşmesini canlandırmakta zorluk çektiğimizi anımsıyorum," diye yazıyor Antonio Gramsci, "Giovanni Tolu hatta Derosas'ı daha çok seviyorduk, onların büyük Eleonora'dan bile daha *Sardunyalı* olduğunu hissediyorduk."

Sardunya'da ayaklanmayı düzenleyecek ve yönlendirecek siyasal örgütlenme olmadığından haydutluk tek ayaklanma yolu olarak kalıyordu; ne kadar anlamsız, vahşi ve verimsiz olsa da böyleydi. Siyasal partiler, en büyük sadakayı dağıtabilecek olanı izleyen özel kurumlardı. Farmasonluk o dönemde heyecan yaratmasına karşın, o da burjuva çevresinden başka bir şey değildi. Radikallik de halkın büyük ilgisini çekiyordu. Örnek olarak, 1891'de Felice Cavallotti adaya ilk kez geldiğinde de, sonra 1896 Kasımı'nda ikinci kez gelip Crispi'nin Sardunya'ya pahalıya mal olan Afrika savaşlarına muhalefet ettiğinde de, her gittiği yerde coşkuyla karşılanmıştı.*

(*) Grazia Deledda (1871-1936): Ünlü Sardunyalı kadın yazar, sayısız romantik kitap yazarı. 1927'de Nobel Edebiyat Ödülü'nü almıştır – İng. ç.n.

2 "Aragon'un düşmesiyle / şaşkın halk gördü seni / canlandı unutulmuş mucizeleri / Roma ve Yunan yiğitliğinin."

(*) Felice Cavallotti (1842-1898): 1886'dan sonra parlamento içi "aşırı sol" radikal cumhuriyetçilerin önderi. 1887-1891'de ve 1893-1896'da başbakanlık yapan Francsco Crispi (1819-1901) ise anarşist ve sosyalist hareketleri şiddetle bastırdı, Doğu Afrika'da sonu hüsranla biten kolonyal savaş başlattı. Adowa yenilgisi (1896), savaşın ve kendisinin sonu oldu – İng. ç.n.

Ama geri döner dönmez her şey eski durumuna döndü. Sosyalist hareket Sardunya'da hâlâ başlangıç evresindeydi (1896'da 128 parti üyesi vardı) ve Sulcis-Iglesiente maden bölgesi dışında yerel koşullara çok fazla uyum gösterme tehlikesinin tehdidi altındaydı. Camillo Bellieni, *Tempio*'da "Sosyalizm ilke olarak özgür düşüncenin zaferi için savaşıyor ve ne olursa olsun savaşçılarının çocuklarını vaftiz ettirmemeleriyle tanınıyordu," diye anlatır. Genelde 17 Şubat'ta Kilisenin elinde şehit olan Giordano Bruno'nun heykelinin önüne çelenkler konulan günden daha acı bir ifadeyi ve daha canlı bir radikal ruhu ifade ediyordu. "Kızıl güneş" ufukta pek yükselmemişti. Yeni düşüncelere sahip olan kimselerse genellikle kendilerini Sardunya'da bulmuş yabancılardı.

Ghilarza'da da durum aynıydı. Öteki küçük Sardunya kasabaları gibi Ghilarza da 1870'lere kadar ada içinde ada olmuştu. Yerleşim yerlerinin birbirinden uzaklığı, yolların azlığı ve kötülüğü (birçoğu keçi yolundan farksızdı), aile ekonomisinin sınırlarının küçük yerleşim yerleriyle büyük kasabalar arasında ticareti gereksizleştirmesi sonucu durum buydu. Gerçekten çağdaş dünyayla uzun zaman ilgisiz kalmıştı ve yalnızca komşu köylerle ilişkisi vardı. "Yabancılar" oraya nadiren uğrarlardı. Yüzyılın ortasında Angius'un hazırladığı bir *Dizionario* bize "Mezarlıkta, yalnızca orada, hapiste ölmüş birkaç yabancının mezarı vardır," diye bildirir. Daha sonra Abbasanta demiryolu Ghilarza'ya uzanınca yalıtılmış yaşam biraz zayıfladı. Fakat 1899'da çoğunlukla genç ve kuzey İtalyalı arazi araştırma ekibi hükümet tarafından haritaları yenileme göreviyle gönderilince, kasaba çağdaş yaşama çok daha yaklaştı. Bu genç insanlar Ghilarza'ya yeni düşünce akımları getirdiler. Yeni âdetler, daha çağdaş istekler kasabanın durgun atmosferini etkilemeye başladı. Tapu dairesinde çalışan yerli gençler sonunda uyacak yeni modeller, okuyacak yeni gazeteler, kitaplar buldular. Gramsci kardeşlerin en büyüğü Gennaro, *Avanti!*'yi keşfetti! Onun militan, haksızlıkları irdeleyen tutumunu sevdi. 1898'deki Milano katliamının korkunç öykülerini dinledi, savunmasız işçi kitlesi, General Bava-Beccaris'in jandarmaları tarafından vurulmuş

tu.* Kralın, Büyük Savoy Haçını nasıl hizmetleri karşılığında generale sunduğunu da duymuştu... Çocuk merakı bu tür haberleri soğuruyordu. On altı yaşındaydı, yeni düşüncelerle ilk kez tanışıyordu.

Sosyalist kavramlar için gerçekten olgunlaşmış bölge Sulcis-Iglesiente'ydi. Orada medenciler arasında sosyalist öğretiyi çalışkan biçimde yayan sosyalist bir eylemci vardı. Giuseppe Cavallera fakir kökenli bir kuzeyliydi. Yirmi yaşında memleketi Piyemonte'den Cagliari'ye siyasal baskıdan kurtulmak için kaçmış ve ertesi yıl 1896'da tıbbı bitirmişti.

Madenciler kimlerdi ve nasıl yaşıyorlardı? Tarım bunalımı binlerce köylüyü ve çobanı iş aramaya zorlamıştı, kırsal işsizliği emebilecek tek Sardunya endüstrisi oydu. Çalışma koşulları Roma maden köleliğinden çok farklı değildi. Şimdi patron (çoğu Fransız ve Belçikalı) sermayeydi fakat sömürü yöntemleri değişmemişti. Madenciliğe zorlanan köylüler, 1789 öncesi Fransası'nın hiçbir sınır tanımadan çalıştırılan işçileri gibi, çok geçmeden kâr sağlamanın damgasını gövdelerinde taşımaya başlıyorlardı. 1900'lerin başında Sardunya'ya gönderilen komisyonun başındaki doktor, parlamentoya sunduğu raporunda, "Yaptığım sayısız otopsinin hepsi aynı şeyi gösterdi: Madencilerin ciğerleri karbonla ve bronşları lamba yağıyla tamamıyla tıkanmıştı," diye yazıyordu. Başka bir doktor onlara "Madencinin tükürüğü daima siyahtır," diyordu. Komisyonun raporundan bir başka alıntı: "Seddas Moddizzis yıkama yerinde iş, durmadan on bir saat sürüyor, sabahın altısından akşam beşe kadar ve işçiler kara ekmeklerini çalışırken yemek zorundalar. Ekmek çinko tozuyla kaplı." Maden şirketlerinin doktorları hastalığı teşhis etmemeyi daha kolay buluyorlardı. Başka bir tanık: "Hastalandığımda doktor sarhoş olduğumu söyledi, sonra bana reddedeceğimi düşünerek kinin vermek istedi, böylece beni geçiştirecekti. Bense onu içmeyi yeğledim çünkü gerçek-

(*) Cavallotti'nin ölümünden iki ay sonra İtalya'yı devrim dalgası kapladı ve Milano'da doruğuna ulaşarak, şiddetli gösterilere ve genel greve kadar vardı. General Bava-Beccaris'in bastırma eylemi 80 ölü, 450 yaralı, binlerce tutukluyla sonuçlandı, yüzden fazla gazete kapatıldı, bütün sendikalar, kooperatifler ve işçi birlikleri susturuldu – İng. ç.n.

ten hastaydım. Yalnız hastalık değişti ve bu sefer korkunç baş ağrılarına kapıldım..."

Yüzyılın başında madene giren on beş bin kadar köylünün yaşamı böyleydi; dinlenme, tatil, sağlık ödentisi olmadan, bitip tükenmeyen bitirici çalışma. Yalnız imtiyaz sahiplerinin istedikleri miktarda, zamanda ödeme yapılıyordu (genellikle iki veya dört ayda bir) ve çalışanlar ya doğrudan şirketlerce yönetilen ya da onların güvendiği kimselerce işletilen dükkânlardan kredi bulmak zorundalardı. Barakalarda veya hayvan inlerinden daha iyi olmayan ağıllarda kalıyorlardı, işten atılmaktan kurtulmak için tüberküloz olduklarını saklıyorlardı. Bu insanlık dışı koşullarda Giuseppe Cavallera işçilerin siyasetini örgütleme işini yüklenmişti.

Bu, iki nedenle zor bir işti. Öncelikle, eski sosyalist görüşün, "devlet, burjuva sınıfın yürütücü organından başka bir şey değildir" anlayışı bölücü bir benzetmeydi. İkincisi, işçiler köy kökenli işsizlerdi, çalışma koşullarında yeniydiler, hâlâ köy geleneklerine bağlıydılar. İnatçı bireycilikleri vardı, kendilerini savunmada bile toplu herekete karşıydılar; kötü olana daha kötünün korkusuyla dayanmaya eğilimliydiler, örnek olarak işi yitirmek istemiyorlardı. Çektikleri acıya karşı doğal tepkileri düzenli, sabırlı mücadele değil, ayaklanmaydı.[3]

Cavallera'nın devletin rolünü anlaması çok sürmedi. 1898'deki Milano katliamından sonra Carloforte'de toplanan parayı *Avanti!*'nin kurduğu kurbanların ailelerine yardım fonuna gönderdi. Bu yüzden "yetkisiz para tasarrufu" suçuyla itham edildi ve kendisini altı gün hapse mahkûm buldu (ama Cagliari üst mahkemesi kararı bozdu). 1897 Eylülü'nde Bugerru madenlerinden çıkarılan cevheri nakleden gemiciler arasında birlik kurulmuştu. 1898 Temmuzu'nda, Milano saldırısından önce birlik zorla dağıtıldı, sonra yeniden oluşturuldu. 1900 Ağustosu'nda on sekiz kişiyle birlikte tutuklandı ve şu şaşırtıcı suç listesiyle itham edildiler: Birliğin kuruluşu "suç örgütü" oluşturmak içindi, aidatların ödenmesi bir dolandırıcılık (ve

3 Ünlü İtalyan komünist Velio Spano, Gramsci'nin "Montevecchio madencisini Fiat işçisiyle aynı gören aceleci soyutlama"ya duyduğu öfkeyi anlatır

ya en azından zimmet) türüydü, böyle bir örgütü kurup aidat toplamak "zorbalık"ken, elbette "sınıf düşmanlığını tahrik"ten de suçluydular! Mahkeme 17 Haziran'dan 3 Ağustos 1901'e kadar sürdü. Suçlamaların kanıtlanması olanaksızken, Cavallera yedi aya mahküm oldu, altı ayı bozulmuştu (fakat dava için on bir ayı bekleyerek geçirmişti). Gene de teslim olmadı. Ne de olsa eyalet yönetiminin, polisin ve ordunun sınıf araçları olduğu kabul edilse de, adalet düzeni, mülkiyet sahibi sınıfın eksiklerini kapayan ve onun ideolojisinden beslenen aynı düzenin daha mantıklı bölümüydü. Cesaretin kırılması aptallıktı. Hapisten çıktığında yalnızca yirmi yedi yaşındaydı, sosyalist amacındaki canlılığı ve inancı hiç azalmamıştı. Onunla aynı köyden Dronero'dan olan (başbakan) Giovanni Giolitti, onu "ateş parçası" diye tanımlar. Gerçekte yumuşak, genç biriydi, arzulananla olanaklı olanı ayırt etmede daima dikkatliydi; elde edilemeyecek sonuçlar için yararsız fedakârlıklarla gerçek ilerleme için ödenmesi gereken bedeli ayırt edebilirdi. Bugerru'daki ilk madenciler birliğini 1903'te kurdu (Alcibiade Battelli tarafından şöhretle yürütüldü) ve ötekiler de onun inisiyatifinde hemen kurulup geliştiler. Bir de yayın organı, *La Lega*'yı kurdu; önce Efisio Orano, sonra genç hukuk öğrencisi Jago Siotto tarafından yönetildi. 1904'te Cavallera, Iglesias yöresi madenlerinin bölgesel federasyonunun önderi olmuştu. Aynı yılın 4 Eylülü'nde Bugerru'daki katliam gerçekleşti.

İşçiler beş gündür grevdeydi; grev, kabul edilemez olduğunu düşündükleri iş saatlerinin uzatılmasına karşı bir tepkiydi ama başlangıçta, kopacak fırtınayı belirleyen hiçbir şey yoktu. Cavallera ve Batelli olayın patlak verdiği saatten beri anlaşmazlığı çözmek için Fransız şirketinin iki yöneticisiyle (Türkiye doğumlu Rum) Achille Giorgiades ve İsveçli yardımcısı Steiner'le görüşme halindeydiler. Birlikler görüşmelerin ortasında geldi: Bu tür olaylarda İtalya, Di Rudini ve Pelloux günlerinden beri çok az değişmiştir.* Askerler şirket binaları çevresine yer-

(*) Marquis Antonio Starrabba Di Rudini (1839-1908) 1891-1892'de ve 1896-1898'de İtalya başbakanı. 1898'de Milano ayaklanmasıyla istifaya zorlanmış ve yerini Pelloux almıştı. Pelloux kadar gerici olmasa da Di Rudini sıkı tutucuy-

leştiklerinde işçilere onların kalabileceği bir yer hazırlama emri verilmişti. Emre uydular, fakat öteki işçiler bunu grev kırıcılık saydılar. Taşlar uçuşmaya başladı. Askerler ateş açtı, üç kişi öldü, on biri yaralandı.

Adada örgütlenmiş sınıf mücadelesinde kan ilk kez bu olayda döküldü. Olay İtalya'da, İtalya işçi sınıfı hareketinin en büyük grevine neden oldu. Sardunya'da ise yankılar çok sınırlı kaldı; gerçi Bugerro trajedisinde ölenlere sevgi duyuluyordu, fakat örgütlenme çok zayıftı, ancak embriyo durumundaydı. Gene de olay bir dönüm noktasıydı. Angelo Corsi üç madencinin ölümünün "Sardunya halkını rahatsız ettiğini ve uyandırmaya başladığını", tam bir bilinç getirmese de etkili olduğunu yazar. Haydutluk günlerinden daha toplu mücadeleye geçişin başlangıcını bu olay belirler ve kurbanların kanı bu değişime adanmış gibidir. Tarihin yeni bir bölümü başlamaktadır.

---

du. Luigi Girolamo Pelloux (1839-1924): Di Rudini ve Giolitti kabinelerinde Savunma Bakanı. 1898 Mayısı'nda Milano'da ortaya çıkan olayların bastırılması için başbakanlığa getirilmiş, aşırı tutucu biriydi. Pelloux, kendisine ve krallığa karşı büyük hoşnutsuzluk yarattı ve 1900'de istifa etti – İng. ç.n.

5

Francesco Gramsci eve döndükten sonra yaşam ona zor geldi. Dışarıya çok az çıktı ve insanlarla görüşmekten kaçındı. Başına gelen talihsizlikten utanç duyuyordu ve işi yoktu. Uzun bir zaman için itibarı iade edilmeyecekti ve resmî daireden atılmak normal toplumsal yaşama dönmek için ciddi bir engeldi, çünkü çok az iş vardı. Bir zaman boyunca ayrı bir varlık gibi yaşadı.

Fakat kasaba halkı ona yakınlık hissediyordu. Namussuz olduğunu düşündükleri kimselere karşı acımasız davranmalarına karşın, Francesco'nun durumunun istisna olduğunu biliyorlardı. Onun düşüşünde siyasal nedenler etkili olmuş ve çok acımasızca davranılmıştı. Adaletsizlik kuşkusu onları yan yana gelmeye yöneltti. Edebiyat Derneği'ne, üyelerini daima büyük dikkatle seçen topluluğa kabul edildi. Karşılıklı Yardım Derneği kurulduğunda sekreter yapıldı. İtibarı kabul edildiğinde hukuk fakültesinden arkadaşlarının yararını gördü, yerel sulh kukuk mahkemesinde danışman olarak çalışma olanağını elde etti. Arkadaşları ona iş bulmaktan memnundu. İyi bir insan ve arkadaş olarak kabul ediliyordu. Güneyli coşkunluğu, zekâsı ve gösterişi akşamları oyun masasında hoş karşılanmasına neden oluyordu. Son olarak tapu daire

sinde sekretaryada bir iş teklif edildi, yaşamı boyunca bu küçük maaşla idare etti.

Aile içinde işler doğal olarak daha da yumuşak gitti. Fakat yine de pratik nedenlerle önünde engeller vardı; önce işsizliği, sonra iş bulduğunda düşük maaşı sorun oldu. Artık Gennaro'nun yardımı söz konusu değildi, Torino'ya askerliğe gitmişti. Mario evden ayrılmış, ilkokulu bitirdikten sonra Oristano'da bir kursa katılmıştı. Bir zaman için ailede tek para getiren erkek olarak Antonio kalmıştı. Carlo henüz okula başlama çağındaydı. Peppina Marcias dikişle biraz para kazanıyor, Grazietta ve Emma çorap, fanila ve eşarp dokuyup satmaya çalışıyorlardı.

1905'in sonlarında Francesco ve Peppina, Antonio'nun eğitimine devam etmesine karar verdiler, bunun neden olacağı yeni fedakârlıkları göze aldılar. Santu Lussurgiu'da ortaokula *(ginnasio)* gidecekti. Ghilarza'daki okul sırasından uzak iki yılında çocuk kendi başına oldukça iyi çalışmış ve bazı özel dersler de almıştı. Şimdi, on beş yaşına doğru, doğrudan ortaokulun üçüncü sınıfına gideceğini düşünüyordu. Okul yöneticileri itiraz etmediler; burası bir devlet okulu değil, halk okuluydu ve kurallar daha gevşekti. Böylelikle Antonio tam zamanlı eğitimine başladı, fakat yeni okulundaki koşullar umulandan daha az değişiklik yarattı.

Santu Lussurgiu, Ghilarza'dan on sekiz kilometre uzaklıktadır. Dar sıra tepelerin üstünde bir yanardağın kenarında duruyor gibidir. 19. yüzyıl ortasında iki toprak beyi Pietro Ledda ve Giovanni Meloni dünyalıklarını, kasabada Latince dilbilgisi ve konuşma okulu kurulması koşuluyla Pauline tarikatına bırakmışlardı. Tarikat dağılırsa şehir konseyi yasal sahipliği alacak ve aynı amaca hizmet edecekti. Gerçekten 1886'da Pauline tarikatı dağılmaya zorlandı, tarikatın mal varlığı devlet ve şehir konseyinde çekişmeye neden oldu, ancak 1901'de kraliyet kararı ile sorun çözülebildi. Belediye okulu *ginnasio* hemen bundan sonra çalışmaya başladı.

Antonio Gramsci orayı "perişan" bir yer olarak, "üç sözümona öğretmenin beş sınıfa ders verdiği küçük bir okul" di-

ye anımsıyor. Okul idaresinin defterlerine bir göz atmak bile bunların yersiz yargılar olmadığını gösterir. Hatta yargıların yumuşak olduğu sonucuna varılabilir. Okul müdürü Francesco Porcu, 4 Mart 1905 tarihli toplantıda (Gramsci'nin gelişinden birkaç ay önce) "Kurumdaki öğretmenlerden ikisi görevleri için gereken dereceye sahip değiller. İki yıl boyunca görevi yerine getirirler anlayışı ile kadroda kalmalarına izin verilmiştir. Bunu başaramadıklarından 1905-1906 öğrenim döneminde bu görevler için birilerini bulmak zamanı gelmiştir," diye itiraf ediyor. Kadrolar gerçekten ilan edildi, fakat birinci sınıf öğretmenler bu görevleri almak için koşturmadılar, üstelik anlaşılmaz biçimde hiç kimse ortaya çıkmadı. Gelenlerden biri Massimo Stara, iki hafta içinde istifasını verdi (sonra Sassari İşçi Odası sekreteri oldu). Milanolu bir öğretmen onun yerini alacaktı ve Santu Lussurgiu'ya gelmek için maaşına zam istedi. Para gönderildi fakat öğretmen görünmedi. Antonio, 7 Şubat 1906'ya, öğrenim dönemi oldukça ilerleyene kadar iki geçici öğretmen dışında edebiyat dersi almadı. Fen Bilgisi ve Fransızcaya mühendis bir öğretmen geliyordu.

Antonio okuldaki zamanı boyunca bu tür öğretmenlere sahip olacaktı. Bunun sonucu olarak hapishane mektuplarından birinde, "Çocukken fen bilimlerinde ve matematikte oldukça yetenekliydim, fakat ortaokulda bunu kaybettim; çünkü beş para etmez öğretmenlerim vardı," diye yazıyor. Okul yöneticilerinden biri Eylül 1906 toplantılarından birinde (Gramsci okulda bir yılını tamamladığında) bu görüşü destekliyor: "Ne yazık ki, bu okulda elde edilen sonuçlar daima en zavallı durumda..." Herkesin çıkarı için "Okulun hiçbir zaman doğru dürüst çalışmadığını" bildirerek, "yöneticiler... üç dört yıllığına okulu kapatmalılar" diye ileri sürüyordu. Fakat bu kabul edilmedi. Böylece Antonio Gramsci'nin öğrenimi düzensiz olarak ortaokulun beşinci yılına kadar devam etti. Bu son yılında, Aralık'ın sonunda henüz dersler başlamamıştı. Öğretmenler Santu Lussurgiu'ya gelmekte her zamankinden daha isteksizdiler, birbiri ardından mazeretler buluyorlardı; ta ki müdür çileden çıkana kadar. Raporlarda şunları okuyoruz:

> "Öğretmenlerin hiç gelmemesindense geç gelmelerini sağlamalıyız... Gelmemelerindense gelmeleri daha iyi, çünkü artık öğrencilerin başka okullara gitmeleri için çok geç. *Ne de olsa okul her zaman Ocak veya Şubat'ta öğrenime başlardı,* birkaç hafta öğretmenlerin olmaması o kadar da kötü görünmüyor..." (G.F.'nin italikleri)

Öğretmenlerin zamansızlığı ve kuşkulu yetenekleri Antonio'ya Ghilarza'da yitirdiği iki yılı kapatması için gerekli koşulları sağlayacağı düşüncesini vermiyordu. Özellikle sağlığı iyi olmayan biri için sınıfların maddi koşullarının sefaleti de cabasıydı. Yöneticilerden bir başkasına, Dr. Giomaria Manca'ya göre, Carta-Meloni Halk Ortaokulu "sağlığa zararlı manastır binasından", Friar Minor'un* bir zamanlar kullandığı yerden, "acınacak haldeki", "bir okulun gereksinimlerini karşılamaya yetersiz, sağlıksız ve bozuk çevre koşullarının bulunduğu" kiralık bir binaya taşınmıştı.

Antonio'nun okurken kaldığı ev de daha iyi koşullarda değildi. Sa Murighessa meydanında Giulia Obinu adlı orta yaşlı bir kadınla kalıyordu. Kadın önceleri kasaba doktorunun hizmetçisiydi ve Antonio onun için "Yatak ve yemeklerin en tutumlusu için ona ayda beş liret veriyordum," diye yazmıştı. Giulia Obinu'nun "kafadan biraz noksan fakat beli bükülmemiş yaşlı bir anası vardı ve aşçım ve gardiyanım oydu" "Her sabah beni kalkarken gördüğünde kim olduğumu ve evlerinde ne aradığımı sorardı." Yaşlı kadının bunaklığı kadar kız kardeşinin karakteri de evin atmosferini acılaştırmış olmalı. Eski hizmetçinin yaşamındaki tek arzusu anasından kurtulmaktı:

> "Kadının tek isteği belediyenin annesini düşkünler evine alması ve orada bakmasıydı. Bu nedenle kadına mümkün olduğu kadar kötü ve huysuzca davranıyor, kadının korkudan kötü bir davranışta bulunarak tehlikeli sayılmasını sağlamaya çalışıyordu. Yaşlı kadının kızına (ona eski geleneklere uygun olarak *Lei* diyordu) 'İstersen bana *tu* de fakat bana terbiyeli davran' dediğini anımsıyorum."

(*) Bu Fransisken tarikatı kolu – e.n.

Bu görüntülerden rahatsız olan Antonio sık sık çalışmak için başka yerlere, arkadaşlarının evine gidiyordu. Bunlardan biri sınıf arkadaşı Marco Massidda'ydı. Şimdi muhasebeci olan Massidda onu, "iyi kalpli, sessiz, arkadaşlarına yardımı seven biri" olarak anımsıyor; "gerçekten her şeyde birinciydi ve harika kompozisyonlar yazardı." (Kuşkusuz kompozisyonlardaki başarısına duyduğu saygı Massidda'nın yargısını biraz gölgeliyor.)

Antonio, pazartesi sabahları dört atlı bir arabayla Santu Lussurgiu'ya giderdi. Atların ikisi arabanın arkasından gelir, yarı yolda atlar değişilirdi. Cumartesi sabahları bazen yürüyerek dönerdi ve bölgede bazı tehlikelerle de karşılaşırdı; haydutlar çevrede etkindi. Çobanlar kışın Barbagie tepelerinden sürülerini oraya getirirdi ve bölge, Oristano çayırlarından Borore tepelerine kadar sığır hırsızlarıyla doluydu. Ama anlaşıldığına göre, Gramsci'nin Tatiana'ya bir mektubunda anlattığı olay dışında başına bir dert gelmedi:

> "Sana bir yılbaşı masalı anlatayım, gençliğimde geçen bu öykü hem seni biraz eğlendirir, hem de yaşamımız hakkında bir fikir verir... Bir defasında, yılbaşına yakın, ertesi günkü arabayı beklemektense bir çocukla yola koyulduk, ailelerimizle geçirecek bir gün daha kazanacaktık. Güç bela yürüyüp yarı yola, ıssız, tamamıyla metruk bir yere geldiğimizde solumuzda, yolun yüz metre ötesinde kavak sırası ve sık çalıların arasından bir kurşun patladı. Kurşun başımızın üstünden, on metre filan yukarısından vınladı. Onun yalnızca başıboş bir kurşun olduğunu düşünüp yolumuza devam ettik. Sonra ikinci, üçüncü defa ateş edildi, daha yakınımıza düştü. Bize ateş edildiğini anladık ve bir çukura atladık. Bir zaman yere yapışıp kaldık. Tekrar çıkmak istediğimizde ateş edildi ve bu, birkaç saat sürdü. Biz yavaşça sürünüyorduk ve yola çıkmak istediğimiz her seferinde kurşunlar düşüyordu. Açıkça bizi korkutup eğlenmek isteyen birkaç kişi vardı, eh, şaka! Eve vardığımızda hava kararmıştı, yorgunduk ve çamura bulanmıştık. Kimseye ne olduğunu anlatmadık, ailelerimiz meraklanabilirdi. Aslında o

kadar da korkmamıştık, bir dahaki tatilde yine aynı yerden aynı seyahati yaptık ve bu kez bir şey olmadı..."

Antonio'nun Ghilarza'daki cumartesileri de aynı biçimi izliyordu. Önce herkes onun geldiğini görmekten sevinir, sonra annesi onu azarlar, ardından babası "beyin yıkamaya" başlardı.

Annesinin sitemleri ona Santu Lussurgiu'ya götürmesi için verdikleri haftalık erzağa –makarna, peynir vb.– karşı alışkanlık edindiği tutum yüzündendi. Nino bunlardan bazılarını satıyor; kitap, gazete alıyordu ve ailesi genellikle bunu anlıyordu. Annesi bunu affetmezdi, doğru dürüst yemeyen, özellikle kendisi gibi zayıf birinin uğrayacağı kötü sonuçlardan dolayı onu uyarmaktan yorulmazdı.

Babanın tekdirleri oğlunun okuduğu yıkıcı yayınlardan dolayıydı. Bunlar Torino'dan geliyordu. Gennaro, Ghilarza'dan ayrılmadan önce yeni düşüncelere ısınmıştı, şimdi İtalya'nın kızıl başkentinde askerlik yapıyordu. Sosyalist inancı güçlendikçe yeni kimseleri inandırmak için çevresine bakıyor, kendi ailesini de unutmuyordu. Antonio'nun okuma zevki zaman geçtikçe daha da güçlenmişti ve cumartesi akşamları eve gelir gelmez Gennaro'nun gazete ve dergilerini istiyordu. Sonuç, babasıyla tartışmaydı. Şakayla tartışmadan kaçınmak istiyordu: "Baba, sen gerçekten Bourbonlardan geliyorsun!" derdi.

Francesco'nun İki Sicilya'nın son kralı Francesco II'nin adını taşıması yalnızca şans eseri değildi. Gaeta'da, İtalyan ordusu orayı sarmadan az önce doğmuştu ve babası Albay Gramsci Bourbon jandarmasıydı. Sonuna kadar orada kalmış, *ancien regime*'i, General Cialdini'nin kalan tek sağlam yeri olarak inatla savunmuştu. Babaanne Teresa Gonzales'in, Francesco kucağındayken düşman hatlarını nasıl geçip Formia kıyısına kaçtığı ailede sık sık anlatılırdı. Francesco'nun tutuculuğunun aile geleneklerinden başka kökleri de vardı. Kardeşi Nicolino bir zamanlar Kral Emmanuel'in askerî danışmanı olmuştu, Caserta'da bulunmuştu ve kendisi de bir defa kralla karşılaşmıştı. İtalyan tahtının varisi ona adıyla seslenip elini sıktığında içinde uyanan engin duyguların etkisinden asla kurtulamamış-

tı. Evinde, İtalya'nın gelecek kralının kardeşine armağan ettiği bir fotoğrafı daima saklamıştı. Sürekli kendi onurunu ve hanedana olan saygısını böylelikle yüceltiyor, yeniliyordu.

Bu yüzden genç oğullarının yıkıcı yayınlarla zihinlerini zehirlemelerinden nasıl hoşnutsuz olduğu anlaşılabilir. Üstelik o günlerde birinin adının sosyalist diye çıkmasının, eğer daha kötüsü olmazsa, polis kayıtlarına geçmek demek olduğu da unutulmamalı. Bay Ciccillo hâlâ hapiste geçirdiği günlerin acısını çıkarıyordu. Siyaset olmasaydı kimsenin ilgilenmeyeceği işlerden dolayı içerde yatmıştı ve üstelik Napolyon şapkalarının ve *carabinieri** sakalının evinde tekrar dolaşmasını istemiyordu. Fakat yasanın darbesiyle babalık yetkesi biraz azalmıştı. Çekişmeden kaçınmak için Antonio postacıdan Gennaro'nun mektup ve paketlerini doğrudan kendisine vermesini istiyor, babasına bildirmiyordu. Sonuç olarak evde siyasetten gittikçe daha az söz edilmeye başlandı.

Gennaro askerden dönüp tapu dairesindeki işine girmek istediğinde siyasal tartışmalar yine canlandı. Fakat daire açık değildi. Aile tekrar birleşmişti. Mario ilahiyat kursundan dönmüştü, annesi için acı bir darbe olacağını bilmesine karşın devam edemeyecekti. "Evlenmek istiyorum," demişti, "Hiç de papaz olmak istemiyorum. Yararı yok. Eğer istiyorsanız Nino'yu ilahiyata gönderin, o kızlara aldırmıyor, papaz olabilir."

1908 yazında Nino, Oristano'ya ortaokul bitirme sınavlarına girmeye gitti, on yedi buçuk yaşındaydı. Okuldan iki yıl ayrı kaldıktan ve Santu Lussurgiu'daki öğrenim değişikliklerinden sonra çok parlak bir sonuç alması umulamazdı. Temmuz'da iki konuyu denemedi bile, matematik ve fen bilgisini bıraktı. Fransızca sınavında –mühendisin öğrettiği ders berbattı–, 10 üstünden ancak "3" alabildi. Fakat öteki konularda oldukça iyiydi: İtalyanca yazılıdan "6" ve sözlüden "7", coğrafyadan "7" Latince yazılıdan "6" ve sözlüden "7" ve tahmin edilebileceği gibi tarihten "8" Eylül'de, Temmuz'da atladığı sınavları kazandı, Fransızca sınavına tekrar girdi ve diplomasını aldı.

(*) İtalya'da jandarma benzeri askerî polis birliğine verilen ad

Bir zamandan beri Antonio tarihe gittikçe daha fazla merak duyuyor, tarih okuyordu. Çok sonraları oğlu Delio'ya bir mektubunda konuya ne kadar yakınlık duyduğunu şöyle anlatacaktı:

> "Tarihi seveceğine eminim, senin yaşındayken ben de sevmiştim. Çünkü tarih, insanların yaşamı hakkındadır, insanla ilgili her şey hakkındadır, mümkün olduğu kadar çok insandan söz eder; dünyadaki bütün insanlardan, toplum içindeki, işlerindeki, daha iyi bir yaşam için mücadele içindeki insandan bahseder. Elbette böyle bir şeyi başka şeylerden daha çok sevmemezlik edemezsin."

6

1906'nın Mayıs ve Haziran aylarında, Antonio Gramsci Santu Lussurgiu okulunda üçüncü yılını bitirirken, Sardunya büyük bir toplumsal fırtınayla çalkandı. Aniden ortaya çıkan değişik çelişkiler adanın toplumsal yapısını kökünden etkiledi.

Bir yandan işçi birliklerinin yeni, disipline edilmiş mücadeleleri vardı, öte yandan da kırsal yığınlar hâlâ herhangi bir örgütlenmeleri olmadan peynir fabrikalarını yakmak ve vergi dairelerini yıkmanın ötesinde bir amaç belirlemeyen anarşik patlamalar içindeydi. Aynı zamanda kentli klikler sivil güçleri yönetmek ve ellerine geçirmek için girişimlerini sürdürüyorlardı. Genellikle sokak serserileri protestolara katılıyor, olaylar zararsız dükkânların yağmalanmasına ve taşlanmasına dönüşüyordu. Makineleşmenin başlamasıyla işleri bozulan işçiler arasında makine düşmanlığı canlanmıştı. Örneğin Cagliari banliyölerinin arabacıları, tramvay sisteminin kurulmasıyla fiyatları düşürmek zorunda kalmışlardı ve çıkan karışıklıklar sırasında tramvay istasyonlarını yakmayı, tramvayları devirmeyi fırsat bilmişlerdi.

Bütün bunların arkasında açlık çeken kitlelerin öfkesi vardı. Ve bu koşullarda mücadelede bir kıvılcım (Cagliari'de olduğu gibi), eski kliklerden biri tarafından çakılmış olsa bile, yangı

na neden oluyordu. Sorun Cagliari'de patlak verdi ve madenlere, kırlara yayıldı.

Sulcis-Iglesiente hâlâ soyguncu ekonominin yıkıcılığını yaşıyordu. Üretim artmış, ücretler düşmüştü. 1905'te 22.885.000 liret değerinde cevher çıkarılmıştı; ertesi yıl miktar 25.609.000 lirete fırladı. Bu esnada madenciler ücretlerinin 2,54 liretten 2,30 lirete düştüğünü gördüler; duvarcılarınki 3,12'den 3 lirete, sürücülerinki 3,39'dan 3 lirete düşmüştü. Madencilerin ücret talepleri Tuscan madenlerinde günlük ücretin bir liret daha fazla olmasına dayanıyordu. Maden şirketleriyse bu düşünceleri adeta ırkçı bir tonla reddettiler. Monteponi Şirketi'nin temsilcisi Erminio Ferraris madenlerdeki koşulları araştıran komisyonun raporlarında şunları iddia ediyordu: "Sardunya'da el emeğinin üretkenliği kıtadan çok daha düşüktür. Bunun nedeni aptallığa düşkünlük, iklim, genelde sezgi ve enerji yokluğudur. Elbette bu kuralın istisnaları vardır... Fakat ortalama düşüktür, kıta normlarının yüzde altmışından yukarı olamaz." Daha sonra Sardunyalı bilim adamı Giovanni Loriga, bu masalların ücretleri köle maliyetinin bile altında tutmaktan başka bir şey için uydurulmamış olduğunu gösterdi. Seçilmiş Sardunya madenlerinde 1904-1907 arasındaki dört yıllık dönemde, bireysel üretkenliğin 1.665,08 liret veya ortalama benzer İtalyan madenlerinden 281,80 liret fazla olduğunu ortaya koydu. İşverenlerin ücretleri kesmek için ileri sürdükleri nedenlerin tutarsızlığı açıktı.

Bu "beyaz adam"ların düşüncelerinin daha kötü olduğu, işçiler daha insani çalışma koşulları istediklerinde ortaya çıkıyordu. Seddas Moddizzis'de bir grup işçi, ücretlerin daha düzenli ödenmesini istedikleri için işten kovulmuşlardı. Talepleri ayda iki gün tatil, günde on saat mesai ve bir saat öğle tatiliydi. Hepsi reddedildi. En küçük taleplere karşı bile işverenlerin tepkisi değişmezdi. Ferraris'in tatil sorunuyla ilgili yargıları da çok açıklayıcı:

> "Bir zaman için pazar tatili uygulansa, bir köşeye bir şeyler koyan işçi bulmak olanaksızlaşır. Oysa işin sürekli olduğu za-

manlarda işçiler artırmaya giderler ve harcama olanakları yoktur. Bazı madenlerdeki *altı günde bir olan tatil gerçekten çok fazladır*, çünkü yoğun nüfus alanlarından uzaktaki bu insanlar boş zamanlarını nasıl harcayacaklarını bilmezler; birçok işçi ücretini tüketir, aşırı içkiye yatırır, ertesi gün çalışmaya halleri kalmaz."

Şirketlerin ücretleri düzensiz ödeme politikaları da şirket stoklarıyla ilgili bir stratejiydi; işçiler parasız kaldıklarında buna başvururlardı, başka kredi kaynakları yoktu. İşçilerin paralarını ele geçirme yöntemleri bir şirketten ötekine değişirdi. Yollardan biri işçilere aynî ödemeydi, bu malların değeri (doğal olarak) dükkânlarınkinden çok daha fazla olurdu. Bir başka yol, işçilere nakdî ödeme yapmak, fakat onları şirket dükkânından alışverişe zorlamaktı. Bu dükkânlar ya patronların kendileri tarafından işletilir veya görevlilerine verilirdi. En acımasız sistem büro elemanlarının veya formenlerin çalışmalarıydı; işçilerin buralardan alışveriş yapmamaları halinde işten atılmaları yolundaki kurallara dayanırdı. Fakat her durumda işleyen kural aynıydı: Ucuz malların pahalı satılması. Posta pulları bile şirket dükkânlarında daha pahalıydı. Şarabın litresi 30,35 yerine 40 santimdi, zeytinyağı 1 liret yerine 1,60'tı, peynir 1,25 yerine 2 liretti vb.

Bu yolla Sardunya'da en ufak kırıntıyı bile bırakmayan bir sömürü çarkı işletilmekteydi. Madenlerin çevresinde işleyen hiçbir endüstri kurulmamıştı. Onlara hizmet edecek tek mühendislik işletmesi yoktu. Madencilerin kötü ücretlerini şirket dükkânları yoluyla geri alan düzen zincirin son halkasıydı. Sardunya'nın tek kazancı tüberkülozdu.[1] Kan tükürmeyenler de erken yaşlılığa, ölüme veya iş kazasında sakat kalmaya mahkûmdu. Bir tek yılda, 1905'te, 2.219 kaza meydana gelmişti.

Tarım işçileri de daha iyi koşullarda değildi. Küçük toprak sahipleri de yıkıma mahkûm olmuşlardı. İklim ve vergi memurları başlarındaydı. Bu dönemde vergi memurlarının hır-

---

1 Gildo Frongia, maden şirketleriyle bağlantısı olmayan bir doktor, Parlamento Araştırma Komisyonu'na şöyle demişti: "1884'ten 1905'e yirmi yıllık zamanda madencilerin % 35'inin tüberkülozdan öldüğünü gördüm."

sı ve merhametsizliği yeni bir doruğa tırmanmıştı. Malların müsadere edilmesi oldukça sık rastlanan bir olaydı. (Alberto Boscolo, 1904-1905 mali yılında Cagliari vilayetinin bütün İtalya'daki vergi hacizlerinin gerçekleştiği yer olduğunu gösterir.) Sütçülük yapanlar süt üreticilerine karşı çayırları kiralamak için zam yapmak zorunda kalıyorlar, doğal olarak fabrikalar onlara istedikleri fiyatları kabul ettiriyorlar ve sütçüleri sömürüyorlardı. Bunalımdan en çok zarar görenlerin başında tarım emekçileri geliyordu: İşgünleri kısaldıkça varlıklarını sürdürmeleri neredeyse olanaksızlaşmıştı (şansları varsa yılda iki yüz işgünü elde edebilirlerdi); ücretler, bakım masrafları arttıkça düşüyordu. 1905-1906'da günde 75 santimle 1,25 arasında kazanıyorlardı (yoğun çiftlik işleri, örneğin harman zamanı dışında). Ancak bir kilo ekmek, bir kilo patates, bir kilo makarna ve 0,75 litre zeytinyağı almaya yetecek bir ücretti bu. Belirsiz mevsimlik işçiliğin kölesi olmuş, yeterli beslenmeyen, adanın kronik hastalıklarına (tüberküloz, malarya, trahom) tutulmuş ve normal olarak okuma yazma bilmeyen kırsal kesim işçisi, Giolitti İtalyası'nda fakirin fakiriydi.

Şehirde yaşayan yığınlar da fiyatların yükselmesiyle zorluk içine düşmüşlerdi. Sabırlarının son sınırına geldiklerinin ilk işareti 1906 Şubat ve Mayısı'nda görüldü. Çok değişik kesimlerden işçiler birliklerde örgütlenmeye başladılar, toplumsal huzursuzluk daha belirgin bir biçim aldı ve daha açık hedeflere sahip oldu. Önde gelenler liman işçileriydi, üç yüz üye yeni sendikaya yazılmıştı. İşgününün on beş saatten dokuz saate inmesini istiyor, ücretin günde 3,50'den 5 lirete çıkmasını talep ediyorlardı. İşverenler taleplerini reddedince 24 Şubat'ta greve gittiler. Bunu, tezgâhtarların haftada bir günlük tatil isteği izledi. 6 Mayıs'ta dükkânlar kapandı ve bir daha tatil günü açmadılar. Ertesi gün fırın işçilerinin günüydü. Onların on beş saatten on iki çalışma saatine inme istekleri genel olarak hemen kabul edildi, fakat bazılarınınki reddedildi; böylece bazıları işe dönmeye hazırlanırken, ötekiler onları durdurmak için fırınlara saldırdılar. Şurasını vurgulamamız gerekir ki, halkın çoğunluğu şiddet ve sabotaja yol açsa bile bu protestoları destekliyor-

du, siyasal mitinglere katılım çok fazlaydı. Bu başarı yerel bir gazetenin *Il Paese*'nin dirayetli va yoğun kampanyasına bağlanıyordu. *Il Paese* huzursuzluğu olanaklı olduğu kadarıyla yönlendirmeye çalışıyordu. *Il Paese*'nin arkasında Umberto Cao adlı genç bir avukat vardı; Cagliari Belediye Başkanı Ottone Baccaredda'nın ana muhalifi olan siyasetin önderiydi.

Umberto Cao yetenekli, genç biriydi, pişmiş bir polemikçiydi, yığınların duygularını sezmekte ustaydı. Ancak genellikle oportünist olarak kabul edilir: Anarşist-monarşist, tutucu, Sardunya özerkliği taraftarı, sonra rüzgâr o yönden esince tam bir ayrılıkçı, son olarak milliyetçi çılgınlığın sözcüsü. Gramsci onun üstünde durmamıştır. Velio Spano şu olayı anıyor:

> "Bir arkadaş, benim gibi bir çocuk, Cao'nun, Mussolini'nin Roma'ya yürüyüşünden sonra mecliste yaptığı ilk konuşmaya* karşı cesur yanıtından söz etti; ünlü 'soluk gri oda' ve 'lejyoner ikametgâhından' söz ettiği söylevine karşı verdiği yanıtı anlattı. Bir gece Roma'da Via XX Settembre'ye doğru Gramsci ile yürüyorduk. Gramsci konuyu ciddiye aldı: Konuyu değiştirmiş görünüyordu, fakat aslında iki olayla bize Cao'nun yaşamından bahsediyordu. İlki 1906 Cagliari devrimiydi, kır ve şehir işçileri ve aydınlar arasında ilişkilerin nasıl kurulmuş olduğunu anlattı. Gözümüzde Cao'nun resmi canlandı. Hukukçu ve filozof, devrimde ilerleyen dalga içinde yolunu bulmuş, yakıp yıkarak, tahrip ederek halka karışmış, fakat 'onur'undan, akademik soğukluk ve sertliğinden hiçbir şey yitirmemişti. Sonra Gramsci doğrudan Cao'nun Sardunya'nın özerkliğiyle ilgili broşürünün çözümlenmesine geçti. Bu broşür *sardismo*'nun** kaynağı, özellikle de benim gibi aydınlar arasında savunusu olmuştu; doğrudan insana yönelmeyen tek cümleyle, olay ve ideolojinin bir arada anlatımıyla. Gramsci

(*) Faşistlerin Roma'ya yürüyüşü başarılı olduktan sonra ve ilk Mussolini hükümeti kurulunca, Mussolini'nin 16 Kasım 1922'de ilk toplantıda yaptığı konuşma: "Devrimin hakları vardır... 300.000 diş bileyen genci vardır... Faşizme ihti ra edenlerin ve iftira atmaya kalkışanların cezalandırılmasını isteyebilirdim. Bu soluk gri odayı lejyonerlerimin ikametgâhı haline çevirebilirdim..." – [illegible]

(**) Sardunya milliyetçiliği – e.n.

bize bu Sardunyalı'nın portresini çizmişti: Evrenin merkezi olduğuna inanan bir aydın, kendi amaçları için tarihin bir parçası olmaya çalışan, fakat kaçınılmaz olarak tarihten ve yaşamın kendisinden kopuk biri."

Spano, Gramsci'nin nasıl bağladığını da anımsıyor: "Bu adam kendinden başka hiçbir şeye inanmadı." Ve Spano, "Bir yıl sonra Cao faşizm tarafına geçti," diye bitiriyor.

Fakat Umberto Cao'nun 1906'daki gazetecilik kampanyası yeteri kadar geçerli gerekçelere dayanıyordu. Olguları suçluyordu: İşçilerin giderlerindeki dayanılmaz artış ve Başkan Bacaredda'nın yönetimi. Huzursuzluğun ele alınış biçimi buydu. Mücadele iki düzeyde yürüdü: Bir yanda halk ayaklanması, öte yanda dalganın üstünde siyaset kavgası.

12 Mayıs 1906'da kadın tütün işçileri delegasyonu, başkanı görmek istedi; fiyatların artışından beri kendileri için yaşamın ne kadar zorlaştığını anlatacaklardı. Baceradda onlara "Lüferin kilosu 2 liret olunca ben de şapkamı çıkarıyorum ve yerine kurutulmuş morina alıyorum" dedi.* Tuzlanmış morinayla ilgili haberler ertesi sabah toplantıya ulaşınca insanlar kendilerini kaybettiler. Şehir meydanında gösteri yapıldı fakat o gün başka olay olmadı, fiyatların kontrol edileceği sözüyle göstericiler dağıldı. Fakat ertesi gün vergi memurlarıyla çıkan tartışmadan dolayı pazarın kapalı olduğunu gören kalabalık toplanıp tütün fabrikasına koştu. İşçiler dışarı çıktı ve öteki fabrikalara, demiryollarına, gaz işçilerine gidildi; başlarında kırmızı bayrak taşıyan tütün işçisi bir kadın olan kalabalık gittikçe büyüyerek dolaşmaya başladı. Bayrak direğinin ucuna simge olarak ekmek takılmıştı. Lav sıcaklığına erişmiş kalabalık, Cagliari'nin merkezine doğru yürüdü. La Scafa'da hükümet binalarına girildi ve binalar ateşe verildi. Sonra kalabalık birliklerin toplandığı istasyon mahallesine doğru ilerledi. Kalabalık onlarla alay etti, çekişmeler başladı; taşlar atıldı ve birlikler ateş açtı. Yirmi iki kişi vuruldu ve ikisi öldü; bir kâtip dışında hepsi işçi, balık-

---

(*) Ottone Bacaredda çeyrek yüzyıldan fazla bir süredir Cagliari'nin belediye başkanıydı, daha önce kötü romanlar yazarı olarak ün salmıştı. Siyaseti onu "anavatanın babası" olarak tanırdı – İng. ç.n.

çıydı. Fakat kundakçılığın ve yıkımın henüz sonu gelmemişti. Cagliari bu ayaklanmanın dalgalanmasıyla şiddetle sallanmaya devam etti. 16-18 Mayıs arasında şehre beş bin asker, denizci ve polis daha geldi. Şehir sanki kuşatma altına alınmıştı.

Kıvılcım düştükten sonra ateş şehrin dışına da taştı. Her yerde aynı kaynaşan kalabalık yıkıcı bir etkiyle şirket depolarına, peynir fabrikalarına yürümeye başladı. Askerler tekrar tekrar kalabalıklara ateş açtılar. 24 Mayıs'ta *Avanti!*, "Ölüler daima karşı taraftayken hükümet açıklamaları neden askerlerin saldırıya uğradığından söz ediyor?" diye soruyordu. Gonnesa'da iki kişi ölmüştü, Villasalto'da (on iki yaralı) iki ölü, Bonorva'da bir ve Nebida'da bir ölü vardı. Bu kanlı olaylar kalabalıkları sindireceği yerde işleri daha kötü etkiledi. Macomer'deki vergi daireleri ve peynir fabrikalarıyla Ittiri ve Terranova'daki (bugün Olbia) fabrikalar ile Abbasanta'daki daireler de yıkıldı. Fırtınanın şiddeti giderek artıyordu. 1 Haziran'da Milano gazetesi *Il Secola*'dan Luigi Lucatelli şu telgrafı çekti: "Yığınların vahşi davranışları, kendilerine yapılan akıl dışı baskıların aynısı olmaktan başka bir şey değil."

Fakat Temmuz başlarında fırtına dinmeye başladı ve ayaklanma duruldu. Yüzlerce köylü, işçi ve aydın hapisteydi (sosyalist önder Efisio Orano da aralarındaydı) ve madenlerde işten atılma çok yaygındı. Her şeye rağmen kamuoyu isyancı kurbanların tarafındaydı Gemiler Sardunya'ya, karar bekleyen davalarla uğraşmaları için düzinelerle mahkeme kâtibi ve hâkim getiriyordu. Cagliari'de bekleyen 170 dava vardı, Santa Restituta Kilisesi hâkimlerin ve tanıkların evine dönüştürülmüştü. Davalar 6 Mayıs'tan 12 Haziran 1907'ye kadar sürdü, savunmalara gazetelerde büyük yer verildi. Gramsci o zaman on altı buçuk yaşındaydı, Santu Lussurgiu *ginnasio*'daki dördüncü yılıydı.

Sardunya milliyetçiliği bu baskılardan büyük güç kazandı. Aynı dönemde kuzeyle güney arasındaki ayrım da daha kötü bir hal alıyordu. Güneyin ekonomisini mahveden koruma politikaları ve gümrükler kuzeyin hızla gelişimine yarıyor, gelişen sanayisine destek oluyordu. 20. yüzyılın başında İtalyan mali

yesi çok kâr ederken, İtalyan devletinin Sardunya'ya karşı bir tür ayrılıkçı tavrına da eşlik ediyordu. 1906 Mayısı'nda Luigi Lucatelli şöyle yazmıştı:

> "Yasalar göz önüne alındığında, özellikle vergi yasalarının hoşa gitmeyen yönü değerlendirildiğinde burada bunların hepsi zorla uygulanmaktadır... Fakat yasanın garanti altına aldığı haklar yok. Burada tren bileti İtalya'nın herhangi bir yerindeki kadar (veya daha fazla), fakat trenle seyahat çok rahatsız ve dayanılmaz derecede yavaş. Burada da yurttaşlar Roma, Milano, Torino'dakiler kadar vergi ödüyorlar, fakat ne zaman bir memur aptallık etse veya namussuzca davransa, onu Sardunyalılara armağan ediyoruz. O da cezalandırmaktan duyduğu kızgınlığı, bir yandan aptallık ve namussuzluğunu sürdürürken, Sardunyalılar'dan çıkarmaya bakıyor."

Böylelikle devlet genellikle düşman bir varlık olarak görülmeye başlandı. Maden şirketleriyle işbirliği yapan, vergi memurları, polis şefleri ve müfettişleri besleyen, grev bastırma yöntemlerinde ustalaşmış kocaman, dehşet saçan bir makine gibiydi. *Sardismo* bütün bölgenin egemen duygusu durumuna geldi. Antonio Gramsci de aynı duyguyu paylaşıyordu. Daha sonra şöyle yazacaktı:

> "O zaman Sardunya ulusal bağımsızlığı için mücadele etmenin bir zorunluluk olduğunu düşünmeye alışmıştım. *Kıtalılar defolsun*, bu sözleri kendim de defalarca yinelemiştim."

7

On sekiz yaşına doğru Antonio Gramsci köy yaşamından şehir yaşamına sıçramasını yapıyordu. Cagliari'de Dettöri Lisesi'ne gidecekti. 1908 yaklaşırken Gramsciler Gennaro'nun Cagliari Tapu Dairesi'ne nakledilmesinin, Antonio'nun da onunla oraya taşınmasının iyi olacağını düşündüler. Şehre gelince Gennaro tapu dairesinde kalmadı; kendisine Marzullo kardeşlerin buz fabrikasında muhasebecilik önerilince, bunu daha iyi bir şans olarak kabul etti ve bir ay içinde tapu dairesini terk etti.

Cagliari o zamanlar küçük, fakat canlı bir şehirdi. Üç günlük gazetesi vardı. *L'Unione sarda* Bay Cocco Ortu'yu, Gramsci ailesinin tarihinde çok talihsiz bir yeri olan bu adamı destekliyordu. Radikal *Il Paese* ve dinci *Corriere dell'isola* diğer gazetelerdi. Birkaç dergi de vardı, sosyalist haftalık dergi *La Voce del popolo* bunlardan biriydi. Şehirde iki güzel tiyatro bulunuyordu, Civico ve Politeama Margherita. Tiyatro ve operanın en büyük adları düzenli olarak burada görünürlerdi. Şehirde ilk şantözler Valdes ve Eden sahnelerinde kankan da oynuyorlardı. Sayısız kulüp ve dernek konserler, kurslar düzenliyordu. Sinema epikleri *Rocambole, Le Cantiche Dantesche, Les Misérables* vb. Iris veya Eden'de seyredilebilirdi. Buluşma yerleri, müzikli lokantalar, meyhaneler de eksik değildi. Antonio Gramsci için Gh

larza ve Santu Lussurgiu gibi kasabalardan bu yeni yaşama birdenbire geçiş başlangıçta şaşırtıcı oldu.

Gennaro'yla Via Principe Amedeo 24 numarada, kaleden deniz üssüne giden sokakta oda buldular. İkisinin de Gennaro'nun aylık 100 liret olan geliriyle geçinmesi gerekiyordu ve bu çok zor bir yaşamdı. Lise arkadaşlarından biri Renato Figàri anımsıyor:

"Nino Gramsci'yi paltoyla gördüğümü hiç anımsamıyorum. Hep aynı elbiseleri giyerdi; kısa, boru gibi pantolonuyla kendisine küçük gelen bir ceketi vardı. Soğuk günlerde okula ceketinin altından yün atkı sarınarak gelirdi. Kitabı olmazdı veya çoğu bulunmazdı. Fakat derslere daima büyük dikkat gösterir, güçlü belleği ve zekâsının yardımını görürdü. Ben onun arkasındaki sırada oturur, ince yazısıyla notlar alırken onu seyrederdim. Bazen ona ödünç kitap verirdik, bazen de öğretmenler verirdi."

Dettòri Lisesi'nde belirsiz bir başlangıç yaptı ve 1909'un Ocak ayında babasına mektup yazdı:

"Sonunda bize dönem notlarını verdiler. Daha iyi yapabileceğimi biliyorum ama benim kabahatim değil; Nannaro'nun demiş olabileceği gibi, diplomamı getirmediğim için tam da sınav zamanı üç gün okula alınmadım. Böylece doğa tarihinden not alamadım, tarihten ancak 5 aldım; öğretmen beni bir güzel azarladı, dayanamadım... Neyse, durum o kadar kötü değil, doğa tarihinden ikinci, üçüncü dönem sınavlarından aldığım notlarla geçerim, tarihte yitirdiklerimi kazanmazsam da gülünç olur. Notlarım şöyle: İtalyanca 6/7 (gerçekte İtalyanca sözlü notu 7 değil 8'di –G.F.), Latince 6/7, Yunanca 6/7, felsefe 6, matematik 6, kimya 8. Gene de iyi becermiş olduğumu görüyorsun, bunun ilk dönemim olduğunu unutma ve Santu Lussurgiu'dan, özellikle Latince, Yunanca ve matematikte iyi hazırlanmış olarak gelmedim."

Bu mektup, kısa bir zaman sonra yazacaklarıyla karşılaştırıldığında şive özellikleriyle dolu, biçim olarak beceriksiz-

ce. Carta-Meloni'deki üç yılın hazırlanmakta gerçekten yetersiz olduğunu gösteriyor. Fakat Antonio'nun geri durumlardan kurtulmak için dikkate değer bir gücü vardı. İkinci dönemde tarih notu 5'ten 7'ye yükseldi ve doğa tarihinden de 6 aldı. 1909 Haziran'da birinci yılını normal bitirdi; karnesi, Latince'den iki 7 ve İtalyanca sözlüden bir 8 dışında 6'larla doluydu. Bir yılda eski yılların eksiklerini kapatmak için iyi mesafe katetmişti.

Tatilden sonra Ghilarza'dan dönünce odasını değiştirdi ve Via Maddalena'nın karşısında Corso Vittorio 149 numaraya taşındı. Oradaki küçük odası "nemden dolayı bütün boyasını yitirmişti, avludan çok asker helalarına benzeyen bir yere açılan küçük bir penceresi vardı." Gene de değişiklik ona yaradı. 26 Kasım 1909 tarihli mektubunda, lisede ikinci yılına başlamadan hemen önce, "Ev sahiplerinin yanında iyiyiz, dürüst bir kadın ve bizi soymuyor. Gerçekten geçen yıldan çok daha iyiyim." diyor. Evden yiyecek gönderiyorlardı. Genellikle odasında, bazen Gennaro'yla Plazza del Carmine'de bir lokantada yerdi. Başka bir kiracı çocuk Dino Frau onun yalnız olduğunu, fakat insanlardan kaçan biri olmadığını anımsıyor:

> "Kendi başına kalırdı. Doloretta Porcu'nun pansiyonunda altı yedi kişiydik. Biz üst kattaydık, oraya çok dik merdivenlerle çıkılırdı. Antonio Gramsci çok yavaş tırmanırdı ve soluksuz kalırdı. Sonra bizlerle konuşmadan odasına kapanırdı. Odasına ancak birkaç kere girdim. Çıplak, peynir kokan, her yeri kitap dolu, kâğıt kaplı bir yerdi. Bir akşam hepimiz odasına davetliydik. Müzik ve şarkı sesleri geliyordu. Çoğu köyden gelmiş bizim tanımadığımız insanlarla doluydu. Şarkı söyleniyordu, bazıları dans ettiler. Gramsci ortadaydı, küçük org eşliğinde Sardunya danslarına kapılmıştı."

Artık lisedeki kötü başlangıçtan kurtulmuştu ve sıkı çalışıyordu. İkinci yılın ilk aylarından sonra (mektup 5 Ocak 1909 tarihli, fakat yılın yanlış yazıldığı ortada) eve yazdı: "Şimdi eteklerim tutuşmuş durumda. Latince'den 7 veya 8 alacakmışım gibi görünüyor, İtalyanca'dan öğretmen olmadığı için bir

şey yok ama bütün öteki dersler iyi." Sonra 31 Ocak'ta tekrar yazıp notlarını bildirdi (Latince 7/8, Yunanca 7/8, Yunan kültür tarihi 8, tarih ve tarihsel coğrafya 8, felsefe 6, doğa tarihi 6, fizik ve kimya 6): "Gördüğünüz gibi notlarım iyi ve bu dönem daha iyi olacak, çünkü 6'ları sadece şanssızlıkla aldım." Çalışmaktan başka bir şey yapmıyordu ve ilgisini hiç dağıtmıyordu. Şimdi doktor olan Claudio Cugusi anlatıyor:

> "Kazayla ona uğrasak neşeyle bize katılırdı. 'Hey, Antonicheddu, geliyor musun?' diye koluna girerdim. Davetlerden çok hoşlanırdı, bizlerden biri olmak isterdi. Fakat yalnız Corso'daki, Clavot'un dükkânından Tramer kahvesine kadar, *passillada*'lara yani o günlerin Cagliari akşam gezintilerine katılırdı. Fazla konuşmaz, dinlemeyi yeğlerdi. Su Cau'ya bilardo salonuna geldik mi kapıda 'Hoşçakalın' der ve eve dönerdi."

İçten gelen bir duygu Antonio'yu olağan toplumsal olaylardan ve sıradan eğlencelerden ayırıyordu. Renato Figàri anlatıyor:

> "Lisedeyken hiç sigara içmezdi. İçki içmezdi. Birimiz ona bir şey sunsak kibarca reddederdi. Bunun kibirden mi, yoksa ödeme gücünün yetmeyeceği tatlara alışmak istememesinden mi olduğunu bilemiyorum. Gençlerin kurduğu kulübe de nadiren gelirdi: Öncü Antiklerikal Dernek'in Via Barcelona'da, Dettöri'ye pek uzak olmayan, birkaç tozlu buluşma odası vardı. Lise ve üniversitede oraya giderdik. Hepsi sosyalist, devrimci veya ayaklanmacı düşünceler taşıyan ve elbette Giovanni Bovio* ve Giordano Bruno'ya saygı duyan, birkaç genç profesyonelin de katıldığı bir topluluktu. Orada eğlenirdik, tiyatromuz vardı, Sebastiano Satta, Ugo Foscolo ve Stecchetti'nin şiirlerini anımsıyorum. Gramsci buralara nadiren gelirdi. Niye bilmiyorum... Fiziksel durumundan mı? Hayır, hayır. Sakatlanmış olabilir ama çirkin değildi. Geniş alnı, dalgalı gür saçla-

---

(*) Gioanni Bovio (1841-1903): Yazar, hukukçu, radikal politikacı. Kilisenin soruşturmasına uğradığı için adı burada Giordano Bruno'yla anılmıştır. 1864'te "Evrensel Felsefe Sistemi" (materyalist görüş) adlı kitabını yayımladığı için aforoz edilmişti – İng. ç.n.

rı vardı, kelebek gözlüğünün arkasında gözlerinin parlak mavisini anımsıyorum; insanı çarpan parlak, delici bakışları vardı. Elbette birçok neden olabilir. O yaşlarda hep olduğu gibi müsriftik, züppe olmaya uğraşıyorduk... Sanırım onu yalnız yaşama iten şey fakirlikti."

Bunun doğru olması olası. Sınıf arkadaşlarıyla arasındaki zıtlıktan utanıyordu. O zamana kadar elbiselerine hiç aldırmamıştı ancak şimdi giyinmek zorunda olduğu şeyler onu utandırıyordu. 10 Şubat'ta eve, babasına yazdı:

"26 Şubat'ta ikinci ve üçüncü sınıf öğrencileri Güspini'ye Montevecchio madenlerini gezmeye gidiyorlar, benim de gitmem gerekiyor ve bu epey yıpranmış, parlayan eski ceketle çok kötü görünüyorum. Lütfen, bir terziye mektup yazarsanız elbise yaptırabilirim... Bugün okula gitmedim, çünkü ayakkabılarımı yaptırmam gerekiyordu. Karnavalda dışarı çıkmadım, odamda bir köşeye kıvrılıp yattım ki, Nannaro beni hasta sansın."

Birkaç gün sonra, 16'sında şöyle yazıyordu:

"Sevgili Baba, benim hiçbir şeyi idare edemediğim izlenimine kapılmış görünüyorsun. Nannaro benim için zaten çok şey yapıyor, çünkü Cagliari'de yaşamak için sizin gönderdiğiniz paranın ancak ekmek yemeye yeteceği gerçeğini gerçekten kavramalısınız; ekmekten bile az yemeli aslında, zira kilosu 50 santim."

Belki biraz para almıştı ama muhakkak ki elbiseler için yetmiyordu. Israr etti:

"Şimdi yine tatsız bir konuya dokunmam gerekiyor: Elbiseyle ilgili bir şey yapmadınız. Yılbaşında eve geldiğimde yakışıksız olduğumu siz kendiniz söylediniz... Tam on gün sizi utandırmamak için evden dışarı çıkmadım. Eğer o zaman öyle görünüyorsam, bir buçuk ay daha geçince nasıl göründüğümü düşünüyorsunuz? Şimdi 'yakışıksız' bile değiller, gerçekten pis ve yırtıklar... Eğer müdür, hademeyi ne yaptığımı öğrenmek

için gönderirse, ona giyecek temiz elbisem olmadığı için okula gelemediğimi söylemek zorunda kalacağım."

İkinci yılın ikinci döneminin başında yeni İtalyan bir müdür sahneye çıktı. Küçük, zayıf, biraz çirkin Raffa Garzìa adlı otuz üç yaşında genç biriydi. Kaşları sürekli çatıktı ve canı sıkkın biri olarak görünüyordu. Sinirli yapısı kimseye fırsat tanımıyordu... Kaba ve kibirli yapısıyla yetersiz çalışmayı ve kötü durumu hoş görecek tutumu yoktu. Kısa sürede, yerinde duramayan çocukları korkmuş bir koyun sürüsüne dönüştürmeyi becerdi.

Garzia'nın zaten küçük de olsa edebi bir ünü vardı. On yıl kadar önce bir makale yayımlamıştı; "Bir Devrimin Şiiri", Francesco İgnazio Mannu'nun Sardunya feodal beylerine karşı şiirini Parini'nin *Il Giorno*'suyla karşılaştırıyordu. *L'unione sarda* gazetesinin, oldukça eskimiş makinelerine karşın halen adanın en çok okunan yayın organının da editörüydü. Garzia güçlü bir din düşmanıydı, radikalliğe eğilimi vardı, kendisini sosyalistlerden ayırmak için dikkatli davranırken onların düşüncelerini tartışmaktan, hatta bazen onları desteklemekten kaçınmazdı. Gazetenin sayfaları "onun"du, gazetenin sahibiydi de. Lisedeki iki öğretmenle daha, aynı eğilimleri taşıyordu. Bunlar da onun kadar, hatta daha fazla ilerlemeciydiler: Latince ve Yunanca öğretmeni Costante Oddone ve fizik öğretmeni Francesco Maccarone. İkincisi Gennaro Gramsci'nin arkadaşıydı ve sosyalist bir militandı.

Gramsci hemen Garzia'nın sevgili öğrencisi oldu. Yazıları sınıfta zekâ temizliği ve güzel biçim örneği olarak okunmaya başlandı. Garzia ona ders kitapları, bunların yanında başka kitaplar da vermeye başladı. Öğrencilere karşı, matbaacılarına ve gazetecilerine olduğu gibi sertken, Gramsci'ye yumuşak davranıyordu. Hatta onu Via Regina Margherita'daki stüdyosuna davet etti. *L'Unione sarda* kadrosu orada toplanırdı. Zamanla ikisi arasındaki ilişki yakın arkadaşlığa dönüştü.

Bu zaman boyunca okuma Gramsci'nin temel eğlencesi olmaya devam etti. "Her şeyi okurdu," diye anlattı Gennaro bana:

"Torino'daki askerliğimden sosyalist bir militan olarak döndüm; 1911'de İşçi Odası'nda* muhasip ve Sosyalist Parti'nin bölge sekreteri oldum. Sık sık Cavallera ile buluşmaya; Battelli, Pesci ve Sardunya sosyalist hareketinin genç önderleriyle görüşmeye başladım. Nino da bizimle olurdu. Evde çok miktarda kitap, gazete, broşür ve propaganda malzemesi vardı. Nino akşamları çoğunlukla evden dışarı adım atmadan oturur, kitapları, gazeteleri okuyup bitirirdi."

Çoktan Marx'a ilgi duymaya başlamıştı, 1924'te yazdığı gibi "entelektüel merak" içindeydi. Okuma listesi Carolina Invernizio'yu, *Domenica del Corriere*'yi ve kendi sözleriyle, "sosyalist gazete *Il Viandante*'yi, devrimci Tommaso Monicelli'nin editörlüğünü yaptığı gazete"yi içeriyordu.** Babasına bir mektubunda "Teresina'ya *Tribuna*'da çıkan bütün makaleleri saklamasını söyle, özellikle Pascoli'nin bir ay kadar önce çıkan makalesini mümkünse göndermesini söylemeyi unutma," diye hatırlatıyordu: "Ben *Domenica del Corriere*'yi ona saklıyorum ve ilk fırsatta göndereceğim." Bir kartta da Anton Giulio Barrili'nin *L'olmo e l'edera*'sını ve *Secolo XX*'nın bir sayısını istiyordu.*** Deledda'yı da okumuş fakat sevmemişti. Renato Figàri:

"Sebastiano Satta'nın şiirinde en çok Bugerru kasidesini veya Guiseppe Cavallera ve Efisio Orano kasidelerini severdi. Bir kez 'Öncü' kulübe şiir dinletisine geldi. Ben o gün, Sardunyalı yazarları desteklemenin ve savunmanın, gençlerin görevi olduğunu söyledim. Ertesi gün kendisi konuyu açtı. Sardunyalı yazarların zamanın gerçeklerinden kopuk olduklarını söylediğini anımsıyorum. Sardunya'nın yalnızca şelaleler, koyun ağılları, vendetta,**** oğullarının ölüsünün başında ağlayan ana-

(*) İşçi Odası, Camera del Lavoro, sendikaların yerel federasyonu – İng. ç.n.

(**) Carolina Invernizio (1858-1916): Üretken bir popüler roman yazarı. *Domenica del Corriere*: Renkli kapaklarıyla beğenilen haftalık Milano dergisi. Tommaso Monicelli: Çocuk öyküleri yazarı – İng. ç.n.

(***) Giovanni Pascoli (1853-1912): Sosyalizme romantik ilgi duyan milliyetçi şair. Anton Giulio Barrili (1836-1908): Garibaldi'nin arkadaşı ve izleyicisi. Gramsci'nin daha sonra popüler edebiyat tartışmalarında sözünü edeceği birçok romanın yazarı – İng. ç.n.

(****) Kan davası – e.n.

lar ülkesi olmadığını söylüyordu. Sardunya aynı zamanda Belçika sermayesi için yüzlerce metre yerin altında madenlerde çalışan işçiler, çalışmalarının karşılığında hastane, okul veya battaniye değil, bir şey istemeye cesaret ettiklerinde askeri müdahale alanların ülkesiydi."

Marzocco ve Prezzolini'nin* *La Voce*'sini de izliyor ve en sevdiği yazarları bu dergide buluyordu. Kardeşi Teresina anlatıyor:

"Nino taşındıktan sonra da bir zaman dergiler Ghilarza'ya gelmeye devam etti. O zaman en sevdiği yazarların makalelerini dosyalamak benim işim oldu. Başta Croce ve Salvemini geliyordu. Papini ve Emilio Cecchi'yi de anımsıyorum. Nino, Cecchi'yi çok beğeniyordu. Fakat Croce ve Salvemini daima kesip saklamamı istediklerinin başında geliyordu."**

İtalya "Güney Sorunu"nun araştırılması bu dönemde filizleniyordu. Ve biraz karmaşık biçimde Giolitti liberalizmi, sosyalizmi ve radikalliğini bir araya getiren Sardunya ulusal duyumu da gelişmekteydi. Daha 1910 Martı'nda Raffa Garzìa'nın gazetesi (baş editör yardımcısı daha önce ilk sosyalist gazetelerden *La Lega*'nın editörlüğünü yapmış olan Jago Siotto'ydu) bir hedef üstünde yoğunlaşmıştı: Luzzatti'nin 1910-1911'deki bakanlığı.***

Bu konuya verilen önem, birkaç kez bakan olduktan sonra bu hükümetin kurulmasıyla kenarda kalan Francesco Cocco Ortu'nun etkisini yansıtıyordu. Gazete zararla çıkıyordu ve açığını kapatan Ortu'dan şöyle ya da böyle söz etmek du-

---

(*) Giuseppe Prezzolini (1882): Milliyetçi Floransa dergisi *La Voce*'nin editörü – İng. ç.n.

(**) Benedetto Croce (1886-1954): Yüzylın en ünlü ve etkili İtalyan felsefecisi ve sanat eleştirmeni. Gaetano Salvemini (1873-1957): Güneyli öncülerinin önderi, sosyalizmin güneye kurtuluş getiremeyeceğine inanana kadar zamanın ilk etkin sosyalistlerindi. Giolitti'nin en güçlü muhaliflerinden biri olmuş, daha sonra önde gelen anti–faşistlerden olmuştur. Giovanni Papini (1881-1956): Zamanın fütürist akımının verimli yazarı, daha sonra yankılar yaratan biçimde Katolikliğe dönmüştü. Emilio Cecchi (1884-1966): İngiliz edebiyatında uzman sanat eleştirmeni – İng. ç.n.

(***) Luigi Luzzatti (1841-1927): İtalyan devlet adamı, 1910-1911 koalisyon yönetimi seçim reformuyla ilgili çabasında dikkat çekmiştir – İng. ç.n.

rumundaydı. Ortu'nun yönergesi, şimdi tüm olanaklı güçlerle *L'Unione sarda*'nın verdiği adla yeni "büyük Gigione"ye, yani Luzzatti'ye saldırılmasıydı. Luzzatti'nin adı Luigi –kısaltılmışı Gigi– küçümsemeyle, "Gigione"ye çevrilmişti. Anlamı aptalca oynayan aktör veya amatör, abartılı oynayan aktör demekti. Cephanenin nereden geldiğine o kadar aldırıldığı yoktu. Böylece saldırılar soldan da, sağdan da geliyordu. Fakat gazetenin temel polemik yan taşıyan coşkusu yerel Sardunya duygusuydu: Gerçekten, yaygın protestonun ana motifi buydu. Ayaklanmanın bu geri bölgede temel nedenleri cahillik, malarya, trahom, tüberküloz ve sefaletten ölme konusundaki ilk sıraları tutan farklılığıydı.

23 Mayıs 1910'da Kral Victor Emmanuel III ve kraliçe, kraliyet yatı *Trinacria*'dan Cagliari'ye indiler. 25'i akşamına kadar şehirde kaldılar. Kral, Via degli Ospizi'de yoksullar için bir yurdun temelini attı; kraliçe çocuklara 2.800 liret değerinde şeker dağıttı. Ertesi gün *L'Unione sarda,* ziyarete büyük önem vermesine karşın –çiftin resmini basacak kadar önem vermişti, o yıl yalnızca bir olayda daha uygulanmış bir ayrıcalıktı bu– hükümdarlara yeteri kadar saygılı, fakat hükümete karşı aşırı kaba bir makale yayımladı. Yazan Raffa Garzìa'ydı:

> "Bayram bitti. Süsler yere düştü, bayraklar başka bir sefer çıkarılmak üzere dürülüp kaldırıldı; silindir şapkalar, kuyruklu ceketler eski naftalinli yerlerine konuldu; Yüzbaşı Bousquet'e birkaç gün için kumandanlık tatmini veren polis yerlerine döndü; nakliye sistemi feodal boyunduruğundan kurtulup burjuva cemaatine bağlandı; şimdi hepsi geçti, yarı bilinçli yöneticilerimizin heyecanlı atılganlığı, histerik coşkusu yine havuz suyu gibi sayıklamaya daldı... Sükunet şehrimize dönüyor."

L'Unione sarda sormaya devam ediyordu: Luzzatti hükümeti bu ziyareti istemişti. Şayet bunun bir anlamı yoksa, takdis gerektiren olağandışı bir risk, yeni bir devlet girişimi mi söz konusuydu? Garzia, "Şimdi, yüzsüzce aptalların gözlerine saçılan tozdan başka, durumumuzda yeni olan ne var?" diye bildiriyordu. Hükümdarlığın ziyareti belirli bir birlik yaratmıştı, la

kat yöneticilerin umduğu birliği değil. "Sardunya işçi sınıfının sesi" Cagliari *La Voce del popolo* gazetesi olayı bir iki satırla anmış, bir daha yer vermemişti: "Ne sergi! Ne çok silindir şapka ve matem elbisesi, ne çok güzel kadın, nasıl gönül rahatlığı, ahlâki dürüstlükle dolu gülüşler! Ne çok otomobil, ne refah, ne çok bayrak ve üniformalı, üniformasız asker ve bekçi! Ah, bak, işte Kral!" *L'Unione sarda*'nın büyük rakibi, normal siyaseti Garzia'nın her dediğinin tersini savunmak olan *Il Paese* bile bu kez koroya katılmıştı. 29 Mayıs Pazar sayısı şöyle diyordu: "Victor Emmanuel III'ün ziyaretine karşın Sardunya'da her şey yine eskisi gibi gidecektir, acılarımızda en küçük bir azalma olmayacak." Hatta hazırlıklar sırasında para israf edildiğini yazacak kadar ileri gitti: "Çok veya az, böyle gülünç koreografik sergilerde, yararsız ve kölece yürüyüşlerde, anlamsız resmî kutlamalarda harcanan para sokağa atılmıştır. Halkın duygularını yükseltmediklerini söylüyoruz: Onu bozmuşlardır." Germanio, Cagliari Valisi, 25 Mayıs Çarşamba günü eyaletin bütün belediye başkanlarını kral onları görmeyi arzuladığı için toplantıya çağırdı. *Il Paese,* Terralba Belediye Başkanı Felice Forcella'nın gönderdiği yanıtı yayımladı: "Kral Hazretlerinin hükümeti, belediye başkanlarının görmezlikten gelinen şikâyetlerini dikkate alana ve bu darbe yemiş, uzun zamandan beri acı çeken bölgeye yardımcı olacak uygun yasalar çıkarana kadar davetinizi kabul edemeyeceğim için üzgünüm." Sardunya'da ulusal duygunun rüzgârı tekrar esiyordu, her zamankinden daha kuvetli bir biçimde.

Birkaç hafta sonra, okul kapanınca, Gramsci eve dönmeden önce Garzia'yı ziyarete gitti. Artık on dokuz yaşındaydı ve gazetecilikte kendini denemek istiyordu, yaz boyu kendi kasabasıyla ilgili yerel haberler yazmayı düşünüyordu. Raffa Garzìa kabul etti. Ghilarza'da muhabirleri vardı, fakat Gramsci belki yakın bir kasabadan yazılar gönderebilirdi, Aidomaggiore'den. Genç adam yakında ilk basın kartının kendisine gönderileceğinin güveniyle ayrıldı. Gerçekten de öyle oldu.

Garzia'nın gönderdiği (21 Temmuz 1910 tarihli) kart bu tür olaylarda alışılmış türden değildi. "İşte kartın," diye yazıyor-

du İtalyan edebiyatının sert eleştirmeni ve yönetmeni, "Katkıların memnuniyetle kabul edilecek. Bundan sonra bize ilginç, her şeyle ilgili haberleri gönder. Bizler ve okuyucular memnun olacağız. İçtenlikle ve sevgiyle."

Gramsci'nin *L'Unione sarda*'daki ilk yazısı beş gün sonra, 26 Temmuz'da çıktı. İlk basılan yazısı budur. Yirmi beş satırlık, kesin, açık ve mizah duygusuyla yazılmış, taşra gazeteciliğinde veya edebiyata ilk girişte görülen kendini gösterme düşüncesinden kurtulmuş bir yazıydı. "Gi" diye imzalamıştı:

> "Aidomaggiore'de seçim zamanı en korkutucu ve heyecanlandırıcı şeylerin olacağına ilişkin dedikodular tüm bölgeyi sardı. Halk, evrensel oy hakkını isteyip şimdi kendi belediye başkanı ve meclisini seçiyor ve açıkça aşırılığa hazır bir durumda. Bu belirtilerden ciddi endişe duyan Ghilarza jandarmasının komutanı Yüzbaşı Gay, çevreye birlikler getirdi: Kırk jandarma, kırk piyade, neyse ki cephanesiz, bir de polis (tek başına oldukça yeterli olabilirdi). Sandıklar konulduğunda köy boşalmıştı: Seçmenler ve seçmen olmayanlar tutuklanma korkusuyla sığınaklara kapanmışlardı ve yetkililer isteksiz seçmenleri dışarı çıkarmak için ev ev gezmek zorunda kaldılar..."

Yazı, tipik Gramsci alayıyla bitiyordu:

> "Aidomaggiore'nin zavallı badem ağaçları! Piyadelerin ve filokseranın etkisi aynı!"

8

17 Kasım 1910'da, Antonio Gramsci birkaç güne kadar lisede üçüncü yılına başlamak için Cagliari'ye döndüğünde, *L'Unione sarda*'da aynı sayfada iki değişik haber vardı. Biri Tolstoy'un ölümünü bildiriyordu; öteki, saygıdeğer Guido Podrecca'nın, meclisin sosyalist üyesi ve kilise düşmanı *L'Asino* gazetesinin editörünün, Sardunya'da telaş uyandıran varışını bildiriyordu.* İkinci başlık Cagliari'de çok daha fazla etki yarattı.

Hâlâ genel bir huzursuzluk duygusu vardı. *L'Unione sarda* gazetesinin Luzzatti hükümetine saldırısı sürüyordu. Köken olarak Cocco Ortu'nun seçilmemesinden doğan kişisel kinden türüyorsa da, gün geçtikçe yeni bir ağırlık ve anlam kazanıyordu.

Ne var ki, Sardunya'nın sorunları çözülmeden kalmıştı: Güneyin aleyhine kuzeyle sınıf bağlaşması siyaseti Giolitti'nin stratejisinin uygulanmasıyla daha da ağırlaşıyordu.** Bu stra-

---

(*) Podrecca 1912'de İtalyan Sosyalist Partisi'nden atıldı ve başarısız kalan Reformcu Sosyalist Parti'nin kurulmasına yardım etti – İng. ç.n.

(**) Giovanni Giolitti (1842-1928): 1892-1893, 1903-1906, 1906-1909, 1911 1914 ve 1920-1921'de İtalya başbakanı. "Liberal-emek" siyaseti 1911-1914 programında 21 yaşındaki bütün okuma yazma bilen erkeklerle, askerliğini yapmış veya 30'una varmış bütün okuma yazma bilmeyenleri içeren seçim reformuna kadar varıyordu. Becerikli ve kudretli bir burjuva siyasetçisi olarak

teji kuzeyli sanayicilerin kârlarını çoğaltmayı amaçlıyordu (gümrük korumacılığı stratejinin bir yönüydü) ve işçi sınıfının örgütlü hareketini, birçok taleplerini ücret ayarlamalarıyla geçiştiriyordu. Stratejinin maliyeti çok geçmeden Mezzogiorno* köylü yığınların omuzlarına yüklendi. Bunun da egemenliği elinde tutanlar için bir anlamı yoktu. Güneyin, cahilliği ve politikanın yerel ve kişisel yapısı nedeniyle gerçek siyasal gücün dışında tutulması söz konusuydu. Karşı koyarlarsa veya ayaklanmaya kalkarlarsa ordu onları dağıtacak kadar güçlüydü.

Sardunya'da tarım ekonomisi, yani adanın ekonomik yaşamının büyük bölümü kısır döngüye yakalanmıştı. Düşük gelir ve yüksek vergi oranları (halk buna "Taşra Maliye Eşkıyalığı" diyordu) sermaye birikimini çok zorlaştırıyordu. Fakat sermayesiz tarımsal yapıyı değiştirmek olanaksızdı, geri koşulların ve ilkel tarım tekniklerinin sürekliliği de gelirleri düşürüyor, kısır döngüyü tamamlıyordu. İşsizlerin sayısı artıyordu. Fiyatlar yükseliyor, kiraları ve gıdayı etkiliyor, özellikle gümrük tarifeleriyle ithal edilen malları sınırlıyordu. Adaya yardımcı olacak yasalar çıkarıldı, fakat uygulamaya konulan kısmı daima kısmen geç ve etkisiz biçimde kalıyordu. Demiryollarındaki farklı uygulamaların kaldırılması gibi marjinal istekler bile kabul edilmemişti. Sardunya'nın yalıtılmışlığı deniz ulaşımındaki gerileyişle ağırlaşmıştı, bunun önemli nedenlerinden biri bu hatlarda çalışan gemilerin eskiliğiydi; telgraf çalışmalarındaki başarısızlık da adanın dünyayla ilişkisini kesiyordu. Öfke büyümeye devam ediyor ve toplumun bütün katmanlarınca paylaşılıyordu. Cagliari'de fırtına yaz başında koptu: Haziran başlarında Başkan Marcello ve bütün meclisi, hükümetin sözünü tutmamasını protesto etmek için istifa ettiler.

Yığın halinde istifaları başkaları izledi. *L'Unione sarda* da olayların gelişimini kocaman puntolarıyla desteklemeye devam

"sola açılma" programıyla sosyalizmin gelişiminin önüne geçmeye çalıştı. İtalya'nın Libya'ya karşı ikinci sömürgeci savaşını açarak (1911-1912) milliyetçiliğin de başına geçmek istedi – İng. ç.n.

Güney İtalya için kullanılan bir tabir – e.n.

etti.[1] Yaz boyu gazetecilik savaşı büyük bir şiddetle sürdürüldü. Böyle elektrikli bir ortamda Podrecca'nın ziyaretinin neden yurttaşların çoğunun yüreklerinde heyecan yarattığını ve güç sahibi olanları (özellikle kiliseyi) hayal kırıklığına uğrattığını anlamak zor değil.

Podrecca Sardunya'ya Sosyalist Parti'nin yerel örgütü ve Cagliari İşçi Odası tarafından davet edilmişti. Özellikle ikinci örgüt işçilerin, sanatkârların ve aydınların gerçek toplantı yeri durumundaydı. Sekreter, Toskanyalı sendika örgütçüsü Gino Pesci'ydi; Cavallera'nın peşinden Sardunya'ya giden siyasal düşünce sahibi göçmenlerdendi. Şimdi 26 yaşında olan Gennaro Gramsci zamanının çoğunu orada geçiriyordu, bazen Antonio da ona katılırdı. O zamanlar genç insanlar İşçi Odası'na uğramanın yasak dünyaya bir gezinti olduğunu, heyecan verici, ahlâk yapısını güçlendirici bir savunma eylemi olduğunu hissediyorlardı. Via Barcelona'daki odayı polis gözlüyordu ve oraya düzenli gitmek soruşturma riskini taşıyordu. Hâlâ romantizm etkisinde kalan bu dönemde gizli örgütlerin ve baskının havası olumlu bir çekicilik oluşturuyordu ve Podrecca'nın ziyareti bildirildiğinde kilisenin güçleriyle sokak savaşına girişme olasılığı bile vardı.

Sosyalist milletvekilinin bir eğitim gezisi yapması söz konusuydu. Tur, 22 Kasım Sah günü Cagliari'nin Valdes Tiyatrosu'nda "Richard Wagner'in Devrimci Düşüncesi" üstüne konuşmasıyla başlayacak; 24'ünde "İnanç ve Ahlâk"la devam edecekti. 26'sında Iglesias da eski San Francesco Kilisesi'nde "Tercihin Nedeni" konusunda konuşacaktı. Son olarak 27 Kasım Pazar günü Cagliari'de Pizza del Carmine'de büyük bir miting düzenlenecekti. Podrecca'nın gelişinden dört gün önce *L'Unione sarda* güçlü bir kilise karşıtı başlıkla çıktı. "Kilise taraftarlarının Sayın Podrecca geldiğinde istasyonda düşmanca bir gösteri düzenleyecekleri söylenmektedir," deniyordu, "Ko-

---

1 Örnekler: "Savaş Kızgın Çığlıklarla Başlıyor", "Cagliari ve Taşradan Anlamlı Protestolar", "Meclisin İstifası", "Seçilmiş Organlardan Toplu İstifalar" "Haklarımızın Savunusu İçin Büyük Protesto", "Boşuna Sözler Kahrolsun" "Halk Ruhunun Ayaklanması"

nuşmalarında da bu tür gösteriler hazırlanacakmış." Gazete tasarıya karşı silahlanıyordu: "Bu bir saldırıdır," diye gürlüyordu, "Hiç kimse bizi İtalyan sosyalist hareketinin yakın dostu olmakla suçlayamaz, fakat Sayın Podrecca'yı bir düşünce adamı, parlak ve değerli bir arkadaş olarak selamlamalıyız."

Ama gösteri gerçekleşmedi, *L'Asino*'nun editörü zaferle dolu bir gösteriyle karşılandı, Iglesias'tayken *L'Unione sarda* geleneksel şişirilmiş biçimiyle şöyle yazıyordu: "Konuşmacının halka etkisi o kadar büyüktü ki, bazı kilise adamları bile ona katılmaktan kendilerini alamadılar..." Abartılar bir yana, tanınmış gazetecilerin ve politikacının gezisi adanın sol kanat örgütlerine yeni bir güç ve yürek kazandırdı.

Aynı sıralarda halkın moralini bozacak ve yetersiz otoriteye daha büyük protestolar yöneltme tehlikesi yaratan bir başka olay gerçekleşmişti: Menenjit salgını. *L'Unione*'nin 8 Aralık sayısı "Sedyeciler İşbaşında" diye bağırıyordu. Gazetelerin olağan köşeleri olan "Sardunyalılar'dan Haberler", "Ayrılanlar", "Kısa Notlar" vb. yeni bir köşe daha kazanmıştı: "Omurilik Menenjiti" Yazar, "Hepimizin karşı karşıya olduğu mezar tehlikesi," diye yazıyor, "valinin beceriksizliği ve zayıflığı"na saldırıyordu. Meclisin istifasından sonra Cagliari'ye atanan Kraliyet Komisyonu için gazete, "Cagliari yönetimi açıkça valiliğin bir alt kademesi durumuna gelmiştir (ve ne yazık ki piskoposluğu da). Ya hükümet? O suskunluğunu koruyor. Mecliste kim sesini yükseltiyor? Hiç kimse. Bu arada insanlar ölmeye devam ediyor," diye yazıyordu. Okuyucuların çoğu bu duyguları paylaşıyordu.

11 Aralık 1910 Pazar günü, menenjit kampanyası tam hızıyla sürerken, bütün şehir birliklerinin katıldığı bir toplantı İşçi Odası'nda düzenlendi. Konu salgın değildi. Dört gün önce Gino Pesci bütün sendika, uzmanlık ve kültür örgütlerine bir bildiri göndermiş, fiyatların sürekli artışından şikâyet ederek, bunu engellemenin tek yolunun "öteki İtalyan şehirlerindeki gibi aktif kampanyalar düzenlemek" olduğunu söylemişti. Pazar toplantısı genel kurul niteliğindeydi ve "Fiyat ve Kira Kampanyası Komitesi" kuruldu. *L'Unione sarda* bunu destekleyerek şunları ekledi:

"Vali Germonio menenjit salgınıyla savaşım konusunda derin uykudayken dün aniden telaşla uyandı ve İşçi Odası'ndaki toplantıya –bu toplantı yalnızca ekonomik sorunlarla ilgiliyken– polis gönderdi. Fakat halkın can alıcı sorunlarıyla ne ilgilenen, ne de bunları bilen Vali Germonio şekerleme yaparken yakalanmak istemez: İşçi Odası'ndaki 'ayak takımı'nın adlarını öğrenmek için büyük dikkat sarf etti."

Çok geçmeden güney İtalya'daki Bari polis şefinin Cagliari'ye atanacağı haberi geldi. Daha yakınlarda Francesco Gramsci'yi mahkûm eden türden bir Araştırma Komisyonu tarafından aklanmıştı. Salgın hâlâ sürüyordu. Fiyatlar dayanılmaz ölçüde artıyordu. Duyguları daha fazla coşturacak tek şey anakara iktidarının Sardunya'yı bir tür cezalandırma yeri olarak gördüğünü kanıtlamaktı. "Yani," diye *L'Unione sarda* tepki gösterdi, "Luzzatti'ye göre, Sardunya, Cagliari ve bütün adanın bu kararlı dostu için, biz bir cezalandırma ve sürgün yerinden başka bir şey değiliz; kıtada bir memur artık hoş görülemeyecek oldu mu, yetersizlik veya skandalı ortaya çıktı mı, çare hemen bulunuyor: Sardunya'ya zoraki tayin!"

6 Ocak 1911'den 8 Ocak'a kadar İşçi Odası'nın yeni Yürütme Komitesi seçimleri yapıldı. Adaylar, demiryolcu Salvatore Baire, taş ustası Salvatore Crovato, makine ustası Luigi Favero, kâtip Gennaro Gramsci, mermer işçisi Luigi Onali, terzi Angelo Pischedda, kazancı Alfredo Romani'ydi. Gennaro seçilenler arasındaydı ve muhasebeci yapılmıştı. Doğal olarak polisin sendika önderlerini yakından izlemesinin yankıları oldu. Kısa süre sonra Ghilarza'da Francesco Gramsci ve Peppina Marcias, Gennaro'nun ailesiyle ilgili soruşturmalar yapıldığını öğrendiler. Çok bozuldular. Bay Ciccillo neler olup bittiğini öğrenmek için Cagliari'ye gidecek kadar kızgın ve heyecanlıydı. O zaman Antonio annesine şu mektubu yazdı:

"Babamın kalkıp buraya gelmek divaneliğinde bulunmaması için hemen bu mektubu yazıyorum. İkiniz de polis bilgi arıyor diye korkmuşsunuz. Ama gerçekten telaşlanmak için bir neden yok. Neler hayal ettiğinizi Allah bilir: Nannaro gözaltında

veya dört jandarma eşliğinde geliyor. Üzülmeyin, böyle bir şey olmayacak. Nannaro, İşçi Odası'nda bazı görevler aldı, böylece şimdiye kadar polisin bilmediği bir ad ortaya çıktı, onlar da bu yeni katil tipli adamın nasıl bir devrimci olduğunu öğrenmek istediler. Onun hakkında bazı bilgiler aldılar. Tamam mı? Göreceksiniz hepsi bu ve başka bir şey olmayacak. Grev vardı ve Nannaro da odanın kasadarı olduğu için polis fonları ele geçirip grevi bozmak istedi. Ama grev zaten bitirilmişti, fonlar da el değmeden kaldı... Bir dahaki sefere böyle şeyler duyduğunuzda sakin olun ve jandarmanın yüzüne gülmeye çalışın. Ben bir zamandır böyle yapıyorum; zavallılar, insan onlar için üzülmeli. Sosyalist ve anarşistlerden o kadar rahatsız oluyorlar ki, haydutlara ve alçaklara ayıracak zamanları kalmadı ve kendi miğferleri içinde sıkışmaktan korkuyorlar..."

Antonio Gramsci artık yirmi yaşındaydı. Kent yaşamına daha çok alışmıştı. Bu dönemdeki mektuplarından yeni bir görünüş de elde ediyoruz: Çalışkan öğrenci gürültücü bir gösterişliliğe bile bulaşmıştı. "Kabarık saçlarımdan dolayı beni kız sanmışlar ve bir kızın tiyatroda bu kadar gürültü yapmasına şaşırmışlar, yalnız saçlarımı ve kaba hareketler yapan elimi görüyorlarmış." veya "Geçen gün arkadaşlar bir polisin bıyığının ihtişamından söz ediyorlardı. Polise gidip, 'Onlardan söz edilmesini istemiyorsan uçlarını kesmelisin dedim' gibi.

Görünürdeki bu hafifliğe karşın Antonio'nun yaşamı yine acıyla doluydu. Evden yardım almadan Gennaro'nun maaşı onlara yetmiyordu. Fiyatlar artmıştı ve ayda 100 lirete iki kişi geçinemezdi. Antonio babasına yazdı:

"Nannaro yeteri kadar fedakârlık yaptı. Zaten borç para alıyordu, şimdi ne yapacağını bilemiyor; her geçen gün daha büyük sorun olduğunu görüyorum ve bugün beni Ghilarza'ya geri göndermeye karar verdi... Eğer bu akşam size yazarsam işlerin düzeleceğini söyleyip yalvarmamla onu ikna edebildim."

Cagilari'de öğrenimine devam etmektedir, fakat en kötü koşullarla. Yıllar sonra şunları anımsamaktadır:

"Sabahları kahvesizlikle başlar, sonra öğle yemeğini mümkün olduğu kadar geç saate atar, akşam yemeği zamanına ulaşırdım. Böylece sekiz ay günde yalnız bir öğün yedim ve lisede üçüncü yılımı büyük bir gıdasızlıkla geçirdim."

1891 sınıfı, yani Gramsci'nin yaşıtları şimdi askerliğe çağrılıyorlardı. Bütün adada adaylar 11.632 kişiydi. Bunlardan yarıdan fazlası, 7.968'i sağlık nedenleriyle askerlikten muaf tutuldular; 2.486'sı yetersiz beslenmeden kaynaklanıyordu. Trajik koşullara kayıtsız kalan ve korumacılıkla bağlaşık tutum geliştiren reformist sendikaların kuzey İtalyalı sosyalizminin, onlara yakınlık duyan yoksul yığınlar ve aydınlar tarafından fazla izlenmesi beklenemezdi.

Bunun yerine Salvemini'nin düşüncelerinden temellenen bir tür "köylü sosyalizmi" gelişmeye başladı. Kardeşi Teresina'dan Gramsci'nin Salvemini'nin iyi bir okuyucusu olduğunu biliyoruz. 13 Ekim 1910 tarihli *La Voce del popolo*'da bu uzlaşmaz güneyli, Milano'daki sosyalist kongre için konuşmalarının bir bölümünü ortaya koyuyor ve "muhalif reformist" grubunun tutumunu açıklıyordu. Onlar "ne sözlü devrimciliği onaylıyor, ne de reformizmin parlamentarizm, Giolitti türünden bakanlık, kronik masonlukla aynı anlama gelmesini amaçlıyorlar; Sosyalist Parti'nin hakları elinden alınmış emekçi yığınlar aleyhine güçlü emekçi örgütlerin hizmetinde bir başka oligarşik organ olmasını da kabul etmiyorlardı" Sardunya'da Salvemini'nin görüşleriyle bir bakıma koşutluklar taşıyan eğilim, az çok radikal bir ayrılıkçılıkla içerikte devrimci bir sosyalizmin –bir tür sosyal milliyetçilik, hem Marx hem de Carlo Cattaneo'ya* göre yoldan çıkmış– bir karışımıydı. Sınıf savaşını hedef alıyordu fakat düşman sınıf biraz soyutça ve karmaşık biçimde zengin toprak sahipleriydi. Anakaranın zengin sanayi işçileri de "zengin" veya en azından ayrıcalıklı kabul ediliyordu. Bu bölgesel sosyalizm akımı 1919'a kadar gerçek bir siyasal örgütlenmeye kavuşamayacaktı. Bu tarihte Partito Sardo d'Azione (Sardunya Eylem Partisi) kuruldu

(*) Carlo Cattaneo (1801-1869): İsviçre-İtalyan federalizm kuramı siyasetçisi Aylık *Il Politecnico* (Milano) dergisinin kurucusu ve beğenilmiş *1848 Milano Ayaklanması Tarihi*'nin yazarı – İng. ç.n.

ve hedefleri belirgin bir program geliştirdi. O zamandan sonra da İtalyan merkezci devletine karşı bir devrim akımı olarak kaldı.

1911 Martı'nda İtalyan birliğinin ellinci yılını kutlamak için Torino'da büyük törenler düzenlendi. Bunlar ateşkesin sağlanması ve bölgeciliğin diken gibi batan rahatsızlıklarının hafifletilmesi için mükemmel bir fırsat olabilirdi. Fakat açıkça ortadaydı ki, yalnız güzel konuşma sanatıyla sonuca varamazlardı. Rahatsızlığın derin kökleri vardı ve Sardunyalılar için 17 Mart'ta yerel hükümetin ulusal kongresine çağrılan Sardunyalı ileri gelenlere indirimli bilet sağlamaktaki başarısızlık bunu daha da artırmıştı. Cossoine Belediye Başkanı Agostino Senes şu telgrafla katılamayacağını bildirdi: "Katılmayacağım, çünkü hepten unutulmuş olan Sardunya'ya bilet indirimleri yansıtılmadı." Fluminimaggiore Belediye Başkanı şu yanıtla ona katıldı: "Büyük mesafe nedeniyle ve seyahatta ayrıcalık tanınmadığı için, belediyenin mali gücü de zor durumda olduğundan başkanlar toplantısına katılmayacağım. Stop. Ne de olsa, ruhen İtalyan olarak oradayım!" Farklı vurgularıyla iki telgraf da o zamanki Sardunya düşünce çerçevesini temsil ediyor. *L'Unione sarda*, sorumlu bakan Sacchi'ye "arsız cimri" demişti.

Antonio Gramsci'nin iç gelişimi hangi noktadaydı? 1924'te yazılmış bir mektubundan "bölgenin ulusal bağımsızlığı için mücadele"nin zorunlu olduğuna inandığını anlıyoruz. Lise üçteyken yazdığı bir deneme o zamanki genel yapıyı yansıtıyor. Öğretmeni Raffa Garzìa hastalanmıştı ve izin istemişti. Yerine gelen uzun boylu hayal gibi adam solcu olmasa da, İtalyan klasiklerini iyi bilen, siyasi yönden açık fikirli Vittorio Amedeo Arullani diye biriydi. Antonio Gramsci sömürgecilik ve baskı altındaki halklarla ilgili denemesini onun için yazmıştı:

> "Bir gün haber, Hindistan'da bir öğrenci tarafından öldürülen İngiliz valisi olabilir, öbür gün Dogali'de yenilen İtalyanlar ve *Bokserler*'in Avrupalı misyonerleri yok ettikleri olabilir. O zaman korkuya kapılan Avrupalı hemen barbarlara lanet yağdırır, talihsiz halklar üzerine yeni bir Haçlı Seferi açılır... Savaşlar ticaret için sürdürülürler, uygarlık için değil. Çinliler afyon

> satın almayı reddedeli beri kaç Çin şehri İngilizler tarafından bombalandı? Ruslar ve Japonlar, Kore ve Mançurya'nın ticaretini ele geçirmek için birbirlerini doğradılar."

Deneme, Dettöri Lisesi'ndeki genç öğrencinin Marksist inançlarını gösteren paragrafla sona erer:

> "Fransız Devrimi birçok ayrıcalığı ortadan kaldırdı, ezilenlerin birçok sıkıntılarını ferahlattı fakat bir sınıfın gücü yerine başkasınınkini geçirmekten başka bir şey yapmadı. Bundan çıkarılacak büyük ders şudur: Ayrıcalıklar ve toplumsal farklılıklar doğanın değil, toplumun ürünüdürler, yani değiştirilebilirler. İnsanlık bu haksızlıklardan kurtulmak için kanlı bir temizlemeye daha gereksinim duyuyor: Yönetenleri, kitleleri cahillik ve vahşete terk ettikleri için pişman etmeyelim!"

Bu, 1911'deydi, çarlık rejiminin düşmesinden altı yıl önce.

Arullani lise bitirme sınavlarında Gramsci'ye İtalyanca yazılıdan "9" verdi. Öteki notları da memnun ediciydi, fen dersleri dahil hep "8" almıştı. Gramsci şöyle anlatıyor:

> "Lisede ilk yılımda matematik çalışmadım, fakat Yunanca'yı seçtim (o zamanlar seçme hakkı vardı). Fakat üçüncü yılda umulmadık biçimde bu konu için yeteneğim olduğunu gösterdim. O zaman biri fizik alırsa daha önce Yunanca aldığı için almadığı matematik derslerini de bilmesi gerekirdi. Bizim oldukça tanınmış fizik öğretmenimiz Francesco Maccarone'ydi ve bizleri utandırmaktan zevk alırdı. Son dönemin son sınavında bana matematik içeren sorular verdi ve yıllık ortalamamın, yani sınavla veya sınavsız derecemin bunu nasıl yaptığıma dayandığını söyledi. Kara tahtanın başında dikildiğimi görmekten zevk alıyordu ve bana istediğim kadar zaman tanıdı. Bir buçuk saat tepeden tırnağa tebeşire bulanmış şekilde orada dikildim, tekrar tekrar denedim ve sonunda onun da çok iyi olduğunu kabul ettiği ders kitabında bulunmayan bir ispatı 'icat' ettim. Bu öğretmen ağabeyimi tanıyordu ve beni okulda her gördüğünde gülüşüyle bana eziyet ederdi. Bana 'Yunanca'yı seven fizikçi' derdi."

9

Carlo Alberto Koleji, daha önceki Sardunya Krallığı'nda liseden diploma alan fakir ve yetenekli çocuklara Torino'da ayda 70 liretlik burs veriyordu. O yıl, 1911 sonbaharında, bu tür otuz dokuz burs verildi. Antonio Gramsci burs olmadan üniversite öğrenimini ailesinin karşılamasının çok zor olacağını hemen anladı. Babasının itibarı iade edilmişti ve tapu dairesinde sürekli bir işi vardı ama klasik eğitim diploması olmasına ve hukuk sınavlarını geçmiş olmasına karşın, yalnızca basit bir kâtipti. Üniversitede çocuk okutmak onun yetersiz maaşından çok fazlasını gerektirirdi, üstelik daha bakacak beş çocuk vardı. Mario on sekizindeydi ve orduya veya donanmaya katılmak istiyordu. Birkaç yıl okula gitmişti; onbaşı veya çavuş, belki sonra subay da olabilmeyi umuyordu. Ama şimdilik yaşı tutmadığı için, işsiz evde oturuyordu ve babasının kısıtlı maaşına bir yüktü. Carlo on dördündeydi, Oristano'da okuyordu. Kızlar evdeydi, ellerinden geldiği kadar yardımcı oluyorlardı.

Yani Antonio'nun bütün umudu otuz dokuz burstan birini kazanmaktaydı. Eğer Torino'ya gidebilirse Gennaro, buz fabrikasından aldığı maaşla ona biraz yardım ederdi. Önce lise bitirme sınavlarında aldığı notlarla seçilecekti, bunu geçerse, Torino'da uzun sözlü ve yazılı sınavlara girecekti.

Antonio'nun yazı neredeyse tamamıyla berbat oldu. Okulun son döneminde yiyemediği yemeklerden dolayı zayıflamıştı. Cesareti kırılmıştı, sonradan şöyle anımsıyor: "Carlo Alberto burslarını ancak okulun sonlarına doğru duymuştum ve lisede üç yılda öğretilen bütün konulardan sınavlara girmek gerekiyordu. Bu, üç aylık tatil boyunca büyük bir çaba harcamak demekti." Oristano'da bir dayısı vardı, eczacı Serafino Delogu. Antonio'nun sevdiği oğlu Delio'nun da özel derse gereksinimi vardı.

> "Yalnız Serafino Dayı ne kadar zayıf olduğumu fark etti ve beni Oristano'da onunla kalıp Delio'ya ders vermem için çağırdı. Orada bir buçuk ay kaldım ve çıldırmaktan zor kurtuldum. Sınav için çalışmama olanak yoktu çünkü Delio bütün zamanımı alıyordu ve sağlık durumumun kötülüğüyle bu çakıştığından beni mahvediyordu. Sonunda sıyrılıp çıktım ama çalışmak için bir ayım kalmıştı."

Eylül başında sınavlara girmesine izin verildiğini öğrendi. Ona bu bilgiyi vermek için yazan kolej sekreteri şunları da eklemişti: "Cagliari'deki iki öğrenciden birisin" ve "16 Ekim'den yani Torino'ya varacağın günden son sınavın ertesine kadar günde 3 liret ile Cagliari'den Torino'ya (veya eşdeğer 300 kilometre için) ikinci sınıf biletini alacaksın.

Yani Ekim ortasında, yirmi buçuk yaşında (Ocak'ta yirmi bir olacaktı) Gramsci, *geniş suların ötesine* doğru yola çıkıp Ghilarza'dan ayrıldı; o zamanlar insanlar için durum böyleydi. "Torino'ya uyurgezer vardım, diye anımsıyor. "Bana evde verdikleri üçüncü sınıf bedelinin 45'ini harcadıktan sonra cebimde 55 liret kalmıştı." Yolculuk uzundu ve Pisa'da Gramsci'nin dayısı Zaccaria Delogu'nun Trablus'a yola çıkmak üzere olduğu yerde duruluyordu. Serafino ve Achille, kardeşlerini görmeye gelmişlerdi. Gramsci de akşamı onlarla geçirdi.

Sonunda büyük endüstriyel metropola vardı. Deneyim sersemleticiydi. Çünkü "çok, çok fazla taşralı biri, genç Sardunyalı yüzyılın başlangıcında gibiydi." Evine yazdığı ilk mektubunda şunları okuyoruz: "Kısa bir yürüyüş beni korkutup tit-

retiyor, sayısız araba ve tramvaya ezilmekten ancak kurtulabi liyorum." İstasyonda bir Ghilarzalı –Pirelli lastik fabrikasında çalışan Francesco Oppo– onu karşılamıştı. İlk şaşkınlık da Oppo'nun ona bulduğu odaya girince oldu. Ellinci yıl şenlikleri dolayısıyla fiyatlarda artış olmuştu, oda şimdi günde 3 liret ediyordu; kolejin verdiği tahsisat kadar. Babasına şöyle yazdı:

> "O oda için günde üç liret ödemem gerekiyordu ve ne yazık ki, az çok bir şeyler de yemem gerekecekti. Fakat bugün koleje tahsisatımı çekmeye gittiğimde ve seyahatimi sekretere anlattığımda, bana günde yalnızca 1,50 lirete başka bir oda bulacak kadar yakınlık gösterdi."

Sınav 18 Ekim'de başladı. Domencio Zucaro'ya göre (aynı sınavlarda başka adaylarla da konuşmuştu) İtalyanca deneme konusu "Risorgimento* öncesi yazarların (Alfieri, Foscolo vb.) İtalyan birliğine katkılarıydı. Sınavın sözlü kısmına kabul edildiğini öğrenir öğrenmez Antonio eve yazdı: "Üniversiteden şimdi döndüm, İtalyanca denemenin sonuçlarına bakmaya gitmiştim. Geçtim, çok şükür, ama ne yazık ki tam emin olamıyorum; yetmiş veya daha fazla adaydan geçemeyen ancak beş kişi var. Yani herkes çok iyi hazırlanmış, sınav düşündüğümüzden daha da zorlu olacak." Öteki sınavlarda da iyi sonuçlar aldı: Tarihten (30 üstünden) 21, Latince kompozisyondan 23, Yunanca çeviriden 24, felsefe denemesinden 25. Sözlü kısma 27 Ekim'de girdi ve sonra "Sınavları nasıl geçtim bilmiyorum, çünkü iki üç defa bayıldım," dedi. Son listede dokuzuncuydu. Listede ikinci sırada bir başka fakir öğrencinin adı vardı; bir başka Sardunya lisesinden geliyordu: Palmiro Togliatti.

Daha önce hiç karşılaşmamışlardı. "İki alıngan, sosyal olmayan gencin ilk geçici karşılaşması" (daha sonra Togliatti'nin anlatımına göre) Carlo Alberto Koleji'nin sınavlarına kadar yaşanmamıştı. Ortak Sardunyalı kökenleriyle bir araya geldiler. Togliatti, o yılın Ocak ayında ölen okul muhasebecisinin oğluydu ve üç yıl Sassari'de Domenico Alberto Azuni Lisesi'nde

---

(*) "Diriliş" ya da "yeniden doğuş" anlamına gelen, İtalyan birliğinin kurulması için 19. yüzyılda başlayan hareket – e.n.

okumuştu. Ek olarak (gene Togliatti'nin sözleriyle) "uğursuz fakirliğimizi kanıtlayan elbiselerimizle" yakınlaşmak için cesaret bulmuşlardı. Fakat iki öğrenci arasında yakın arkadaşlık hemen başlamadı.

Gramsci'nin Torino'daki ilk kışı kritik bir dönemdi, varlığı bile olaylıydı. Corso Firenze'de 57 numarada Dora Irmağı'na bakan küçük bir oda tutmuştu; arkadaşsız ve evden uzakta, yalnızlığın ağırlığını her zamankinden daha çok duyuyordu. Bursu kazanmak için harcadığı çabayla tükenmişti, çektiği yoksunluktan tüm gücünü harcamıştı. "1911'de," diye anımsıyor, "Soğuktan ve beslenememekten hasta olduğumda kocaman bir örümceğin duvardan aşağı indiği ve ben uyurken beynimi emdiği hayaliyle rahatsızlanırdım."

Sınavları izleyen günlerde bir kaza onu meteliksiz bıraktı. Olağan üniversite harçlarından muaf tutulacağını düşünmüştü. Ama yarısını ödemesi zorunluydu ve bu indirim bile bir dolu belge gerektiriyordu. Belgeler gelene kadar harcın tamamını ödemek gerekiyordu ve kaydolana kadar kolej ona 7,70 liretini ödemeyecekti. 4 Kasım'da Antonio babasına yazıp bütün harcı yatırmasını diledi ve ekledi: "İşim neredeyse bitti, bir aylığına geçici tuttuğum oda için evsahibine bir şeyler ödemem gerekiyor, yani bana en azından, eğer olanak varsa, telgrafla 30 liret göndermelisiniz." Francesco Gramsci 10 Kasım'da üniversitenin 70 liretini ödedi ve Antonio sonunda Edebiyat Fakültesi'nin birinci sınıfına 16'sında yazıldı. Modern Filoloji bölümünü seçmişti. Kolej ilk ödemeyi hemen bundan sonra yaptı.

Şimdi Ghilarza'dakiler, evdekiler için sorun, geçinmek için niye 70 liretten daha fazlasına gereksinimi olduğunu anlamaktı. Antonio onlara şunu yazdı:

> "Bu 70 liret kesinlikle yetersizdir ve bunu rakamlarla kanıtlayabilirim: Tüm çabalarıma karşın, şimdi oturduğum oda gibi, 25 liretten daha ucuz ev bulamadım. 70'ten çıkaralım, 45 kalır ve bununla yemeliyim, temizleyiciye gitmeliyim (yıkama, ütü dahil 5 liretten az değil), ayakkabılarımı boyatmalıyım, aydınlanmayı ödemeliyim, çalışmak için kâğıt, kalem, mürekkep al-

malıyım; çok sanılmayabilir ama bana 40 lirete patlıyor! Yemekle ilgili olarak bir bardak sütün 10 santim olduğunu söyleyeyim, 5'e ancak küçük bir dilim ekmek alabiliyorsunuz... Öğle yemeği en basit lokantada bile 2 liretten ucuz değil, birkaç gündür benim yediğim yer gibi. Orada bana 60 santime bir tabak makarna ve kâğıt gibi ince biftek veriyorlar, yani altı yedi tane tıkıştırsam bile içeri girdiğim gibi aç çıkarım..."

Annesi ona şal gönderdi. Grazietta'nın 14 Aralık'ta yazdığı gibi, "Odanda omuzlarına sararsın, çünkü annem evinin durumuna gülmesine karşılık, aynı zamanda berbat koşullarına da çok üzülüyor." Yılbaşından beş gün önce –evden uzakta ilk yılbaşı– Antonio, Torino'daki koşullarıyla ilgili daha az konuşmaya karar verdi. Bir kez mektuplardan birinde tarihçi anlatımını bıraktı, kendinden de söz edeceğine ve (kendisini ilgilendirmeyen şeyler anlatırmış gibi) kişisel olmayan bir biçem kullanacağına, duygularına yer verdi:

"Söz verdiğiniz 20 lireti ay sonundan önce göndermeniz için size yalvarma zorunluluğunu duydum. Bu ay kolejden yalnızca 62 liret aldım, 40'ını evsahibine verdim, kısa zamanda 40 daha vermem gerekecek. Yılbaşı çok cansız olacak. Bu zamanı bir de Torino'da dolaşıp soğukta saklanacak başka delik aramakla geçirmek istemiyorum. Nannaro'nun gönderdiği 10 liretle bu ay bir palto yaptırırım diye umuyordum. Şimdi ne zaman yaptırabileceğimi Allah bilir. Dışarı çıkıp şehirde donarak dolaşmanın ve geri gelip soğukta saatlerce titreyerek ısınamamanın ne olduğunu düşünün. Bilseydim, bu buzlu memlekete ne olursa olsun acı çekmeye gelmezdim. En kötüsü soğukların beni çalışmaktan alıkoyacağı korkusu, çünkü ayaklarımı biraz ısıtmak için ileri geri yürüyorum veya yatakta sarınıp kalıyorum, kışın buzuna çıkamıyorum."

İstediği para yılbaşında geldi. Bunu 3 Ocak 1912 tarihli mektubundan çıkartabiliyoruz. Babasına şöyle yazdı:

"Evvelsi gün 50 liret havaleli telgrafınızı aldım, teşekkür ederim. İnanın, gerçekten çok zor durumdayım, 26'sında kar(...)

> zı alınca para alma umudum kesilmişti. Bunun sonucu olarak çok sıkıntıya düşmediğinizi umarım, inanın 20 liretiniz olmasaydı, bütün feragatıma karşın devam etmem mümkün olmayacaktı."

Fakat bütün bu koşullara, sinirsel tükenişine, acı yalnızlığına karşın Gramsci çalışmayı becerdi. Şöyle anımsıyordu:

> "Kışı paltosuz geçirdim, bütün sahip olduğum Cagliari'ye göre işe yarayacak hafif bir ceketti. 1912 Martı'na doğru öyle kötü oldu ki, birkaç ay konuşamadım. Konuşmam gerektiğinde sözcükleri karıştırdım. Daha kötüsü Dora kıyısında yaşıyordum, donan ırmak suyunun buharı beni buza çeviriyordu."

Profesörün biri, dilbilim öğreten genç Dalmaçyalı Matteo Bartoli onu beğenmişti. Sekiz yıl önce *Up po'di sardo* (Biraz Sardunyaca) adlı bir kitap basan Bartoli, Sardunya dilinin Latince'nin uzak türevlerini değerlendirmede özel bir öneme sahip olduğunu düşünüyordu, hep "Sardunya diyalektinin ilginç bir örneği"ni aramaktaydı; Domenico Zucaro böyle anlatıyor. Gramsci Sardunyacayı mükemmel konuşuyordu ve Edebiyat Fakültesi'ndeki nadir öğrencilerden biriydi. Dilbilimcinin onunla ilgilenmesinin kökeni buydu. İlgi yakınlığa dönüştü ve birlikte çalıştıkça yakın arkadaşlık kuruldu. Bu döneme ilişkin bazı sözcüklerin Sardunyacaya çevrilmesi için babasına yazdığı bir mektup vardır: "Fonni diyalektinde... yumuşak s'lerle (İtalyanca'daki 'rosa' gibi) sert s'leri ('sordo' gibi) belirleyerek..." İtalyan edebiyatından bir öğretmenini de –Umberto Cosmo– okulda ve okul dışında sık sık görüyordu, birlikte yürüyüşlere çıkıyorlardı. Cosmo daha önceleri Gramsci'nin Cagliari'deki lisesinde öğretmenlik yapmıştı:

> "Cosmo'nun öğrencisiyken doğal olarak onun birçok düşüncesine katılmıyordum, fakat kendiminkileri hâlâ açık seçik belirlememiştim, ondan da hoşlanıyordum. Fakat bana, ben ve Cosmo ve zamanın birçok aydını (yüzyılın ilk on beş yılında diyelim) temel bir düşünceye sahipmiş gibi geliyor: Hepimiz bir dereceye kadar Benedetto Croce'den kaynaklanan ahlâki ve

entelektüel reform hareketinin bir parçasıydık, Croce'nin ilk düşüncesi de çağdaş insanın dinin yardımı olmadan yaşayabileceğiydi; dinin ilham vermediği, pozitivizm, mitoloji veya her ne ad verilirse onu kast ediyorum."

Profesörle genç öğrenciyi büyük şehirde kaybolmuşluklarının yakınlığı, karşılıklı beğenileri birbirlerine yaklaştırdı ve zamanla ilişkileri güçlendi. Daha sonra, siyasal mücadelenin sıcaklığında, Gramsci'nin bu noktayı belirlemek için kendisinin aşırıklara çekilmesine izin verdiği tartışmalar olacaktır. Fakat birbirlerine sevgileri bu tür çekişmelerde de yaşayacaktır. Cosmo, Gramsci hapisteyken Piero Sraffa'ya yazdığı bir mektupta bunu açıklar:

> "G (Gramsci) ve öteki G'yi (Pietro Paolo Gerosa, Ticino Kantonu'ndan bir Katolik, Gramsci'nin yaşıtı) düşündüğümde öğrenciler arasında en zengin anılarım onlarla. İki zıt düşünceydiler fakat edebiyatın sanatsal yönünden çok dinsel, toplumsal ve siyasal önemi olduğunda anlaşırlardı. Biri Cantu'nun haklı olduğunu düşünürdü, öteki Settembrini'yi izlerdi. İkisindeki yanlışlarını göstermem ve De Sanctis'i savunmam gerekirdi."*

Bartoli ve Cosmo, Sardunyalı öğrencinin en çok yakınlık duyduğu öğretmenlerdi. Fakat bütün olarak üniversite onun üstünde kalıcı etki bırakacaktı. Büyük bir okuldu, birçok zengin kaynağı vardı, zamanın İtalyan kültürünün birçok yanını açıklıkla yansıtıyordu, yeni eğilimlere karşı duyarlıydı ve "pozitivist dönemin boğuculuğundan" sonra araştırma ve yenilenme gereksinimine açıktı. Bartoli ve Cosma yanında eğitim kadrosunda, değişik eğilimde ve kültürel yapıya sahip Luigi Einaudi, Francesco Ruffini, Giovanni Chironi, Vincenzo Manzini, Gioele Solari, Pietro Toesca, Arturo Farinelli, Giovanni Pacchioni, Rodolfo Renier, Ettore Stampini, Achille Loria ve Annibale

(*) Cesare Cantu (1804-1895): Romantik yazar ve tarihçi, Mazzini'nin hayranı ve arkadaşı. Luigi Settembrini (1813-1876): Bourbon rejiminin eski bir muhalifi, güneyli savaşçı, *İki Sicilya Halkının Protestosu* adlı kitabın yazarı (1847). Francesco de Sanctis (1817-1883) 19. yüzyılın en büyük İtalyan edebiyat eleştirmeni ve tarihçisi, birkaç kez eğitim bakanı – İng. ç.n.

Pastore gibi kimseler vardı. Bazıları Loria gibi hâlâ pozitivizme bağlıydı, bazıları Pacchioni gibi milliyetçiliğe dönmüştü. Farinelli gibi devrimcilere yakın olanlar, Einaudi ve Ruffini gibi liberaller vardı. Bu büyük farklılıkla üniversitenin öğrenciler üstündeki etkisi ideolojik olmaktan çok, yöntemseldi:

"Alt katta bir derslik anımsıyorum," diye yazıyor Togliatti, "bahçede girişte sol yandaydı. Değişik fakültelerden öğrenciler orada toplanırdık ve farklı bakış açılarımızla ortak yaşamlarımızın anlamını öğrenme merakıyla birleşirdik. Saygıdeğer Arturo Farinelli'nin Alman romantiklerinin eserlerini okuyup değerlendirdiği yer burasıydı... Yeni bir ahlâk, kabul edilen düzenin reddi üstüne kurulan, insanın varoluşuyla özdeşleştirilen inancı inkâr eden, insanın kendi doğası üstünde yüce bir hukuk tanımayan bir ahlâk burada kuruluyordu."

Yetişkin Gramsci'nin niteliklerinden biri ortaya çıkmaya başlamıştı. Araştırma zevkini, kesinlikten hoşlanmasını üniversitedeki çalışmaları kadar hiçbir şey güçlendirmemiştir: Ona "kesin filolojik disiplin" vermişlerdir ve "metodolojik birikim" kazandırmışlardır. Hapishaneden yazdığı bir mektubunda böyle diyor. 1916'da kendisi hakkında şöyle yazıyordu:

> "(Yazar) kendi öğrencilik yıllarından en canlı olarak öğretmeninin kendisine öğrettiği yöntemlerin geliştirilmesi için harcanan yüzyılların yoğun çaba ürünü olduğunu anlamasını anımsıyor. Doğa bilimlerinde örnek olarak insanın kafasının önyargılardan, felsefi ve dinsel kabullerden kurtulması, su kaynaklarının denizden değil, atmosfer olaylarından oluştuğunu kabul etme noktasına gelişi, büyük çabalar gerektirmiştir. Veya filolojide, tarihsel yöntemin geleneksel ampirizmin tüm deneme ve yanlışlarından kurtuluşu, Francesco De Sanctis'in yapıtından örnek olarak, ölçütler ve temel düşüncelerin hepsi yoğun çabalar ve büyük emeklerle, araştırmayla elde edilmiş doğrulardan kaynaklanmıştır. Eğitimin en canlı öğesi buydu; veri yığınını özümlememize, yeni entelektüel yaşamın alevini bizde yakan anlayışın gelişmesine yol açan yeniden yaratma ruhu."

O zaman genç Sardunyalı göçmen bütünüyle üniversiteye kapılmıştı. Dışarda yalnız bir lokantada başka göçmenlere rastlıyordu, Piero Ciuffo'ya[1] göre burası "mal sahibinin bıçakları, çatalları, çanak çömlek ve bardakları masaya zincirlediği" bir yerdi. Hırsızlığa karşı güvencesi yoktu. Bazen ek bir önlem olarak müşterileri de masanın bacağına zincirlerdi. Öğrenciler arasında Gramsci'nin birkaç arkadaşı vardı: Cesare Berger ve Camillo Berra ile Angelo Tasca. Gramsci'den bir yaş küçük olan Tasca sosyalist işçi bir aileden geliyordu ve siyasal eylemci olan yalnız oydu.

Üç yıl önce, 1909 Mayısı'nda, Tasca daha on yedi yaşındayken, ilk Torino Genç Sosyalistler Federasyonu'nun "fascio"sunun* kurucularından olmuştu, Giuseppe Romita ve Gino Castagno'yla birlikteydi. Daha sonra bu deneyimi için şöyle yazmıştı: "Bir grup 'kızıl bisikletçi' oluşturmuştuk ve hemen her pazar sabahı aslında bilme isteği göstermeyen köylüler arasında propaganda yapıyorduk." Hâlâ pozitivizmin ağır etkisi altındaydılar: "Büyük üçlümüz Darwin, Spencer ve Marx arasında kaybeden sonuncusuydu." Fakat egemen pozitivist eğilimden kendilerini yavaş yavaş sıyırıyorlardı. Belagata güvenmiyorlardı ve ciddi kültürü kolay cümlelere yeğliyorlardı. 1912 Eylülü'nde Genç Sosyalistler Federasyonu'nun kongresinde Napolili mühendislik öğrencisi Amadeo Bordiga tarafından "kültürcüler" olarak tanımlanmışlardı. Torino *fascio*su pratikte olgunlaşmamış "romantik devrimciler" için çıkış noktası ve hırslı Prezzolini'nin *La Voce* okuyucularının yeriydi; eski sosyalistlerden oldukça değişik yeni kuşağın örgütüydü. "Hepimiz Podrecca türü kilise düşmanlığına, yerel düzeyde sosyalizmin kazandığı tek anlama karşıydık; grubumuz *L'Asino*'ya karşı boykot konmasında Ulusal Kongre'de önemli bir etkinlik sağladı." Fakat Gramsci'nin Tasca'yla ilişkisi Genç Sosyalistler ortamının dışında başladı.

---

1 Piero Ciuffo: *L'Ordino Nuovo*'nun çizeri "Cip"tir. O da Sardunyalı'dır.

(*) Faşist hareket tarafından sahiplenilmeden önce "fascio" terimi solda uzun bir tarihe sahipti. "Basitçe örgütlenmiş grup" demekti veya bir grubun simgesi anlamına gelirdi. Örnek: 1891 Sicilyalı işçilerin "fascio"su – İng. ç.n.

Üniversitedeki ilk baharında Togliatti ile tekrar ilişkiye geçti, Giovanni Pacchioni'nin verdiği Roma Hukuku dersinde buluştular. Togliatti hukuk çalışıyordu ve Tasca'nın tersine aktif siyasetle henüz ilgili değildi. Pacchioni ders vermek yerine öğrenciler arasında tartışma açmaktan hoşlanırdı ve –Marcella ve Maurizio Ferrara'ya göre– "Togliatti otantiklik sorununu tartışmayı veya Roma XII Levha Yasaları'nı bu açıdan değerlendirerek Pais ve Lambert'i eleştirmeyi seçerdi. İlk halka karşı konuşma deneyimleri bunlardı ve Gramsci de öğrenciler arasındaydı. Konuşma bitince ikisi bir araya gelir ve tartışmayı sürdürürlerdi." Togliatti şöyle anımsıyor:

> "Gramsci'yle birçok kez yaptığımız uzun tartışmanın başlangıcı insanlık tarihi ve insanın bildiği ve bilebilecekleriyle ilgiliydi. Daha sonra çok daha fazla deney ve bilgiyle sürdürdüğümüz sonsuz tartışmanın konusu buydu.

İtalya o günlerde Libya'yı işgal etti: Büyük "Ellinci Yıl" kutlamalarının İtalyası, kendi güneyi cahillik, tüberküloz, yozlaşmayla çürümüşken, küçük diktatörlükleri burada hoşgörürken ve açlıktan ölüm yaygınlaşmışken, şimdi "azgelişmiş" bir ülkeyi ele geçirerek daha büyük görünmek istiyordu. İnsanlar ve maddi kaynaklar çölde harcandı. Corradini ve D'Annunzio'nun* yurtseverlik çılgınlığına karşı koymak isteyenlerle alay edildi. Bunlar İtalya'nın Afrika'ya uygarlık götürmeden önce kendisini uygarlaştırmasını istiyorlardı. Ne kadar iyi belgelenirse belgelensin, bu tür düşünceler "bozgunculuk", sömürgecilerin sürekli dedikleri gibi "evde kalma" mantığı olarak adlandırılıyordu. Gramsci ve Togliatti birbirleriyle görüşmeye başladıklarında ortam buydu.

Togliatti, "O zamanlar, genç biri olarak görünüşünün çok açıkça ve gururlu biçimde Sardunyalı, hatta Sardunya milliyetçiliği taşıdığını söylemeliyim," diyor. "Bütün Sardunyalıların

---

(*) Enrico Corradini (1863-1931): Aşırı İtalyan miliyciçisi, *Il Regno* dergisiyle İtalya'nın "proleter ulus" olduğu düşüncesini yaydı. Gabriele D'Annunzio (1863-1931): Şair, romancı, tiyatrocu ve estet, İtalyan emperyalizminin de önde gelen savunucusuydu – İng. ç.n.

adanın çektikleriyle ilgili rahatsızlığını çok derinden duyuyordu ve ona göre bu rahatsızlık kolaylıkla kıtalılara, hatta kıtaya karşı yönlendirilebiliyordu." Genç Gramsci duygularını bir benzetmeyle anlatmıştır:

> "Sardunya'yı verimli ve büyük bir alan olarak tasarlamalısın; verimliliği uzak bir tepeden gelen yeraltı suyuyla beslenir. Aniden verimliliğin yok olduğunu görürsün. Bir zamanlar zengin harmanlar olan yerde şimdi güneşte yanmış otlar vardır. Yıkımın nedenlerini araştırırsın fakat onu ancak kendi topraklarının ötesine baktığında görebilirsin, ancak suyun geldiği tepeye baktığında kötü bir egoistin verimlilik kaynağını kestiğini anlarsın."

O zaman kaynağın kurumasından kim sorumluydu? Sardunya'yı kim geriliğe ve fakirliğe mahkûm etmişti? İmgenin tamamını anlamak için 1925'te "Krestintern" (veya Köylü Enternasyonali) tarafından Macomer'deki Sardunya Milliyetçi Konferansı'na gönderilen yazıyı anımsamak yararlı olur. Temel olarak Ruggero Grieco tarafından yazıldıysa da ilham Gramsci'den gelmiştir:

> "Sardunya.... İtalya'nın görece zengin yerlerinden biridir... Birçok değişik maden kaynağı vardır; demir, gümüşlü kurşun, bakır, antimon ve litografik taş. İtalya'nın çayırlarının dörtte birine sahiptir. Balık endüstrisi halkının zenginliği için büyük bir kaynak olabilirken, mantar ve tuzla endüstrileri de öyledir... Sardunya halkı böylelikle kendi toprağında varlık sahibi olmak için yeterli ekonomik temele sahiptir."

Bu tablo abartısız değil. Gramsci'nin o zamanki inançlarını yansıtıyor: Köylü yığınların ve orta tabakaların sefaletinden derinden etkilenerek, doğal olarak kaynağı kimin kestiğini merak ediyordu. Torino'daki ilk günlerinde Sardunyalı öğrenci, ada deneyiminin kendisinde olgunlaştırdığı soruya yanıtı verdi. Togliatti, "Sardunya'nın kurtuluşunun kıtaya ve kıtalılara karşı mücadelede yattığına inanıyordu. Kendi özgürlüğü, iyilik ve gelişimi buna bağlıydı," diye yazıyor.

Fakat bu milliyetçi duygular daha başından beri sosyalizme eğilimin etkisi altındaydılar. Gene Togliatti şunları anımsıyor: "Antonio Gramsci Sardunya'dan geldiğinde sosyalist olmuştu. Bu belki de Sardunyalı karşı çıkma içgüdüsüyle açıklanabilir, taşradaki genç aydınların ortak insancıllığıyla, yoksa bir düşünce sistemine duyulan yakınlıkla değil." Genç öğrencinin sosyalizminde çevresindeki bulanık sosyalist düşüncelerle birleşen pek bir şey yoktu, çevre halen pozitivist felsefenin etkisi altındaydı. Daha sonra şöyle yazdı:

> "Kuzeyli yığınlar arasında burjuva propagandasıyla yayılan ideoloji çok tanıdıktır: Mezzogiorno İtalya'nın hızlı gelişimini engelleyen ayak bağından başka bir şey değildir; güneyliler biyolojik olarak daha aşağıdırlar, barbar veya yarı barbar sayılmaları doğaldır. Eğer güney geri kalmışsa, bu kapitalist sistemin veya tarihsel bir etkinin suçu değildir, bunun nedeni güneyin yapısıdır; herkesi tembel, yetersiz, suçlu vahşilere döndürür, şurada burada kişisel dehaların çıkması kıraç, ıssız çölde tek başına duran palmiyelerin bu acı kadere karşı koyması gibi ayrıcalıklı bir patlamadır. Sosyalist Parti kuzeyli işçiler arasında bu burjuva ideolojisini yaymanın baş aracıydı.

Veya gene:

> "Ortalama kuzeyli İtalyan, Mezzogiorno'nun eski Bourbon rejiminin prangalarından kurtulduktan sonra ilerlemeyi beceremediğine inanır, bunun nedenleri dış etkenler olmamalıdır; nesnel ekonomik ve siyasal koşullar değildir, daha çok güneylilerin yetersiz iç kapasitelerinden böyle olmuştur... Onların organik veya biyolojik aşağılıkları ve yerli barbarlıklarındandır. Bu tür düşünceler yalnız geniş çevrede kabul edilmiyor; Niceforo, Sergi, Ferri, Orano gibi pozitivist toplumbilimcilerce de bilimsel doğrular olarak kabul edilerek kuramsal bir çerçeve içinde ileri sürülüyordu."

Birkaç yıl önce Alfredo Niceforo'nun (önsözünü Enrico Ferri'nin yazdığı) kitaplarından birinde, Sardunya'nın Barbagia (Orgosolo, Orune ve Bitti arasında) yöresinde çobanların kafa-

tasları tanımlanmaya çalışılmıştı; burası kaçınılmaz olarak "kusurlu bölge"ydi, annelerinin sütünden bir tür suçluluk virüsü emen insanların bölgesiydi!

Gramsci'nin bölgeciliği özellikle bu tür kavramları sosyalist yazarlarda gördüğünde inciniyordu. Togliatti, "Bunu tam bir inançla söyleyebilirim," diyor, "Çünkü bu bizim Torino Üniversitesi'nin eski bahçesindeki ilk konuşmamızdı, daha Sardunya liselerimizden geldiğimizde konuşmuştuk... Gramsci hiddetle adi toplumbilimcilerin bir bölgenin geriliğini açıklamak için halkının özel yapısına başvurmalarına karşı çıkıyordu. Herhalde Gramsci'nin Torino sosyalist çevresine girmemesinin başında bu olguların payı vardı, çünkü bu çevre o zaman temelde yerel, kuzeyli sorunlarla uğraşıyordu."

Fakat Angelo Tasca'nın onu yakında aktif olarak sosyalizme çekebileceği umudunu güçlendiren bir şey vardı. Bir olay bunu açıklıyor. İlk yılın sonuna doğru Tasca, Gramsci'ye *Savaş ve Barış*'ın Fransızca baskısını armağan etti ve şu sözleri yazdı: "Bugünkü sınıf arkadaşıma ve (umarım) yarınki mücadele arkadaşıma." Tarih 11 Mayıs 1912'ydi.

Gramsci ilk üniversite sınavlarına hazırlanıyordu. Çok yorulmuştu. 14 Mart'ta eve "Artık yazamam, birkaç gündür kötü hissediyorum, hiçbir şey yapamıyorum, hatta düşünemiyorum. Dinlenmek için buradan ayrılıp şu korkunç baş ağırısının geçmesini bekleyemem. Beni gece gündüz rahatsız ediyor, çalışmamı ve uykumu engelliyor, yani şu anda yaşamdan memnun olduğumu gerçekten söyleyemem." diye yazdı. İki sınava girmeye karar verdi. Şöyle yazdı: "6 Temmuz'da ikinci sınava gireceğim ve 25'inde sevgili Sardunyama doğru yola çıkabilirim." Fakat bu ikisini de yapacak gücü kendisinde bulamadı ve hepsini sonbahara erteledi.

Ghilarza'da, evde parası yoktu, özel ders verip biraz para kazanmak istedi. Öğrencisi Peppino Mameli olayı anımsıyor:

> "Latince ve Yunanca'dan son sınavlarıma girmek zorundaydım ve Nino tatil için memlekete geldiğinden, ondan özel ders aldım. Olağanüstü öğretme yeteneği vardı. Soruları bana sorar-

dı –hep sözlü– ve cevapları değerlendirirdi. Arkadaşça davranması beni çok rahatlatmıştı. Kısa süre sonra vazgeçmek zorunda kaldık. Dinlenmeye gereksinimi vardı ve Bosa Marina'ya deniz kenarına gitti."

Gramsci 1912 sonbaharının başlarında Torino'ya döndü. Adresini değiştirdi, merkeze daha yakınlaştı; Via San Massimo 33 numaraya taşındı, evsahibi kuyumcu Carlo Gribodo'ydu. Eve yazdığı mektupta yeni evsahibinin mesleği kâğıdın başında yazılıydı: "Kaçtım –başka ifadesi yok– çünkü önceki odamda yaşam dayanılmaz olmuştu ve şimdi daha iyi bir evdeyim. Buradan da aynı istekle kaçabilirim: Ama bir şeyi daha iyi yapmak için çok daha fazla para harcamam gerekiyor, bu da olanaksız." Via San Massimo, Via Po'nun karşısındadır, yüz metre ötesinde Mole Antonelliana bulunur. Angelo Tasca'nın aynı sokakta 14 numarada ara katta odası vardı.

Gramsci coğrafya sınavına 4 Kasım'da girdi ve 30 üstünden 30 aldı, sonra 12'sinde Yunanca ve Latince dilbilgisinden 27 ve son olarak dilbilim sınavından –Profesör Bartoli'den– *memnuniyetle 30* aldı.

Bu sınavdan sonra Bartoli'yle çalışmaya uzun zaman devam etti. İki hafta sonra Teresina'ya yazıp şunları istiyordu: "...Logodoro diyalektinde *pamentile* sözcüğü var mı ve varsa *döşeme* mi demek? *Omine de pore* kalıbı varsa *yetkililer* mi demek? *Su pirone* varsa bir ölçünün parçası olmalıdır, öyleyse ne parçasıdır?... Eğer Canpidano diyalektinde *piscadrici* denirse, anlamı balıkçı kız mı, yoksa deniz kuşu mudur?" vb. Bundan aylar sonra 1913 Martı'nda ona "Logodoro diyalektinde *pus* sözcüğü *sonra* (ek olarak anlamıyla) demek, *pust* veya *pustis* değil, yalnızca *pus*... *Puschena* sözcüğü var mı ve *portiſale* (kemer?), *poiu* ve *poiolu* ne demek?" İyi bir dilbilimci olacak gibi görünüyordu. Daha sonra, "En büyük entelektüel pişmanlıklarımdan biri, Torino Üniversitesi'nde yaşlı profesörüm Bartoli benim neodilbilgicileri yerle bir edeceğime inanırken ona verdiğim büyük acıdır," diyecekti.

10

1913 Martı'nda Antonio Gramsci yirmi iki yaşındaydı ve Edebiyat Fakültesi'nin ikinci sınıfındaydı. Ülke, Libya girişiminin sonuçlarından acı çekmeye başlamıştı bile: Doğal olarak aşağı sınıflar istemedikleri savaştan en çok zarar görenlerdi ve savaşın yüksek bedeli hoşnutsuzluğu hızla artırmıştı. 19 Mart'ta 6.500 otomobil işçisi Torino'da greve gitti. 25'inde işbaşı yapmayanların işten atmakla tehdit edilmelerine karşın grev tam katılımla sürdü. Fiat, Spa ve Lancia kapılarını dolduracaklarına, işçiler her sabah Michelotti Parkı'nda, Po'nun öteki kıyısında toplanıyorlardı. Bruno Buozzi ve sendika önderleri de oradaydılar ve haberler, bilgiler değiş tokuş edilip grevin yönetimi gün gün yöneticilerle işçiler arasındaki görüşmelerle kararlaştırılıyordu. Gino Castagno, "Önce yakınlardaki bir handan küçük bir masa alınmıştı, konuşmacılar onun üstüne çıkıyorlardı. Sonra bazı girişken yoldaşlar kereste buldular ve büyük çınar ağaçlarının altında toplantılarımızın arka perdesi gibi duran yerde sürekli bir kürsü kurdular," diyor.

Nisan geçti, sonra Mayıs. Sanayiciler istekleri reddetmeye devam ettiler, işçiler zayıflamadı ve Michelotti Parkı'ndaki toplantılar âdet haline geldi, şehrin toplumsal yaşamının en çarpıcı yönü oldu. Gramsci de bu konudan etkilenmişti:

"Sabahın belli saatlerinde (Togliatti anlatıyor) sınıftan çıkıp Po'ya doğru meydana çıktık mı, bizden çok farklı kalabalıkların aynı yönde yürüdüğünü görürdük. Yığınlarla insan ırmağa ve kıyısındaki parka doluşuyordu... Biz de onlarla gittikleri yere gider, onlarla konuşur ve mücadelelerini dinlerdik. İlk görünüşte bizden çok farklıydılar, öğrencilerden başka bir ırk gibiydiler. Fakat gerçekte o kadar farklılık yoktu ve başka ırk da değillerdi."

Grev 23 Haziran'da başarıyla bitti, doksan altı gün sürdü. Antonio Gramsci zamanın sosyalist örgütlerinde aktif değildi, fakat olup bitenlere kayıtsız da kalmıyordu.

Hâlâ yalnızdı ve kötü sağlığının etkisi altındaydı. Ghilarza ve Bosa Marina'daki kısa tatilin pek yararını görmemişti. Soğuk, açlık ve bursu kaybetmemek için izlemesi gereken sıkı çalışma disiplini, hepsi onun sağlık durumunu kötü etkiliyordu. Yalnızlık onu daha da kötü yapıyordu. Sakatlığının onu yalnızlaştıran kesin yönü ve zor arkadaşlık kurmasına yol açan huyu onu üniversitede ve okul dışında bağlar kurmaktan alıkoyuyordu. Ancak bir iki öğrenciyle görüşüyor, bazen dilbilim öğretmeni Bartoli'yle uzun dilbilim tartışmalarına giriyor, profesörün Corso Vinzaglio kemerleri altındaki evine gidiyordu.

Geri kalan zamanında yalıtılmış halde, her türlü yalnızlığı yaşıyordu. Gösterilere hatta kahvelere bile gitmiyordu. Vazgeçemediği iki şey vardı: Sigara ve kitap. Santu Lussurgiu'da kitap almak için erzağını sattığı gibi, şimdi de ayda 70 liretlik bütçesini kitap almak için dikkatsizce harcıyordu. Bir keresinde, üniversitedeki ikinci yılında, Marki de Boyl'un varislerinden Sardunya'yla ilgili kitaplardan oluşan küçük bir kütüphane satın aldı. Kütüphanede Alberto Lamarmora'nın *Voyage en Sardaigne*'si, Giuseppe Mannu'nun *Storia di Sardegna*'sı ve *Storia Moderna di Sardegna dall'an no 1773 al 1799*'u ve ayrıca Arborea gazetelerinin "deri kaplı (gerçekten kocaman, en azından on kiloluk) koleksiyonu" vardı.

Bu tür kitaplara boğulmadığı zaman Gramsci zamanını çoğunlukla kendi fakültesi dışındaki derslere girerek geçiriyor-

du. Togliatti, "Ona her yerde rastlardım, nerede önemli konularla aydınlatıcı biçimde uğraşan Einaudi, Chironi veya Ruffini gibi profesörlerin dersleri varsa, orada olurdu. Örnek olarak Gramsci'nin Francesco Ruffini'nin, kilise-devlet ilişkileriyle ilgili ünlü dersinde bulunduğunu anımsıyorum," diye yazıyor.

Fiziksel ve sinirsel yorgunluğu entelektüel merakını bastıramıyordu. Fakat biraz bozulmuş ve yaşamdan kopmuştu. Bir zaman evden gelen mektupları yanıtlamadı. 6 Mayıs 1913'te annesi ona şunları yazdı: "Canım, dördüncü keredir sana mektuplar, kartlar yazıyorum ve senden uzun zaman haber alamamaktan çok üzgünüm. Ne düşündüğünü bilmiyorum, acaba hasta mısın? Eğer bana bu kez de yanıt vermezsen kolej yetkililerinden araştırmak zorunda kalacağım. Merakla bekliyorum." Temmuz'da Gramsci kolej yetkililerinden kötü sağlığının dikkate alınmasını istedi ve sınavlara kalmadan Ghilarza'ya döndü.

O yaz seçim reformlarının yapılışından beri ilk kez seçimler vardı. Sardunya'da seçim kampanyaları doruğundaydı. Prezzolini'nin *La Voce,* Salvemini'nin *L'Unita* ve *Riforma sociale* gibi gazeteleri ve dergiler tartışmayı yüreklendiriyorlardı. Nuorolu genç bir aydın Attilio Deffenu kampanyaya doğrudan eylemle pratik bir ifade kazandırmak istiyordu. Bir yıl önce Pisa Üniversitesi'nden "Marksist Kapitalist Yoğunlaşma" teziyle mezun olmuştu. Adada korumacılığa karşı eylem ve propaganda grubunun gelişmesi onun inisiyatifiyle olmuştu. Ağustos'ta Sardunya gazetelerinde ve *La Voce*'de (sayı 35) grubun tutumunu açıklayan bir bildiri yayımlandı. Yazı, Deffenu ve başka bir genç gazeteci Nicolo Fancello tarafından hazırlanmıştı. Gino Corradetti, demiryolcular sendikasının ve Cagliari İşçi Odası'nın sekreteri; Massimo Stara, Sassari İşçi Odası'nın sekreteri (yıllar önce Santu Lussurgiu'da birkaç hafta Gramsci'nin öğretmeni olan Stara); Giovanni Sanna (daha sonra Antonio Graziadei'yle birlikte İtalyan Komünist Partisi'nin 1922 Martı'ndaki ikinci kongresine sunulan "Tarım Sorunu Üstüne Tezler"in yazarı); Francesco Dore, geleceğin milletvekili ve iki cumhuriyetçi hukukçu Pietro Mastino ile Michele Saba yazıyı

imzalayanlardandı. Yazı, korumacılığa karşı protestoyu dile getiriyor ve onun işleyişini "...Gelişmeyi durdurdu, emekçi sınıfların yoksulluğunu ve işsizliğini artırdı, yaşam pahalılığını artırdı, kırsal kesimlerin boşalmasına neden oldu ve göçe yol açtı..." diye açıklıyor, "Korumaya hiç gereksinimi olmayan belli sanayiler için ve onsuz var olamayacak ve gelişemeyecek başka sanayiler için" diye devam ediyordu. "Güneyin ekonomisi yavaş bir ölüme mahküm edilmiştir." Sardunya ekonomisi özellikle "işlenmiş malların fiyatını, makinelerin ve üretim araçlarının maliyetini yapay olarak artıran yüksek gümrükler"den zarar görmüştü ve "canlı hayvan, şarap, zeytinyağı, meyve ve peynir gibi" artık dış pazarlarda "bizimkine misilleme yapan ülkelerin kararlarıyla (Sardunya mallarına kapanan Fransız pazarı gibi) en kârlı ticaret ve ihracat" olanaklarından yoksun kalmıştı. Son olarak yazı, bütün Sardunyalı ilericilerin, grubun çalışmalarındaki moral ve mali yardımlarına teşekkür ediyordu. Gramsci, Ghilarza'dan *La Voce*'ye yazmaktaydı. Adı gazetenin daha sonraki bir sayısında, 41'de, destekleyiciler listesinde çıktı. 9 Ekim 1913'te Sardunyalı genç öğrenci ilk kez siyasal yaşamda toplumsal anlamda yer alıyordu.

Bu arada seçim savaşı kızışmaktaydı. Sardunya'da seçim günü adanın on iki temsilcisi için 26 Ekim'di ve ilk kez okuma yazma bilmeyenler de oy kullanacaktı. Böylece Sardunya seçmen sayısında çok önemli bir artış olmuştu. 42.000'den 178.000'e, umulduğu gibi siyasal depremden başka bir şeye neden olmayacak 136.000'lik bir artış. Gramsci, "Seçimden sonra her şeyin değişeceğine ilişkin gizemli bir inanç vardı, bir tür toplumsal yeniden doğuş gibi, sonunda Sardunya böyleydi" diye yazıyor. Ama gerçek durum neydi?

1911 sonuyla 1913 arasında sosyalist örgütler güçlerini yitirmeye başlamışlardı. Mali kaynakları ve militanları azdı. En yeterli önderleri, Giuseppe Cavallera gibi, cesaretleri kırılarak ayrılmışlardı. Cagliari gibi büyük merkezlerde bile yerel Sosyalist Parti örgütleri ve İşçi Odaları kapanmak zorunda kalmıştı.[1] Bu

---

1 Her ikisi de seçimlerin yaklaşmasıyla Sardunya'ya yeni gelmiş Sicilyalı bir demiryolu işçisi Gino Coredetti tarafından yeniden canlandırılmıştı.

genel boşlukta eğitimsiz yığınlara yeni düşünceleri yayacak siyasal çekirdekler olmadığı gibi, seçim arifesinde bir örgüt de kalmamıştı. Son anda işleri düzeltmeye çalışan birkaç meraklının gayretleri çok zorluk altında ve karmaşıktı. *Il Risveglio dell'Isola* (Adanın Uyanışı) adlı "haftalık proletarya organı", üzülerek "yüz işçiden doksan dokuzu bizi, yeni bildirimizden bir şey anlamadan dinliyor" diye itiraf ediyordu.

Ama suçlanması gereken işçiler miydi? Öğretmenlerin suçu yok muydu? Hazırlıksızlıkları, halkın anlayış biçiminden uzaklıkları, birkaç zayıf soyut kavrama dayanmaları gibi? Zamanın Sardunya sosyalizmi Marx'tan çok Podrecca'nın *L'Asino*'suna yakındı. Dikkat çeken niteliği kaba, meyhane biçimi kilise düşmanlığıydı. *Il Risveglio* 6 Temmuz 1913'te Sarrabus mahallesinden yasadışı biri için şöyle diyordu: "Tramatzu haydutsa da, yamyamlık anlamında her türlü suçu işlemişse de, biz yine de onu bir papaza tercih ederiz." Domusnovas'tan iki sosyalist, Francesco Saba ve Giuseppe Onnis, partiden atılmıştı; "biri ayine katılmış, öteki Aziz John gününde kilise çanlarını çalmıştı" (resmî açıklama böyleydi). Yalnız önderler azınlığının deneyimi vardı. Sonbaharda üç sosyalist aday bulunuyordu: Giuseppe Cavallera (Cenova'daki evinden çağrılmıştı) Iglesias bölgesinden, Gino Corradetti Cagliari'den ve Massimo Stara Sassari'den. İki kişi de ilk defa ortaya çıkmıştı: Oristano'da Felice Porcella adlı bir reformist ve Nuoro bölgesinde ilerlemeci Katolik Francesco Dore. Yeni seçim sistemi eski sisteme ne kadar zarar verebilirdi?

Tutucular elbette ürkmüşlerdi. Gramsci, "Şimdiye kadar seçimler bulanık biçimde ele alınırdı, adaylar ulusal parti tutumlarını değil, yerel ve kişisel çıkarları temsil ederdi. Seçimler adaylar için meclise geçme yoluydu ve yerel avcı kulübü seçimlerine aday olmak gibiydi," diye yazıyor. Tartışma diye bir şey yoktu, düşünceler rastgeleydi. Oylar basitçe satın alınırdı, göz korkutma ve hileyle zorla sızdırılırdı veya yapılan iyiliklere karşılık şükran borcu olarak verilirdi. İftira, hakaret ve alay, kullanılan olağan silahlardı. (Gramsci, "Bir politikacının boynuzlu olduğunu göstermek her şeye yeterdi," diyor.) Fa-

kat şimdi erkeklerin hemen tamamı oy kullanacaktı, en azından kısmi bir farklılık olması gerekirdi. Bütün oyları satın almak biraz pahalıydı: Eskiye göre dört katı daha fazlaydı. Ne olursa olsun sosyalistler siyasal bir tutumu temsil ediyorlardı ve onlara yanıt vermek gerekirdi. Ama ne yanıtı? Yanıt korkuydu: İnançlı kimseler, zanaatçılar ve küçük toprak sahipleri (toprakları ne kadar küçük olsa da mal sahibi olmanın bilincindedirler) için bulunan yanıt sosyalistlere karşı terör kampanyası oluşturmaktı.

Yani gazetelerin gerçekten aydınlatma işlevine başlaması söz konusuydu. Yıllarca Roma hükümetinde yer bulamayan siyasetçiler, mali kaynaklara ulaşamayan yerel yöneticiler, yüksek vergiden şikâyet eden büyük toprak sahipleri, ücretlerin düşüşü ve enflasyondan acı çeken işçi ve köylüler, hepsi tutucu ve popülist gazetelerde Sardunya bölgeciliği için ortak bir yan bulmuşlardı. Bu protestonun altındaki gerçek dürtülerin farklılığını kimse anlamamıştı ve bunu göstermemişti. Popüler umutsuzluk, yönetici sınıfın baskısı ve vendettalar hükümetin sürekli ve kör saldırılarıyla karışıyordu. Aşağı sınıfların seçime katılması, yine de, çıkarların birbirinden ayrılmaya başladığı bir ortam yaratıyordu ve bu 1913 seçimlerinde özellikle belirgindi. Tutucular bir yanda, işçiler bir yandaydı. Eski, Sardunya için "ortak mücadele" söylemi ortadan kalkmıştı. Artık karışıklık söz konusu değildi.

Sardunya'nın mülkiyet sahibi sınıfı gerçekten büyük bir hızla hedef değiştirdi. Şimdi kendisini Roma'yla şaşırtıcı bir uyum içinde görüyordu ve sosyalist örgütler düşman olmuştu. Daha önce popüler anlayış ve hareketleri yönlendiriyor, hatta sendikaları merkezî hükümete karşı destekliyorlardı. İşler birden tersine döndü: Aşağı sınıfların öncülerine karşı merkezî hükümetin gücünü, memurlarını ve parasını kullanmaktan çok hoşnuttular. Sardunyalılık miti amaca göre kullanılmıştı, artık terk edilebilirdi. Şimdi yönetici sınıf gazetelerini aniden yeni başlıklar doldurdu: Libya savaşının genç şehitleri –yönetici sınıf tarafından oraya ölüme gönderilmişlerdi–, askerî bütçenin artırılması için koşulsuz destek, grevdeki işçileri vuranlar için tak-

dir... Ücret istekleri "sermaye ve emeğin barışçıl uyumunu" bozan girişimler olarak suçlanıyor, dost ve iyiniyetli hükümetin geniş kaynakları Sardunya'da kamu hizmetleri için akıyordu.

Anti-sosyalist güçler kendi adayları çevresinde toplandılar. Iglesias'ta Giuseppe Cavallera kazanacakmış gibi göründüğünden maden şirketinin adayı Erminio Ferraris sağ oyları bölmemek için Giuseppe Sanna Randaccio lehine adaylıktan çekildi. (İkincinin kilise düşmanlığı açık olmasına karşın kilise idare heyeti nezaket içinde *non expedit*'i* geri aldı.) Maden bölgesindeki seçim kampanyasında patronunun dışında bir düşünce ileri sürmek işten atılma tehlikesi taşıyordu. Örgütlenme kendi başına bir saldırı demekti. Örneğin Montepone'de yirmi dört aramacıdan on dokuzu, on altı saatlik işgününün kısaltılmasını ve ücret artışı (günde 2,60) istemişti. Dışarıda bir örgüte sahip olmamalarına karşın on dokuzunun ortak istek ileri sürmeleri onların "ihanet çetesi" sayılmasına ve (listedeki birinci adın) "baş hain" olarak işten atılmasına yetmişti. Her yerde mücadele mal sahiplerinin uzlaşmazlığı altında yürüyordu. Basın ve polis açıkça hükümet adaylarını destekliyordu. Başkan sosyalist olduğu için Serramanna şehir meclisi resmî kararla lağvedilmişti. Haftalık bir sosyalist dergiye göre, "Yoldaş Corradetti'ye karşı uygulanan cezalar sayısızdır: Sınıf nefretine yol açmakla, iç savaşı körüklemekle, kurumlara iftira etmekle ve hükümdara karşı suç işlemekle suçlanıyor... *Risveglio*'nun her sayısı benzer bir suçlamayla karşı karşıya" Yani ekonomik güç, polis, hukuk ve mümkün olan baskı yaratacak bütün güçler sağın adamlarını desteklemek üzere harekete geçirilmişti.

Ama tam başarı sağlayamıyorlardı. Yeni şeyler oluyordu. Cavallera, Iglesias'ta seçimi kazandı; Porcella, Oristano'da; Francesco Dore, Nuoro'da kazandı. Bütün bunlar Antonio Gramsci'nin siyasal gelişimi için deneyimdi. O zaman arkadaşı Angelo Tasca'ya uzun bir mektup yazmıştı. Tasca şöyle anlatıyor:

(*) Risorgimento sonrasında, Vatikan'ın haklarına el koyan İtalya devletine karşı, 1868'de Papa IX. Pie, İtalya'daki tüm Katoliklerin oy kullanma ve seçilmesini "non expedit" adı altında yasakladı. Bu yasağı 1913'de kısmen kaldırdı, 1929 Latran Anlaşması ise yasağı tamamen sona erdirdi – e.n.

> "Köylü yığınların seçime katılmasıyla oluşan açık değişiklikten çok etkilenmişti. Köylülerin yeni silahlarını doğru dürüst nasıl kullanacaklarını bilmemelerine karşın, bu yeni bir deneyimdi ve sonunda Gramsci'yi sosyalist yaptı. Torino'ya döndüğünde yeni dönemin başında olayların onda nasıl kararlı etki yarattığını canlı olarak gördüm."

1913 seçimleri Gramsci'ye eski Sardunya protesto akımının ve kendisinin de daha önceki yıllarda yinelediği "Bölgeye Ulusal Özgürlük", "Kıtalılar Dışarı" sloganlarının nasıl bulanık olduğunu göstermişti. Sardunya'nın verimliliğini "kilometrelerce ötede kötü bir egoistin kestiği" doğruydu fakat o kimdi? Gerçekten suyu kim kesmiş ve adayı geriliğe mahküm etmişti? O, gerçekten kıta mıydı?

Şimdi güneyli köylüler, adalarının küçük toprak sahiplerinin ve orta sınıflarının gerçek düşmanlarının kuzeyin işçileri ve sanayicileri değil, fakat sanayicilerle işbirliği yapan yerliler ve güneyli yönetici sınıf olduğunu açıkça anlamıştı. Kötülük gerçekte evdeydi, kendisinin önceki yıl doksan altı gün grevde gördüğü Torino sanayi proletaryasından çok uzaktaydı.

O andan sonra "Gramsci'nin sosyalist bağları Torino Genç Sosyalistler merkez *fascio*su ile oldu," diye anımsıyor Tasca.

11

Kasım 1913 dönemi başladığında Gramsci önceki yılın sınavlarını vermek zorundaydı. Tekrar, aynı sokakta, Via San Massimo'da 14 numaraya taşındı, Angelo Tasca'nın yaşadığı apartmana. Bir öğrenci arkadaşın dul annesi odasını kiraya vermek istemişti. Ortada büyük bir avlu ve dört yandan koridorlarla Via San Massimo ve Piazza Carlina'ya iki çıkış vardı. Gramsci en üst kata yerleşmişti ve dokuz yıl Bayan Berra'nın tek kiracısı olarak kaldı, 1922 Mayısı'nda Sovyetler Birliği'ne gidene kadar.

Çalışmak ona zor geldi. Tatil zamanı, kronik zihnî yorgunluğundan yine kurtulamamıştı. İhtiyaç duyduğu şey gerçek bir yaşam biçimi değişikliğiydi; değişik beslenme, tıbbi dikkat ve tam sessizlik. Ama ele gelir para olmadan bunlar düşünülemezdi. Uzatılmış tatil ve sınavları tekrar erteletmesi bursu yitirmesine neden olurdu, böyle bir şeyi düşünemezdi bile. Babasının, ailedeki herkesin sonu gelmeyen fedakârlıklarıyla ona bursuna ek olarak yardım göndermesi zordu ve Antonio'nun üniversitedeki tek desteği olmayı umamazdı. Evde Mario 1911 Aralık ayında orduya katılmıştı, Carlo daha on altısındaydı, düzenli bir işe girmek için küçüktü ve Gennaro hâlâ Marzullo kardeş-lerin Cagliari'deki buz fabrikasında çalışırken ona yardım ede

bilecek tek kişiydi. Bay Ciccillo sınırlı kâtip maaşıyla dört çocuğuna bakmaya devam ediyordu. Kolej bursunun kaybı yıkım olurdu ve bundan kaçınmak için Antonio sınavlarını vermek zorundaydı.

Çok kararlıydı fakat artık irade gücünün daha fazla yararı yoktu. Babasına yazdı:

> "Size şiddetli ve tam bir umutsuzlukla yazıyorum. Bu, çok uzun zaman anımsayacağım bir gün olacak ve ne yazık ki hâlâ sürüyor. Yararı yok. Bir aydır hararetle çalışıyorum ve son günlerde daha da ateşliyim, fakat şimdi, korkutucu bir krizden sonra, basit bir karar almak zorunda kaldım. Kendimi daha zor bir duruma sokmak istemiyorum; amaçladığım şeyi de tehlikeye atmak istemiyorum. Sınavlara girmeyeceğim, çünkü ya yarı deliyim ya yarı aptalım veya her ikisinden de biraz. Hangisi bilmiyorum. Atılmamak ve her şeyi berbat etmemek için sınavlara girmeyeceğim... Sevgili baba, bir aylık yoğun çalışmadan sonra yalnızca eski baş ağrılarıma döndüm ve yoruldum, her zamankinden daha çok acı çektim ve belleğimi kaybettiren, beynimi boşaltan ve beni gerçekten deli eden beyin düzensizliğine uğradım. Bundan kurtulamıyorum ve hiçbir yerde sükun bulamıyorum; ne yürümek ne yatakta uzanmak ve ne de (bazen yaptığım gibi) döşemede manyak gibi sağa sola yuvarlanmak kâr ediyor... Dün ev sahibem doktor çağırdı, o da bana sakinleştirici iğne verdi. Bugün afyon alıyorum fakat hâlâ her yanım titriyor ve şimdi karşı karşıya olduğum yıkımın acısıyla berbatım. Bir arkadaş beni sınavlardan muaf tutulmam için rapor almaya ikna etti: Herhalde profesörler kurulu bursumun devamını kabul eder ve sınavlara gelecek Mart'ta girerim."

Öyle yaptı ve kolej isteğini kabul etti. Kolej kurulu 19 Şubat 1914 günlü toplantısında onun durumunu tartıştı. Kayıtlarda (1957'de Zucaro tarafından basıldı) şöyle deniyor: "Gramsci Antonio ciddi hastalığından dolayı Dr. Allasia'nın raporunun da belirlediği gibi sınavlara girememiştir, rapor Bay Gramsci'nin akut nevroz olduğunu bildirmektedir... Öğrenci bu kaybını

sonbahar sınavlarına Mart'ta girerek kapatmak isteğini göstermiştir." "Akut nevroz" sınavlara girmeme isteğini haklı gösterebilirdi. Fakat Dr. Allasia'nın raporu Gramsci'nin Carlo Alberto Koleji tarafından tam affını sağlamamıştı. Gramsci'nin "tam iyileşerek Yunanca, çağdaş tarih (iki yıllık) ve kendi seçtiği bir konudan sınavlarını geçene kadar geçici olarak bursunun kesilerek cezalandırılması"na karar verilmişti.

Yani dinlenmeye en çok gereksinimi olduğu anda yine çalışmaya dalmak zorundadır. Koşulları, bursu da kesildiğinden, eskisinden daha kötüdür. Kasım'da babası mektup yazarak şöyle der:

> "Sana işleri daha kolaya almanı söylüyorum, çünkü hastalığının temeli aşırı çalışma; bizden uzak olduğunu ve hiçbirimizin gelip sana eşlik edemeyeceğimizi unutma."

Şöyle ya da böyle, yine irade gücüyle Antonio bu engeli de aştı. 28 Mart 1914'te felsefe sınavına girdi ve 30 üstünden 25 alarak geçti; 2 Nisan'da çağdaş tarih sınavına girdi (27 aldı). 4 Nisan'da yöneticiler bir kez daha toplandıklarında daha girecek sınavı vardı. Gramsci onlardan üçüncü sınavdan hemen sonra bursunun verilmesini istedi, gelecek oturumun beklenilmemesini talep etti, istek kabul edildi. 18'inde Yunanca sınavından 24 aldı, ayda 70 liretlik parasını almaya hak kazandı. Fakat aynı aşırı çabası onda derin bir iz bırakmıştı. 1915 sonuna doğru kardeşi Grazietta'ya "artık üç yıldır baş ağrılarım var ve en azından günde bir kez baş dönmesi veya bayılma oluyor," diye yazıyordu.

Bu yoğun çalışma onu şehirdeki birkaç arkadaşından da uzaklaştırmıştı. Sınavlar geçtikten sonra Antonio Tasca ve Togliatti'yi tekrar görmeye başladı ve bu kez onlarla daha çok zaman geçirir oldu. Bu arada gruba bir başka öğrenci katılmıştı: Umberto Terracini. Terracini hukuk fakültesine yeni yazılmıştı ve ötekilerden gençti (Gramsci 23, Tasca 22, Togliatti 21 ve Terracini 19 yaşındaydı). Beş yıl sonra, savaşın ardından, bu dördü kendilerini *L'Ordine Nuovo*'nun yazı kurulunda bulacaklardı. Fakat o zamanlar yalnızca Tasca ve Ter

racini düzenli olarak siyasetle ilgileniyorlardı, Genç Sosyalistler Fasciosu'nda üyeydiler. Daha az ilgili görünmesine karşın – Tasca'nın "daha çok dersleriyle ilgiliydi" dediği Togliatti gibi– Gramsci iki yaşıtına yakınlık hissediyordu. Ortak çok şeyleri vardı: Croce'ye karşı büyük merak, onun anti-pozitivist ve anti-metafizik anlayışına ilgi, Salvemini'nin kuzey sosyalizminin "korporatif" yapısına savaş açan görüşüne yakınlık ve sosyalist gazete *Avanti!*'nin genç devrimci editörü Benito Mussolini'ye karşı ilgi.[1]

Gramsci'nin 1914'ten önce Partito Socialista Italiano (PSI) (İtalyan Sosyalist Partisi) üyesi olmadığını söylemek güç, kesin kanıt yok. 1964 Nisanı'nda Togliatti, Alfonso Leonetti'ye yazdığı bir mektubunda, "Bildiğiniz gibi Antonio'ya 1911 sonbaharında üniversitede rastladım. Aylarca buluşup tartışmaktan başka bir şey yapmadık, bunların nasıl olduğunu iyi anımsarsın. Bütün bu konuşmalarda açık olan şey, kuşku götürmez biçimde çoktan sosyalist inançları olduğuydu. Bu inançları onun Cagliari dönemine gidiyordu, Gramsci orada İşçi Odası'yla ilişki içindeydi. Kesin olarak bilmediğim şey PSI parti kartına ne zaman sahip olduğu... Ben 1914'te aldım, fakat Gramsci o zaman zaten almıştı," diyor.

Ne düşünülürse düşünülsün, bu dönemde "yeni" bir Gramsci'nin doğduğunu söylemek, "ulusal" kişilik olarak Gramsci'nin ortaya çıktığını söylemek mümkün. Bize kalan onun entelektüel dönüşüm noktasını ve Marksizme doğru felsefi gelişimini ortaya koymak. Marcella ve Maurizio Ferrara şöyle yazdılar:

> "Pozitivizmin tam olarak terk edilmesi Gramsci ve Togliatti tarafından gerçekleştirildi... Onların başvuru kaynaklarından

---

1 Croce, Mussolini'yi şöyle tanımlamıştı: "Kararlı bir devrimcilik gösteren birisi –İtalyan sosyalistleri böyle değildi–. Marksizmi katı ve uzlaşmaz yapısından kurtarmış bir dirayet ve sosyalizmin eski biçimini canlandırmak gibi boşuna bir çabaya da girmiyor. Bunun yerine çağdaş gelişimlere karşı genç bir açılım içinde. Sorel'in şiddet kuramını, Bergson'un sezgiciliğini, pragmatizmini, eylemin mistikliğini artı o zaman birçoklarının realizm olarak gördükleri –ona da öyle derlerdi ve kendisi de 'idealist' denilmeyi yeğlerdi– kendiliğindenliği yeni bir ruhla uyarlıyor."

biri kuşkusuz Antonio Labriola'nın yapıtıydı. O zaman onun Marksizmle ilgili açıklama ve geliştirme çabaları tekrar tekrar okunur, üstünde çalışılır ve tartışılırdı: *In memoria del Manifesto dei comunisti* (Komünist Manifesto Anısına), *Saggi intorno alla concezione materialistica della storia* (Tarihsel Materyalizm Kavramı Üstüne Denemeler), *Discorrendo di socialismo e di filosofia* (Sosyalizm ve Felsefe Üstüne Konuşmalar) gibi yapıtlar..."

Ama bu, herhalde savaştan önce böyle değildi; yazarların kendilerinin daha sonra okudukları şeylerden iki öğrenci adına söz ettikleri hissediliyor. Kuşkunun bir tek nedeni var: Gramsci eski yazılarında Labriola'dan yanızca *bir tek kez* söz eder (1918'de).

Dönemin anılarını yazan bir başkası Annibale Pastore'dir, Torino'da Kuramsal Felsefe profesörü. Profesör Bartoli'nin Gramsci'yi ona şu sözlerle tanıttığını öğreniyoruz: "Ona fazlasıyla felsefe ver. Bunu hak ediyor. Göreceksin günün birinde önemli biri olacak. Marx hakkında daha çok şey bilmek istiyor." O yıl (1914-1915, Gramsci'nin okuldaki dördüncü yılı) Pastore, Marksizmin eleştirel yorumunu ders olarak veriyordu. Hegel diyalektiğinin "tez, sentez, antitez üçlüsünün sonsuz işleyişiyle" kendi "özgün buluşu" olduğu konusuna kadar gidiyordu: "Maddi koşulların mevcut toplumun rahminde kuluçkaya yatması tez ile antitez arasında ayrılma noktası olarak görünür." Pastore şöyle devam ediyor:

"Gramsci kavramın özgünlüğünü hemen kavradı ve bunalımla devrim anlamında yeni eleştirel bir görüş yakaladı. Köken olarak Croceci'ydi fakat şimdi niye ve nasıl olduğunu bilemeden ondan koptuğu için çok huzursuzdu... Devrimci nedenlerle kültürün nasıl geliştiğini anlamak istiyordu: Kuramsal yaşamın pratiğe dönüşmesini. Düşüncenin nasıl eyleme (propaganda teknikleri) götürdüğünü, düşüncenin insanların ellerini nasıl harekete geçirdiğini, düşüncelerin nasıl ve hangi anlamda eylem olabildiğini öğrenmek istiyordu. Benim onu etkileyen ilk sözlerim bunlardı... Benim deneysel mantık, tek

nik uygulama, *homo sapiens*'ten *homo faber*'e dönüşümle ilgili vurguların onu bana çeken öteki çok önemli konulardı, yani mantıkçıdan mühendise, teknisyene, tamirciye, makineyi kontrol eden işçiye dönüşüm: Zihinsel emekten el emeğine dönüşüm. Kısaca, pragmatistlerden kalan anlayışla Gramsci her şeyin üstünde düşüncelerin nasıl pratik güçler haline geldiğiyle ilgiliydi."

Gramsci kendisine özel dersler veren bu öğretmenini unutmuş mudur? Makale ve notlarında, hapishane mektuplarında üniversite yıllarında yakınlığı olan öteki profesörlerinden sevgiyle söz ettiğini görüyoruz; Bartoli veya Cosmo gibi, fakat yukardaki alıntıya göre Gramsci'nin Marksist gelişimini etkilemiş olması gereken Annibale Pastore'den en azından bu derecede bir bahis yok. 1917'de *La Città futura* broşürü Gramsci'nin Croce'nin tarihsel idealizminden ne kadar etkilenmiş olduğunu gösterir. Anlaşılan Gramsci'nin Marksist formasyonunun gelişiminin değerlendirilmesi ve daha çok olgunluğa ait olan kültürel deneyimleri, daha sonraki döneme aittir.

Üniversite yılları göz önüne alındığında Gramsci'nin düşüncelerinin, Sardunyalı Gramsci'den "ulusal" kişiliğine, herhangi belirgin bir ara olmadan geliştiği görülür. Piero Gobetti* onu "kırsal kesimden gelip gelenekleri unutan, adasının hastalıklı, tarihsel olarak farklı kalıtımından kurtulan, çağdaşlığa doğru açık fikirli, amansızca ilerleyen biri" olarak tanımlamıştır. Gramsci'nin fiziksel varlığını da "nihai olarak kaldırılan kırsal yaşamın simgesi, kendi yerel masumluk ve ihanete uğramışlığını yenip ruhsal açlık ve iradeyle kurulmuş neredeyse zorla uygulanmış bir program ve güç olarak" anlamıştır.

Ama bu da tam bir değerlendirme değildir. Gramsci alışılmış alternatifleri *reddederek* aydınlar arasında özgün bir konum kazanmıştır; çağdaşları ya –ne kadar yaşamsal olursa olsun– bölgesel deneyime yuvarlanıp kalmışlar (Deledda veya Satta gibi), daha geniş bir bakış açısı elde edememişler veya yeni yaşam bi-

(*) Piero Gobetti (1901-1926): Sol kanat liberal ve anti-faşist. Savaştan sonra haftalık *La Rivoluzione Liberale* dergisini Torino'da yayımladı. Fransa'da 1926'da faşistlerin elinden aldığı yaralarla öldü – İng. ç.n.

çimini *en bloc* (toptan) özümseyip yerel deneyim ve duyarlığı (Salvatore Farina* gibi) göz ardı etmişlerdir. Gramsci hem gençliğin Sardunya milliyetçiliğini reddetmiş hem de kuzeyli işçi sınıfının ideoloji ve bakış açısını edilgen bir biçimde almamıştır. O zamanlarda kuzeyin ideolojisi de korporatif kavramlar içinde kendi memleketinin sorgulanması gereken görüşlerine dönmüştü. Gramsci bu etkiyi anında yakalamıştır: "Sardunya'nın 20. yüzyıl başındaki geri yaşam ve düşünce biçiminden kurtulması bölgesel ve köy biçimi olmadan ulusal olana geçişle olur," diye yazıyordu. Aynı zamanda açıkça "İtalyan kültürünün en büyük gereksinimlerinden biri gelişmiş ve modern kent merkezlerinde bile egemenliğini sürdüren bölgeciliği alt etmektir." diye görüyordu.

Böylece Gramsci kendi geçmişini yok etmeden sosyalist oldu. Sosyalist bakış açısı ona Sardunya protesto hareketinin zayıflıklarını ve sınırlarını gösterirken, Sardunyalı geçmişi de ona doğal olarak Mezzogiorno'yu gelişimin engeli diye gören işçi sınıfı hareketinin ideolojik eksikliklerinin bilincini kazandırdı. Sosyalizm ona eski ada yıllarındaki deneyimlerinin getirdiği soruların yanıtlarım verdi, Sardunyalı olarak da kırsal sorunu sosyalist devrim sorunundan ayırmayı reddetti. "İşçilerin 'engel' düşüncesi ile sosyalist hareketlerindeki reformist ve korporatif geleneklerden kaynaklanan çarpık bölgecilikten kurtarılması bir sorundu," diye yazıyor. F*ascio*nun militanlarından Tasca ile *La Voce* ve Salvemini'nin *L'Unità*'sım hırsla okuyan ötekiler tartışmayı kavradılar. Tasca, "Gramsci sosyalist siyasette güney sorununun öneminin kavranmasında şampiyondur. Biz onun görüşlerini paylaştık ve onun gibi, amaçladığımız siyasal değişikliklerin anahtar sorunu olarak kabul ettik," diye yazıyor.

Yerel PSI'nın yeni düşüncelere açıklığı çok geçmeden kendisini gösterdi. Pilade Gay'in ölümüyle Borgo San Paolo parlamento üyeliği boşaldı, yeni adayın seçimi gerekiyordu. Genç militanlar adaylık için Gaetano Salvemini'yi önermeyi düşünüyorlardı. 1913 Ekimi'nde Molfetta-Bitonto seçiminde, güney-

---

(*) Salvatore Farina (1846-1918): Orta sınıf romancı, Sassari'de doğmuş, yaşamının çoğunu kıtada geçirmiştir – İng. ç.n.

de, şike ve şiddet yoluyla, Giolitti'nin* hükümetinin çabalarıyla Salvemini yenilmişti. Yeni hareket Torino işçilerinin Puglia köylüleriyle dayanışması ve köylülerin meclis temsilcisi seçme haklarının ellerinden alınmasına karşı bir eylem olacaktı. Angelo Tasca, Torino PSI sekreteri Ottavio Pastore ile Casa del Popolo kahvesinde konuyu tartıştı. Yerel parti örgütünce (geniş sol kanat çoğunluğu vardı) resmî bir hareket kabul edildi ve Salvemini'ye öneride bulunuldu. Öneri reddedildi. Ottavio Pastore o zaman "Gramsci henüz partide özellikle etkin olmaya başlamamıştı," diye yazıyor. Gene de Salvemini'ye yaklaşım Sardunyalı öğrencinin Torino'daki ilk siyasal etkinliğidir; öneri, Gramsci'nin anımsadığı gibi "aralarında geleceğin *L'Ordine Nuovo*'sunun editörleri olacak kişilerin bulunduğu bir grup" tarafından yapılmış, partinin halka açık tartışmalarıyla değil, özel tartışmalarla oluşturulmuştu. Fakat bu, Torino etkisiyle meydana gelen yeni bir eğilimin başlangıcını göstermez. Başkalarıyla birlikte yirmi üç yaşındaki militanların partiye girmeleriyle oluşmuş bir çabaydı. Ancak yine de şimdiden özgün bir siyasal çizgi araştırmasına girilmişti.

Gramsci'nin arkadaş çevresi genişledi. "Üniversitenin kapısında arkadaşlarla tartışacak bir olay her zaman olurdu," diye yazıyor Tasca, "Fakat dünyamız, şimdi Gramsci'nin girdiği dünyamız, daha çok genç memurlar ve işçilerden oluşuyordu ve akşamları saatlerce onlarla tartışıyor; Casa del Popolo'dan Via Siccardi'den çıktığımızda bütün umutlarımızın ve heyecanımızın dizginlerini serbest bırakıyorduk. Yeni heyecanların zamanıydı. Gramsci'nin kendisi de tanım getiriyor:

> "Gruplar halinde parti toplantılarından çıkar, liderlerimizin çevresinde toplanıp ıssız şehir sokaklarında birkaç kişi bize bakarken dolaşırdık. Güçlü duygularla, olağanüstü önerilerle, kahkaha tufanları ve olanaksızlığa, düşler dünyasına dalışımızla kesilen konuşmalarımızla kendimizi tamamıyla unuturduk!"

(*) Giolitti: Büyük "liberal", aynı zamanda güney İtalya'nın siyasal "işleyişinde" en büyük muhalifi – İng. ç.n.

Avrupa sürekli bir yıkıma doğru gidiyordu. 28 Temmuz 1914'te, "manasız kıyım"ın başlamasından dört gün önce Sosyalist Parti'nin ulusal önderliği ve meclis grubu, İtalya'nın tam tarafsız kalmasını istedi ve gerçekten 4 Ağustos'ta İtalya'nın tarafsızlığı duyuruldu.

Fakat tarafsızlığa gerçekten ne anlam verilmesi konusunda sosyalistler arasında canlı bir tartışma başladı. Geriye dönüp bakıldığında bu konunun *Avanti!* ve editörü Mussolini'den mi, yoksa çoktan tereddütlü düşünceleriyle orada yer alan başkalarından mı başladığına karar vermek zor. Gerçek şu ki, birçok sosyalist savaşı rakip emperyalist gruplar arasındaki çelişki olarak yorumlarken, kendilerini cumhuriyetçi Fransa'ya ve işgal edilmiş Belçika'ya, mutlakiyetçi "Mihver Devletleri"nden daha yakın hissediyorlardı. 18 Ekim'de *Avanti!* Mussolini tarafından yazılmış uzun bir makale yayımladı, başlığı "Mutlak Tarafsızlıktan Eyleme, Anlamlı Tarafsızlığa"ydı. Tepkiler çeşitli ve uyumsuzdu. Torino sosyalist gazetesi *Il Grido del popolo* (Halkın Çığlığı) gazetesinde Angelo Tasca, Mussolini'yi yanıtlayarak, 24 Ekim'de İtalya'nın "mutlak" tarafsız kalmasının gerekliliğini vurguladı. Fakat birkaç yıldır *Avanti!*'nin editörü kararlı izleyicilere sahipti. Mario Montagnana, "Biz gençler Mussolini'nin heveslisiydik," diye yazıyor, "Biraz bizim gibi genç olduğu için, biraz reformistleri saf dışı ettiği için ve son olarak *Avanti!*'nin makaleleri bize sıkı devrimci geldiği için."

Gramsci tartışmaya 31 Ekim'de *Il Grido del Popolo*'da çıkan bir makaleyle katıldı (yayımlanan ilk siyasal yazısı). Marcella ve Maurizio Ferrara'ya göre "basılmadan önce yazıyı Togliatti'ye gösterdi, o da denilenlere katıldı." Başlık "Etkin, Anlamlı Tarafsızlık"tı, Mussolini'nin sloganını kullanıyordu. Fakat sözcüklerin arkasındaki amaç başkaydı, savaşa karşı iki insanın tutumları da farklıydı. Genç öğrencinin tartışması temelde reformistlere yönelikti. "Savaşla *kumar* oynamak istemediklerini söylüyorlar, fakat başkalarının oynamalarına ve kazanmalarına izin veriyorlar. Proletaryanın olayların tarafsız gözlemcisi olmasını istiyorlar, olayların onun lehine gelişeceğini varsayıyorlar, bu arada muhalif olayları kendileri için geliştiriyorlar ve

alanı sınıf mücadeleleri için hazırlıyorlar." Düşman nasıl kontrol edilebilirdi? Gramsci, devrimcilerin kendilerini, belirleyici toplumsal "yer değiştirmede" (veya devrimde) toplumun etken veya edilgen çeşitli güçlerine baskı yaparak en yararlı koşulları hazırlamaya vermeleri gerektiğine inanıyordu. Eğer İtalya burjuvazisi *kendi* kaderiyle savaşa yönelirse o zaman bir dizi başka "kırılma" gerçekleşirdi ve sona gidilirdi:

> "Yani Mussolini bütün partilerin kucaklaşacağının, ulusal oybirliğinin sağlanacağının çağrısını yapmıyor, bu anti-sosyalist bir tutum olurdu... Tutumu proletaryanın halkın gücünü ele geçirmesini ve yöneten sınıftan kurtulmasını da dışlamıyor, ikincisinde tereddüt olursa yetersizlik görünüyor."

Mussolini'nin tutumunu yorumlarken Gramsci önemli bir dipnot veriyor: "...Eğer uyumsuz cümlelerinden doğru yorumluyorsam, kendisinin yapması gerektiği gibi cümlelerini aynı doğrultuya getirebiliyorsam, böyledir." Daha sonra Gramsci bu makalesi dolayısıyla savaşa katılmak yanlısı olmakla suçlanacaktı. Bu yorum sekterlerin tutumudur.

Bir kez daha yalnızlığa gömülüyordu. Fiziksel koşulları düşünüldüğünde, yoğun eylem içinde olmak daima sağlığına yönelik bir saldırıya dönüşüyordu. Şimdi okumaya ve siyasetle uğraşmaya çalışırken yaşamını da kazanmak peşindeydi. Özel ders veriyordu.[2] Sonbahar sınavları döneminde ancak bir derse girebildi: 11 Kasım 1914'te Romen dilleri edebiyatının iki yıllık sınavına. İtalyan edebiyatı, Latince, Sanskritçe'den de bursun devam koşullarını sağlaması için sınava girmesi gerekiyordu. Bunu yapamayınca 19 Aralık Kolej Yönetim Kurulu toplantısı kayıtlarından Profesör Bartoli'nin kurula bir yazı sunduğunu öğreniyoruz. Yazıda öğrencinin dönemsel nevroz hastalığı-

---

2 Altı yıl sonra İtalyan edebiyatı profesörü Umberto Cosmo ile tartışmasında, öğrencilerini "zevk peşinde, kaygısız" diye nitelediğini görüyoruz. Gramsci, "Kendisi de mali sıkıntıya düşüp bunlardan birine yardım ettiği için iyi bilir, sosyalist öğrenciler ayda 70 liretlik burslarla yaşıyorlardı; sosyalist öğrencilerinin kitaba gereksinimi olduklarında özel ders vermek için şehrin bir ucundan ötekine taşındıklarını iyi bilir, kendisi de onlara ders bulmalarında yardımcı olurdu. Çünkü 'usta' o dönemde öğrencilerini seviyordu," diye yazıyor.

nın çalışmalarını istediği gibi yürütmesini engellediği ileri sürülüyordu. Kurul çalışma canlılığının olmamasını, Gramsci'nin bursunu dört ay keserek cezalandırdı.

Bunu zor zamanlar izledi. Gramsci artık Casa del Popolo'ya gitmiyor, *Il Grido*'ya da yazmıyordu. Yalıtılmışlık ve zihnî zorlama sağlığına daha da zararlı oluyordu. Daha sonra kardeşi Grazietta'ya durumu şöyle değerlendirdi:

> "Belki çok fazla, yapabileceğimden fazla çalıştım... Yaşamak için çalıştım, oysa yaşamak için dinlenmem gerekiyordu, rahat bir zaman geçirmem gerekiyordu. İki yıldır bir kez güldüğümü veya ağladığımı anımsamıyorum. Fiziksel zayıflığımı çalışmayla aşmaya uğraştım ve eskisinden zayıf hale geldim."

Ailesine de eskisi kadar yakın değildi. "Anneme birkaç yıl, en azından iki yıl boyunca yazmadım ve mektup almamanın da acı vereceğini öğrendim." Sardunya, çocukluk manzaraları, Ghilarza'daki ailesi, yavaş yavaş siliniyor, mevcut uğraşından uzaklaşıyordu. Annesiyle sevgi dolu tartışmalarını, kahveye biraz arpa koymanın onu daha rahatlatıcı yaptığı iddiasını ve kendisinin "ben rahatlamak istemiyorum, ben kahve istiyorum" deyişini unutmaya başlamıştı. Tirso Vadisi'nde kirpi seyrettiği zamanlar daha az aklına geliyordu veya kamplumbağaları, şahin ve tarla kuşlarını kaldırışı, eczacının oğlu Luciano'yla gemiler yapışını düşünmüyordu. Şimdilerde kafası "sonsuz acıyla doluydu."

Gene de vazgeçmedi. Derslerine daldı, çünkü kendisinden öyle isteniyordu, kendisi de kendisinden bunu istiyordu. 13 Nisan 1915'te İtalyan edebiyatından üçüncü yıl sınavına girdi. Gireceği son sınav bu olacaktı: "Üniversite çıraklığı" burada bitiyordu.

17 Mayıs'ta, İtalya'nın savaşa girmesinden bir hafta önce hâlâ Torino'daydı. Şehrin işçi mahalleleri savaşa girişi protesto için ayaklanmışlardı. Genel grev vardı ve Via Cernaia'da, çevre sokaklarda göstericiler atlı birliklerle çatışıyorlardı. Genç göstericilerden biri, Carlo Dezzani tabanca kurşunuyla öldü. Ordu, Casa del Popolo'ya girdi ve orayı ele geçirdi. Gramsci bunları seyretti ve (bildiğimiz kadarıyla) katılmadı.

Sonunda, yavaş yavaş, depresyondan kurtulmaya başladı. 13 Kasım 1915'te, tarafsızlık makalesinden bir yıldan fazla zaman geçtikten sonra, *Il Grido del Popolo*'da başka bir yazısı çıktı. Yazı iki ay önce küçük İsviçre kasabası Zimmerwald'ta yapılan bir toplantıdan söz ediyordu, Avrupa sosyalist partilerinin temsilcileri savaşa karşı olduklarını bildirmek için toplanmışlardı. 14 Ekim'de *Avanti!* konferansın bildirgesini bastı ve İtalyan sosyalist militanlar ilk kez binlerce imza arasında birinin adını gördüler: Lenin. Fakat Gramsci'nin makalesinin ana fikri bu değildi, yakında düzenlenecek İspanyol Sosyalist Partisi'nin onuncu kongresinden söz ediyor ve "hâlâ Avrupa'da süren saf sosyalist hareketin varlığı"nı gösteriyordu:

> "Bizim için, küçük hareketler büyük görünebilir, çünkü biz hissetiklerimizi onlarla ilişkilendiriyoruz, çünkü onlarla yaşıyoruz, çünkü biz onlarız... Kendimizi gebe dünyanın molekülü gibi hissediyoruz, yavaşça yükselen fakat sarsılmaz dalganın, onu oluşturan sonsuz damlaların kesin birliğini hissediyoruz, bu bildiride Enternasyonal'in hâlâ canlı olduğunu hissediyoruz."

1915'in sonlarına doğru, uzun bir aradan sonra tekrar ailesine yazarken, Gramsci bunalım döneminin artık kapanmaya başladığını görebiliyordu:

> "Kendimi yaşamdan böyle koparmamalıydım. Birkaç yıldır bu dünyanın içinde yaşıyorum: Uzun bir düş gibiydi. Beni insanların dünyasına bağlayan bağların teker teker kopmasına izin verdim. Tamamıyla beynimle yaşadım, yüreğimle değil... Yalnız sizinle ilgili olarak değil... Sanki bütün insanlık benim için yok olmuştu, ininde yalnız bir kurt gibiydim."

Acı dolu yıllar geride kalırken genç Gramsci, şimdi yirmi beşinde, yavaş yavaş siyasal tartışma ve gazetecilik çalışmalarının zevkine ulaşıyordu. Torino haberleriyle ilgili makaleleri *Avanti!*'de çıkmaya başlamıştı, *Il Grido*'da da düzenli yazıyordu. İkinci gazetede birkaç ay önce Podgora Irmağı kıyısında öldürülen genç eleştirmen Renato Serra'dan söz ediyordu. Gramsci,

Serra ile "Avrupa'nın en büyük eleştirmeni" Francesco De Sanctis arasında bağ kuruyordu.

Siyasete dönüşü dönüşüm noktasından daha fazla bir şeydi. Henüz üniversite çalışmasından vazgeçme kararını vermemişti. Fakat başka ilgiler akademik ilgilerinin üstüne çıkıyordu. Sosyalizm giderek sorularına daha fazla yanıt oluşturuyor, kendisini o kadar zolayan kişisel sorunlarına bile yanıt verebiliyordu. Gerçekten bu noktada, 1915 sonu ve 1916 başlarında, "profesyonel devrimci" Gramsci doğmuştu.

Eve şöyle yazdı: "Yalnız şu duyguyla, zayıflığımı aşamayacağım: Hem yaşamımı kazanmaya hem de kendim için çalışacak zamanı elde etmeye gücümün yetmeyeceği, geleceğimi kuracağıma kendimi bir günden öbürüne taşıyacağım korkusuyla yaşamım berbat oldu. Eğer her zaman iyi hissetseydim, ayda 500 liret kazanabileceğimi söylüyorum. Bana zor gelen hep kendi başıma olmam, hep başkalarına güvenmek, lokantalarda yaşamak ve çok az şey için o kadar çok para vermek." Ghilarza'dan birini yanına almak istiyordu, fakat sağlığının iyi gideceğine ve hep böyle para kazanabileceğine emin değildi.

> "Başkasının da acı çekme sorumluluğunu alabilir miyim? Birinizin Torino'ya gelme olasılığından bahsetmeme yol açan düşünce bu. Fakat şimdi karar vermem gerektiğini sanıyorum, çünkü şu istikrarsız yolda daha fazla devam edemem. Mario'ya yazacağım ve ne istediğini öğrenmeye çalışacağım."

Mario savaşa gitmişti ve çok geçmeden Gennaro ve Carlo da onu izleyeceklerdi. Bay Ciccillo ve Bayan Peppina kızlarıyla Ghilarza'da kalmışlardı. *Tia* Peppina, "Çocuklarımı kesecekler," deyip duruyordu. Antonio, "Sardunya dilinde cümle İtalyanca'dan ne kadar da etkileyici," diyor: "'Fàghere e pezza' derdi, 'pezza' kasabın satmak için kestiği etin adıdır, 'carre' normal insan eti yerine kullanılır."

12

1916 başlarından itibaren Antonio Gramsci'nin yaşamı o zamanlar adı Via Siccardi (bugün Corso Galileo Ferraris) olan sokaktaki Torino Kooperatif Birliği'ne ait binada, Casa del Popolo'da geçti. Casa'da Genel İşçiler Birliği, Demiryolu İşçileri Koooperatifi, İşçi Odası ve birkaç sendika vardı. Bir de dispanserle alt katta büyük ve çok popüler bir kahve. Bir zamanlar yanında olan Halk Tiyatrosu 1915 Mayısı'ndaki ayaklanmada polis tarafından yıkılmıştı. Üst katta üç küçük oda vardı: Biri *Il Grido del Popolo*'nundu. (Editörü Giuseppe Bianchi'ydi. O askere alındıktan sonra Maria Giudice, sekiz çocuk annesi bir ilkokul öğretmeni, editör oldu.) İkincisi *Avanti!* gazetesinin (Milano'da basılıyordu) Piyemonte baskısının bürosuydu, Ottavio Pastore tarafından yürütülüyordu. Üçüncü oda da ise PSI'nın yerel karargâhı vardı. Daha da küçük bir odada ise Genç Sosyalistler Fasciosu bulunuyordu. *Avanti!*'yle üç kişi ilgileniyordu: Pastora, Gramsci ve bir eski garson, Leo Galetto. Galetto geniş kenarlı şapkalara ve süslü kravatlara meraklı ilginç bir gazeteciydi.

Şimdi gazetenin sayfalarında yeni bir yazar görünüyordu, sosyalist basının eski okuyucularınca bilinen bütün yazarlardan kökten farklıydı. Gramsci'nin adı denemeler, kültürel not

lar, suçlarla ilgili kısa makalelerin altında *Il Grido* ve *Avanti!*'de düzenli olarak çıkıyordu. "Utangaçlık Gramsci'yi daima kişisel olmadan yaşamaya zorlamıştır," diyor Pier Paolo Pasolini. Eğer bununla yazılarına imzasını koymama âdetini belirtiyorsa, bunun utangaçlıkla ilgisi yok. Bu, bilimsel ilgi, gösterişten kaçınmak ve düşüncelere kendi değerleriyle önem vermek sevgisinden geliyor; Gramsci'nin idolculuktan nefreti ad kültüne kadar uzanıyordu. Makalelerin altında en çok "A.G." kısaltmaları görülürdü veya onlardan türetilen "Alfa Gamma" Ancak seçilmiş bir okuyucu çevresi yeni yazarın gerçek adını biliyordu. İki buçuk yıl sonra, Temmuz 1918'de *La Stampa* yaz ayaklanmasının şanlı davasını yazarken ondan Granischi Antonio diye söz ediyordu. *La Gazetta del Popolo* onu Antonio Granci olarak biliyordu.

Adı bilinmiyor olsa da birçok okuyucu onun eski sol kanat gazetecilik içinde yeni olan yazılarını tuttular. Giuseppe Bianchi, *Avanti!*'de Torino haberleri için "Sotto la Mole" ("Mole'un Altında", Torino'ya hâkim Mole Antonelliana'nın kubbesi kastediliyordu.) başlıklı bir sütun hazırladı. Ya Bianchi tarafından veya Pastore ve ötekilerce yazılıyordu. Gramsci işi ele alınca, ton tamamıyla değişti. Notlar ve yargılar alaycı nitelik kazandılar, polemik yazıları olarak büyük yetenek gösteriyorlardı; bu, özellikle broşür gazeteciliği geleneği olmayan bir ülkede çok dikkat çekiciydi. Yazıları ayırt eden yeni biçim de çarpıcıydı: Tiyatro eleştirileri bile kuramsal yazıları kadar, eski yazarların retorik debdebeleriyle tam zıttı; dilinin klasik bir saflığı ve akılcı tartışma zevki vardı. Uyumu öyle güçlüydü ki, okuyucu değişik konularla ilgili bağlantıyı açıkça görüyor ve tartışmanın nasıl sürdürüldüğünü kavrıyordu. Tartışmanın ana noktalarından biri Gramsci'nin, olguların diline çevrilemeyen kuramın, yararsız soyutlama ve kuramla aydınlanmayan siyasal eylemin tepkisel ve verimsiz olduğuna ilişkin ikili inancıydı. Daha sonra "obstetrik" veya "Sokratik" denilen üslubunu, kürsüden tiradlar savurmak yerine sorunla ilgili süreci ve yanıtını öğretmeyi amaçlayan biçimini bu yazılarından itibaren görmek mümkündür. Gobetti, "Torino komünist hareketinin önderli-

ğinin kültürel ve psikolojik yönlerini anlamak için savaş yıllarındaki sosyalist gazetecilik tarihine dönmek gereklidir," diye yazıyor. Gramsci yeni sosyalist gazeteciliğin en büyük örneği, savaş yıllarında da tek temsilcisiydi.

Siyasal olarak "kültürcü" grubun en hareketlisi Tasca, savaşın başında askere çağrılmıştı. Togliatti de askerlik yapamayacağını bildirilmesine karşın, sıhhiye gönüllüsü olarak askere gitmişti. O zaman Togliatti'nin siyasal etkinliği çok zayıftı. Bazılarına göre henüz Sosyalist Parti üyesi de olmamıştı, başkalarıysa parti üyesi olduğunu, gönüllü gidince partiden ayrıldığını, 1919'da tekrar partiye girdiğini savunuyorlar. Grubun son ismi Umberto Terracini, 1916 Eylülü'nde Trino Vercellese'de pasifist propaganda yapmak suçundan tutuklanmıştı. Durumu bir aylık, tecil edilen cezayla hafif atlattı, fakat askere çağrılmaktan kurtulamadı. Eğitimden sonra subay rütbesini siyasal nedenlerle alamadı ve Montebelluna hattına er olarak katıldı. Gramsci ise kendi başına kalmıştı.

Karşı karşıya kaldığı basit gazeteci popülizmini en iyi Maria Giudice'nin sözleri anlatır: "*Il Grido* hâlâ yeteri kadar basit, kolay, açık değil... Yaşam kitabından çok, kuram kitabından okumaya alışmışız... Kitlelerin düşünce ve mantığa göre değil, duygularına göre hareket edeceğini biliyoruz ve sosyalist gibi hissettiklerinde sosyalist gibi hareket edeceklerdir, bütün bu kuramlar *olmadan*..." Bu, Bordiga'nın çekingenliğinin yalnızca bir başka biçimiydi: "Sosyalistler eğitimle değil, ait oldukları sınıfın gerçek gereksinimleriyle oluşur." Torino'daki eski sosyalist hareket bu türden düşüncelerin egemenliği altındaydı, ta ki yeni kuşak ortaya çıkana kadar. Gramsci kendisini bu etkiye kaptırmadı, Maria Giudice'nin editörlüğü altında çalışırken bile *başına buyruk* kaldı. 1916'nın başlarında onu, devrimci ve kültürel eylem arasındaki bağlarının gerekliliğinden söz ederken buluyoruz:

> "İnsan her şeyin üstünde zihindir, bilinçtir; yani doğanın değil, tarihin ürünüdür. Sosyalizmin hâlâ gerçekleşmemesini açıklayabilmenin başka yolu yoktur, oysa sömürülen ve sömürenler,

> refahın yaratıcıları ve tek başına tüketicileri vardır. İnsan kendi değerini ancak yavaş yavaş, toplumun bir sektöründen ötekine kavrayabilmeye başlamıştır... Ve bu tür bir bilgi kaba fizyolojik gereksinimlerden kavranılmaz, anlığın işleyişiyle kavranır. Önce birkaç kişi sonra bütün toplumsal sınıflar belirli toplumsal olguların nedenlerini kavrarlar, baskı toplumunun yapısının ayaklanmayla yeni bir yapılanmaya götürülebileceğini anlarlar. Bu da her devrimin yoğun toplumsal eleştiri çabasıyla, kültürel kavrayış ve yayılmayla ilerlemesi demektir."

Düşüncesini, yolunu Aydınlanma'nın açtığı Fransız Devrimi ile örneklendiriyor. *Il Grido* ve *Avanti!*'nin genç editör yardımcısının isteği, proletaryanın tarihteki işlevini gerçekten anlaması için bir kültür kaynağı olmaktı. Bu çıkış noktasıyla Gramsci her konuda kendisini bu rolde gördü, Aydınlanma deneyiminin misyonerce bir hırsla canlandırıcısı olmak istedi, deneyimin içeriğini çağdaş proletarya devriminin değişen düşüncelerine uyarlamak çabasını gösterdi.

Tiyatro eleştirmeni olarak da çalışmasının niteliğini (tiyatro üstüne yazmaya yirmi beşinde başlamıştı) yıllar sonra Tatiana'ya şöyle anlatabiliyordu: "Bilir misin ki ben, Adriano Tilgher'den çok daha önce Pirandello'nun tiyatrosunu keşfedip halka sevdirmeye çalıştım. Pirandello hakkında... iki yüz sayfalık bir kitabı rahatça dolduracak kadar yazdım ve dediklerim o zaman için hem özgün hem de örneksizdi: Pirandello'ya o çağda ya kibarca davranılır ya da açıkça hakaret edilirdi." Sotto la Mole sütunu bile, gelişimin getirdikleriyle yazılırken, *Avanti!* okuyucularınca değerli kabul ediliyordu. Gramsci'nin kendisi buna tanıktır:

> "On yıllık gazeteciliğimde dört yüz sayfalık on beş yirmi cildi dolduracak kadar yazı yazdım, bunlar günü birlik yazılan şeylerdi ve hepsinin bir gün sonra öleceğini düşünürdüm... 1918'de Profesör Cosmo benden Torino gazetesindeki yazılarımdan kısa bir seçme yapmasına izin vermemi istedi; onları yayımlamak ve muhakkak bana karşı oldukça arkadaşça olan bir önsöz yazmak istiyordu, fakat ben izin vermedim."

Gramsci'nin işçi sınıfı kültürü yaratma isteği şimdi onu Via Siccardi'deki editörlük masasından daha da sık uzaklaştırıyordu. Militan arkadaşları daha sonra onun hakkında en çarpıcı yön olarak entelektüel propagandaya bağlılığını anımsayacaklardır. Siyasal düşünceleri pratiğe taşımaktan asla yorulmazdı ve metodolojik çalışıyordu. Parti gazetecisi ve örgüte bağlı sıradan bir militan olarak oynadığı ikili rolde Torino'nun işçi mahallelerinde eğitim çalışmalarına da katılıyordu. 25 Ağustos 1916'da Borgo San Paolo'da Romain Rolland'ın eseri *Au dessus de la mélèe* hakkında ders vermişti. 16-17 Ekim'de Borgo San Paolo ve Barriera di Milano gruplarına Fransız Devrimi'ni, daha sonra 17 Aralık'ta Paris Komünü'nü anlattı. Tarihsel bir olay, yeni yayımlanmış bir kitap, yeni bir oyun düşüncelerin saçılması için geçerli sebep olurdu.

1917 Martı'nda Emma Gramatica, Ibsen'in *Bebeğin Evi*'ni Carignano Tiyatrosu'nda oynadı. Oyun soğuk karşılandı; açıkça halk, kocasının kötü davrandığı kadının onu terk etmesinden hoşlanmadı. Gramsci erkek merkezli Latin dünyasının daha gelişmiş bir ahlâk dizgesinden hoşlanmayışını hemen gördü. Bu dizge "erkek ve kadını yalnızca adale, sinir ve deri olmanın ötesinde kişi olarak kavrıyor, aileyi ekonomik bir kurum olmanın ötesinde, ahlâk dünyasını eşlerden birinde bulunmayanın ötekine verildiği iki ruhun kaynaşması olarak kavrıyor. Bu kavrama göre kadın, türlerin dişisi olmaktan, işlevi çocuk doğurmak ve şehevi aşkı canlandırmaktan daha öte bir şeydir. O aynı zamanda kendi haklarıyla bir insandır, kendi aklı vardır, iç gereksinimleri vardır, insan kişiliği vardır..." Bu, Gramsci'nin bir başka konuşması, Mayıs 1917'de Borgo Campidoglia'daki kadın eğitim hücresindeki konuşmasıdır.

Gramsci'nin sosyalistlerin öteki partilerle olan ilişkisine bakışı da aynı biçimde yeniydi. Gramsci'nin ve *L'Ordine Nuovo*'nun bu tutumuyla ilgili olarak Battista Santhiâ, *Il Grido*'nun yayın bürosuna yapmış olduğu bir ziyareti anlatır. Dört kişiyi Gramsci'yle sessizce gevezelik ederken ve birbirlerine kibarca *Sen* diye hitap ederken bulmuştur:

"Uzun konuşma bittikten sonra dördünün genç Katolikler olduğunu öğrenip şaşırmıştım, savaşa karşı çıkmaları bizimkinden oldukça farklıydı; pasifizm ('Biz bütün savaşlara karşıyız' diye tekrarlıyorlardı) ve kutsal kitaba dayanıyordu. Gramsci onları harekete geçirmek için benim yardımcı olabileceğimi söyledi. Bunu hemen anlayamadım ve mucizevi bir barış için onlarla duaya mı katılmamı istediğini sordum. Gramsci sakince yanıtladı: 'Burada size bütün öğrettikleri aptalca kilise düşmanlığı, entelektüel ve siyaset olarak yanlış yönlendirilmiş düşmanlık. Kiliseye ben de gitmem, çünkü ben de inanan biri değilim. Fakat halkın çoğunluğunun inanan kişiler olduğunu bilmeliyiz. Eğer ateistlerden başkasının varlığını görmemeyi sürdürürsek, hep azınlıkta kalacağız. Papazlarla alay eden ve kiliseye gitmeyen birçok burjuva vardır, yine de onlar anti-sosyalisttir, müdahalecidir ve savaşı bize ödetiyorlar. Bu çocuklar ayine katılıyorlar ama sanayici değiller, bütün istedikleri savaşı mümkün olduğu kadar kısa sürede bitirebilmek için bizimle çalışmak.'"

Sekter kilise düşmanlığının reddi ve sınıf bağlaşımının kabulü Gramsci'nin düşüncesinde hep can alıcı önemde olmuştur.

Gazete çalışmalarında, tartışma ve konuşmalarında Gramsci, eski kuşağın sosyalizmin dilini ve düşüncelerini soktukları dar sınır ve kalıplardan kurtarma mücadelesi vermiştir. Bütün zamanını bu alıyordu ve özel yaşamı yoktu. Hâlâ özel ders vermesi gerekiyordu, çünkü *Avanti!*'den aldığı 50 liret maaş (*Il Grido*'da karşılıksız çalışıyordu) yaşaması için yeterli değildi. Nadir boş anlarında Sardunyalı arkadaşlarıyla görüşüyordu. Kooperatif Birliği'ndeki şarap uzmanlarının başı Corona veya Piazza Statuto'da bir bar işleten Mura veya Attilio'nun ve Pia Caréna'nın (gazetede stenograf olarak çalışıyordu) evine ziyarete gidiyor ya da akşamı ailesiyle de dost olduğu Bruno Buozzi'de geçiriyordu. Fakat çoğunlukla Genç Sosyalistler Federasyonu'ndan genç yoldaşlarla birlikte oluyordu.

1916 sonuna doğru, onlardan birinden, Andrea Viglongo'dan özel bir broşür basma hazırlıkları içinde olduklarını öğ-

rendi. Kendisinin de yazıp yazamayacağını sordu. 11 Şubat 1917'de dört sayfalık küçük broşür çıktı, başlığı *La Città' futura*'ydı (Geleceğin Şehri).

Gaetano Salvemini, Croce ve idealist filozof Gentile'nin izleyicisi Armando Carlini'nin yapıtlarından bölümler içermesine karşın, broşür bütünüyle Gramsci'nin eseriydi. Yazarların seçimi broşürün kültürel matriksini açıkça belirliyor. *La Città futura,* Gramsci'nin entelektüel oluşumunun son ürünü olarak değerlendirilebilir ve idealizme dayanışı da çok belirgindir. Croce'yi "günümüzün en büyük Avrupalı düşünürü" olarak tanımlar. Gramsci sonradan değerlendirdiğinde, "Croce'nin *Religione e serenità* yapıtından bir bölümü hakkında kısa bir girişte, nasıl ki 19. yüzyılda Hegelcilik Marksizmin öncülü ise, çağdaş uygarlığın kökenlerinden biri ise, Croce felsefesinin de kuşağımızın çağdaş, yenilenmiş Marksizmi için öncül olduğunu yazmıştım," diyor. Gerçekte söz konusu bölüm bu düşünceyi belirlemiyor. Fakat Gramsci, "Soruna yalnızca ilkel ve yetersiz bir biçimde dokunulmuştu, o günlerde kuram ve pratik birliği, felsefe ve siyaset birliği kavramları zihnimde açık değildi: *Eğilim olarak hàlà biraz Croceci'ydim*" diye itiraf ediyor. (G.F.'nin italikleri)

La Città futura'daki ilk makalenin başlığı (birkaç yerde sansüre uğramıştı) "Üç İlke, Üç Düzen" idi:

> "Düzen ve düzensizlik siyasal polemiklerde çok sık kullanılan terimler. Parti düzeni, insan düzeni, kamu düzeni... 'Düzen' sözcüğünün mucizevi bir gücü var, siyasal kurumlar bu güce dayanarak işliyorlar. Mevcut toplumsal düzen durağan, uyumlu bir sistem olarak kavranıyor ve halk yığınları kökten bir değişikliğin getiirebileceklerini düşündüklerinde tereddüt ediyorlar, cesaretlerini yitiriyorlar... Yalnız mevcut düzenin parçalandığını düşünebiliyorlar ve yeni düzenin, eskisinden daha iyi örgütlenmiş, daha canlı düzenin olanaklılığını kavrayamıyorlar... Yalnız yıkımı görüyorlar ve çekingen ruhlar sahip olduklarını yitirmekten korkarak, karışıklık ve umarsız düzensizlikten korkarak tasarladıklarından kaçınıyorlar...

Makale şöyle bitiyor:

> "Sosyalistler bir düzenin yerine başkasını koymamalılar. Görevleri gerçek tek düzeni yaratmaktır. Yerine getirmeleri gereken tek tüzel görev: *Bütün yurttaşların hakkı olarak bütün insan kişiliğinin bütünsel olarak gerçekleştirilmesi olanağıdır*. Eğer bu ilke gerçekleşirse geçmişin bütün ayrıcalıkları bir kenarda kalır. *Bu, minimum sınırlamayla maksimum özgürlüğü getirebilir*. Bütün geleneksel çerçeveleri aşarak yaşamda ve ekonomide bireysel kapasite ve verimliliği tek yasa haline getirir. Zenginlik artık köleliği oluşturan bir araç olmaz, fakat kişisellik dışında herkese ait olur ve mümkün olan en iyiyi elde etme yolu olur. Okullar, kime ait olursa olsun zekâyı eğitir... Bütüncül sosyalist programda bütün öteki ilkeler organik olarak bu ilkeye dayanmalıdır. Bu bir ütopya değildir. Evrenseldir, yaşama geçirilebilir. Gerçek düzenin, sosyalist düzenin ilkesi budur: Bu düzenin herhangi bir ülkeden önce İtalya'da kurulacağına inanıyoruz." (G.F.'nin italikleri)

Bu eski broşürde Gramsci'nin kişiliğinin birçok yönü ifadesini bulmuştur. Taraf tutup dövüşmesi gereken insanın yoğun enerjisi vardır:

> "Friedrich Hebbel gibi 'yaşam, taraf tutmaktır' lafına inanıyorum. Tarafsızlık tarihte güçlü bir kuvvettir. Edilgen fakat etkili iş görür... Olaylar karanlıkta olgunlaşır, kimsenin bilmediği eller toplu yaşamın ağlarını örerler ve kitleler ne olduğunu bilmez, çünkü aldırmazlar... Ben partizanım, önem veririm. İçimde kendi tarafımın yiğitçe bilgisinin vuruşunu hissediyorum, bizim tarafın çoktan inşa etmeye başladığı yeni şehir yaşamını... Ben canlıyım, taraf tutarım. Bundan dolayı da tutmayandan hoşlanmam, tarafsızlıktan nefret ederim."

Sınıf düşmanlarına karşı acı bir uzlaşmazlık:

> "Karşıt düşünceli biriyle tartıştığınızda kendinizi onun yerine koyunuz, o zaman onu daha iyi anlarsınız ve söyledikleri arasında doğru şeyler, belki pek çok şeyler bulunduğunu görür-

> sünüz. Ben bir zaman bu bilgece öğüdü tuttum. Fakat karşıtlarımın ayakkabıları o kadar pisti ki, onları giyip de saldıkları kötü kokuya bulaşmaktansa, adaletsiz olmak daha iyidir sonucuna varmak zorunda kaldım."

Güçlü bir alaycılık; sosyalist hareketi terk eden aydınlar için:

> "Öğrenme düşkünü olanlar bulunduğu gibi inanç düşkünü olanlar da var... Bunların birçoğu için, bilinç bunalımına düşmek, günü geçmiş bileti satın alamamak gibidir veya bankada hesap açtırmaya karar vermek gibidir."

Popülist retorik "nasırlı eller", "bunlar işçi elidir" deyiminden tiksinmek:

> "Ben bir köylünün sosyalist harekete katılmasını profesörün katılmasına yeğliyorum. Ama eğer köylü, üniversite profesörünün deneyim ve bakış açısını elde etmeye uğraşırsa, böylelikle seçimi –ve onun getirdiği fedakârlıklar– steril kalmayacaktır."

La Città futura aynı zamanda Gramsci'nin insanın inatçılığına, tarihi değiştirmekteki irade gücüne inancını ortaya koyarken koşut biçimde pozitivizmin "bilimsel hayallerine" ve reformistlerin –sosyalist Claudio Treves gibi– "doğal yasa"lara, "olayların kaçınılmaz akışı"na inanmalarına karşı duyduğu küçümsemeyi gösterir. Artık genç Gramsci'nin PSI'nın reformist kanadına karşı saldırıları acımasız olacaktır:

> "Nüfusun yüzde elli biri oranına gelmeyi beklemek, sosyalizmin iki bakan tarafından imzalanmış kraliyet fermanı gibi geleceğini uman ürkek ruhların işidir."

Gramsci'nin *L'Ordine Nuovo*'sunu da burada yakalamak mümkün. Gerçekten, *La Città futura*'nın sonunda cesur bir not şöyle diyor:

> "Bu belgeye yalnız bize ait olmayan bir başlık verdik. Savaş belası çıkmadan önce bir grup arkadaş yeni bir sosyalist dergi çıkarmayı, yeni ahlâk enerjisi, yeni idealizm ve (sansüre uğra

> mış bir sözcük, herhalde "devrimci") ruhumuzun gençliğimizdeki canlılığını ortaya koyan bir dergi çıkarmayı düşündük... Yerli İtalyan geleneğini, Mazzini geleneğini gençlik inancımız ve verimli inatçılığımızla sosyalist terimlerle ifade edebileceğimize inanıyoruz. Bu isteği bırakmadık. Düşüncemiz savaşın bizden aldığı arkadaşlar toparlanma noktasına dönene kadar ertelendi. O zaman bu dergi çıkacak."

1917 Şubatı'ydı. Rusya'da devrim başlamıştı.

Önceleri St. Petersburg'ta ne olduğunu anlamak öyle kolay değildi. Bilgi edinmekteki nesnel güçlükler artı sansür, *La Gazetta del Popolo* türünden gazetelerin iç propaganda nedenleriyle haberleri çarpıtması, hepsi olayların tam anlaşılmasını önlüyordu. 18 Mart'ta Çarın devrildiği haberi geldi; savaşı sürdürmek isteyen geçici bir hükümet ve bir de ne olursa olsun ateşkesi sağlamak isteyen Lenin önderliğindeki devrimci sol kanat vardı. Gramsci'nin ilk değerlendirmesi 29 Nisan 1917'de *Il Grido*'da çıktı. "Gazeteleri okuduktan ve sansürün izin verdiği haberleri izledikten sonra" devrimin özünün liberal nitelikte mi, proleter nitelikte mi olduğuna karar vermek kolay değildi:

> "Burjuva basını bize... otokrasinin güçten düştüğünü ve yerini başka bir gücün aldığını, umduklarına göre burjuvazinin aldığını anlatıyor. Hemen açık bir koşutluğa sarıldılar, Rus Devrimi=Fransız Devrimi ve iki olayı da aynı buluyorlar... Gene de biz Rus Devrimi'nin proleter nitelikte olduğuna ikna olduk, şimdiye kadar bu amaçta yürüdü ve doğal olarak sonunda sosyalist düzeni kuracak."

10 Mayıs'ta *La Stampa*'da Lenin'in "Bütün iktidar işçi ve köylü konseylerine, proletaryaya. Hemen barış. sloganını içeren daha detaylı bir değerlendirmesi çıktı. Lenin hemen İtalyan tutucu basınının temel hedefi haline gelmiş, aynı nedenle de işçi sınıfı onu (*Il Grido*'nun sözleriyle) "en sosyalist", "Rus sosyalist partilerinin önderleri içinde en devrimci" kişi olarak görmeye başlamıştı.

"Rus maksimalistleri* Rus devrimidir. Kerensky, Tseretelli, Çernov (Mart burjuva devriminin liderleri – G.F.) bugünün devleti, devrimin bugünüdürler. Ortacıların çok güç kazandıkları toplumsal bir denge elde etmişlerdir. Maksimalistler sürekliliği, devrimin yarınını temsil ediyorlar, bu anlamda devrim onlardır... (Lenin) ölüp gitmeyecek enerjiyi toparlamıştır. O ve Bolşevik yoldaşları sosyalizmin her an gerçekleştirilmesinin olanaklı olduğuna inanmışlardır."

Bu parçalar okunduğunda (Gramsci dahil) sosyalist aydınlarla İtalyan işçi sınıfının bir kanadının Lenin'in partisine olan inancı görünüyor; Goldenberg ve Smirnov'un 13 Ağustos'ta Torino'ya geldiklerinde kırk bin kişilik işçi kalabalığıyla karşılandığını görmek o kadar şaşırtıcı değil. Geçici liberal hükümetin bu görevlileri bağlaşıklarla anlaşma oluşturmak üzere gönderilmişlerdi. Birkaç gün önce Goldenberg, *La Stampa*'nın Paris muhabirine, "Lenin bizim arkadaşımız değil, biz onun muhalifleriyiz", demişti. Kerensky hükümetinin delegeleri Via Siccardi'de Casa del Popolo balkonuna çıktıklarında "Yaşa Lenin" tezahüratlarıyla karşılanmışlardı.

On gün sonra Torino sokaklarında barikatlar kuruldu. Ayaklanmanın ortadaki nedeni dükkânlarda ekmek kalmayışıydı. Fakat, ölü ve yaralı sayılarının gösterdiği gibi, şiddetli enerjinin başka kökenleri vardı. İlerleyen aylarda savaşa karşı çıkış çok genişlemişti. Şimdi burjuvazi için Almanlara karşı savaşta on binlerin ölmesindense, işçilerin kendi davaları için beş bin yitirmelerinin daha iyi olduğu yolunda popüler bir görüş gelişmişti. Fabrikalarda çalışma disiplini savaş zamanı ceza kurallarının geçerli olduğu düzende ordu subaylarınca yürütülüyordu ve işçilerin hoşnutsuzluğu her an artıyordu. Böyle verimli bir toprakta "Rusya'yı izleme" düşüncesi çok doğaldı ve iş kaçınılmaz olarak ayaklanmaya vardı.

(*) Maksimalist: İtalyan Sosyalist Partisi'nin sol veya devrimci kanadını (veya buradaki gibi Rus sosyalistlerininkini de) belirleyen maksimalist terimi PSI'nın 1900 yılındaki kongresinden gelir. Bu kongrede maksimal ve minimal programlar sunulmuştu. 1900'den sonra 1912'de maksimalistler yönetimi kazanana kadar partiyi minimalistler, yani reformistler yönetmişti – İng. ç. n.

Çatışma 23 Ağustos Perşembe sabahı başladı. Ayaklanma hedefsiz ve öndersiz patladı. Ayaklanma merkezlerinde ağaçlar, tramvaylar, troleybüsler barikatlara yığıldı. İsyancılarla sosyalist önderlik arasında bir bağ yoktu ve devrimin düşünülmüş bir planı bulunmuyordu. Olan biten sanki yalnızca kalabalığın yağmalama ve yıkma arzusuydu. Birliklerin işçilerle birleşeceğine ilişkin kabul görmüş görüş gerçekleşmedi: Askerler ateşle karşılık verdiler.[1] Elliden çok kişi öldü, iki yüzden çok yaralı vardı. Sonra tutuklamalar geldi ve yerel sosyalist hareketin neredeyse tüm önderleri yakalandı. Torino işçi hareketini yönlendirme görevi, artık savaş alanı ilan edilmiş bir şehirde askerin hoşuna gitmeyen her şey askerî mahkeme konusu olduğundan, *ad hoc* komitelere kalmıştı.

Gramsci bu komitedeki on iki kişiden biriydi. İlk kez Torino sosyalist hareketinin önderlerinden biri oluyordu, yirmi altı yaşındaydı. 21 Mart 1921'de *L'Ordine Nuovo*'da şöyle yazdı:

> "Torino işçi sınıfı için en önemli ve zor zamanlarda parti bize en büyük sorumluluklarından birini verdi: 1917 Ağustosu'nda Siccardi'deki bürolar askerler tarafından ele geçirildiğinde ve parti çözüldüğünde, bölgenin siyasal sekreterliği. Caporetto'dan* sonra, içimizden biri partinin yaklaşım ve görüşlerinin belirlendiği Floransa konfernsına gönderilmişti."

Lazzari ve Bombacci parti önderliğinden ve Gino Pesci maksimalist devrimci kanattan olmak üzere hep birlikte gizli bir konferans çağrısı yaptılar. Konferans 18 Kasım 1917'de Floransa'da toplanacaktı. Antoino, Pesci'yi önceden tanıyordu; Gennaro Gramsci Cagliari İşçi Odası'nın muhasebecisi iken Pesci sekreteriydi. Konferansın amacı Caporetto yenilgisinden sonra da savaşa karşı proleter muhalefeti ortaya koymaktı.

---

1 Gramsci, Sardunya Sassari Taburu'nun da ayaklanmada yer aldığına inanıyordu ama bu doğru değildi. O zaman tabur Bainsizza yolundaydı ve 29 Ağustos'ta cepheye girdi.

(*) Caporetto: Ekim-Kasım 1917'de İtalyan ordusu bugün Slovenya sınırları içinde kalan Kobarid (Caporetto) kasabası yakınında büyük bir yenilgiye uğradı. Ordu 10.000 ölü, 30.000 yaralı ve 300.000 esirle Piave Irmağı'na çekildi – İng. ç.n.

Gramsci, Bordiga'nın işçi sınıfının savaş bunalımının ortaya çıkardığı krizlere etkin katılımı fikrine bağlıydı.

Konferanstan dört gün önce Bolşevikler iktidarı ele geçirdiler (14 Kasım). İtalya'da pek haber çıkmıyordu. 10 Kasım'da *La Gazzetta del Popolo* "Kışlık Sarayın şarap mahzenlerine giren müfrit kalabalığın sarhoş olup güç kullanarak atıldığı"nı yazıyordu. Yani tarihsel olay temiz bir şekilde, delice bir yağmaya idirgenmişti. Ama Gramsci sansüre ve burjuva basınının çarpıtmalarına karşın, önemli bir dönüşüm noktasının geldiğini sezmişti. 24 Kasım'da Boris Souvarine'in bir makalesinin altına kısa bir giriş notu yazmayı becerdi:

> "Rus Devrimi hakkında son gelişmelerle ilgili güvenilir bilgi alamıyoruz. Daha bir zaman da böyle bilgi alamayabiliriz. *Il Grido,* öngörmenin zor olmadığı gibi, Rus Devrimi'nin Kerensky aşamasında kalamayacağını öngörmüştü. Devrim devam ediyordur ve edecektir."

Aynı gün *Avanti!*'nin ulusal baskısı "*Kapital*'e Karşı Devrim" başlıklı Gramsci'nin yazısını yayımladı. Gene ve en özellikli olarak Gramsci'nin idealist bakış açısını ve Marx'ın izleyicilerinden birçoklarının aşırı dogmatik yorumlarından kaçınmayı arzulayan yapısını ortaya koyuyordu. Bu, aynı zamanda ulusal gazetecilikte ilk çıkışıydı.

> "Bolşevik Devrimi Marx'ın *Kapital*'ine karşı bir devrimdir. Rusya'da *Kapital,* proletaryadan çok burjuvazi üstünde etki yaptı. Daha proletarya kendi özgürleşmesini, kendi sınıf çıkarlarını ve kendi devrimini aklına bile getirmeden, burjuvazi Rusya'da burjuvazinin oluşumunun ne kadar can alıcı olduğunu, kapitalist bir aşamanın nasıl canlanacağını, Batı türü bir medeniyetin nasıl doğacağını gördü. Fakat olaylar tarihsel materyalizme göre Rus tarihinin açıklanabileceği çerçeveyi yıktı. Bolşevikler Karl Marx'ı reddettiler; eylemleriyle, amaçlarıyla tarihsel materyalizmin yasalarının o zamana kadar inanıldığından çok daha esnek olduğunu ortaya koydular."

Makale Hegelci ve Croceci düşüncelerle doluydu:

> "Bolşevikler *Kapital*'deki tahminleri reddetmişlerse de, onda içkin olan ve yaşayan yönü inkâr etmemişlerdir. Marksist olmadıklarını göstermişlerdir, fakat ustalarının eserini dogmatik inançlar derlemesi, boş bir yığın haline de getirmediler. Marksist düşünceyi yaşatıyorlar; onun ölemeyecek kısmını, *Alman ve İtalyan idealizminin devamı olan kısmını*, Marx'ın kendisinin pozitivist ve doğacı tortularla bozduğu kısmı yaşatıyorlar." (İtalikler G.F.'nin)

Bir kez daha Gramsci tarihin kaderci gelişimi düşüncesini reddediyor, pozitivist anlamıyla determinizmin kabaca ekonomik etkenlerin belirleyici düşüncesi yerine insanın iradesinin tarihte belirleyici öğe olduğunu savunuyor. Daha sonra ve daima tarihsel ayaklanmaların içerdiği zorlukları da hep değerlendirip aklında bulunduracağını da eklemek gerek. Kendisini eski çarlık rejimini yıkan öfori hareketinin kendiliğinden sosyalist mutluluğu getireceği hayalinden de uzak tuttu. "Bu kolektif sefalet, acı olmak zorundadır," diye açıkladı, fakat mevcut durumda kapitalizmin daha kötü olacağını da ekledi:

> "Rusya'da kapitalizm, kolektivizmin başaracağı işleri bir anda başaramaz. Gerçekten bugün o çok daha az başarı elde edebilir, çünkü hemen, artık ekonomik bunalımların çıkaracağı acı ve zorluklara daha fazla hoşgörü göstermeyecek bir proletaryayla karşılaşacaktır."

Sıkıyönetim Gramsci'ye gazetecilik dışında geçici yerel parti sekreterliğinde propaganda ve örgütsel çalışma için pek olanak bırakmadı. Kayıtlar yalnızca gümrük korumacılığını mahkûm eden, geçici parti yönetimi tarafından kabul edilmiş bir karar gösteriyor. *Il Grido,* Gramsci'nin ilk gençliğinden beri ilgilendiği bu konuyla ilgili olarak 20 Ekim 1917'de özel bir sayı çıkardı; Ugo Mondolfo, Uberto Cosmo, Bruno Buozzi ve Togliatti katkıda bulundular. Bu, Togliatti'nin sosyalist bir gazetede ilk yazısı ve siyasal yaşamının ilk eylemiydi (hukuktan mezun olduktan sonra felsefeye yazılmıştı ve Caserta'da subay okulundaydı).

Eylem için pek olanak bulunmamasına karşın, Gramsci genç militanlar için bir tartışma hücresi kurmuştu: Siyasal eğitim onun için ilk ilgi alanlarından biri olmayı sürdürüyordu. Giuseppe Lombardo-Radice'ye o zamanlar yazdığı bir mektupta "Gençlerden birine bir görev veriyorum," diyor, "Croce'nin *Cultura e vita morale*'sinden veya Salvemini'nin *Problemi educativi e sociali*'sinden bir bölüm veya Fransız Devrimi'yle ilgili bir kitap, laik kültürle ilgili bir kitap, *Komünist Manifesto* veya Croce'nin dergisi *Le Critica*'dan bir eleştiri, günümüzün idealist hareketiyle ilgili bir şey."[2] Birkaç gün sonra seçilen konuda, çoğunlukla açık havada tartışma yapılıyordu. Bu hücrenin genç üyelerinden biri, Carlo Boccardo bana şunları anlattı:

> "Genellikle revakların altında uzun yürüyüşlere çıkardık, Gramsci ortamızda yavaş yavaş dolanırdı, ötekiler onun çevresinde toplanırdı. Andrea Viglongo gelirdi, Pia'nın kardeşi Attilio Caréna ve bazen Ottavio'nun küçük kardeşi Angelo Pastero katılırdı. Gramsci bizi konuştururdu. On altı-on yedi yaşında çocuklardık, yaşımızın gerektirdiği kadar cahil ve kibirliydik. Fakat Gramsci hiç sabrını yitirmez, bize karşı her şeyi bilen kuramcı gibi davranmaz, başkalarının düşüncelerine karşı saygılı davranırdı, iyi bir dinleyiciydi. Sonunda tartışmayı toparlayıp bir şeyler anlattığında yanlışlarımızı görür ve onları kendimiz düzeltirdik. Birkaç ay her akşam böyle toplandık. 1917 yılbaşını, Andrea Viglongolarda toplanışımızı anımsıyorum. Andrea'nın annesi kutlamalar için koca bir tepsi pasta getirmişti. Andrea'nın babasının bekçilik yaptığı okulun müdürünün odasındaydık. Gece yarısını beklerken Marcus Aurelius'un *Düşünceler*'ini tartıştık... Sonra birer birer askere çağrıldık ve grup dağıldı."

Gramsci, *Düşünceler*'in 1911'de yayımlanmış Barbera baskısını askere çağrıldığında genç Attilio Caréna'ya armağan etti.

2 Söz konusu yazarlar ve metinler burada bir kez daha genç devrimcinin kültürel formasyonunun nasıl şekillendiğini yansıtıyor. Marx onun için "değneğiyle ölümünden sonra cezalar veren çoban değil, ahlâkî ve entelektüel yaşamın ustası"ydı ve "Bize zaman ve mekânın sınırları dışında bir dizi öğüt, kategorik emirler ve mutlak normlar bırakan bir mesih değil"di.

Yazık ki bu kitap kaybolmuş. Alfonso Leonetti'ye göre ithaf bir dizi öğüt "şunu yapmalısın", "şunu yapmamalısın" vb.) ve tartışma hücresinin "on emir"ini içeriyormuş.

Maria Giudice tutuklanınca Gramsci *Il Grido*'nun tek editörü olarak kaldı ve onu tek başına götürmeye başladı. Çok geçmeden gazete değişti. Rusya'daki son gelişmelere dikkat eden yirmi yedi yaşındaki editörün şimdi Bolşevik metin ve belgelerini çeviren Polonyalı bir yoldaşı vardı, Aron Wizner.

Piero Gobetti'nin yazdığına göre, "Küçük haftalık gazete aniden entelektüel ve kültürel bir dergi olmuştu. Sovyet Devrimi'yle ilgili yazıları ilk kez o yayımladı ve Bolşevik tutumun ilk siyasal çözümlemelerini yapmaya çalıştı. Bütün bunların motoru Gramsci'nin beyniydi. Lenin'in kişiliğini özgürlük duygusunun kahraman temsilcisi olarak görüyordu. Bolşevik mitini yaratan düşünce ve itkiler kitlelerin zihninde gizlenmiş mayadaydı, *İtalyan devrimi için model işlevi görmese de aşağıdan gelen özgür inisiyatif için harekete geçirici güçtü.*" (G.F.'nin italikleri)

Mekanik olarak izlenecek bir model değil, fakat İtalya'nın tarihsel ve toplumsal-ekonomik gerçekliklerini yeniden değerlendirmek için itici bir güç. Gramsci siyaset kavramını, "zaman ve mekân sınırlarının dışında" soyut, normatif bir bilim olarak görmeyi reddetmeyi sürdürüyordu.

Büyük şehre geldiğinde ilk işi "köy türü" yaşam ve düşünce biçimini yenmek olmuştu. Şimdi ulusal sınırları aşmaya uğraşıyordu veya kendisinin anlattığı gibi, kendisinden üçüncü şahıs gibi söz ederek "ulusal biçimi Avrupalı biçimlerle karşılaştırdı, İtalyan kültürel gereksinim ve eğilimlerini Avrupalılarınkiyle (kişisel konumu ele alındığında sınırlı bir yere kadar bu mümkündü, fakat bunun yaşamsal önemine her zaman inanarak) karşılaştırdı" Ve bu bir zamanların taşralı genci Sardunyalı kalıtımını reddetmeden ulusal kültürü bir kez özümsedi mi, aynı özgünlükle İtalyan kültürünün temsilcisi olarak kendi ülkesinin değişik sorunlarını ve yapısını unutmadan Avrupa'dan ve Leninist devrimden dersler çıkarıyordu. Gramsci'nin "özerkliği", İtalyan toplumunun ve sı-

nıf savaşımının somut tarihsel koşullarını oluşturmak isteği *Il Grido*'nun her sayısında apaçıktı.

Son sayı 19 Ekim 1918'de çıktı. Okuyuculara elveda bildirisinde Gramsci haklı olarak derginin "yerel haberlerle çıkan haftalık tutucu propaganda"dan, "devrimci sosyalizmin kuram ve stratejisiyle çıkan, sosyalist kültürün küçük dergisi"ne döndüğünü iddia etmişti.

13

Barış gelmişti. Gennaro Gramsci, Monterosso, Montenero ve Caporetto'da 21. İstihkam Birliği'nde başçavuşluk yaptıktan sonra Cagliari'ye, Corso Vittorio'da bir tüketim kooperatifinde çalışmak üzere döndü. En küçük kardeş Carlo subaylık yaptıktan sonra Ghilarza'ya eve dönmüş, bir zaman sivil yaşama alışmakta ve iş bulmakta güçlük çekmişti. Mario orduda kalmaya karar vermişti. Lombardiya aristokrasisinden bir kıza rastlamıştı ve yakında evleneceklerdi; en azından o zamana kadar askerde kalacaktı. Evde, Grazietta ve Teresina'yla birlikte Carlo da Bay Ciccillo ve Bayan Peppina ile beraberdiler. Emma yakınlarda, Tirso Irmağı'nda baraj inşaatı alan bir firmada muhasebecilik bulmuştu. Ekonomik olarak işler biraz daha iyiydi, yaşam görece daha kolaylaşmıştı. Nino'nun büyük şehir gazeteciliğinden gelen bir övünme de vardı, fakat Bay Ciccillo yine de sevgili oğlunun yaptıklarına bir anlam veremiyordu. Dünyayı değiştirmekle ilgili garip hayaller yerine herkesin okuduğu saygıdeğer gazeteler *La Domenica del Corriere* veya *Giornale d'Italia*'da, sağcı gazetelerde çalışsa daha iyi olurdu. Fakat Bayan Peppina, oğlunun eve gönderdiği kırmızı mürekkeple işaretlenmiş bütün yazılarını okuyor ve kocasının sözlerine itiraz ediyordu "Evet, evet biliyorum, ama o böyle anlıyor..."

1919'da Antonio Gramsci'nin etkinlikleriyle ilgili Sardunya'da hemen hiçbir şey bilinmiyordu. Gene de Ghilarza'da ve çevresinde belirli bir ünü de yok değildi. Velio Spano şöyle anımsıyor:

> "Bir gün, Ghilarza'dan Abbasanta'ya giderken akrabalarımdan biri bana iyi görünüşlü bir kızı gösterdi ve 'Bak, bu Antonio Gramsci'nin kardeşi' dedi. Bu adı daha önce duymamıştım, kim olduğunu sordum. O da pek bilmiyordu; fakat, profesör, gazeteci olduğunu, kıtada yaşadığını söyledi. Her ne ise, kesinlikle onunla övünüyordu..."

5 Aralık 1918'den itibaren Gramsci, *Avanti!* için tek başına çalışmıştı. Şimdi basım Torino'da Via Arcivescovado 3'te Piyomente çevresi için yapılıyordu. Yirmi sekiz yaşında birkaç yıl önce adadan gelen çekingen, acıyla dolu çocuğa hiç benzemiyordu; soğuk şehir yaşamına karşı ürkek, yabancı davranan çocuk değildi. Sonunda kendisini uyaran bir iş bulmuştu. Sakatlığıyla ilgili ıstırabı azalmıştı. Hatta oldukça iyiydi, büroda, çalışma arkadaşlarının bileklerini sıkarak ellerinin gücünü göstermek ona çocuk gibi neşe veriyordu. Daha önce hiç görünmeyen serbest kalmış bir enerjisi, kuşkusuz bir yaşam sevinci vardı. Yeni bulunmuş kendine güvenle, mücadele yaşamından çok (Gobetti'nin söylediği gibi) "münzevi dil araştırması"na gömülmüş eski görüntüsü yok olmuştu.

Fakat belli bir soğukluk kalmıştı. Gramsci duygularını yönetmekte ve maske arkasına gizlemekte çok ustalaşmıştı. Gülüp şakalaşmasına karşın, bunlar biraz zorlama ve göstermelik kaçıyordu. Öfke patlamaları kuru neşe gösterilerinden çok daha kendiliğindendi. Kızgınlık çok uzun zaman acı duygularını saklayan biri için çok daha güvenilir bir emniyet kapağıydı, sonsuz irade çabalarına daha uygundu. Siyasal yazılarında her türlü yumuşaklıktan uzaktı. Yönetmenler ve tiyatrocular onun eleştirilerini titreyerek beklerlerdi. Bir defasında yönetmen Nino Berrini, karşılığında dostça bir yazı koparabilmek için bir hafta iltifatta bulunmuştu; fakat yazısı her zamanki gibi acımasızdı. Yazarlar ve aktörler arasındaki sırt sıvazlama onu rahatsız ediyordu. Yargılarının kuruluğu ve keskinliği iki yüzlülük-

ten kaçınmada gösterdiği titizlikten kaynaklanıyordu. İçtenlik olmazsa, göz yummanın ortaya çıkacağını çok net görüyordu.

Savaşın bitiminden bir zaman sonra Gramsci, PSI'nın Torino örgütünde görevsiz kalmıştı. Eski eylemciler savaştan veya hapisten dönmüştü. 1918 Kasımı'nda seçilen yeni yürütme komitesinde "aşırı sol" uzlaşmalar dikkate değer bir yer edinmişlerdi (bunlar Franceso Barberis, Giovanni Boero, Pietro Rabezzana, Giovanni Gilodi ve daha sonra Giovanni Parodi gibi kişilerdi). Gramsci'nin günlerinde büro Savoy cephaneliğine yakın Via dell'Arcivescovado'da küçük bir yerdi. Bina bir zamanlar ıslaheviydi. Sokaktan girişten sonra bir avlu vardı, burada Torino Kooperatif Birliği'nin ayakkabı deposu bulunuyordu. Sonra, eski ıslahevinin zemin katında eski Mariononi rotatifi ve yarım düzine linotip makinesiyle bir matbaa vardı. Yayınevleri döner merdivenle çıkılan ikinci kattaydı ve yedi sekiz büro tahta bölmelerle ayrılıyordu. Gramsci'nin kendisine ait eski bir masası vardı, arkasında küçük gözleri bulunuyordu; büyük kitap yığınları ve gazete kümeleriyle, düzeltilmeyi bekleyen veya bir gün öncesinden kalma provalarla çevriliydi. Burada yazıyor, çalışıyor, özellikle akşamları kendisini görmeye gelenlerle konuşuyordu. İşçiler, fabrika muhabirleri, parti ve sendika sekreterleri, üniversite öğrencileri ve öğretmenleri, tezgâhtarlar şehirden ve çevre bölgelerden geliyorlardı. Eve çok geç, genellikle genç arkadaşlarıyla birlikte giderdi: Torino'ya Ugo Goscolo Enstitüsü'nde öğretmenlik yapmak için gelmiş Puglialı genç Alfonso Leonetti, Giuseppe Amoretti, Mario Montagnana, Andrea Viglongo, Felice Pistone.

Tasca, Togliatti ve Terracini şehre dönmüşlerdi. Yeni bir gazete yayımlamakla ilgili eski tasarılarını tartışıyorlardı. Gramsci, Ekim Devrimi'ni çok yakından izlemişti ve yeni gelişmeleri aynı dikkatle takip ediyordu. Lenin'in yazılarından ilk parçalar Fransız dergileri veya Max Eastman'ın yayımladığı Amerikan dergisi *Liberator* aracılığıyla İtalya'da çıkmaya başlamıştı. *Emperyalizm ile Devlet ve Devrim* yayılmaya başlamıştı. Bunlar Gramsci'nin güney İtalyalı olarak büyük işçi şehrine uyarlaması gereken sorunlarına yanıt oluşturmasına yardımcı olmuş

tu. Bu tür düşüncelerin ifade edilmesi için yeni bir gazete çıkarma arzusu başkalarınca da paylaşılıyordu. Hepsi partinin yönetimindeki çevrelerden bağımsız biçimde özgürce tartışma ortamı bulmaya istekliydi.

L'Ordine Nuovo'nun kurucularını yakından tanıyan Piero Gobetti onların portrelerini yazmıştır. Angelo Tasca, yirmi yedi yaşında: "Siyasete edebi eğitim yolundan ve propagandacı anlayışla, bir havari olarak geldi." Onun görüşü "sözde sosyalizm, halkın kurtuluşunun mesihçi bir kavranışı, Aydınlanmanın doğaya dönüşü gibi bir yaklaşım"dı. Ve "çağdaş uygarlığa karşı kendi küçük burjuva erdemini koyuyor, işçilerin sıradan geleneklerinden kendi bahçelerini ekecekleri düşünü kuruyordu." Umberto Terracini orta halli bir Yahudi ailesinin oğluydu (elmas tüccarı Terracinilerin değil). Yirmi dört yaşındaydı, "ilke olarak anti-demagog, duygularında aristokrat, hırslı, hitabeti sevmeyen, inatçılık ve sıkıcılık derecesinde eylemde, tartışmada keskin kurnaz bir zekâ" Grubun "diplomatı, Makyaveli" oydu. Palmiro Togliatti, siyasete son katılan arkadaşları, "aşırı derecede sinik (cynicism), tiran ve gerçekten kararsız görünürdü, anlaşılması güç kişiliği belki de damarlarındaki aşırı eleştirici yandan geliyordu." Son olarak Antonio Gramsci:

> "Beyni gövdesini bunaltıyordu... Sesinde eleştirel, yıkıcı bir yan vardı, alaycılığı hemen zehirli iğnelemeye döner, korkutucu mantıkla yenilen dogma, mizahındaki duygudaşlığın son izlerini de yok eder... İsyancılığı bazen gücenmedir, bazen daha derindir, adalının kapatılmış öfkesi ancak eylemle dışarıya çıkabilir. Yargı ve propagandasında görülen korkutucu enerjinin dışında eski köleliğinden kurtulamaz.

Gramsci, Tasca, Terracini ve Togliatti'nin taşımak istedikleri yeni mesaj neydi? Tam uyum içinde miydiler? Turati, Modigliani, Treves ve öteki reformist önderlerden hoşlanmamaktan başka ortak düşünceleri neydi? Gramsci, "Ne yazık ki, bizi birleştiren tek duygu... belirsiz proletarya kültürüne karşı belirsiz arayışımızdır. Eyleme geçmek, bir şeyler yapmak istiyorduk, İtalyan toplumu yıkımın eşiğinde görülürken, mütare-

ke atmosferinde kendimizi kaybolmuş, çaresiz sürükleniyormuş gibi hissediyorduk." diyor. Buluştular ve tasarılarını tartıştılar. Tasca para buldu, 6.000 liret. 1919 Mayısı'nda *L'Ordine Nuovo*'nun ilk sayısı çıktı. Gobetti'nin dediği gibi "İtalya'da entelektüel ciddiliği olan tek Marksist devrimci yayın organı"ydı. Gramsci'nin adı gazetenin başında "yayın sekreteri" olarak çıkmıştı. İşin yönetmeni, aynı zamanda Fransızca'dan mükemmel çeviriler (Rolland, Barbusse, Marcel Martinet vb.) yapan Pia Caréna'ydı.

Başlangıçta gazete Gramsci'nin istediği niteliği hemen kazanamadı. Biraz da abartarak, "paçavra antolojisinden başka bir şey değildi" diye yakınıyordu: "Çirkin kısa öykülere ve iyiniyetli ağaçkakanlığa eğilimli soyut kültürel başlıklarla dolu bir koleksiyondu." Sonraları eleştirisi daha da kesinlik kazandı. Gramsci, Tasca'yı "ortak enerjinin İtalyan işçi sınıfındaki Sovyet türü gelenekleri bulup çıkarmaya yönelmiş bağlılık programından" sapmakla suçladı, "tarihimizdeki gerçek devrimci damarı işlenmeden bırakıyordu." Gramsci'nin bu sözlerle savunduğu görevin anlamı neydi?

Rus deneyinin tarihindeki "sovyet" veya konseyleri, fabrika ve çiftliklerde işçi ve köylülerin kendilerinin kurdukları konseylerin tarihini çok dikkatli biçimde araştırmıştı. Kendi kendine "İtalya'da böyle bir şey, işçi sınıfı kurumu, Sovyetlerle karşılaştırılabilecek benzer bir yapı var mı?" diye sormuştu. "İtalya'da, Torino'da hükümetin Sovyetler eliyle yönetilmesine yönelik bir istek, eğilim bulunuyor muydu?" Yanıt evetti. "İtalya'da, Torino'da işçi hükümetinin embriyonik bir biçimi var: İç komiteler" * Fakat işçi demokrasisinin bu ilkel biçimi nasıl gerçek işçi gücüne dönüştürülebilirdi? Gramsci'nin temel düşüncesi, *bütün* işçilerin (beyaz ya da mavi yakalı), bütün teknisyenlerin, *bütün* köylülerin, gerçekte toplumda etkin bütün öğelerin, üretim sürecinin aracı olmayı durdurarak onun hâkimi durumuna gelmeleri, kapitalist makinede dişli olmayı bırakarak sorumlu ve özgür görevliler olmalarıydı. Değişim *onların sendika üyesi olup ol-*

(*) "Commissioni interne", sendika üyelerinin fabrika komiteleriyle, birimdeki değişik bölümlerden oluşturulurdu – İng. ç.n.

mamalarıyla, hangi partiye bağlı olup olmadıklarıyla veya militan olup olmamalarıyla değil, yalnızca işçi, köylü vb. olmalarının erdemini kavramalarıyla sağlanacaktı. Bu yolla demokratik olarak seçilen işçi organları, fabrika ve çiftlik konseyleri, mahalle komiteleri, daha önce mülkiyet sahibi olan sınıfın ve onların temsilcilerinin kullandığı yetkeyi kullanacaktı. Halihazırda iç komiteler yalnızca sendika üyeleri içinden ve tarafından seçiliyordu. Fabrika konseyleri herkes tarafından, anarşistler ve hatta Katolikler de dahil bütün işçiler tarafından seçilmeliydi. Gramsci gerçekten kudurmuş bir kilise düşmanı değildi.[1]

Fabrika konseylerinin görevi sendikalardan farklı olacaktı: Onların görevi daha yüksek ücret, fabrikada daha iyi çalışma koşulları, çalışma saatlerinin kısaltılması, sağlık, tatil vb. için mücadele değildi. Onlar kapitalistlerle pazarlık için değil, onun yerini almak için kuruluyorlardı, görevleri fabrikayı işletmek, her yönüyle onu idare etmekti. İtalya'da böyle bir girişimi yürütmeye yeterli bir devrimci anlayış, olgunluk ve hazırlık var mıydı? Torino'nun içinde ve dışında böyle bir devrimci hava var mıydı?

Soru bugün de tartışılıyor. Bazıları fabrika konseyleri hareketinin yenilgisinde İtalyan Sosyalist Partisi'nin ve en büyük sendika Confederazione Generale dei Lavoro'nun (Genel İşçi Sendikası) kararsızlığının sorumluluğundan söz ediyorlar. Başkaları, hareketi bir grup genç aydın tarafından düşünülmüş kuramsal bir çerçeve olarak görüyor ve bunun gerçekleşmesi için gerçek koşulların Torino'nun kendisi dışında bir yerde bulunmadığını ileri sürüyorlar. Gerçek olan şey, düşüncenin Torino'da hemen geniş etkisi olduğu ve *L'Ordine Nuovo* ilk kez 21 Haziran 1919'da "İşçi Demokrasisi" başlığıyla çıktığında işçilerin etkilendiğidir. Makale Gramsci ve Togliatti tarafından yazılmıştı ve şöyle bitiyordu:

> "Zamanımız, 'proletarya diktatoryası' deyişinin yalın bir formül, devrimci görünen konuşmalar yapmak için bir bahane

1 Ertesi yıl, 1920 Martı'nda şöyle yazıyordu: "Vatikan Devleti ve Papa, İtalya'da. Liberal devlet kilisenin ruhsal gücüyle uyuşmak zorunda kaldı, işçi devleti de aynı şeyi yapmak zorunda kalacak."

olarak kaldığı zaman değil. Sonuca ulaşmak isteyen kimse sonuca götüren önlemleri de benimsemeli. Proletarya diktatörlüğü resmî olarak, yeni nitelik olarak proleter bir devletin kuruluşudur. Baskı altında olan sınıfların, deneylerin kurumlaştığı, bu sınıfların toplumsal yaşamının genelleştirilip kuvvetle örgütlendiği bir yapıda kurulur. Böyle bir devlet irticalen gelişemez."

Torino işçi sınıfı bu düşünce çizgisine karşılık vermekte gecikmedi. Gramsci bunu belirliyor:

"Togliatti, Terracini ve ben, çalışma hücrelerine ve büyük fabrika toplantılarına davet ediliyorduk. Fabrika komitelerine işçi temsilcileri ve sendika delegeleri tarafından çağrılıyorduk. Daha da öteye geçtik: Fabrika komitelerinin nasıl geliştirileceği *L'Ordine Nuovo*'nun temel düşüncesi olmuştu. Işçiler için 'özgürlük' sağlamak gibi devrimin ana konusu bu olmuştu. Bizim için ve izleyicilerimiz için *L'Ordine Nuovo* işçi konseylerinin gazetesi olmuştu."

Bu arada bağlaşıklar Sovyetler Birliği ve Macaristan'daki yeni sosyalist düzenlere karşı, karşı-devrimci hareketleri örgütlemeye çalışıyorlardı. İtaya'da 20-21 Temmuz 1919'da büyük bir dayanışma grevi planlanmıştı. Mart'ın sonlarına doğru çoğunlukla Sardunyalı çoban ve köylülerden oluşan büyük bir Sassari tugayı, düzeni sağlamak ve korumak üzere Torino'ya getirildi. Mayıs'ta Gramsci, PSI Torino yürütme kuruluna seçildi; büro işçisi kadın Clementina Berra Perrona dışında hepsi keskin devrimci fabrika işçileriydi. Sekreter Giovanni Boero'ydu. Gramsci, Sassari tugayındaki yoldaşlarla ilişki kurup onları Torino işçileriyle işbirliği yapmaya ikna etmek için büyük çaba harcadı. Onlara bir işçinin vurulmasının kendi ülkelerindeki bitmez köleliğin sona ermesi için çalışan birinin vurulması anlamına geldiğini göstermeye çalıştı.

Bunu becermek kolay değildi. Çünkü iki yoldan yürütülmesi gerekiyordu. Öncelikle Torinolu kitleler öteki ayaklanmaların kötü anılarını taşıyorlardı ve birçok işçi, özellikle anarşistler

intikam için tutuşuyorlardı, disiplin altına alınmaları gerekiyordu. Askerler için de –onlara Sassarini deniliyordu– durum, kendisi de Sassarili olan bir mezarcının tugayla deneme ilişkileri kurarken duyup Gramsci'ye anlattığı gibiydi. Birine yaklaştığında sıcak karşılanmıştı ve onlara sormuştu: "Torino'ya neden geldiniz?" "Grev yapacak olan birkaç beyefendiye ateş etmeye geldik." "Fakat grev yapacak olanlar beyefendi değil, işçi, fakir insanlar." "Burada herkes beyefendi, kravat takıyorlar ve günde 31 liret alıyorlar. Fakirleri ve nasıl giyindiklerini bilirim. Sassari'de gerçekten fakir insanlar var, bizim gibi tarım işçileri, günde 1,50 liret alırlar." "Ama ben işçiyim ve fakirim." "Bu, Sardunyalı olduğun için olmalı." "Peki, benim de onlarla greve gittiğimi düşünelim, *bana* da ateş edecek misiniz?" Asker birkaç dakika düşünmüş, sonra elini omzuna koyup, "Bak, grev varsa neden evde oturmuyorsun?" demişti.

Gramsci, "Tugayın genellikle yaklaşımı böyleydi," diyor. "Iglesias bölgesinden ancak birkaç işçi ve madenci vardı. Gene de 20-21 Temmuz grevinden biraz önce tugay Torino'dan çıkarıldı. Sassarini 18 Temmuz sabah saat ikide iki özel trenle Roma'ya doğru yola çıktı." Birlikten bir asker, Antonio Contini anımsıyor:

> "Ayrıldığımız gece Torinolular yollara dizilip bizi uğurladılar. Başkalarından farklı davranmadığımız için memnundular. Yerli halka saygı göstermiştik ve onlar da bize saygı duymuştu. Tek bir el bile ateş edilmemişti, tek bir olay olmamıştı. Bunun için bizi sevdiler ve uğurladılar."

Gramsci'nin ilk hapse düşüşü de bundan iki gün sonra oldu, 20 Temmuz'da. Başka bir siyasal tutuklu genç işçi Mario Montagnana hapishanenin avlusunda geçenleri hatırlıyor:

> "Bir düzine gardiyanın, çember yapmış, onlarla konuşurken gülümseyen koyu elbiseli bir adamı dinlediklerini görmüştüm. Gramsci'ydi. Hücresinde daha otuz altı saat geçirmeden gardiyanlardan bir kısmını etkileyip büyülemeyi becermişti. Onlar da Sardunyalı'ydı, onlarla kendi ağızlarıyla, kendi basit

ve halk diliyle, fakat yine de duygu, düşünce ve gerçeklerle dolu biçimiyle konuşuyordu. Birbirlerine 'Numara bilmem kaçta bir Sardunyalı var, siyasi, gidip onunla bir konuş' diyorlardı. Sıkı disipline karşı birçoğu gidip onunla konuştu... Sonraları sohbetine katılmak için birçokları ona bürosunda arkadaşlık ettiler. Böyle akıllı, bilgili ve cana yakın bir Sardunyalı'dan çok övünç duyuyorlardı."

Sonunda, Eylül başlarında, *L'Ordine Nuovo*'ya göre devrimci hareketin başlangıç işareti olan olaylar gelişti. Fiat tesislerinin Bravetti şubesinde iki bin işçi çeşitli bölümlerden delegeler seçerek ilk fabrika konseyini kurdu. Merkezdeki Fiat fabrikası hemen bunu izledi. Bu hareketler bütün yaz boyunca yürütülen kampanyanın sonucuydu, Gramsci ve *L'Ordine Nuovo*'nun sözcüleri artık işçi sınıfının geleneksel kurumlarının (parti ve sendika) "yeni çiçeklenen devrimci yaşam için yetersiz" olduğunu, "olanaklı olan en geniş kitle bilinciyle proleter kurumlarının oluşturulması gerektiğini", yani fabrika konseylerinin kurulmasını savunmuşlardı. Gazete, John Reed (Bir Sovyet Nasıl İşler?), Fournière (Sosyalist Devlet İçin Plan), Gramsci (Macar Sovyetleri), Ottavio Pastore (Fabrika Komiteleri Sorunu), Lenin (Burjuva Demokrasisi ve Proletarya Demokrasisi) ve Andrea Viglongo'nun (Yeni Kurumlara Doğru) makalelerini basmıştı. Öteki ülkelerin uygun örneklerinden sürekli söz edilmişti. Örnek olarak Amerikalı Marksist Daniel De Leon'dan esinlenerek dünyanın devrimci sendikacı sanayi işçilerinin, İngiliz tezgâhtar hareketinin üstünde durulmuştu. Bu hareketin çözümlenmesiyle, Sovyet deneylerinin karşılaştırılması ve incelenmesiyle, fabrikalarda yürütülen çalışmalarla yeni proletarya hükümeti kavramı oluşturulmuştu: Parti ve sendika üyeliğine bakılmadan işçilerin kendi birlikleriyle yürütülecek bir hükümet biçimi. Ve şimdi, Fiat'ta ilk fabrika konseylerinin kurulmasıyla kuram yaşama geçiyordu.

5 Ekim'de Georges Sorel *Il Resto del Carlino* gazetesinde, "Fiat işletmelerinde olanlar bütün *Die Neue Zeit* nüshalarında yazılanlardan daha önemlidir," diye yazdı. Sorel'in hareketi des

teklemesi *L'Ordine Nuovo*'yu anarko-sendikalizmle suçlayanlarca hemen gündeme getirildi. Gramsci, bu tür kuşkulu polemikleride hemen Sorel'le, "gerçek yaşamdan ve tarihten kopacak kadar proletarya davasına düşkün" kişiyle, "belki de ustanın kafasındakinden farklı öğrencilerin ve genelleştiricilerin" sendikacı kuramı arasındaki farkı ortaya koydu:

> "Sorel hiçbir formüle bağımlı kalmamıştır. Bugün öğretisindeki canlı ve yeni yönle, yani proletarya hareketlerinin kendilerini kendi biçimlerinde ortaya koyup *kendi kurumlarını yaratması* gereği, Rus işçi ve köylülerinin yaratıcı hareketini kavrayabilmekte ve onları izleyen İtalyan sosyalistlerine 'yoldaş' diyebilmektedir." (G.F.'nin italikleri)[2]

L'Ordine Nuovo'nun her sayısı kuramsal makaleler, pratik öneriler, Rusya, Fransa ve İngiltere işçi sınıfı basınından çeviriler ve fabrika yaşamıyla, fabrika konseylerinin işleyişiyle ilgili yazılar sunmayı sürdürüyordu. Arthur Ransome, Buharin, Béla Kun ve Jules Humbert-Droz'dan makaleler yayımlanıyordu. Sonbaharda, fabrika konseylerinin kuramsal oluşturulması yanında, yaklaşan Sosyalist Parti kongresi üstüne tartışmalar başladı.

Savaş sonrası ilk seçimler 16 Kasım 1919'da yapılacaktı. Sosyalist Parti ilk ulusal kongresini bundan altı hafta önce 5-8 Ekim'de topladı. Ağırlıklı olarak sol kanat kongresiydi; "sağcı" programı destekleyenler bile Üçüncü Enternasyonal'e katılma kararı için oy verdiler. Sunulan üç programdan hiçbiri "reformist" adını taşımak istemiyordu. Filippo Turati, "Aptalca, günü geçmiş ifade biçimleriyle hâlâ birbirimizi 'reformist' diye suçlayan" eğilim adına konuştuğunu söyledi. Öyleyse gündemdeki konu neydi?

Aşırı solda "çekimser" grubun önderliğini 1918 Aralık ayından beri Napoli'de *Il Soviet* gazetesinin editörlüğünü yapan Amadeo Bordiga yapıyordu. İnançları, yönetici sınıfla seçime gidilmesi için sık sık anlaşma sağlayan sağın, sonunda devrimci istekleri zayıflatacağıydı. İşçiler ancak burjuva temsilcileri yo-

2 *L'Ordino Nuovo*, 11 Ekim 1919.

luyla ilerlemenin olanaksızlığını gördüklerinde iktidarı ele almanın zorunluluğunu kavrayabilirlerdi, ancak bundan sonra bütün engelleri zorla yıkarlardı. Serrati'nin maksimalist grubu güç kullanmayı, "burjuvazinin şiddetine karşı savunma ve devrimci kazanımların savunularak iktidarı ele geçirme" anlamında kabul ediyordu, fakat burjuva parlamentoyu komünist ilkelerin yaygın propaganda aracı olarak ve yararlı bularak onlardan ayrılıyordu. Bordiga ve Serrati arasında iki ayrı farklılık daha vardı: Bordiga partinin adını İtalyan Komünist Partisi olarak değiştirmek istiyordu; partinin birliği konusunda Serrati bunu korumayı isterken, Bordiga "demokratik rejimde proletaryanın kurtulacağına inananlarla" veya "proletarya diktatörlüğünü kurmak için silahlı mücadele yöntemlerine" sahip olmayanlarla ayrılmayı savunuyordu. Sağ kanatta seçime karşı çekimserlik benimsenmiyordu. Lazzari'ye göre parlamenter kurumların yıkılması bir yana, çekimserlik bile burjuvazinin yönetme gücünü artıracaktı. Sağ kanat, iktidarı almanın tek yolu olarak şiddete de itiraz ediyordu. Torino'da *Ordine Nuovo* grubu kongre öncesi tartışmalarda Serrati grubunu desteklemişti, gerçi sekreter Giovanni Boero, Giovanni Parodi'yle birlikte çekimser çizgiyi benimsiyordu ve Bologna'da onların taraftarı olarak konuşmuştu. Kongre oylaması 48.411 oy çoğunluğuyla Serrati'nin "seçim" platformunun benimsendiğini ortaya koydu, Lazzari'nin "birleşik maksimalist" çizgisi 14.800 oy aldı, çekimserlerin oyu ancak 3.417'ydi.

Torino fabrika konseyleri Bologna'da yankı uyandırmadı. Turati, "örgütlenmemiş işçilere, grev kırıcılarına bile ödül dağıtan" mucizevi "sovyet" sözcüğünden alayla söz etti. Gerçekten Bordiga da, Serrati de *L'Ordine Nuovo*'nun tezleriyle uyuşmuyorlardı. Çekişme kongreden önce başlamıştı ve şimdi daha da büyüyordu. Bordiga, fabrika konseyleri hareketini eski bir hatanın yinelenmesi olarak görüyordu: "Kapitalizm halen devletin ve siyasal gücün kullanımını elinde bulundururken, ekonomik ilişkiler düzeyinde işçi sınıfının kurtuluşunu" savunmaktı bu. Ayrıca bu hareket işçilerin gerçek devrimci organı, sınıf temelindeki komünist partisi varken korpora

tif bir örgütlenme öneriyordu. Serrati, kendi adına, örgütlenmemiş işçilerin katılımını sapıklık olarak anlıyordu. "Niteliksiz yığınlar"a böyle devrimci kapasite yüklemek tehlikeli değil miydi? Gramsci ve arkadaşlarına *zafere ulaşmış devrimci* siyaset ile yönetim örgütleriyle üretimin ve sanayinin *teknik* örgütlerini karıştırmakla yükleniyordu. Serrati şu sonuca varıyordu: "Proletaryanın olanaklı tek diktatörlüğü Sosyalist Parti'nin bilinçli diktatörlüğüdür." Fakat Gramsci'nin bu tür eleştirilere yanıtı, devrimci sürecin üretim düzeyinde ortaya çıkacağı, fabrikada örgütleneceği ve proletaryanın Sosyalist Parti diktatörlüğü yoluyla iktidara gelmesinin ütopya olduğu Torino'da geniş destek bulmaya devam ediyordu. Hatta Bologna'da konsey hareketine karşı çıkanlar arasında bile taraftar buluyordu. Boreo ve Parodi, örnek olarak, kongrede Bordiga'nın "çekimser" çizgisini benimsemelerine karşın Torino'da Gramsci'yi desteklemeyi sürdürdüler. PSI, Torino seçimlerinde on sekiz koltuktan on birini kazanarak dramatik bir zafer elde etti. Adaylardan hiçbiri *Ordine Nuovo* grubundan değildi.

Konsey hareketi yayılmaya devam etti. Sonbaharda Lingotto, Diatti, Lancia'da, Sevigliano işletmelerinde ve başkalarında otuz binden çok Fiat işçisi konseyler kurdu. Konseyler arasındaki ilk birleşik eylem seçimlerden birkaç hafta sonra gelişti: Sosyalist Parti örgütünden gelen istekle kitle hareketini elinde tutan fabrika konseyleri yüz yirmi bin işçiyi bir saat içinde fabrika düzeyinde harekete geçirme yeteneğini gösterdi. Bir saat içinde proletarya ordusu toprak kayması gibi şehrin merkezine aktı, önündeki miliyetçi ve militarist saldırganları süpürüp geçti.[3]

Açıkça artık hareket daha önce olduğu gibi sanayicilerin görmezlikten geleceği boyutları aşmıştı. Karşı saldırı şansını 1920 Martı'nın sonunda elde ettiler.

Kendi içinde nedenler saçmaydı. Bütün İtalya'da yeni çalışma saatleri uygulanıyordu; yirmi dört saat güneşin batışıyla değil (eski *ore italiane* sisteminde olduğu gibi) geceya-

---

3 Gramsci, Komünist Enternasyonal'in yürütme komitesine 1920 Temmuzu'nda gönderdiği "Torino fabrika konseyi hareketi" başlıklı raporu daha sonra 14 Mart 1921'de *L'Ordine Nuovo*'da yayımlandı.

rısından başlayacaktı. Fiat işletmelerinden birinde Industrie Meccaniche'de işçi temsilcileri iş gününün eskisi gibi kalmasını istediler, saatlerin değiştirilmesine karşı çıktılar. İşletme bütün komitenin işine son vererek yanıt verdi. Protesto grevi düzenlendi ve bütün Torino fabrikaları işgal edilerek dayanışma grevine gidildi. Karşı saldırı gelmekte gecikmedi. 29 Mart'ta lokavt başladı ve fabrikalara birlikler çağrıldı. Sonra görüşmelerde işverenler fabrika konseylerini gündeme getirdiler. Onları tanımak istemiyorlardı ve kaldırıldıkları takdirde bazı ayrıcalıklar vermeye hazırlanmışlardı. Çekişme arttı. Şimdi yeni örgütlenmelerin varlığı söz konusu olduğunda Torino devrimcileri partinin ve Sendika Konfederasyonu'nun kendilerine bekledikleri desteği vermediklerini gördüler.

Sosyalist Parti aslında bir bunalım dönemindeydi. Üyelerindeki büyük artışla güçlenmek yerine zayıflamıştı. PSI'nın şimdi 1914'teki 50.000 üyesi yerine 300.000 üyesi vardı. Sendika Konfederasyonu savaş öncesi yarım milyon yerine, üç milyon üyeye ulaşmıştı. 1919 seçimlerinden sonra parlamentoda temsil gücü 50 sandalyeden 150'ye çıkmıştı, öfori yaratan büyüme yeni örgütlenme sorunları da doğurmuştu. İki önemli sonuçtan biri proletarya kazanımlarının son zaferi kaçınılmaz olarak getireceğine ilişkin bir önkabulle devrimci inancın dağınıklığı ile strateji ve tekniklerin önemsizleşmesi, öte yandan (Pietro Nenni'nin* açıkladığı gibi) önderliğe yeteneklerden bağımsız olarak yükselme ve kuramsal altyapısı, deneyimi olmayan demagogların durumuydu. Entelektüel liderlerin hepsi reformist sağda veya aşırı solda, azınlık gruplarındaydı. Bu iki eğilim en azından uyumlu bir tutum tanımı içindeydi. Biri devrim şansının zayıfladığını, öteki devrimin nesnel koşullarının olgunlaştığını, bütün partinin açıklamış olduğu hedeflerine ulaşmak için bunlardan yararlanması gerektiğini ileri sürüyordu.[4] Belirsiz-

(*) Pietro Nenni (1891-1980): Birinci Dünya Savaşı'ndan önce İtalyan sosyalist demokrasisinin reformist önderi – İng. ç.n.

4 Dengeyi sağlayan, ünlü Mart 1920 meclis konuşmasıyla ("kefaret konuşması") sağ kanattan Claudio Treves olmuştu. Başbakan Nitti'ye, "Siz artık düzeninizi bize kabul ettiremiyorsunuz, fakat biz de henüz düzenimizi size kabul ettiremiyoruz," demişti.

lik, parti merkezinde çoğunluğun (sağın dışında) devrimci söylemin galeyanında mı olduğu, yoksa (solun dışında) bu duruma ilişkin önlemleri almakta ciddi bir eksiklik mi olduğu noktasındaydı. Tasca'nın dediği gibi PSI kimseye zarar vermeme konusunda bir tür sabit fikirlilik hastalığına tutulmuştu. Zengin akrabasının (burjuvazi) ölüm yatağının başucunda oturup onun acısına son verme sıkıntısına giremeyen mirasçı gibi asalak psikolojisine düşülmüştü. Sonuçta, yine Tasca'nın sözleriyle, miras beklenirken, İtalyan siyasal yaşamındaki değişikliklerle devrim amacı söze düşkünlükle israf edilmişti.

PSİ önderliği kararsız tutumunu terk etmekte isteksizdi, Torino'da her an kuvvet denemesinin gündeme gelmesi söz konusuydu. Sözle oyalamalar devam ediyor, onları destekleyecek hiçbir şey yapılmıyordu. Bu dönemde Gramsci, Torino örgütüne danışarak dokuz maddelik "Sosyalist Parti'nin Yenilenmesine Doğru" başlıklı bir metin hazırladı. Metin, partinin ulusal düzeyinde tartışmaya açılacaktı. Metnin doğruluğunu, İtalyan devrim durumunu doğru değerlendirip değerlendirmediğini ve Torino'da durumla uygunluğunu değerlendirme yeri burası değil. Fakat şunu bildiriyordu: *"Ülkenin her yerinde* sanayi ve tarım işçileri üretim araçlarının mülkiyetini ellerine geçirmek için sarsılmaz bir kararlılık içindeler." (G.F.'nin italikleri) Yanlış veya doğru, merkezdeki maksimalistler bu tanıma katılıyorlardı. Fakat (Gramsci'nin metnine göre) pratik önlemler almayı reddediyorlardı:

> "Sosyalist Parti olayların gelişimi karşısında seyirci gibi, onları değerlendirmeye bile kalkmıyor. Yığınların anlayıp kabul edecekleri öneriler geliştirmiyor, devrimci Marksizmin ve Üçüncü Enternasyonal'in düşüncelerinden yararlanmıyor, devrimci eylemi birleştirip kotararak genel bir çizgi ortaya koymuyor. İşçi sınıfının siyasal öncüsü olarak devrimi amaçlayan ve kazanabilecek olan işçilerin eylemini geliştirmek onun görevidir."

Bunun yerine "...Bologna Kongresi'nden sonra bile burjuva demokrasisinin felç getiren sınırlamaları içinde ve yalın parlamenter bir parti gibi kalmıştır... Devrimci proleter partisinin,

yalnız devrimci proleter partisinin taşıması gereken biçim ve ayırıcı özellikleri taşımamaktadır." Reformistlere karşı pasifti.[5] Enternasyonal çizgisinin dışındaydı; *Avanti!*, partinin yayın organı, Enternasyonal'in kuram ve taktik tartışmalarının uzağındaydı ve parti "...Devrimci bilincin canlandırıldığı ve her ülkede düşünce ve eylem birliğinin beslendiği canlı kuramsal tartışma"nın dışında kalmıştı.

> "Yapılan çözümlemelerden partinin yenilenmesi ve yeniden örgütlenmesi için neler yapılması gerektiği ve zorunlu yapı değişikliklerinin neler olduğu açıktır. Parti kendi ayırıcı görünümünü ortaya koymalıdır, küçük burjuva parlamenter partisi olmaya son verip devrimci proletaryanın partisi olmalıdır... Kendi taktik ve kuramıyla, belirli, kararlı disipliniyle uyumlu, tutarlı bir parti olmalıdır. Komünist olmayan üyeler partiden ayıklanmalı ve önderlik, uzlaşmayan eğilimler ve siyaset patronları arasındaki denge rolünden kurtularak savaşa giden işçi sınıfının güçlerini örgütlemek üzere tüm gücünü seferber etmelidir... Parti manifesto yayımlayarak siyasal gücün devrimle ele geçirilmesinin hedefi olduğunu açıkça belirtmeli, sanayi ve tarım işçilerini hazırlanmaya ve silahlanmaya davet etmelidir. Sorunların komünist çözümünün genel çerçevesini açıklamalı, üretim ve bölüşümde proletarya yönetimini, paralı askerliğin kaldırılması isteğini ve bütün yerel yönetim organlarının örgütlenmiş işçilerce idaresini açıkça belirlemelidir."

Metnin anahtar tartışması, üçüncü noktası, yani faşist eylemi önceden sezinleyen bildirisidir:

> "İtalya'da sınıf mücadelesinin mevcut aşaması ya devrimci proletaryanın iktidarı almasıyla... veya mülkiyet sahibi sınıfın ve iktidar kastının korkunç karşı eylemiyle sonuçlanacak. Sanayi ve tarım proletaryasına boyun eğdirmek için hiçbir terör biçiminden sakınılmayacak, bütün işçi sınıfının siyasal mücadelesini (Sosyalist Parti) ve işçilerin ekonomik güç sağlayan

5 "Ne parti ne de *Avanti!* parlamento ve sendikalarda reformistler ve oportünistlerce yayılan propagandaya karşı kendi devrimci kavrayışını ortaya koymuştur."

örgütlerini (sendikalar ve kooperatifiler) burjuva devleti içinde parçalamak için ellerinden geleni yapacaklardır."

Dokuz nokta belirlenip tartışılırken Torino fabrikaları kapalı ve boştu ama yine de etkilendiler. Sanayiciler dirençlerini sürdürdü, devlet güçleriyle desteklendi. Gramsci, 30 Nisan 1920 günkü *Avanti!*'de şöyle yazıyordu:

> "Bugün Torino silahlanmış bir kaledir. Şehirde elli bin asker bulunduğu düşünülüyor, bataryalar tepelerde hazır, takviyeler çevre yörelere dağıtılmış, sokaklarda silahlı araçlar dolanıyor, özellikle isyancı diye bilinen kenar mahallelerde makineli tüfekler evlerde deneniyor, köprülerde, kavşaklarda ve fabrika kapılarında eğitim görüyor."

Devlet ayaklanmadan korkuyordu. Ve herhalde fabrika sahipleri bunu provoke etmek istiyorlardı –Gramsci buna inanıyordu– böylelikle Torino işçilerinin hareketini kanla bastırıp boğacaklardı. Gramsci öte yanda saldırı isteğinin doğduğunu da seziyordu. Ama henüz doğrudan bir karşılaşma için koşulların hazır olmadığını düüşünüyordu. "Son aylarda şehrimizde dikkate değer devrimci bir birikim oldu, şimdi ne pahasına olursa olsun taşıp yayılmak istiyor. *Şu anda tehlikeli, hatta ölümcül olabilecek bir biçimde yerel bir aşırı hareketliliğe düşülmemeli.*"[6] Ülkenin her yanında daha yoğun hazırlıklara yardımcı olmak daha yararlıydı, güçlerin birliği ve ortak hedefte sonunda buluşacak etkenlerin gelişimi için çalışılmalıydı. 13 Nisan'da genel grev ilan edildi. Gramsci'nin düşündüğü gibi işverenler buna bütün kartların açılması diye bakıyorlarsa, bu erken değil miydi? Nisan grevinin önemli yönü, daha önce açlık veya işsizlik nedeniyle yapılmış, daha fazla ücret ve daha iyi çalışma koşullarıyla veya savaşla ilgili bütün grevlerden ayrılmasıydı. Fabrika konseyleri eliyle üretim sürecinin yönetimini ellerine almak istiyorlardı. Fakat kavga İtalya'nın geri kalan bölümlerinin desteği olmadığı için çok zorluydu, böyle bir ayrılık devrimci çıkışı engelliyordu. Şehir "polis ordusuyla dolmuş-

---

6 *Avanti!* (Torino baskısı), 3 Nisan 1920 (G.F 'nin italikleri).

tu, her stratejik noktada toplar ve makineli tüfekler vardı."[7] On gün sonra görüşmeler yoluyla işbaşı yapıldı. Bu, pratikte Gramsci ve *ordinovisti*'nin yenilgisini gösteriyordu.

Şimdi Gramsci'nin grubuyla PSI önderliği ve sendikalar arasındaki çatışma büyüyordu. Sendikalar "uzak görüşlü" olmamakla suçlanıyordu. *Avanti!*'nin parti çoğunluğunun çizgisini yansıtan Milano baskısıyla, *Ordine Nuovo* çizgisini destekleyen Ottavio Pastore'nin Torino baskısı arasında açık bir tartışma doğdu. Serrati, Torino önderlerini işverenlerin provokasyonuna düşmekle, sonra Torino işçilerinden daha hazırlıksız ve güçsüz İtalyan işçi sınıfının yardımını istemekle suçluyordu. Bu noktada tartışmanın can alıcı bir soruyu ortaya çıkarmasına karşın (güçsüzlük ve hazırlıksızlıktan Serrati ve PSI'nın parti çoğunluğu sorumlu olmalıydı) buna yanıt verilemezdi. Torino baskısı *Avanti!*, "Torino proletaryası yerel olarak yenildi fakat ulusal olarak kazandı, çünkü davası bütün işçi sınıfının davası oldu," diye yazıyordu. Grev komitesinin son bülteni de başka sözlerle aynı düşünceyi belirtiyordu: "Çatışma bitti, savaş sürüyor."

PSI içindeki bunalım şimdi daha da kötülemişti, üç ana eğilim arasında uzlaşma olanaksız olmuştu; reformistler, maksimalistler ve komünistler artık uyuşamazdı. Bu arada komünist gruplar arasında çekişme de büyüyordu. *L'Ordine Nuovo* ile Bordiga'nın *Il Soviet*'i arasında ortak bir yön yoktu ve Torino grubunda Tasca, Gramsci'den kopuyor, Togliatti ve Terracini de daha bağımsız konumlara doğru ilerliyorlardı.

Reformistlere karşı tutumları dışında Gramsci'yle Bordiga hemen her şeyde ayrılıyorlardı: Fabrika konseyleri sorununda, devrimci parti ve seçimlere karşı doğru sosyalist tutum sorununda. Bordiga konseylere çok önem vermenin sosyalist gücün kurumları oluşsun diye çok fazla zaman feda etmeyi getireceğini, bu gücü elde etmeye çok az zaman bırakacağını düşünüyordu. *Il Soviet*'te, "merkezî siyasal gücün ele geçirilmesi sorunundan çok, fabrikada gücü ele geçirmeye önem vermenin" hata olduğunu yazıyordu. Devrimci parti konusunda *Il Soviet*

---

7 Gramsci'nin Enternasyonal'e raporu, *a.g.e.*

1920 Şubatı'ndan beri "Bizim görüşümüze göre ayrılmak kadar iyi bir şey yoktur. Yapılacak ilk iş herkesi kendi doğru yerine koymaktır. Böylelikle kimin komünist olduğu, kimin olmadığı ortaya çıkar. Bu konuda artık karışıklık olmaz... İyi bir ayrılık havayı temizler. Komünistler bir yana, her tür ve dereceden reformistler bir yana," diyordu.

Gramsci, tersine, solda ayrılmanın yanlış olduğunu komünist grupların PSI'yı etkilemek için daha çok çalışmaları gerektiğini ve sonunda bütün partinin kazanılmasını savunuyordu. Bordiga siyasetinin "çekimserliği" başka bir anlaşmazlık konusuydu. Bordiga burjuva demokrasisinin tümüyle reddedilmesi gerektiğini savunuyordu. Sloganı "sandıklarda tek sosyalist yok"tu. 8 Mayıs 1920'de Gramsci Floransa'ya "çekimserlerin" konferansına gözlemci olarak gitti (bir de ulusal örgütlenme girişimi içindeydiler). Çekimserlik ilkesinin bırakılması için boşuna uğraştı: "Hiçbir siyasal parti sınırlayıcı bir temelde kurulamaz, yığınlarla geniş bağları olmalıdır, bu da ancak yeni örgütlenme biçimleriyle oluşabilir" (fabrika konseyleri gibi). İtirazları dinlenmedi. Gramsci yargılarını *L'Ordine Nuovo*'da yayımladı:

> "Partide komünist çekirdeğin hayalciliğe (çekimserlik sorunu veya gerçek bir komünist parti kurulması konusunda olduğu gibi) kapılmaması gerektiğini her zaman belirttik, bu tür özel sorunların çözülebileceği komünist devrimin örgütsel gelişimini sağlayacak yığınsal koşulların yaratılması gereğini savunduk."

Bordiga'nın çekimserliği ve solun ayrılmasıyla "saf" devrimcilerin ortaya çıkması Gramsci'ye özel konuların gereksiz yere büyütülmesi olarak görünüyordu.

Tasca'yla Gramsci'nin anlaşmazlığı doğrudan konsey hareketinden çıktı. Tasca'nın Gramsci tarafından dirençle reddedilen düşüncesi konseylerin mevcut sendika hareketine katılarak Confederazione General örgütüne bağlanmasıydı. Yıllar sonra Tasca 1911-1912 otomobil işçilerinin grevini anımsadığında kendi görüşünü şöyle açıklayacaktır:

"Benim işçi sınıfı mücadelesinde ilk deneyimim buydu, sendikal örgütlerle ilk bağlantım da bu günlerde oluşmuştu. Doğal olarak bu bağları daha sonraki *L'Ordine Nuovo* yayıncıları paylaşmıyordu. Bu, bakış açılarımızda belirli ayrılıklar getirdi, değerlendirildiğinde 1920'deki ayrılığımızın altında bu yatar."

"Ayrılık" Haziran'dan Ağustos'a kadar *L'Ordine Nuovo* sütunlarında halka açık olarak, bazen canlı, bazen kızgın bir biçimde sürdürüldü.

Aynı dönemde Gramsci, Togliatti ve Terracini'den kopuyordu. Torino parti örgütü Şubat başlarından beri *ordinovisti* ve çekimserlik taraftarı görüşleri barındırıyordu ve şimdi ikinci grup tarafından bunalım yaratılıyordu. Çekimserler Temmuz'da istifa ettiler, PSI'nın Ekim ve Kasım 1920'deki yerel seçimlere katılmasını engelleme kampanyasına destek vererek partinin ayrılması hareketini hızlandırmaya çalıştılar. Yeni yürütme organı seçilecekti ve Gramsci artık Togliatti ve Terracini ile aynı platformda görünmek istemiyordu. Elbette onlar gibi PSI'nın seçimlere katılmasını istiyordu ve Bordiga'ya karşı çıkıyordu. Fakat "seçimcilik" veya "çekimserlik" gibi sorunların "sahte programlar" olduğunu, tartışmanın gerçekte PSI içindeki komünist grupların çekişmesine hizmet ettiğini, tek değerli işleri olan devrimci eğitim ve yığınlara götürecekleri bilinç görevini aksattığını düşünüyordu.

Rakip gruplar arasındaki ayrılığı azaltmak amacıyla "komünist eğitim grubu" kurdu. Seçim taktikleriyle ilgili tartışmaların doğru boyutlara indirilmesi, bunun yerine "yorulmak bilmez, sabırlı bir enerjiyle bütün parti toplantılarının işçi sınıfının temel sorunlarına ve komünist devrim tartışmasına yönlendirilmesi gerektiğini" savundu. "Parti örgütü devrim kadrolarını hazırlamakla, somut toplumsal örgütlenmeyi yetiştirmekle uğraşmalı, sendikalara, işçi odalarına yoğun bir etki altında belirli siyasal bir bakış açısı kazandırmalı ve çabası bu olmalı"ydı.

Ama bu çizgiyi izlemek isteyenler çok azdı. Gruba ancak on yedi yoldaşı katıldı (Battista Santhià, Vincenzo Bianco ve Andrea Viglondo gibi). Yeni Torino yürütme kurulunun seçimin-

de Gramsci'nin yalnızlığı açığa çıktı. Kendisini ayırdığı "seçimciler" (Togliatti, Montagnana, Terracini, Roveda vb.) 466 oyla çoğunluğu alırken, 186 oy "çekimserler"e (Boero, Parodi vb.) gitti. Gramsci, taraftarlarına boş oy atmalarını söylemişti. Ancak 31 oy çıkmıştı. Ağustos 1920'de Togliatti, Torino örgütünün yeni sekreteri oldu.

14

Üçüncü Enternasyonal'in (Komintern) ikinci kongresi Moskova'da 19 Temmuz 1920'de toplandı. Kızıl Ordu Kolçak, Denikin ve Vrangel'in karşı-devrimci ordularını artık yenmişti. Bu, devrimin öteki ülkelere yayılması için bir şans olarak görülüyordu. Fakat Avrupa'daki korkutucu gelişmeler böyle bir girişim için karşılaşılacak zorlukların acı uyarısıydı.

Berlin'de askerlerin ve sosyal demokratların birliği Spartakistleri 1919 Ocak ayında yenmiş, Rosa Luxemburg, Karl Liebknecht gibi önde gelen önderlerini öldürmüştü. Gene böyle bir birlik Bavyera Sovyet Cumhuriyeti'ni 1 Mayıs 1919'da yıkmıştı. Macaristan'da Béla Kun'un komünist hükümeti Çek ve Romenlerin karşı-devrimci ordusu tarafından yıkılmış, Ağustos 1919'da yerine sosyal demokrat Peidl'ın iktidarı kurulmuştu. Bu hükümet de yalnızca Amiral Horthy'nin iktidara gelmesine yol açmış, 12 Ağustos'tan sonra Macaristan "beyaz terör"e boğulmuştu.

Tek sonuç olanaklı görünüyordu: Devrim yalnız devrimci partinin (Rusya'da Bolşeviklerin) ılımlı veya reformist partilere (Rusya'da Menşevikler ve Sosyal Devrimciler) dayanmadan (veya gerçekte onlara karşı olarak) ilerlemesiyle olanaklıydı. Kaçınılmaz olarak İkinci Kongre'nin çizgisi "sosyal demokrat

larla savaş" olmuştu. Kurul sosyalist partilerin Üçüncü Enternasyonal'e kabulü için yirmi bir maddeyi koşul olarak kabul etmişti. Bunlar arasında partinin "komünist" adını alması, ve reformistleri hemen dışlaması da vardı.

PSI'nın Moskova delegasyonunda *Ordine Nuovo* grubundan temsilci yoktu, "seçimciler" ve "çekimserler" (Serrati'den Bordiga'ya) Torinolulara ve fabrika konseyleri hareketine karşı birleşmişlerdi. Gene de kongrenin çalışmaları *Avanti!* ve *Il Soviet* yayıncılarından çok *L'Ordine Nuovo* yayıncıları lehinde gelişti.

O zaman Gramsci'yle ilgili olarak Moskova'da ne biliniyordu? Bunun tanığı Üçüncü Enternasyonal eylemcilerinden V Degott'tur. 1919 sonlarında İtalya'ya gitmiş, dört yıl sonra *Yasadışı Özgürlük: Dışarda Yasadışı Eylem Anıları 1918-21* (Moskova, 1923) kitapçığını yayımlamıştır.[1] Degott şöyle yazıyor:

> "Şans eseri Gramsci tarafından yayımlanan *L'Ordine Nuovo* adlı gazeteyi okudum. Çok ilginç buldum. Gazetenin her satırında takınılan doğru tavır bana yoldaş Viz'den (Aron Wizner) Gramsci'yi Roma'ya davet etmesi fikrini verdi. Hemen geldi. Harika, etkileyici bir yoldaştı. Küçük, kambur ve (neredeyse kendisinin değilmiş gibi duran) kocaman bir baş, içe işleyen, zeki gözler. İtalya'nın durumunu sakin sakin çözümlüyor. Her düşüncesi zehir gibi bir Marksist olduğunu gösteriyor. Torino şehrinde... Serrati ve bir Rus yoldaşın reddetmesine karşın gazetesi izleniyor ve etkisi büyük."

Degott, İkinci Kongre için Moskova'ya dönünce Zinoviev'i Smolny'de gördü ve ona "Yoldaş Gramsci'nin raporu"nu (fabrika konseyleri hareketi hakkında rapor) verdi. Sonra Lenin'le görüştü:

> "Serrati hakkında uzun açıklamalarda bulundum. Sonra ona Torinolu yoldaşların başarılarından, Gramsci'nin önderliğinden söz ettim."

---

1 Bu kitap İtalyanca'ya çevrilmedi. İtalya'yla ilgili bölümleri için Renzo De Felice'nin yardımlarına teşekkür ederim.

Yani Gramsci ve *ordinovisti*'nin PSI Moskova delegasyonunda bulunmamasına karşın uluslararası komünist hareket içinde bilindiğine emin olabiliriz. Gelişen olaylarla tutumları hemen yankı buldu. Lenin'in *Komünist Enternasyonal'in İkinci Kongresindeki Görevler Üstüne Tezler*'inin yedinci paragrafı açıkça şöyleydi:

> "İtalyan Sosyalist Partisi'yle ilişkili olarak, İkinci Kongre, partinin Torino örgütünde *L'Ordine Nuovo*'nun 8 Mayıs 1920 tarihli sayısındaki eleştiri ve pratik önerilerini, bunlar Üçüncü Enternasyonal'in temel ilkeleriyle tam uyuştuğu için kabul eder."

Sözü edilen dokuz maddeli Nisan metni, *Per in Rinnovamento del Partito Socialista*'dır. Kongre boyunca Lenin'in Gramsci'nin tutumuyla uyuştuğu başka noktalar da ortaya çıktı.

Serrati reformistlerin hemen uzaklaştırılmasıyla ilgili yönergeyi reddetti.[2] Başka ülkelerde reformistlerin ulusal burjuvaziyle bağlaşık olduğunu reddetmiyordu, savaşta işbirliği yapmış, sonra devrime ihanet etmişlerdi. Ama bu tutumu mekanik olarak İtalya'ya taşımak yanlıştı; Fransız ve Alman sosyal demokratları böyle olabilirdi, PSI reformistleri için durum böyle değildi. Gerçekten istenmeyen reformist öğeler (Bissolati, Boromi veya Podrecca) çoktan atılmıştı; partinin 1912 Reggio Emilia Kongresi'nde uzaklaştırılmışlardı. Onlarla Turati, Modigliani veya Treves gibi yoldaşları aynı kefeye koymak haksızlıktı, bunlar savaş boyunca parti disiplinine bağlı kalmışlar, Rus Devrimi'ni büyük bir olay olarak selamlamışlar ve (öteki komünist gruplarla birlikte) PSI'nın Üçüncü Enternasyonal'e katılmasını istemişlerdi. Partinin dereceli bir temizliği istenebilirdi, ani bir ayrılma değil. Maksimalist önder aynı anda, İtalyan burjuvazisi karşı eylem hazırlığındayken sosyalist cepheyi bozmanın riskini pek de haksız olmadan düşünüyordu. 30 Temmuz toplantısında şunları iddia etti:

---

2 1926'da, Serrati'nin ölümünden az sonra Gramsci onun için şöyle yazdı "Serrati'nin partili olarak kişiliğinin belirgin yönü birlik duygusu, birliğin korunması için sürekli mücadelesidir; onlarca yıl süren zulüm ve hapislik, fedakârlık ve mücadele şimdi bir birliği belirliyor."

"Her ülkedeki özel koşulları dikkate almanın zorunluluğuna inanıyorum... Sorarım size yoldaşlar, bugün İtalya'ya dönsek ve gericilerin bize saldırdığını görsek, emperyalist güçlerin üstümüze geldiğini görsek, sizler, yürütme kurulundaki yoldaşlar, böyle bir anda bize cephemizde bir bölünmeyi öğütler misiniz? Hayır, değerli yoldaşlar, İtalyan Sosyalist Partisi'nin kadrolarını belirlemek için uygun anı seçme şansını tanıyın. Böyle bir ayrılığın olması gerektiğinde birleşiyoruz fakat bunun işçi kitlelere, partiye ve İtalya'da hazırladığımız devrime en yararlı biçimde olması için bize şans verin."

Fakat Lenin sosyal demokratlarla ilgili yargısında ve İtalyan reformistleri öteki ülkelerdekilerden ayırmak konusunda katı davrandı. Aynı toplantıda Serrati'nin isteğine yanıt verdi:

"İtalyan yoldaşlarımıza Komünist Enternasyonal'in ilkeleriyle uyum içinde olanların çoğunluğunun önderleri ve parlamento grubunun görüşü değil, *Ordine Nuovo* grubunun görüşü olduğunu basitçe söylemeliyiz... Yani İtalyan yoldaşlarımıza ve sağ kanat üyeleri olan bütün partilere şunu söylemeliyiz: Reformist eğilimin komünizmle ortak hiçbir yönü yoktur."

Üç gün sonra Lenin'in eleştirisine hedef olma sırası Bordiga'daydı. Lenin, *Sol Komünizm, Bir Çocukluk Hastalığı* broşüründe Napolili önderi çoktan mahküm etmiş, "Signor Turati and Co.'nun eleştirisinden yanlış sonuç çıkararak bu tür parlamenter katılımın yanlışlığına hükmetmemişler. İtalyan solcular tutumlarını destekleyecek tartışmanın gölgesini bile sunamazlar. Burjuva parlamentolarının devrimci yararlılığına ilişkin uluslararası örnekleri basitçe bilmiyorlar (veya unutmaya çalışıyorlar), bunlar proletarya devrimi için itiraz kabul etmez biçimde yararlıdır." Kongrede eleştirilerini yineledi ve zenginleştirdi:

"Yoldaş Bordiga, anlaşılıyor ki, İtalyan Marksistlerin bakış açısını sunmaya çalışıyor, ama ne olursa olsun öteki Marksistlerin parlamenter eylem lehine getirdikleri fikirlerden birine bile yanıt veremiyor... Yoldaş Bordiga, burada burjuva parlamentosunu yıkmak üzere kendimizi ifade ettiğimizi iyi biliyorsunuz,

hem pratik olarak hem kuram olarak. Ama bunun uzun hazırlıklar olmadan olanaksız olacağını unutuyorsunuz, ülkelerin çoğunluğunda parlamentoyu bir vuruşta yıkmak hâlâ olanaklı değildir. Parlamentoyu yıkma mücadelemize parlamentoda devam etmek zorundayız... Parlamentonun yığınları aldatma aracı olduğu söylenmiştir. Ama bu düşünce sizin aleyhinize çevrilebilir, yoldaş Bordiga, sizin tutumunuzu önemsizleştirir. Burjuvazi tarafından aldatılan ve cahil bırakılan yığınlara parlamentonun gerçek niteliğini nasıl anlatacaksınız? Eğer parlamentoya girmezseniz, dışında kalırsanız, parlamentodaki bir manevrayı ya da şu veya bu partinin tutumunu nasıl açıklayacaksınız? Şimdiki halde, parlamento da sınıf savaşımı için bir arena olarak kalmalıdır."

İkinci Kongre çalışmalarını 7 Ağustos 1920'de tamamladı. Gramsci buradan cesaret aldı, fakat öteki açılardan durumu çok zordu: Torino dışında hâlâ neredeyse hiç bilinmiyordu, hâlâ Tasca'yla, çekimserlerle kavgalıydı, Torino örgütünde çoğunluktan kopmuştu (Togliatti, Terracini vb.) ve sendika bürokrasisinin saldırısı altındaydı.

Kardeşi Gennaro'yu Cagliari'den getirtti ve *L'Ordine Nuovo*'nun işletmecilik yönünü ona bıraktı, kendisinin yürütemediği defter tutma ve öteki işlerde yardımını istedi. Gennaro yanına gelince uzun zamandır özlediği güven dolu kişisel sevgiyi yeniden keşfetti. En yakın arkadaşlarına açmadığı konularda inandığı ve öğütlerine başvurduğu dostu yeniden buldu. Yıllar sonra hapishaneden bir mektubunda, "Kardeşimi Torino'da tekrar görebileceğimi hiç düşünmemiştim. Çok mutluyum, çünkü Gennaro'ya ailenin öteki üyelerinden hep daha yakın olmuşumdur," diye yazıyordu.

Yazın olan aksiliklerin onun siyasal tutkusunu zayıflattığı düşünülmemeli. Fabrika konseyleri ve PSI içinde komünist grupların güçlenmesi için mücadelesine devam etti. 21 Ağustos tarihli *L'Ordine Nuovo* Lenin'in Torino hareketiyle gösterdiği dayanışmanın haberini veriyor ve durumu şöyle değerlendiriyordu:

"Torino örgütünün Nisan'da partinin ulusal yürütme kuruluna verdiği rapor partinin önderleri ve merkez organları tarafından kabul görmedi. Fakat Moskova'da Üçüncü Enternasyonal'in yürütme komitesi tarafından okunduğunda bütün İtalyan Partisi için temel görüş olarak değerlendirildi ve özel bir kongrede tartışılmaya değer bulundu. Rapor Torino makinecilerinin grevinden önce ve daha genel grev olanaklı görülmezken yazılmıştı... Gelişen olaylar kapitalistlerin lehine oldu ve işçi sınıfı yenildi. Torino örgütünün partiyi hareketin başına geçmesi için ikna etme çabaları boşa çıktı. Disiplinsizlik, sorumsuzluk ve anarşi suçlamaları yapıldı... Bunlar geçmişte kaldı... Gene de, geçen Nisan'ın ateşli günlerinin anısı bizlerin, örgütün bütün yoldaşlarının ve katılan işçi yığınlarının Üçüncü Enternasyonalin bize çok başka gözle baktığını, İtalyan partisinin önderlerinin bakış açısının tam tersinden baktığını bilmek özel bir zevktir. Uluslararası işçi hareketinin en yüksek yetkesi 'Torino'daki birkaç öfkeli kişi'nin siyasetini benimsemiştir."

İtalyan işçi sınıfı şimdi son devrimci patlamanın, fabrikaların ele geçirilmesinin arifesindeydi. Ülke çapında 20 Ağustos'tan beri işverenler ücret artışlarını görüşmeyi reddettikleri için, engelleme kampanyası vardı. İşverenler FIOM (Fedaerazione Italiana Operai Metallurgici) ile görüşmeye yanaşmamışlardı. İşçiler fabrikalara gittiler ve lokavta neden olmamaya çalıştılar, fakat çalışmadılar da. FIOM'un devrimci bir amacı yoktu, gerçekte amacı Giolitti hükümetini ulusal düzeyde hakemlik yapmaya zorlamaktı. (Giolitti Haziran'da reform programıyla, işverenlerin tehdit ve uyarılarıyla hükümet olmuştu.)

Fakat Torino'da gösteriler devrime dönüştü. 31 Ağustos gecesi lokavt ilan edildi ve ertesi sabah işçiler fabrikaları sürekli olmak üzere işgal ettiler. Bütün güç fabrika konseylerindeydi. Fiat tesislerinin merkezinde sosyalist bir işçi Giovanni Parodi, Agnelli'nin, Fiat hanedanının başının masasını ele geçirmişti. Yavaşlatma kampanyasının sona erdirilmesine ve konseylerin yönetimi altında çalışılmaya başlanmasına karar veril-

di. Fiat-Centro'da normal zamanların 67-68 arabasına karşılık, bütün teknisyenlerin ve beyaz yakalı işçilerin yokluğuna karşın günde 37 araba üretiliyordu. Torino, İtalya dışında bile büyük bir ilginin odağı durumuna geldi: "Toplumsal hiyerarşi yıkıldı, tarihin ölçüleri baş aşağı edildi", Piyomente baskısı *Avanti!* 5 Eylül'de böyle yazıyordu: "*Emekçi, çalışan sınıf yönetici sınıf* oldu... Kendi içinden temsilciler buldu... Makine, alet olan insanları yaşayan bir yaratığa, organik bir yapıya dönüştürecek bütün işlevleri yerine getirecek insanlar."

Deney, sosyalizmle ilgisi bulunmayan, onun amacını paylaşmayan çevrelerde bile büyük merak ve saygı yarattı. Piero Gobetti 7 Eylül'de yazdığı mektupta Ada Prospero'ya (gelecekte karısı olacak) şunları yazmak zorunda hissetti:

> "Burada devrimin içindeyiz. İşçilerin çabalarını, gerçekten yeni bir düzen kurmaya uğraşanları sevgiyle takip ediyorum. Onları izlemek için en azından şimdilik içimde bir güç bulamıyorum. Ama sanırım işler yavaş yavaş açıklık kazanıyor, yüzyılın en büyük savaşı başlıyor. Her durumda benim yerim kendisini adayanların, özveride bulunanların yanı olacak... Gerçekten kahramanca bir olayın tanıklarıyız. Elbette, kana boğulabilir ama bu olursa gerileyişlerimizin başlangıcı olacak..."

İşgal sırasında *L'Ordine Nuovo* yayınını durdurdu, Nisan grevinde de öyle yapmıştı. Gramsci ve ötekiler sürekli fabrikalarda, işçilerin yanındaydılar, teknisyenler olmadan fabrikaları işletmek için karşılarına çıkan sayısız sorunları tartışıyor, genel oydaşma ve işbirliğini sağlamaya uğraşıyorlardı. Yeni durum anlaşmazlıkların bir yana konmasını gerektirmişti. Tasca, Gramsci'nin komünist eğitim grubu, Bordigistler ve yerel önderler kendilerini bir anda devrimci dalganın içinde bulmuşlardı. Gene de bazı fabrikalarda aşırılık yeni bir güç ve yön kazanıyordu. PSI'dan koparak yeni, komünist parti kurma isteği genişliyor, Gramsci'yi de etkiliyordu.

Gramsci 3 Temmuz'da yayımladığı ve "saf" Komünist Parti'nin "düş" olduğunu söylediği makalesinden bu yana görüşünü değiştirmemişti. Hâlâ temel görevin tabanda komünist pro-

paganda olduğunu ve sonunda PSI'nın ele geçirileceğini düşünüyordu. Ayrılma lehinde hareketler olduğunu duyunca Spa araba fabrikasındaki kendi grubundan bir yoldaşla görüşmeye gitti. 11 Eylül akşamıydı. Kapıdaki gözcü *L'Ordine Nuovo*'nun yayıncısını tanımadı ve işçi temsilcilerine (sendika bürosunda toplantıları vardı) "uzun saçlı, kısa boylu bir yoldaş"ın içeri girmek istediğini söyledi. Gramsci hemen içeri alındı, tezgàhlarda uzun bir tur yapıp işçilerle konuştuktan sonra, Battista Santhià'nın yanına gelebildi. Konuşmayı Santhia'nın kendisi kaydetti:

> "Gramsci: Fiat-Centro'daki Sosyalist Parti'den ayrılıp komünist parti kurmak isteyen hareketi duydun mu?
>
> Santhià: Pek bilmiyorum. Ama gerekli hazırlıklardan sonra Sosyalist Parti'den vazgeçilmesi gerektiğini düşünüyorum. Sosyalist Parti'yi çoğunluk olarak terk etmeliyiz, muhalif azınlık olarak değil.
>
> Yanıtım Gramsci'yi şaşırtmadı. Sorunu Nisan grevinden beri tartışmıştık, partinin tutumu, ulusal önderliğin Üçüncü Enternasyonal çizgisinin izlenmesi için umutlarımızı yıkmıştı. Gramsci de buna ikna olmuştu, fakat gerçek sorunun Sosyalist Parti içindeki işçileri kazanmak olduğunu biliyordu.
>
> Bu nedenle şimdi Fiat-Centro'da Bordigist fabrika konseyi tarafından canlandırılan hemen ayrılma planını beğenemiyordu.
>
> Fabrikada birçok yoldaşın bakış açısı üzüntü yaratıyordu. En kötü türden maksimalizmle zehirlenmişlerdi ve ciddi ideolojik açıklamalar yerine uğursuz sloganlardan daha çok etkileniyorlardı. Yoldaş Parodi eleştiri üstüydü. Fakat kabaran öfkeye karşı hareket etmek de kolay değildi. Fabrikalarda devrimci hareketin hızını yitirdiğini gören işçiler daha da kızgınlaşıyorlardı."

Konuşma Gramsci'nin Santhià'ya "çok dikkatli ve ince" bir biçimde Parodi'yle sorunu konuşması önerisiyle bitti.

Görev verimsiz oldu. Gene Santhià'nın sözleriyle: "20 Eylül'de 13 veya 14'ünden beri kaynaştıktan sonra sonunda Fiat-

Centro'da patladık. Çekimser gruptaki komünist arkadaşlar, sendikalar ve Sosyalist Parti'nin reformist önderleriyle ilişkilerini kesme kararı aldılar ve herkesten de PSI ile ilişkilerini hemen keserek komünist bir parti kurulmasını istediler." Ertesi gün Torino'daki Bordiga'nın izleyicileri çekimser ulusal komiteden (*Il Soviet*'in sözleriyle) "Komünist Parti kurulması için çalışmalara başlanmasını, Komünist Entternasyonal'in İtalyan seksiyonu olarak örgütlenilmesini, hemen kurucu ulusal kongrenin toplanmasını" istiyorlardı. Bordiga'nın kendisi bu önerilerde biraz daha dikkatliydi, kavganın gelecek PSI kongresinde verilmesinin daha yararlı olacağına inanıyordu. Ulusal komite Torino'dan gelen öneriyi geri çevirdi. Torino PSI örgütü de Fiat-Centro'daki Bordiga grubuna karşı cephe aldı. *Avanti!* 22 Eylül'de eylemlerini mahküm etti:

> "Bu, ilk kimin ne yaptığı gibi bir oyun değildir. Komünist Parti'nin proletaryanın inandığı en büyük proleter örgütü olması sorunudur, devrim için bütün güçleri birleştirecek bir örgüt konusudur."

Bu arada fabrikaların işgali başarısızlığa doğru gidiyordu. Bir kez daha devrimci yığınların Torino dışındaki zayıflığı nedeniyle yenilgi geliyordu ve sendika yöneticileri onurlu bir çıkış yolu bulmak için Başbakan Giolitti'yle görüşme yolları arıyorlardı. İşçi sınıfının edilgenliği karşısında başka çıkış yolu yoktu. Ludovico D'Aragona anlatıyor:

> "Bazı işyerlerinde işçilerin uyanıklığı ve olgunluğuna ilişkin veriler vardı; ötekiler, patronların işyerinde olduğu zaman işlerin nasıl yürüyeceğini bilenler, üretimi aynen sürdürüyorlardı. Bunun dışında birçok nedenle, hammadde yokluğu, teknisyen yokluğu vb. işçiler fabrikaları çalıştıramadılar. Bazı yerlerde işçiler fabrikaları terk ettiler ve işin devam ettiği izlenimini vermek için başka yerden işçi getirip hiç olmazsa küçük çekirdekleri çalıştırmaya çalıştık."

Yavaş yavaş devrimci dalga geriledi. İşçiler zarara girdiler fabrikaları bırakmak zorunda kaldılar. Ekim başında Giolitti'

nin koyduğu temeller içinde işbaşı yaptılar, işverenler bazı yönlerden memnun değillerse de fabrika konseyleri hareketinin son yenilgisi oldu bu.

10 Ocak 1924'te Zino Zini'ye mektubunda Gramsci değerlendirmeyi şöyle yapıyordu:

> "O zaman (1919-1920) sosyalist partimizle, pembe gözlüklü, şarkı ve bandoları fedakârlığa yeğleyen işçi sınıfımızla, hangi devrimci aşamaya gelirsek gelelim, karşı-devrimin bizi süpüreceği belliydi."

31 Ekim ve 7 Kasım'daki yerel seçimler artık yakındı. Sosyalist Parti'nin genel toplantısında Torino için aday olarak Togliatti ve Gramsci'nin adları önerildi. Tasca, "Gramsci'nin adı geçince kurulda itirazlar yükseldi," diye anlatıyor. 1914'te savaşa katılma yolunda bir makale (Neutralita attiva ed operante) yazmakla suçlanıyordu. Tasca, "O zamanlar Sosyalist Parti'nin ne olursa olsun savaşı desteklemiş olanların aday olmasına izin vermek istemediği unutulmamalı," diyor; "fakat başka etkenler de vardı." Togliatti'nin adaylığını kabul edilişi düşünülürse, savaşa gönüllü katıldığına göre, başka nedenleri düşünmek daha doğru. Tasca devam ediyor:

> "1916-1918 döneminde ve yine *L'Ordine Nuovo*'nun yayını sırasında Gramsci, partideki uyuşukluğun belası olmuştu, önde gelen kişilerin birçoğunun boş gösterişlerini sergilemişti. Torino'da ona karşı hoşnutsuzluk vardı... Buna Gramsci'nin halka karşı iyi konuşmacı olmadığı, ancak sınırlı bir aydınlar ve işçiler çevresinde gerçekten bilindiği gerçeğini eklemek gerek."

Saldırı temelde sağdan geldi. Fakat fabrikaların işgali sırasında üstünde durulmayan bazı farklılıkların yeniden gündeme geldiği de düşünülmeli. Togliatti (hâlâ sekreterdi) ve Terracini çoğunluk üzerindeki etkilerini kullanarak Gramsci'ye yapılan saldırıyı kaldırabilirlerdi. Bunu yapmadılar ve Gramsci liste dışı kaldı.

Gramsci'nin alacağı tek acı darbe bu değildi. 5 Kasım'da Ghilarza'dan gelen bir telgraf kız kardeşi Emma'nın (Tirso baraj

şirketinde çalışan) ağır hasta olduğunu bildirdi. Antonio hemen Sardunya'ya yola çıktı. En kötüsünü tahmin etmişti. Baraj sıtma bölgesinde inşa ediliyordu ve kız hastalığa yakalanmıştı. Eve vardığında çoktan gömülmüştü.[3] Ghilarza'ya gelince birkaç gün kaldı. Ama huzursuzdu. Bayan Peppina ona sık sık dalmışken rastlar, zayıflığından ve bitkinliğinden korkuya kapılırdı. Bitkin yüzü çocuk kadar, fakat yaşlı bir insanın yüzüydü. Artık yirmi dokuz yaşındaydı.

Torino'ya, yaklaşan Sosyalist Kongre tartışmaları sırasında döndü. Şans soldaydı. "Çekimserler" şimdi "eski-çekimserler"di. Çünkü Enternasyonal'in 21 maddesi parlamenter eyleme karşı çıkmalarına olanak tanımamıştı. "Seçimler" başlığı da artık seçime ilişkin tartışmalar bittiğinden anlamsızlaşmıştı. Bu iki grup, Gramsci'nin komünist eğitim grubu ve bir başka sol grup daha, temel anlaşmazlıklarını Komintern tezlerine bağlılıkla çözmüşlerdi. Ekim'in ilk haftasında Milano'da bir toplantı düzenlediler yeni bir manifesto hazırladılar. Bütün katılan gruplar adına Bombacci, Bordiga, Fortichiari, Gramsci, Misiano, Polana, Reposisi ve Terracini belgeyi imzaladılar. Belge 28-29 Kasım'da Imola'da toplanan kurul tarafından kabul edildi. Bundan sonra komünist grupların birliği şehrin adıyla anılmıştır. Bordiga ve grubu, gerçekten ulusal örgütü olan tek siyaset olarak yönetimi ele aldı. 1923'te Gramsci, Togliatti'ye "1919-1920'de siyaset olarak örgütlenmek için birbirimize yakınlık duymadık ve ayrıldık; neredeyse birkaç kişiydik, oysa karşı tarafta çekimserler arasında siyasal örgütlenme ve eylem geleneği etkileri bugün partimizde hâlâ kalacak biçimde teorik, pratik etkinliğe sahip oldu," diye yazıyordu.

Imola'dayken bile (hatta daha öncesinde) yeni partinin ne olacağı konusunda iki ayrı kavram çekişiyordu. Birine göre parti bir grup inatçı devrimciden kurulmalı, yığınlar devrimci eylemde onları izlemeliydi; öteki görüş partiyi *yığın partisi* olarak anlıyordu, "Yığınları Fransız Jakobenleri gibi kahramanlıklarında kullanmak isteyen bir parti değil." Böylece PSI ile il

3 Barajın kapısına yerleştirilen bir plakada, inşaatta ölenlerin adları arasında Emma Gramsci'nin de adı vardır.

gili iki karşıt görüş de vardı: Birincisi ayrılık (Bordiga), ikincisi içerde çalışmak (Gramsci). Yeni manifesto-programın bildiriminden sonra bile Gramsci, Torino grevini isteyen gericileri suçlamaya devam etti; çünkü *"İtalyan Sosyalist Partisi'nde çoğunluğu kazanmayı* engelleyen, partiyi kapitalizmin ölümcül darbesi haline getirip devrimci inşanın ve mücadelenin *örgütü haline getirmekten* alıkoyan siyaset" buydu.[4] Ertesi hafta "Komünist Fraksiyon" başlıklı notuyla "Komünistler geniş temellerde örgütlenmek istiyorlar, *Sosyalist Parti'nin ve Sendika Konfederasyonu'nun önderliğini kazanmak istiyorlar"* diye duyuruyordu.

Fakat Lenin artık Gramsci'den çok Bordiga'nın tutumuna yakındı. *L'Humanite*'nin 14 Ekim sayısında Serrati, "Hepimiz Moskova'da belirlenen 21 koşulla uyuşuyoruz. *Sorun onları uygulamaktır*. Partinin zehirli öğelerden kurtulması gerektiğini tekrar ediyorum. Turati'nin çıkarılmasını kendim öneriyorum. Fakat sendikalardaki ve kooperatiflerdeki yığınların üyeliğini yitirmemeliyiz. Başkaları *köktenci bir ayrılık* istiyorlar. Tartışılan konu bu, diye yazmıştı. Lenin'in yanıtı 4 Kasım-11 Aralık arasında yazılmış *Özgürlük Üstüne Yanlış Söylem* yazısıyla geldi:

> "Serrati ayrılığın partiyi özellikle sendikalarda, kooperatiflerde ve yerel yönetimde zayıflatacağından korkuyor. Komünistler, öte yandan, devrimin reformistlerin sabotajına uğramasından korkuyorlar. Eğer saflar arasında reformistler varsa, proletarya devrimini kazanmak olanaksızdır, kazanıldığında savunmak *olanaksızdır*. Yani Serrati, Milano şehir meclisini riske atmaktansa devrimi tehlikeye atmayı istiyor."

Gramsci o zamana kadar Lenin'in tezleriyle açık yüreklilikle uyum içindeydi. Fakat Lenin şöyle devam ediyordu:

> "İtalya'da devlet iktidarının ele geçirilmesi için kati savaş proletarya ile burjuvazi arasındadır. Şu anda yalnız Turati'nin reformistlerinin partiden atılması değil, mükemmel komünistle-

---

4 *L'Ordine Nuovo*, 17 Ekim 1920. (İtalikler G.F.'nin)

rin bile sorumluluk gerektiren yerlerden uzaklaştırılması düşünülebilir, bunlar reformistlerle 'birlik' sorununda kararsızlık ve yumuşaklık gösterenlerdir. Size çarpıcı bir örnek vereyim... Ekim Devrimi'nin arifesinde tanınmış Bolşeviklerden Zinoviev, Kamenev, Rikov, Noguin ve Miliutin gibileri, Bolşeviklerin yalnızlaşmasından, ayaklanmanın başlatılmasındaki riskin çok büyük oluşundan çekindiler, Menşeviklerin ve sosyal devrimcilerin belirli bölümlerine karşı çok uzlaşmaz davranmak istemediler. Belirli konularda çelişkiler o noktaya geldi ki, bu yoldaşlar gösteriş için partideki görevlerinden ayrıldılar ve sovyetlerdeki görevlerinden istifa ettiler. Ama birkaç hafta sonra veya en fazla birkaç ay sonra, bu yoldaşlar hatalarını anladılar, partideki ve sovyetlerdeki önemli görevlerine döndüler... Şimdi *İtalya kendisini tam da benzer durumda buluyor*... Bu koşullarda parti zayıflamayacak, *güçlenecektir*; önderlik reformistler gibi kuşkusuz *mükemmel komünistler olan Baratono, Zannerini, Bacci, Giacomini ve Serrati gibileri görevlerinden uzaklaştırdığında* partinin gücü yüz kez artacaktır." (G.F.'nin italikleri)

Elbette bu Bordiga'nın sol kanadının ayrılığı için kesin yetkiydi. Gramsci'nin teslim olup Bordiga'ya bağlanmasına neden olan şeyin Lenin'in cesaretlendirmesi olduğu söylenir. Gramsci'nin, *Özgürlük Üstüne Yanlış Söylem* çıktıktan sonra ayrılığı kaçınılmaz gördüğü doğrudur. 18 Aralık'ta Livorno Kongresi'ne bir aydan az zaman kala ilk kez soldan ayrılığın lehinde bir yazı yazdı:

"Olmuş olanlar ve artık düzelmeyecek işler üstünde aptalca kişnemek yararsız. Komünistler her zamanki gibi serinkanlılıklarını, mantıklılıklarını sürdürecekler, her şey parçalansada PSI'da her şeyi kurmak, partiyi yeniden inşa etmek zorundudur. Şimdiden sonra komünist fraksiyonu kendi başına parti olarak değerlendirmeli, sevmeli ve İtalya'nın gelecekteki Komünist Partisi olarak görmeliyiz."

Devrimci dalganın geri çekilmesiyle karşı-devrim güçleri de toparlandılar. 31 Ekim-7 Kasım 1920 yerel seçimlerinde

PSI geçen yılki başarısını yineledi ve 8.000 yerleşim yerinden 2.162'sini (Milano ve Bologna dahil) kazandı. 69 eyalet seçiminin de 26'sını aldı. 21 Kasım'da Bologna'nın yeni sosyalist belediye başkanı, Palazzo d'Accursio'daki balkona çıktığında halkı selamlarken aniden bir grup faşist ortaya çıktı ve meydanda halka ateş etmeye başladı. Palazzo'nun alt kattaki pencerelerinden de el bombaları atıldı. Katliamın altmış sekiz kurbanı vardı; on ölü, elli sekiz yaralı. Bir ay sonra, benzer koşullarda, faşistler Palazzo Estense'ye saldırdılar, Ferrara şehir meydanına. Bu kez üçü "kızıl muhafız"lar tarafından öldürüldü. Faşistlerin cezalandırma eylemleri sayı ve şiddet olarak aniden arttı.

Serrati artık saldırıdan çok savunma konumundaydı ve İtalyan sosyalistlerinin birliğinin güçlendirilmesi görüşü bu olaylarla kuvvetleniyordu. 16 Aralık'ta Lenin'e şöyle yazdı:

> "Reformistleri savunmak istemiyoruz. Partiyi, işçi sınıfını ve devrimi yıkım ve saldırı çılgınlığından korumak istiyoruz. İtalyan sosyalist hareketinin birliğini önümüzdeki yeniden inşa günlerindeki zorluklar ve fedakârlıklara göğüs gerebilmek için savunuyoruz. İtalyan burjuvazisi eylem kampanyasını başlattı bile... Bugün silah bırakışmasından şimdiye kadar sürekli saldırı durumunda bulunan işçi sınıfına karşı yönelmiş karşı saldırının yükselişini karşılamak durumundayız. İtalyan kapitalizminin arkasında devlet gücü, polis ve yargı, ordu var, savaşı bırakmaya niyetli değil; dikkatle güçlerini örgütlüyor ve saflarını sıklaştırıyor. Son yerel seçimler ve bazı İtalyan şehirlerindeki bir dizi olay yönetici sınıfın işçi sınıfının ilerleyişine karşı her türlü engeli çıkarmak için hiçbir şeyden kaçınmayacağını göstermektedir."

İtalya'daki yeni durum böyle olunca, değişik partilere bölünmek yerine burjuvazinin saldırısına karşı birleşmek, konusunda Serrati, Zinoviev'in bir mektubundan alıntı yapmayı da uygun bulmuştu:

> "Biz merkezci değiliz, yalnız Üçüncü Enternasyonal'in başkalarına yaptığı gibi bizlere de kendi standartlarını uygulamasını

istiyoruz; İtalyan sosyalist hareketinin kendisini savunabilmesi için gelişmeleri kendimiz değerlendirmeli ve gerekli önlemlere kendimiz karar vermeliyiz."[5]

Bir ay sonra, 16 Ocak 1921'de İtalyan Sosyalist Partisi'nin 17 Ulusal Kongresi Livorno'da toplandı. Sonuç Lenin'in beklediği gibi değildi: İtalyan işçi sınıfının çoğunluğu "saf" komünistler haline gelmeyi becerememişti.

Gramsci 1924'te şöyle yazıyordu:

> "Yenildik, çünkü örgütlenmiş proletaryanın çoğunluğu bizim yanıldığımızı düşünüyordu, bizi izlemeyi reddetti. Komintern'in yetke ve prestiji bizim yanımızdaydı, bize güveniyordu; sistematik bir kampanya yürütemedik, Sosyalist Parti'nin militan çekirdeğine ulaşamadık, sağ çizgide bir tartışma yürüttük, 1919-1920 olaylarını bütün köylü ve işçilerin anlayabileceği bir dile nasıl çevirebileceğimizi bilemedik."

Komünist fraksiyonun savaşı yitirmesi Bordiga'nın yönetiminin damgasını taşır. Gramsci kongrede konuşmadı bile. Serrati 58.000 "saf" komünist ve 14.000 reformiste karşı 98.000 oyla önderliğini korudu. Oylamayı izleyen gün, 21 Ocak 1921'de, –Gramsci'nin doğum gününden de bir gün önceydi– komünist azınlık Livorno'da San Marco Tiyatrosunda toplandı ve yeni "İtalyan Komünist Partisi" kuruldu.*

Yeni parti bütünüyle Amadeo Bordiga'nın yönetimindeydi. Böylelikle sonunda (Enternasyonal'in de desteğiyle) "lüzumsuz hayal"ine ulaşmıştı; Gramsci'nin geçen Temmuz'da dediği gibi. Gramsci'nin yeni gerçeklere ulaşması biraz gecikmişti, başlangıçta ikinci derece bir rol üstlendi. Gerçekten yeni partinin ilk merkez komitesinde yoktu. Onun katılımına karşı acı bir itiraz vardı. Yeni parti yoldaşlarının bazıları onun PSI tara-

---

5 Zinoviev'den alıntı şöyle devam ediyor: "Komünist Enternasyonal'in bütün partilere aynı biçimi dayatmak hakkı yok... Komünist Enternasyonal değişik partilerin kendileri tarafından ele alınması gereken yerel koşulların varlığını kabul eder."

(*) Partinin adı Partito Comunista d'Italia'ydı (PCdI), günümüzdeki Partito Comunista Italiano'dur (PCI) (İtalyan Komünist Partisi) – İng. ç.n

fından kullanılan bayağı polemiklerini unutmuyorlardı. Togliatti bazı delegelerin Gramsci'ye nasıl karşı çıktıklarını, reformist ve maksimalistlerin zamanında yaptıkları gibi savaşa girme yanlısı olduğu, hatta cephede dövüştüğü hikâyesini de yaydıklarını anlatır.

Merkez Komite sonuçta *Il Soviet* grubundan sekiz kişi (Bordiga, Grieco, Fortichari, Repossi, Parodi, Polano, Sessa ve Tarsina), sol kanat maksimalistlerinden beş kişi (Belloni, Bombacci, Gennari, Marabini ve Misiano) ile *Ordine Nuovo* grubundan iki kişi (Terracini ve Gramsci)'den oluşmuştu. Gramsci, Bordiga, üç arkadaşı (Fortichiari, Grieco, Repossi) ve Terracini'nin seçildiği yürütme komitesine alınmamıştı.

Komünist Parti mezhep gibi doğmuştu ve uzun zaman bu doğumun izlerini taşıyacaktı. Gramsci yıllar sonra olayları şöyle anlatıyor:

> "Geçici güçler, işçileri, sınıf birliğinden haberdar olmadıkları, iktidar hayallerinin bulunmadığı, yalıtılmış, bilinçsiz eski kapitalizm günlerine döndürmüştü. Livorno ayrılığı (İtalyan proletaryasının Komünist Enternasyonal'den kopmasını getirmişti) bu gerici güçlerin kazandığı kuşkusuz en büyük zaferdi."

15

Livorno Kongresi'nden sonra Gramsci görece durgunluk dönemine girdi. Veya bazı araştırmacılar (Piero Gobetti gibi) böyle değerlendiriyorlar. Gerçekten öyle miydi?

10 Ocak 1921'den sonra *L'Ordine Nuovo* günlük gazete oldu, Gramsci yine yöneticisiydi. Ayda 1.100 liret kazanıyordu, o günler için iyi paraydı, fakat Piazza Carlina'daki Berra ailesine ait mütevazı öğrenci odasından çıkmamıştı. Her gün öğleden sonra 2 veya 3'te kalkar ve işe koyulurdu, yanında dev koruması eski topçu çavuşu Giacomo Bernolfo bulunurdu; onu olası bir faşist saldırısına karşı koruyacaktı. (Bazen Bernolfo'nun yerini işsiz kalmış bir Ghilarzalı Titino Sanna alırdı.) Via Po'ya veya Via Santa Teresa'da süt içilen bir yere giderlerdi, Piazza Solferino köşesine, Gramsci burada kahvaltı ederdi. Veya (sık sık) Pia Caréna'nın evine giderler, Gramsci Via dell'Arcivescovado'daki işyerine gidene kadar burada biraz zaman geçirirdi. Gramsci burada akşam yemeği için kısa bir ara vererek çalışır, Via Roma ve Via Po'daki kahveler açılırken, gün doğumunda eve dönerdi.

Günler çetindi. Sindirme ve şiddete karşı sürekli bir çaba gerekiyordu, kuşatılmış bir kaledeki hava gibiydi; Gramsci de her zaman en öndeydi, yoldaşlarına cesaret ve yüreklilik örneği

oluyordu. Onu yükselen barbarlığa karşı inatçı direnciyle, güvenilir kılavuzluğu ve yardımseverliğiyle başkalarına güç veren bir kimse olarak anımsıyorlar.

İtalya'da savaş sonrası koşulları değiştiği için Gramsci'nin çalışma koşulları da haftalık yayımdan günlük yayıma dönmenin dışında da değişmişti. Şimdi başka iki komünist gazetesi daha vardı: Trieste'de *Il Lavarotore* (Emekçi) Ottavio Pastore tarafından ve Roma'da *Il Comunista* Togliatti tarafından yayımlanıyordu. Eski Torino yayın kurulunun dağılmasıyla yeni bir sonuç doğmuştu: Gobetti'nin deyişiyle "üç güvenilmez gazete" Gerçekten (özellikle *L'Ordine Nuovo* düşünüldüğünde) acımasız bir yargı fakat hepten temelsiz de değil. Parti yayın organlarından ayrılan nitelikleriyle *L'Ordine Nuovo* belirli bir canlılığı koruyordu, fakat haftalıkkenki biçiminin canlılığı yoktu. Şimdi resmî parti gazetesiydi, Bordiga'nın çizgisini izlemesi gerekiyordu ve bağımsızlığın olmayışı zedeleyiciydi. Kuramsal cesaretinden, yaratıcı ve tasarımcı *coşku*sundan artık pek eser kalmamıştı. Gramsci yeni kurulan partide pek de kolay açıklanamayacak bir biçimde Bordiga'yı izlemeyi kabul etmişti.

Aralarındaki tartışmanın tekrar açığa çıkması için biraz zaman geçmesi gerekiyordu. 1924 Şubatı'nda Gramsci'ye yazan Togliatti, "Şimdi söylemiş olduğun birçok şeyin zamanında açık olarak halka, partiye söylenmesi gerektiği düşüncemi saklamayacağım, ancak ikinci üçüncü elden duyulan özel konuşmalara bırakılmayacaktı. Livorno'da seçilen merkez komitede sen Bordiga'dan farklı düşünceleri olan grubu temsil ediyordun," diyordu.

Fakat 1921'de Gramsci sessiz kalması ve Bordiga'nın sekter görüşlerine açıkça karşı çıkmaması için iyi nedenleri olduğunu düşünüyordu. Bu nedenlerin yeni Komünist Parti başkanının militanlar ve Komintern'de sahip olduğu büyük prestijle ilgili olduğunu sanmıyoruz. Enternasyonal, Bordiga'nın aşırı sol tutumu açığa çıkınca ondan yüz çevirmişti. Üçüncü Komintern Kongresi'nde Lenin, PSI delegesi Lazzari'ye Livorno ayrılığı üstüne şöyle dedi:

"98.000 oyunuz vardı ve 58.000 komünisti seçmektense 14.000 reformisti yeğlediniz. Bunlar gerçek komünistler olmasa da, yalnızca Bordiga'nın izleyicileri de olsa *–böyle olmadığını da biliyoruz, Enternasyonal'in İkinci Kongresi'nden sonra Bordiga anarşizm ve anti-parlamentarizmden vazgeçtiğini açıklamıştı–* onlarla olmalıydınız." (G.F.'nin italikleri)

Yani Bordiga, Lenin tarafından suçsuz ilan edilmişti ve İtalya'da onunla uyuşmamak devrimci cephenin birliğine karşı çıkmak demekti. Dahası faşist eylemlerin yarattığı yeni hava içtenlikli iç tartışmaları istenmez kılmıştı. Birlik, şimdi canlı kalıp kavgayı sürdürmek olarak görünüyordu. 1924'te Gramsci'nin yazdığı gibi:

"Livorno ayrılığından sonra acil durum doğmuştu. Livorno'dan sonraki tutumumuzun tek haklı çıkarılabilecek açıklaması bu... İç savaş ıstırapları arasında parti olarak örgütlenmemiz gerekiyordu... Yeni grupları kurar kurmaz onları gerilla birlikleri haline getirmemiz, hiçbir işçi sınıfının karşılaşmadığı zorlukta ve zalim gerilla savaşına uygun birlikler olarak hazırlamamız gerekiyordu."

Gramsci bu atmosferde Bordiga'nın sekterliğine karşı muhalefetini yürütmeli miydi? Ve bunu istese bile gerçekte arkasındaki kuvvet ne olacaktı? Yeni bir sınav bunu çok kuşkulu gösteriyordu. PCdI'nın kuruluşundan sonraki ilk siyasal seçimlerde (15 Mayıs 1921) Gramsci kaybetmişti. Torino komünistleri Misiano ve Rabezzana'ya oy vermeyi yeğlemişlerdi. Ayrıca onun parti önderliği için uygun görülmediği Komintern çevrelerinde de sızıyordu. Degott'un yargıları (daha önce gördüğümüz gibi Gramsci'ye çok değer veriyordu) bunun için belirleyicidir:

"Gramsci öteki yoldaşlardan çok daha görgülü ve durumları çözümlemede yetenekli. Rus Devrimi'ni tam olarak anlamış. Fakat kitleler üstünde doğrudan etkisi yok. Öncelikle hatip değil, ikincisi gençliği, yapı olarak küçüklüğü, kamburu dinleyicileri kötü etkileyen şeyler."

Bu dönemde Gramsci bir kez daha aşırı fiziksel ve sinirsel zayıflığa düştü. Aile sorunları bunu coşturdu. Sorun Gennaro'ydu, kız çocuğunun annesiyle evlenmek istemiyordu. Daha ciddisi küçük kardeşi Mario gericilere katılmıştı, Varesa Faşist Federasyonu'nun birinci sekreteri olmuştu.

Gramsci onunla görüşmeye gitti. Anna Maffei Parravicini'yle evlendikten sonra Mario ordudan ayrılmış, iş hayatına atılmıştı. Antonio onunla faşist olma nedenleri üzerine uzun uzun konuştu, sonunda, sakince: "Gerçekten sana doğru görünüyor mu? Düşün. İyi çocuksun ve zekisin. İki defa düşüneceğini biliyorum," dedi. Bu ziyaretinden altı yıl sonra annesine şöyle yazmıştı:

> "Birkaç yıl önce Mario'yu görmeye evine gittiğimde sanırım Mario'nun bir tür kahraman gibi görünmesi için gerekli ortamı oluşturdum. Ama bu konuda konuşmamak daha iyi. Ne olursa olsun, Mario kardeşimdir, onu her şeye karşın severim. Umarım şimdi durulmuştur, kendi işleriyle eskisinden çok ilgileniyordur."

Yani Gramsci'nin değişik derece ve ciddilikte sorunları vardı, yine de Gobetti'nin o zaman "düşünce ve eylem olarak durgun" tanımı oldukça tepeden inme görünüyor.

Düşünce düzeyinde, İtalyan toplumunda güçlerin rolü çözümlemelerine aynı özgünlük ve somutlukla devam ediyordu. Faşizmin gerçek niteliği, önderlerinin gerici söylemi ve onu izleyen küçük burjuvazinin koyun sürüsü gibi aptallığı konusunda daha iyi anlayış sahibi olmuştu; hepsinin üstünde içerdiği tehlikeyi tam anlamıştı. Bu tehlike hâlâ komünistlerin çoğunluğu tarafından küçümseniyordu. 1921-1922'de hâlâ inatla vebanın varlığını ve yayılışını reddeden, sonunda onun içinde boğulan "Don Ferrante"ler vardı.* Partinin resmî çizgisi basitti: İtalya'da faşist veya askerî diktatörlüğün kurulması olanaksızdı. Gramsci bu görüşe katılmıyordu, fakat uyuşmazlığı-

---

(*) Don Ferrante: Manzoni'nin *Nişanlı* romanındaki kahraman. Kütüphanede yaşayıp, gerçekte olan şeylerin olanaksızlığını kanıtlamaya çalışan (romanda veba) bilimadamı tipi – İng. ç.n.

nı özel konuşmalar dışında göstermemek kararındaydı. Paylaşmadığı düşüncelerle resmî bağlantısı vardı ve Bordiga çizgisi ile "uyduruk, soytarı tutumları" kendisini açıkça eleştirmeyi reddettikleri sürece sınırlaması içindeydi.

Eylem düzeyinde kendisini gazeteye adamıştı. Yazarlarla, konularda çok dikkatliydi; dikkatsizliği, yüzeyselliği veya üstünkörü yazıları hoşgörmez, sık sık kendinden geçerek sinirlenir, işlerin baştan yapılmasını isterdi. Çalışma arkadşlarından biri Alfonso Leonetti provalar geldiği akşamlardaki patlamalarını anımsıyor:

> "'Bu gazete değil' diye bağırırdı, 'patates çuvalı! Angelli yarın işçilerini çağıracak ve 'bakın, görüyor musunuz, bunlar daha bir gazeteyi doğrultamıyorlar, bir de devleti yönetmek istiyorlar' diyecek. Böyle demesini istemezdik ama, gazeteyi patates çuvalına çevirmişsek, bunu *nasıl* söyleyebilirdik ki."

Gramsci'nin Bordiga'nın tutumunu kabul etmesi (bu da yalnızca resmî ve olumsuz anlamdaydı, çünkü yanızca halka açık eleştiriden çekinmesi anlamına geliyordu) kendi düşüncelerini açıklamasına engel değildi. Bunlar arasında komünist olmayanlara ve Katolik işçilerle aydınlara karşı "açıklık" kavramı vardı. *L'Ordine Nuovo*'da tiyatro eleştirilerini bir liberale, Piero Gobetti'ye bırakmıştı. Baharda D'Annunzio'yu Gardano'da ziyaret etmek için yola çıkan Fiume lejyonerlerine eşlik etti, gerçi bu gerçekleşmedi.* Partito Popolare'de gelişen Miglioli sol kanat Katolik örgütlenmelerine her zaman dikkat etti.** Piyomente işçi sınıfında kökleşmiş kilise düşmanlığıyla savaşmaya da devam etti. Andrea Viglongo şöyle anlatmıştır:

(*) D'Annunzio 1919 Eylülü'nde Fiume Limanı'nı almak (şimdi Hırvatistan'da Rijeka), şehrin barış anlaşmasıyla İtalya'dan ayrılmasına engel olmak için yürüyüş düzenlemişti. Ocak 1921'e kadar sekiz bin "lejyoner"iyle (çoğu ordudan ayrılma) orada kaldı ve Giolitti hükümetinin emirleri ve İtalyan ordusunun gücüyle oradan çıkarıldı – İng. ç.n.

(**) Partito Popolare: İtalya'da ilk Katolik kitle partisi. 1919 Ocak ayında Don Luigi Sturzo ve Alcide de Gasperi önderliğinde kuruldu, bugünkü Hıristiyan Demokrat Parti'nin atasıdır. Partide kırsal kesimlerde söz sahibi olan Miglioli önderliğinde sol kanat da vardı – İng. ç.n.

"İki yüz bin kişinin katıldığı bir diyakoz toplantısı anımsıyorum. Gramsci bizden bir şeyler yapmamızı istemişti, 'Bu da haberdir, halk buna katılmıştır, görmezlikten gelemeyiz,' diyordu. Ben de kısa bir yazı yazdım ve *L'Ordine Nuovo* bunu iki sütuna başlıkla bastı. Bir başka zaman kilise düşmanlığına saldıran bir yazı yazdım, içinde 'Garip biçimde Prampolini'nin* İncil kampanyasıyla aynı zamana rastlayan kilise düşmanı pornografi yirmi yıl önceki rasyonalist sosyalizmin ahlâki duyarlıktan yoksun oluşuyla ortaya konmuştu' gibi cümleler vardı. 'Bizim gibi gençler için *L'Asino* mason, parlamentarist ve küçük burjuva sosyalizminin simgesidir' diye sürüyordu. Gramsci yazıyı okudu ve beğendi, 27 Ağustos 1921 sayısının ön sayfasına koydu. Bazı işçi gruplarından, örneğin Borgo San Paolo'dan itirazlar yükseldi. Ama Gramsci onları sakinlikle karşıladı, bana: 'Bu, çok iyi oldu,' dedi."

Bu arada Enternasyonal'le Bordiga önderliğindeki PCdI arasında görüş ayrılıkları ortaya çıkmaya başlıyordu. Livorno ayrılığından önce Lenin, "Devrimi zafere götürmek, bu zaferi korumak için İtalyan Partisi *sola doğru bir adım* atmalıdır (ama kollarını bağlamamalı, *koşulların gelecekte sağa adım atılmasını gerektirebileceğini unutmamalıdır),"* demişti. (G.F.'nin italikleri) Sola adım gerçekleşmişti: Livorno ayrılığı. Fakat şimdi koşullar sağa adım gerektiriyordu, devrimcilerin kıyımına karşı bir tür cephe anlayışıyla sosyalistlerle birlik gerekiyordu. 1921 Haziran-Temmuzu'nda Moskova'da toplanan Enternasyonal III. Kongresi'nden gelen haberler böyleydi. Moskova'da işçi hareketinin karşı saldırıyla gerilediği, bu koşullarda işçi sınıfının önde gelen görevinin artık iktidarı ele geçirip proletarya diktatörlüğü kurmak değil, sosyalistlerle birlikte demokratik özgürlükleri savunmak olduğu belirlenmişti.

Ama İtalya'da ayrılıktan sonra çok keskinleşen çekişmelerle Bordigistler yeni tutuma inatla itiraz ediyorlardı. Lenin bunu fark etti ve sitem gönderdi. 14 Ağustos 1921'de İtalyanla-

---

(*) Camillo Prampolini (1859-1930): Emilia'da tarım işçilerini örgütleyen sosyalist reformist lider – İng. ç.n.

rı da içererek bazı komünist partilerin "Merkeze karşı *savaşımı abarttıklarını,* bu savaş sanki spormuş gibi *gerekli sınırları aştıklarını*" yazdı. Gerçekten Bordiga ve grubu abartı içindeydiler. Ve şimdi Enternasyonal çizgisini değiştirmişti, Livorno'dan birkaç ay sonra, sosyalistlerle ayrılmak hataydı diyecek kadar onlarla birlik olmak, iyi bir şey olarak görünmeye başlamıştı. Gramsci daha sonra şunları söylemişti:

> "Lenin yoldaş Serrati'ye 'Turati'den ayrılın ve sonra onunla ittifak yapın' derken, ayrılığın anlamını özetlemişti. Biz de Lenin'in öngördüğünden değişik bir biçimde bu formülü ayrılığımızda uygulamalıydık. Yani reformistlerden ve maksimalistlerden gerçekten ayrılmamız gerekiyordu (işçi sınıfı hareketinde tipik İtalyan oportünizmini temsil ederlerdi ve hâlâ ederler). Bu kaçınılmazdı ve tarihsel olarak zorunluydu. ancak sonradan, onlarla ideolojik ve örgütsel mücadelemizden vazgeçmeden geriliğe karşı onlarla ittifak kurmalıydık. Fakat Enternasyonal'in bu yolda bulunduğu bütün girişimler partimizin önderliğine Livorno ayrılığının zımni inkârı gibi göründü."

1926'da böyle yazıyordu. Fakat bu konuda Bordiga'yla ayrılığı İtalyan Komünist Partisi'nin Roma'da 1922 Martı'ndaki ikinci kongresinde bu kadar açıklıkla dile getirilmemişti.

Bordiga'nın kitle partisi yerine kapalı örgüt anlayışıyla faşizmin yenilebileceği görüşü Togliatti ve Terracini dahil, öteki önderler tarafından da benimseniyordu. Togliatti bunu itiraf etmiştir:

> "En şaşırtıcı ve düşünceleri uyandırıcı şeylerden biri Terracini ve benim gibi bir zamanlar Gramsci'nin önderliğini izlemiş ve tamamıyla zıt bir yolda çok değişik fikirlerin üretimine katkıda bulunmuş, onların büyük eylemlerle gerçekleştirilmesine katılmış bizlerin bile partinin kapalılığı kavramına kapılmamızdı."

Tasca ve öteki sağ kanat azınlık Bordiga'ya muhalefet etti. Çoğunlukla birlikte Gramsci "eleştirilerini yükseltmedi", Togliatti devam ediyor: "Uzun zamandan beri özel konuşmalar-

da bunlar duyuluyordu, fakat merkez komitede tartışılmıyordu, kongrenin başlangıcına kadar Torino örgütünde de hiç duyulmamışlardı." Bu kongrede Bordiga'nın çizgisi "ortak cephe" stratejisini ve Enternasyonal'in önerdiği tutumu reddetti. Sağ kanat azınlıktan başka kimse itiraz etmedi. Gramsci anlatıyor:

> "Roma'da Amadeo'nun tezlerini kabul ettik, çünkü Komintern kongresinden gelen görüşler olarak bizlere sunulmuştu, eylem temeli olarak değil. Bu yolla partiyi temel çekirdek çevresinde birleştireceğimize inanıyorduk ve bunun Amadeo'nun partinin örgütlenmesinde oynadığı önemli rol için gerekli olduğuna da inanıyorduk. Şunu inkâr etmiyoruz: Siyasal olarak Amadeo ve grubu olmadan partiyi götürmek olanaksızdı... Sonra bu noktadan geri çekildik ve çekilişi mümkün olduğu kadar düzenli yapmaya çalıştık, harekette yeni bunalımlar ve ayrılık tehlikeleri yaratmadan, devrimci hareketin yenilgisinden sonra yeni baskılar yaratmadan bunu gerçekleştirmeye çalıştık."

Bordiga çizgisinin Enteranasyonal adına Gramsci'yi kazanması ve Bordiga'yı düşman yapmamak için gerekli çizgiyi izlemesi için yeterli nedenler vardı. Böylece Gramsci, İtalyan Partisi'nin Komintern yürütücü komitesi için yeni aday olarak gösterildi, bu da doğaldı. (Ocak-Şubat 1922'de Lugano ve Berlin'e Enternasyonal adına zaten gitmişti.)

1922 Mayısı'nın sonuna doğru yola çıktı. On bir yıl sonra Torino'dan ayrılıyordu ve *L'Ordine Nuovo*'nun yayınına son veriyordu. Via dell'Arcivescovado'da teslim töreninde yoğun duygusallık vardı. Fakat siyasal yaşamı için daha büyük olaylara doğru gidiyordu. Rus Devrimi ve muhaliflerinden çok şey öğrenecek, kişisel yaşamında da Julia Schucht'la tanışması ve bunun kendisine getirdiği tatminle yeni bir döneme girecekti.

16

Gramsci Moskova'ya depresyon halinde vardı. Hastaydı. Şimdi yaşadığı büyük siyasal ve kişisel gerilimlerin bedelini ödüyordu; böyle sağlıksız, beslenme zorluğu yaşayan ve psikolojik travma geçirmiş bir insanın normal insanların bile dayanamayacağı çalışma temposunu sürdürmesinin sonucuydu bu. Yeni çalışma arkadaşları ayakta duracak durumda olmadığını hemen anladılar ve Zinoviev, Enternasyonal'in başkanı, ona bir süre Moskova dışındaki Serebranyi Bor (Gümüş Orman) Sanatoryumu'nda kalmasını önerdi. Gramsci sinirli tikler, şiddetli titreme ve korkutucu krizler içindeydi. Daha sonra, "Gelip beni gören birçok nazik insan, sonradan bana korktuklarını söylediler. Sardunyalı olduğumu biliyorlardı ve birini bıçaklama noktasına gelmemden korkuyorlardı, diyor.

Bu "nazik insan"lardan biri kendisinden birkaç yaş büyük, mükemmel İtalyanca bilen bir kadın, Eugenie Schucht'tu. Kendisi de yürümesine engel olan bir sinir hastalığından şikâyetçiydi. Neyse ki İtalyanca'yı ve İtalya'yı iyi biliyordu; kolayca anlaştılar ve kısa zamanda arkadaş oldular. Antonio onun ve ailesiyle Roma'da uzun süre kalışları hakkındaki her şeyi öğrendi. Babası Apollo Schucht, Çar aleyhtarı bir eylem yüzünden sürgünken Sibirya'da doğmuştu. Kendisinden sonra iki kız

kardeşi Nadina ve Tatiana da orada doğmuştu. 1890'larda aile Fransa'da Montpellier'e, sonra Cenova'ya göçtü. Göç sırasında Anna, sonra 1896'da Julia ve sonunda tek erkek Victor doğmuştu. Yüzyılın başında aile Roma'ya gitti. Apollo Schucht, İskandinav kökenli eğitim görmüş biriydi; Fransız edebiyatını ve müziğini bilirdi, yüksek görevler almış ailesinden rahat yaşayacak kadar mirası vardı. Kızların hepsi okudular. Nadina iki diploma aldıktan sonra Rusya'ya döndü, Tiflis'te evlendi. Eugenie, Via Ripetta'da Güzel Sanatlar Enstitüsü'nde okudu. Anna ve Julia müziğe eğilimliydiler, Santa Cecilia Akademisi'nde müzik okulunda keman eğitimi aldılar. Hepsi çocukluk ve ilk gençliklerini Roma'da geçirdi. Önce Via Monserrato'da, sonra Colosseum yakınında Via Buonconsiglio'da oturdular, sonra da Via Adda'ya taşındılar. Apollo'nun bu zaman boyunca düzenli bir işi yoktu, Savaş Bakanlığı'nda subaylara Rusça öğretiyordu.

1913 sonbaharında aile bölünmeye başladı. İtalya'yı ilk terk edenler Eugenie ve Anna oldu, Varşova'ya gittiler. Eugenie bir Yahudi okulunda öğretmenlik yaptı. İki yıl sonra Anna, Theodor Zabel'le evlendi. Onlardan birkaç ay sonra Julia ayrıldı, müzik diplomasını almıştı. Onu annesi izledi. Apollo, ve Victor İsviçre'ye gittiler. 29 Eylül 1915'te Apollo, Leonilde Perilli'ye kızlarının Romalı arkadaşına bir mektup yazdı: "Bugün Moskova'dan mektup aldım, Eugenie iş bulmuş. Julia henüz bulamamış. Anna kayınvalidesiyle oturacak, kocası Moskova yakınında bir kampta." 1916 başlarında Eugenie, Anna, Julia ve anneleri Ivanovo Voznesensk'te, Moskova'dan yüz mil uzaklıkta bir tekstil kasabasında yaşıyorlardı. Aralık'ta aile tekrar Moskova'da buluşmuştu, yalnız Nadina (kendisinden hâlâ haber yoktu) ve Tatiana hâlâ İtalya'daydılar, Ekim Devrimi zamanında da oradaydılar. Sonra Julia, annesi ve babası, Anna ve Theodor Zabel Ivanovo'ya döndüler.

Eugenie, Gramsci'ye rastladığında ailesi hâlâ Ivanovo'daydı. Düzenli gelip onu Serebranyi Bor'da ziyaret ediyorlardı. Gramsci, Julia'yı ilk kez 1922 Temmuzu'nda gördü. Eugenie bir zamandır ona sevgi gösteriyordu, fakat o küçük kız kardeşine, Julia'ya vurulmuştu. Uzun ve sarşındı, büyük, hüzünlü gözle-

ri, yuvarlak bir yüzü vardı, saçları omuzlarından dökülüyordu. Yirmi altı yaşındaydı, kendisinden beş yaş küçüktü. Rusya'dan ayrıldığına hep pişman olmuştu. On dokuz yaşındayken, Rusya yolunda, Tsarikov'dan arkadaşı Leonilde Perilli'ye şöyle yazmıştı: "Bulgaristan'dayım. Rusya'ya yaklaştım fakat İtalya'dan da uzaklaştım..." Aynı yılın Eylül ayında Moskova'dan yazmıştı: "Buralar çok soğudu. Roma'yı düşününce beni hüzün kaplıyor... Bugün Roma'da Eylül'ün on beşi olduğunu düşünmek...." Şimdi Ivanovo Lisesi'nde müzik öğretmenliği yapıyordu.

Gramsci başlangıçta çok çekingendi. Otuz yaşındaydı, kalbini hiçbir kadına açmamıştı ve hayal kırıklığı korkusuyla duygularına gem vurmaya alışmıştı. Dahası, fiziksel durumundan dolayı hâlâ rahatsızlık duyuyordu. "Uzun zaman, çok uzun zaman, sevilmemin kesinlikle olanaksız olduğuna inanmıştım." Ama şimdi, Julia'nın görünüşü onu çok etkiliyordu. İlk buluşmalarından biraz sonra ona yazdı:

> "Bana söylediğin gibi 5 Ağustos'ta Moskova'ya geldin mi? Üç gün seni bekledim. Seninle buluşamam korkusuyla, geçen seferki gibi olmasın diye, odamdan ayrılmaya korktum... Moskova'ya gelmedin değil mi? Muhakkak beni görmeye gelirdin, en azından birkaç dakikalığına... Yakında gelecek misin? Seni bir daha görebilir miyim? Bana yaz. Bana söylediğin her şey beni iyileştiriyor ve daha güçlü yapıyor."

Julia'nın kardeşini ziyaretlerinde birlikte epey zaman geçirdiler. Genç İtalyan, kızı etkilemişti; gövdesi zayıftı fakat mavi gözleri sevgiyle doluydu, iç yaşamı olağanüstü güçlülük ve canlılık gösteriyordu. Sanatoryumdaki bu ilk buluşmalar ve aralarında doğan idil Gramsci'yi yaşamı boyunca izleyecekti:

> "Hepsini baştan alıp düşünüyorum, birlikte yaşamımızın bütün anlarını, Serebranyi Bor'da seni ilk gördüğüm günden başlayarak. Odaya girememiştim, çünkü beni çekingenleştirmiştin (evet, beni çekingen yapmıştın, bugün anımsayınca gülüyorum). Sen uzaklaşırken ben de ormandaki yoldan seni takip etmiştim, sen yolun sonunda küçülürken orada hareketsiz

kalıp seni izlemiştim, dışardaki kocaman ve korkunç dünyaya omuzlarında yükle gidiyordun."

Bu deneyimle, bir zamanlar beyniyle çok fazla yaşayıp yüreğiyle az yaşayan genç adam yeni bir iç yaşama ulaşmıştı. O zamana kadar Gramsci'nin yaşamı sürekli kendisinden kaçmak olmuştu, toplumdan bağımsız olarak kendi başına güçlü olmak ve başkalarının duygularına dayanmamakla toplumsal bir insan olmak arasında hep kendisiyle mücadele etmişti.

Julia'ya şöyle yazmıştı:

> "Kaç defa bir kimse için güçlü duygular beslemeyen, kendi büyüklerine karşı bile duygusal olmayan birinin geniş yığınlarla bağ kurmasının olanaklı olup olmadığını kendi kendime sormuştum; eğer insan kendisini sevmiyorsa, teker teker insanları sevemiyorsa, toplumsal bir sevgi olabilir miydi? Bu, benim yaşamımı yalnız militan olma yolunda etkilememiş midir; beni yalıtıp sadece devrimci nitelikle, saf entelektüel ve matematik hesaplamayla yaşamamda etkili olmamış mıdır? Bunları çok düşündüm ve birkaç gündür yine düşünüyorum, çünkü seni düşünüyordum; yaşamıma nasıl girdiğini, bana nasıl sevgi verdiğini, her zaman yoksun olduğum şeyi bana verişini. Bu yoksunluk beni huysuz ve inatçı yapıyordu."

Sonunda, "İnsan kendisini parçalara bölüp yalnız bir bölümünü işletemez, yaşam bütündür, her işlev ötekilerle güçlenir, sevgi kişinin tüm varlığını güçlendirir... Yeni bir denge yaratır, bütün duygu ve duyuların daha yoğunlaşmasını sağlar," diye keşfediyordu. Fakat yaşam koşullarından dolayı, ilişkileri Gramsci için çok önemliyken, sürekli ve acı ayrılıklarla dolu olacaktı.

İtalya'dan gelen haberler felaket uyarılarıyla doluydu. 28 Ekim 1922'de "Roma'ya Yürüyüş" gerçekleşmiş, ertesi gün Kral, Benito Mussolini'den hükümeti kurmasını istemişti.*

(*) 24 Ekim 1922'de Napoli'deki Faşist Parti kongresinde başkente ayaklanma yürüyüşü düzenlenmesi kararlaştırılmıştı. Mussolini sanayicilerle görüştü ve onlara faşist eylemlerin özellikle fabrikalarda disiplin sağlamak amacında olduğu teminatını verdi. Askerî açıdan eylemin başarı şansı yoktu. Fakat bu sı-

1920 Nisanı'nda Gramsci, "İtalya'da sınıf mücadelesinin mevcut aşaması *ya* devrimci proletaryanın iktidarı almasıyla... *veya* mülkiyet sahibi sınıfın ve iktidar kastının korkunç karşı eylemiyle sonuçlanacak" diye yazalı daha iki buçuk yıl olmuştu. Şimdi bu öngörünün ikinci kısmı gerçekleşiyordu.

Yaz boyunca faşist çeteler işçi odalarını ve kooperatifleri yakıp dağıttılar; solcu belediyelere, sosyalist ve demokrat gazete bürolarına saldırdılar. Bütün kuzey ve merkez İtalya'da sol kanat önderler sorgulandı, hapsedildi, dövüldü ve öldürüldü. Şimdi faşistler resmen iktidarda olduklarından, gelecek gerçekten karanlıktı. Bütün bunlar Komintern'in IV Kongresi Moskova'da 5 Kasım 1922'de toplanmak üzereyken oluyordu. Sorun şuydu: İşçi partileri ve demokrat partiler bu şiddet saldırısına nasıl karşı koyabilirlerdi? Bölünmüş olarak mı, yoksa bir tür direniş birliği içinde mi? Zinoviev, Buharin ve Enternasyonal'deki etkin Bolşevik liderlerin çoğu işçi sınıfının ortak cephesini öngörüyorlardı. Gerçekten komünistlerle sosyalistlerin birleşmesini kaçınılmaz görüyorlardı, özellikle Sosyalist Parti Ekim 1922 Kongresi'nde reformist kanadını temizledikten sonra. Fakat Bordiga, hatta Terracini tutum değiştirmeye kesinlikle karşı çıktılar.

Graziadei, PCdI'nın merkez komite toplantısında birleşme karşıtlarına seslenerek, "Livorno ayrılığı kaçınılmaz olarak aşırı sola yöneldi. Ben ve benimle birlikte birçok yoldaş bunu talihsizlik olarak görüyoruz, oysa sizler bunun doğru olduğunu düşünüyorsunuz ve memnunsunuz. Bu görüş farklılığının altında siyasal ayrımlarımız yatar," diyordu. Livorno'da solcu ayrılmayı isteyenler hâlâ sosyalistlerle yeniden birleşme görüşmelerine itiraz ediyorlardı. Şimdi de Graziadei'nin görüş farklılığı yeni bir konuyla, faşizmin niteliği konusunda tartışmayla karmaşıklaşmıştı. Bordiga ve çoğunluğu faşizmi sosyal demokratlarla sınıf düşmanı olarak bir tutmaya eğilimliydiler, burjuva düzeninin savunulmasında eşit derecede sorumlu olarak kabul

---

nanmadı çünkü yönetici sınıf (başta kral) Mussolini'yi destekliyordu. Sonunda "yürüyüş" Mussolini başbakanken, zafer kutlaması olarak gerçekleşti İng. ç.n.

ediyorlardı onları. Mussolini, Turati'den farksızdı: Bir burjuva partisinin Faşist Parti'nin, bir başka burjuva partisinden iktidarı devralmasında yeni olan yön neydi? Amadeo Bordiga'ya göre Mart yürüyüşünden sonra olanlar yalnızca idarî bir değişiklikti. Eski çekimser grubun inancı buydu ve yalnız da değildiler. Terracini için Roma Yürüyüşü'nün ve Mussolini'nin hükümet kurmakla görevlendirilmesinin "biraz şiddetli bir kabine bunalımı"ndan farkı yoktu. Togliatti ise daha 27 Temmuz 1922'de şöyle yazmıştı:

> "Halkın yaşayan güçlerinin karşı karşıya olduğu acı veren canavarın bır yüzü, fakat üç adı var: Adları Turati'dir, Don Sturzo'dur ve aynı zamanda Mussolini'dir."

Faşizm ve geleneksel demokrat partiler arasındaki gerçek fark İtalyan komünizminin önderlerinin gözünden kaçmamıştı, faşizmin özel tehlikesinin farkına varamadıklarından burjuva diktatörlüğünün burjuva demokrasisinin ayağını kaydırdığını göremiyorlardı. Böylelikle Enternasyonal'in savunma cephesi ve güçlerin birleştirilmesi gerekliliği konusundaki yeni talimatları anlaşılmamıştı. Komünistlerin çoğuna göre birleşilmesinden bahsedilen güçler burjuva siyasal yelpazesinin "sol kanat"ından başka bir şey değildi. Gramsci faşizmin yenilik taşıyan niteliğini ilk fark edenlerden biriydi, onun getirdiği büyük tehlikeyi seziyor ve Enternasyonal'in birleşme taktiğinin doğruluğunu anlıyordu.

Dördüncü Kongre için sanatoryumdan biraz toparlanmış, yine de tam iyileşmemiş olarak geldi. "Altı ay kaldıktan sonra Dördüncü Kongre için sanatoryumdan çıkmıştım. Bu altı ay daha kötü olmamı va bacaklarımın felce tutulmasını önlemişti. Yoksa yıllarca yatakta kalacaktım. Hâlâ bitkinlikle acı çekiyordum, uykusuzluk ve hafıza kaybıyla çalışmak çok zor oluyordu." Matias Rakosi hemen ona yaklaşmıştı. Gramsci'nin onun hakkındaki yargıları çok kötüydü, onu "aptal" ve "bir gram siyasal zekâdan yoksun" biri olarak değerlendiriyordu. Ama şimdi, "Diplomatik kurnazlık göstererek bana saldırıyordu. Bana doğrudan doğruya neden partinin başına geçmediği-

mi ve Bordiga'yı temizlemediğimi sordu. Eğer mevcut çizgisinde ısrar ederse Bordiga, Komintern tarafından tasfiye edilebilirdi." Bordiga'yla uyuşmamasına karşın Gramsci hâlâ bir derece onun güçlü kişiliğinin etkisi altındaydı ve bir kopmanın partiyi hepten dağılmaya götürmesinden korkuyordu.

> "Sorunlara karşı tutumum kendi tutumum değildi. Daima, 'eğer Amadeo olsaydı ne yapardı', endişesinin etkisi altındaydılar; geri çekilebilir, bunalım yaratabilir, uzlaşmaya yanaşmazdı... Eğer muhalefetin başını çekseydim Enternasyonal beni desteklerdi ama parti iç savaş karşısında böyle zorluklar içindeyken, her türlü anlaşmazlık işaretini bizi bölmek için kullanan *Avanti!*'nin günlük ateşi altındayken bunun sonucu ne olurdu?"

Rakosi'nin önerisini reddetti:

> "Enternasyonal'in İtalyan sorununu çözmesine yardımcı olabilmek için bütün gücümle çalışacağımı, fakat hazırlık çalışması yürütmeden Amadeo'nun yerini almanın olanaklı olamayacağını düşündüğümü seyledim. Amadeo'nun yerini almak demek, İtalya'nın durumunda, genel iş kapasitesi anlamında, onun yerini tutacak bir kadro bulmak demekti ki o, en azından üç kişiye değerdi."

Birleşme üstüne tartışmalar sürdü gitti. Bir yanda Tasca, Enternasyonal'in hemen birleşme talebini destekliyordu. Öbür yanda Bordiga inatçı direncini sürdürüyor ve sorunla ilgili nihai kararın en azından ertelenmesini istiyordu. "Kızgın kömür üstünde yürüyordum," diyor Gramsci, "kronik zayıflık koşulunda yürütülebilecek çalışma değildi bu." Kendi deyişiyle tartışmadan "yılan balığı gibi süzülmüştü" Sosyalist Parti içinde Üçüncü Enternasyonal'in siyasetini (*terzinternazionalisti* veya *terzini*) benimseyen örgütlü bir fraksiyon doğmuştu. Gramsci uzlaşmacı bir öneri getirerek komünistlerin bütün PSI ile değil, *terzini* fraksiyonu ile birleşmesini teklif etti. Bu öneri kabul gördü. (Daha sonra, "Biraz istemeden, şeytanî kurnazlıkla ünlendim" diye yazdı.) Birleşme koşullarıyla ilgili on dört madde-

lik bir metin hazırlandı ve işlemin yürütülmesi için ortak komite oluşturuldu. Bordiga aday yapılmıştı, fakat katılmayı reddetti, Gramsci komitede onun yerini aldı. Ötekiler Scoccimarro ve Tasca ile sosyalistlerden Serrati ve Maffei'ydi.

Fakat Gramsci İtalya'ya dönmedi. Serrati döner dönmez tutuklanmış; Tasca, İsviçre'ye kaçmaya zorlanmıştı. Scoccimarro ve Maffei iki hareketi birleştirme çalışmasını yürütürken Gramsci, Moskova'da Entarnasyonal'in yürütme komitesinde çalışmaya devam etti. Özel yaşamını siyasal görevleri için feda etmek zorunda kalıyordu; sağlığı bozuktu, sık sık dinlenmek ve Eugenie Schucht'u görmek için sanatoryuma gidiyordu. 1922 Noelini orada geçirdi. Daha sonra şöyle anlatacaktır:

> "Son Noel ağacı dikişim 1922'deydi. Eugenie'yi eğlendirmek içindi, halen yataktan kalkamıyor, duvarlara dayanmadan, eşyalara tutunmadan yürüyemiyordu. Ayakta olup olmadığını anımsayamıyorum. Ağacın yatağın yanında duruşunu, ben Eugenie'ye arkadaşlık ederken öteki hastalara konser veren Julia döndüğünde mumların yandığını anımsıyorum."

Julia'yla buluşmaları siyaset yüzünden aksıyordu. 13 Şubat'ta ona şunları yazdı: "Pazar günü gelip gelemeyeceğimden hâlâ emin değilim. Sürekli toplantılar düzenleniyor, en olmadık saatlerde toplanılıyor ve seni önceden haberdar edemeden görme fırsatını kaçırmaktan nefret ediyorum." Şimdi genç müzik öğretmeni onun çok yakınıydı: "Beni sevmene, sevmeye devam etmene gerçekten gereksinimim var... Benim için hepsi ciddi, çok ciddi." Onu tanıdığından beri bir zamanlar fiziksel ve entelektüel enerjisini yutan, onu üzüntülere boğan dertlerden kurtulmak için "dünyanın en büyük, en güzel, en güçlü nedenine sahip" olmuştu.

Dünyanın yarısından fazlasında devrimci işleri idare eden Moskova karargâhının aşırı disiplinli işlevi, onun "mağara ayısı" olması ve âşıklık etmeye başlaması için uygun zamanı vermiyordu. İtalya'dan bir telgraf gelmiş, tutuklanması için emir çıkarıldığı, yurda dönmemesi gerektiği bildirilmişti. Haberci sabah erkenden Lux'a (Gorki Sokağı'nda kaldığı oteline) git-

mişti. Orada değildi ve İtalyanların hiçbiri nerede olabileceğini bilmiyorlardı. Haber bırakmamıştı. Moskova'yı arabayla dolaştılar, fakat izini bulamadılar. Kayboluşundan endişelenerek Sovyet gizli polisini durumdan haberdar ettiler. Gramsci sonunda Lux'a döndüğünde (kendi sözleriyle) "ölümden dönmüş biri gibi" selamlanmıştı. Bütün yapmaya çalıştığı şey bir gece siyasetçi değil, âşık olmaktı. Antonio ve Julia'nın büyük mutluluk mevsimlerinde yaşadıkları koşullar bunlardı. Görevleri ve ayrı şehirde oturmalarıyla birbirlerinden ayrıydılar, birkaç dakikalık özgür anlarını paylaşmak için birbirlerine koşuyorlardı. Sonra bu aralıklı buluşma bile bozuldu.

İtalya'da durum daha da kötüye gidiyordu. Enternasyonal şimdi başka bir tutuklama dalgasıyla (Bordiga ve Grieco 3 Şubat 1923'ten beri hapisteydiler) İtalyan Komünist Partisi'ne daha da önem vermek zorundaydı. Parti, kalan önderlerin ayrılıkçı tutumlarıyla iyice çalışamaz duruma gelmişti. Gramsci durumu şöyle tanımlıyordu:

> "Amadeo ve Ruggero'nun (Grieco) tutuklanmasından sonra bir buçuk ay kadar gerçekten ne olup bittiğini anlamak için bekledik, polisin eylemi örgütümüzü ne derece yıkmıştı ve kalan kadroların örgüt bağlarını kurma güçleri ne kadardı? Tutuklanmalardan sonra yalnızca bir mektup geldi, her şeyin mahvolduğu, partinin bütün merkez örgütlenmesinin yeniden kurulması gerekeceğini söylüyordu. Sonra birleşme sorunuyla ilgili polemik yazıları geliyordu ki, hepsi sorumsuzluk örneğiydi, çünkü her yazar bütün komünist hareketten kendisinden başka kimsenin kalmadığı izlenimini veriyordu... Böylece partimizin önderliğinin değeri hakkındaki sorun, en acı biçimde ortaya konmuştu. Mektuplar acı biçimde eleştirildi ve benden eylem önerim soruldu... Ben de mektuplardan kötü sarsılmıştım... Sonuçta eğer durum gerçekten bize kanıtlanmış görünen haldeyse, mevcut önderlerden vazgeçmenin ve parti kadrolarının dışarda Enternasyonal'in kendisi tarafından örgütlenmesinin yapılabilecek en iyi şey olduğunu itiraf etmek zorunda kaldım."

Böylece 1923 Haziranı'nda Enternasyonal yürütme komitesi eski Bordiga çoğunluk yönetiminin tasfiyesini ve Togliatti, Scoccimarro, Fortichiari, Tasca ve Vota'nın yeni İtalyan Komünist Partisi yürütme komitesi olarak atanmasını kararlaştırdı. Fortichiari adaylığını reddetti (eski çekimser) ve yerine Gennari, Bordiga grubunun karşıtı biri, geçti. 21 Eylül'de bütün yürütme komitesi Milano dışında bir işçinin evinde sürprizle karşılaştı, *hepsi* tutuklandı. Bundan sonra Gramsci'den Viyana'ya gitmesi ve partinin durumunu daha yakından izlemesi istendi. Böylelikle genç Sardunyalı, Torino'daki yalıtık konumundan en büyük sorumluluğu aldığı son aşamaya geçti. Otuz iki yaşında, en azından Enternasyonal'in gözünde, İtalyan komünist hareketinin etkin lideri oydu.

Bir buçuk yıl Enternasyonal yürütme komitesinde çalıştıktan sonra 1923 Kasımı'nın sonunda Viyana'ya gitmek üzere Moskova'dan ayrıldı. Bunlar yaşamındaki değişim noktalarıydı. Julia'yı terk ettiği için durumu korkunçtu. Fakat Julia, Antonio'nun yaşam biçiminden dolayı kendisinden beklenilecek fedakârlıkları çok iyi biliyordu. Birkaç ay sonra, 7 Haziran 1924'te annesine yazan Gramsci şöyle diyordu:

> "Arkadaşım düşüncelerimi tamamıyla paylaşıyor. İtalyan değil, fakat İtalya'da uzun zaman kalmış ve Roma'da okumuş. Adı Julia (kendi dilinde Julka), müzik okulu mezunu. Cesur ve güçlü bir kişiliği var. Onu tanıdığında beğenecek ve seveceksin. Gelecek yaz veya sonbaharda onu birkaç günlüğüne Sardunya'ya getirmek istiyorum."

17

Angelica Balabanov,* Gramsci için Avusturya'da oturma belgesi sağladı. Viyana'da şehir merkezinden uzak bir sokakta, ısıtılmayan, "çok Alman, sert, rahatsız, çarşaf ve bataniye yerine kuş tüyü yorganı bulunan, sabah kalktığımda yorganın kaymasından ayağımı veya omuzumu donmuş bulduğum bir yatak" diye tanımladığı bir yatağın bulunduğu bir odaya yerleşti. Evsahibesi Katolikliği kabul etmiş, komünist Joseph Frey'le evlendikten sonra ikinci dinini de terk etmiş bir Yahudiydi. Fakat şimdi, tekrar dinsel ibadetlerine dönmüştü, ölmüş sevgili imparatoru Franz Joseph'e dua ediyor ve evinde bir yabancıyı bulundurmak zorunda kaldığı için partiye beddua ediyordu. Üstelik başı polisle belaya girebilirdi. Gramsci çok geçmeden pansiyonunu değiştirdi. Dışarıya yalnızca yemek veya toplantılara ve görüşmelere katılmak için çıkıyordu. Şehri sevmemişti: "Kar şehri kaplıyor, manzara beyaz gölgelerle bulanık; Cagliari tuz havzasını anımsatıyor (orada çalışan mahkûmları unutmadım). Viyana, Moskova'yla karşılaştırıldığında çok hüzünlü ve rahatsız görünüyor. Burada beyaz sokaklarda çalan zilleriyle kızlar yok, yalnız tramvayların gürültüsü var. Yaşam, hüzünle ve tekdüze

(*) Angelica Balabanov: İtalya'yı ülkesi olarak sevmiş ve sosyalist harekete katılmış, genç Mussolini'nin tanınmış tanımının yazarı Rus sürgün – İng. ç.n.

akıyor." Arkadaş olarak sekreter Mario Codevilla vardı, kötü halde veremdi ve pek akıllı sayılmazdı. "Hep yalnızım. Arkadaşım konuşmalarda genel düzeyin üstüne çıkamıyor." Gramsci, Julia'nın mümkün olduğu kadar çabuk gelip kendisiyle buluşması için sabırsızdı.

Mektuplarının konusu buydu: "Yalıtılmış bir yaşam sürüyorum ve daha bir zaman başka türlüsü olamaz. Yokluğu fizik olarak, çevremdeki büyük bir boşluk olarak hissediyorum. Bugün dünden, dün evvelki günden daha iyi anlıyorum ki, seni çok seviyorum. Birini her gün daha çok sevmenin nasıl olası olduğunu öğreniyorum. Buraya gelip yanımda yaşaman ve çalışman ne zaman mümkün olacak?" Tekrar tekrar ısrarla bu konuya döner:

> "Gelip benimle yaşamanı istemekle çok bencilce davrandığımı düşündüm. Orada ilginç, hareketli bir yaşam sürdürürken; işin mekanik ve sıkıcı da olsa çevrende soluk aldığın hava varken, o yaşamdan vazgeçip benimle olmanı istedim. Bana yakın olmanı. Çünkü çok yalnız olduğumu ve bu yalnızlık beni rahatsız ettiğinden bunu istediğimi düşündüm... Sevgilim, gelmelisin. Sana ihtiyacım var. Sensiz devam edemem... Gerçekliği bilmeden havada kalmak gibi. Sonsuz bir özlemle birlikteliğimizi düşünüyorum, ne kadar yakın olduğumuzu, içimizi nasıl döktüğümüzü."

Ama Julia onunla birleşmeye gelmedi. İyi değildi gerçekte; daha sonra, Gramsci'nin hapisliğiyle çılgınlığa varacak ruhsal hastalığının ilk belirtileriyle acı çekiyordu. Viyana'ya gelemeyişini haklı çıkarmak için ailesini bırakamadığını söyledi: "Ama sen birkaç aylığına gelemez misin?... Tekrar birlikte olmak, her günü, her saati, her anı yaşamak ne kadar güzel olurdu... Çeneni benimkinin yanında hissediyorum, saçlarını okşuyorum, dudaklarım kıpırdamazken sana ne kadar değer verdiğimi söylüyorum." Julia'nın mektuplarında içinde bulunduğu koşulla ilgili bir şeyler vardı ama çok belirsizdi.

> "Mektuplarından önemli, üzüntülü bir şey olduğu izlenimi ediniyorum (21 Mart 1924'te Gramsci yazıyordu). Yanımda

> olmanı istememin bir başka nedeni: Seni neşelendirecek, tekrar güldürecek bir sürü yol bulabileceğimi düşünmem. Sana mantardan saatler, kartondan kemanlar, mumdan iki kuyruklu kertenkeleler, kısaca Sardunya folk repertuvarımdan bütün bildiklerimi yapardım. Seninkilerden çok farklıdır ve her biri ötekinden daha gariptir. Sonra seni kucaklar, tekrar tekrar öper, seni içimde yaşatır, canımın canı yapardım ki, zaten öylesin..."

Julia, Moskova'da kaldı. Çocuk bekliyordu. Başlangıçta Antonio'ya belirsiz bir ipucundan başka bir şey yazmadı. Gramsci yanıt verdi: "Mektubunu okuyunca duygularım alt üst oldu. Nedenini biliyorsun. Sözlerin çok belirsiz, seni kollarıma alma, yaşamlarımızı birleştiren yeni yaşamı hissetme arzumu bastırmam gerekiyor, sevgilim, aşkım." Fakat bunu haftalar süren bir sessizlik izledi. 29 Mart 1924'te Antonio şöyle yazdı:

> "24 Şubat'ta anne olacağını yazmıştın. Sözlerin bana neşe verdi. Bundan fazla bir şey arzulayamayacağımı hissettim, bunun sana güç vereceğini, sende hissettiğim krizi yenmene yardımcı olacağını ve geçmişinle, çocukluğunla, bütün entelektüel gelişiminle ilgili sorunları yenmene yarayacağını düşündüm. Böylelikle beni tam olarak sevmeni sağlayacağını düşündüm... Sevgin beni güçlendirdi, beni gerçekten adam etti; en azından benim adam olmak nedir anlamama ve kişilik sahibi olmama yaradı. Benim sevgimin sende benzer etkiler yaratıp yaratmadığını bilmiyorum: Buna inanıyorum, çünkü sende yaratıcı bir güç görüyorum, bendeki gibi. Birlikte geçirdiğimiz mutlu dönemde çocuğun olursa mutluluğumuzun tam olacağını düşünmüştüm. Ama sen yalnızca buna dokunup geçtin ve bir daha sözünü etmedin."

Viyana günlerinde yaşanan siyasal karışıklıklar Julia'yla ayrılmaya yeni acılar ekledi. Gramsci, Rusya ve İtalya'daki olayları izlemekte zorluk çekmeye başladı. 1922'nin başlarından beri Lenin'in bacaklarında ve sağ kolunda felç vardı ve 1923 Martı'nda konuşamaz oldu. Rus Partisi'nde acı bir fraksiyon

mücadelesi başlıyordu. Lenin'in ölümünden sekiz gün önce Gramsci şöyle yazdı:

> "Rus Partisi'nde sürüp giden tartışmanın tam anlamını henüz bilmiyorum. Bütün gördüğüm parti demokrasisiyle ilgili Merkez Komite kararı, başka bir şey değil. Troçki'nin veya Stalin'in durumunu bilmiyorum. İkincisinin saldırısını anlayabiliyorum ve bana çok sorumsuz, çok tehlikeli geliyor. Ama belki de kaynak azlığından yanılıyorum."

İtalya'da ise partide karışıklık bir yıldan fazladır sürüyordu. Sağ kanat azınlıkla (Tasca, Vota, Graziaderi) çoğunluk siyaseti arasındaki (Togliatti, Scoccimarro, Terracini –Bordiga hapisteydi ve artık yürütmede yoktu–) savaşım sürüyordu. Enternasyonal'in stratejisine hâlâ eski sekterliği içinde olan çoğunluk tarafından inatla karşı konuluyordu. 9 Ağustos 1923'teki bir Merkez Komite toplantısında Tasca şunları bildiriyordu:

> "Çoğunluk grubuna ait toplantı tutanakları elime geçti, bunlardan yoldaş Palmi'nin (Togliatti'nin kod adı) ve ötekilerin Enternasyonal'e katılma isteğinin çoğunluğun geçmişe ve mevcut duruma ilişkin açıklamalarından sonra ifade edildiği anlaşılıyor. Öte yandan yoldaş Urbani (Terracini) Enternasyonal çizgisinin resmen kabul edibileceğini ve perde arkasında eski çizgide devam edebileceğini söylüyor."

Tutanakların Tasca'nın "eline geçmesi" ifadesi bile partinin içinde bulunduğu koşulları belirtmeye yeter. Togliatti, "Partideki fraksiyon kavgasının belirgin yönlerinden biri olarak öteki tarafın belge ve kâğıtlarının, kullanılıp saygınlığı azaltmak için istismar amacıyla ele geçirilmeye çalışılması hep sürdü," diyor. Bu zehirli atmosfer içinde Bordiga'nın hapishanedeki hücresinden ortaya attığı öneri tartışılmaya başlanmıştı. Bordiga'nın görüşleri aşırı da olsa hiç ikiyüzlü olmamıştı, şaşmaz biçimde bunların sorumluluğunu yükleniyor, sonuçlarına –yönetimi yitirmek de dahil– katlanmaya razı olduğunu bildiriyordu. Doğal olarak İtalyan Komünist Partisi'nin Enternasyonal'den ayrılmasını öneriyordu. Düşüncesi bütün parti önderlerince (Tasca ve

sağ kanat önderler dışında) imzalanacak bir bildirgenin hazırlanmasıydı.

Belgeyi imzalamaya çağrılan bütün önderlerin içinde onu mahkûm eden tek kişi Gramsci oldu. Leonetti onu desteklemişti ama nedenleri başkaydı. Terracini ve Scoccimarro belgeye katıldılar. Togliatti kararsızdı. Bordiga'nın önerisini "İnsafsız, aşırı insafsız bir mantığın ürünü" olarak görüyordu. "Enternasyonal'in siyaseti bizi Livorno'dan önce olduğu gibi PSI'ya bağlamak olabilir, hatta bundan öteye bile varabilir." Ama öte yandan resmî bir ayrılığın taşıdığı riskleri de inkâr edemiyordu:

> "Pratikte, mevcut koşullarda, Amadeo'nun önerisini izlemek Komintern'le açık savaşıma girmek demektir; onun dışında olmak en güçlü maddi ve manevi desteği yitirmektir, bizler neredeyse kişisel bağlara sahip bir grup gibi kalırken üstelik. Çok geçmeden İtalya'daki siyasal mücadele içinde gerçek bir etkimiz kalmayabilir ve tamamıyla sona erdirilebilir."

Gramsci'nin gösterdiği büyük tepki önceki davranışlarıyla bilinmiyor değildi. Siyasete girişinden beri "diyalog" ve "açıklık" taraftarı olmuştu. Sekter gizli kapalılıktan nefret ediyordu. Livorno ayrılığından önce bunlarla mücadele etmiş, sonra ayrılık gerçekleşince sekter yönetime muhalefet etmişti. Yani Enternasyonal'in "sağa adım" öğüdü onun için uygundu. "Dördüncü Kongre'deki çizginin özelde veya genelde yanlış olduğuna ikna olmuş değilim."

Şimdi bildirinin önüne çıkardığı birbirine bağlı iki acil sorunla karşı karşıyaydı: Bordiga'yı caydırmak ve yeni önderlik grubuna Enternasyol çizgisini kabul ettirmek.

Gramsci, Bordiga'nın fikir değiştirmesi konusunda hayale kapılmıyordu: "Çok canlı bir kişiliği vardır, doğru olduğuna çok emindir, onu uzlaşmaya razı etmeye çalışmak saçmalıktır. Savaşımına devam edecek ve her fırsatta kendi görüşünü ileri sürecektir." Gene: "İnatçı olduğunu biliyorum, kendi inançlarını değiştirmektense, partiyi ve Enternasyonal'i terk eder." O zaman ona karşı nasıl bir tavır alınmalıydı?

> "Partinin onun işbirliği olmadan yapamayacağını da düşünüyorum, fakat ne yapmamız gerekiyor? Huyu, inatçılığı ve saçmalık derecesine varan katılığı bizi parti ve önderliği onsuz kurmaya itiyor veya ona karşı olmaya. Geçmişte olduğu gibi ilke sorunlarında uyuşamayız sanıyordum; daha iyisi açık, içten bir tartışmayla sorunların derinine girmek, partiyi sonuçta olacaklara karşı hazırlamak. Doğal olarak sorun bitmiyor: Bu, şu anda ne düşündüğüm."

Sorun şuydu, yeni önderlik kimlerle kurulabilirdi? 1924 Ocak ayının sonunda Gramsci hâlâ kararsızdı. Eski *L'Ordine Nuovo* grubunun yeniden kurulacak bir partinin çekirdeği olabilmek için çok dağıldığını düşünüyordu. 28 Ocak'ta Alfonso Leonetti'ye yazdı:

> "*L'Ordine Nuovo*'ya bağlantılı Torino grubunu canlandırmanın zamanı olduğu düşüncene katılamıyorum... Bir yanda, Tasca azınlık grubunda, 1920'de benimle arasında çıkan polemiğin mantıklı sonucu olarak oraya gitti. Togliatti her zamanki gibi kararsız, hâlâ Amadeo'nun güçlü kişiliğinin etkisi altında, bu da onun yolun ortasında kalmasına neden oluyor; kendi kararsızlığını kılı kırk yarmasıyla örtüyor. Temelde Umberto'nun (Terracini) Amadeo'dan daha aşırı olduğuna inanıyorum, çünkü onun düşüncelerini, onun entelektüel gücünü özümlemeden benimsemiştir; onun pratik duyusunu ve örgütleyici yeteneğini almamıştır. Yani bu grubu tekrar toparlamak neye yarar? Bu ancak benim çevremde bürokratik nedenlerle toplanmış bir kliğe benzer. *L'Ordine Nuovo* grubunun eylemini belirleyen temel düşünceler bile bugün farklı görülüyor veya yakında böyle olacak... Bugün bakış açıları çok farklı, Torino geleneğinin veya Torino grubunun üstüne çok varmaktan sakınmalı. Her şey anıların ve sözlerin meşru kalıtçısı kimdir diye kişisel kavgalara dönüşür."

Ama koşullar çok fazla eylem olanağı tanımıyordu. Geçen haftalarda Gramsci başlangıçtaki görüşünü yeniden ele aldı, Torino deneyimi ve onun kaderini yeniden eleştirmeye çalıştı.

1924 yılbaşında Julia'ya şöyle yazmıştı: "Bianco'nun* kulaklarını benim için çek ve ona günde bir düzine mektup yazdığımı söyle. Hayatımda son günlerdeki kadar çok mektup yazmadım." Viyana'daki konukluğunda mektuplara devam etti, yavaş yavaş bazı yoldaşlarını ikna edebildi. Ötekiler en azından ikna edildikleri izlenimini verdiler. Yeni önderler grubu hâlâ belirsizlikler içindeyken oluşturuldu. Ama yine de Enternasyonal tarafından belirlenen çizgi yolunda hareket etme olanağı sağlandı. 1 Mart 1924'te Gramsci, Scoccimarro ve Togliatti'ye yazdı:

> "Bir zaman için yeni siyasal koşullar altında ne yapılabileceğine ilişkin sorumluluk alacak kapasite ve isteği bulamadım. Bugün sizin mektubunuzu aldıktan sonra fikrimi değiştirdim; zor işleri başaracak ve kararlı eylem gösterecek bir grup kurmak olanaklıdır. Bu gruba verebildiğim her şeyi, olduğu kadar vermek için hazırım. Elbette yapmak istediğim her şeyi yapamam, çünkü hâlâ zalim bir bitkinlik içindeyim, aptalca bir komaya girmekten korkuyorum, son yıllarda düştüğüm duruma düşmek istemiyorum. Ama elimden geleni yapmaya elbette çalışacağım."

Kötü sağlığına karşın parti için yazılar yazıp çeviriler yapıyordu. 12 Şubat 1924'te *L'Unita* adlı gazetenin ilk sayısı çıkmıştı. Mart'ta *L'Ordine Nuovo* üçüncü biçimiyle, on beş günlük dergi olarak yeniden yayın yaşamına başladı. 15 Mart'ta Julia'ya yazdı:

> "Bir daha sana dil çıkarabilecek miyim? Şimdi ciddi kişileriz, yakında çocuğumuz olacak ve çocuklara kötü örnek olmamalıyız. Önümüzde nasıl yeni ufuklar açıldığını görüyor musun?... Aptal rolü yapıyorum ama tam da öyle hissetmiyorum. Gerçek seni çok sevdiğimdir, sürekli seni düşünüyorum ve her an seni daha yakın hissediyorum, kollarımdasın. Bana garip şeyler oluyor: Son mektubunu alır almaz Viyana'da olduğuna emin oldum, sokakta sana çarpabilirdim. Gene kendimi

---

(*) Vincenzo Bianco: Moskova'da yaşayan İtalyan siyasal sürgün – İng. ç.n.

kötü hissediyordum, uyuyamıyordum ve mektubun beni çok daha iyi yaptı. Tekrar seni ne zaman sarabileceğim, sanırım öyle güçlü olacak ki acı verecek. Sevgili Julia, benim için tüm yaşam sensin, çünkü seni sevene kadar yaşamın ne olduğunu hissetmemiştim; insanın varlığını her an ve her titremesinde dolduran kocaman ve güzel bir şey. Bugün geçmişte hiç istemediğim kadar güçlü olmak istiyorum, çünkü senin sevginle mutlu olmak istiyorum ve bu istek yaptığım her şeyde görünüyor. Tekrar birlikte olduğumuzda yenilmez olacağımıza inanıyorum; faşizmi bile yenmenin yolunu bulacağız, çocuğumuz için özgür ve güzel bir dünya istiyoruz, bunun için daha önce savaşmadığımız kadar çok, daha önce olmadığımız kadar akıllı, yolumuzdaki her engeli aşacak bir enerjiyle ve sağlamlıkla savaşacağız."

Sonunda 12 Mayıs 1924'te Viyana'dan ayrıldı. 6 Nisan'da İtalya'da meclis seçimleri olmuştu ve Veneto bölgesinde seçmenler onu seçmişti. Meclis üyelerinin dokunlmazlığı olduğu için tutuklanma korkusu olmadan İtalya'ya dönebilirdi. İki yıldır dışardaydı (Viyana günleri beş buçuk ay sürmüştü). Çok geçmeden duyduğu korkunç olayları, öldürmeleri, dövülmeleri, yakmaları kendi gözleriyle görüyordu. Kardeşi Gennaro 1922 Aralık ayında faşist şiddete uğramıştı ve Pia Caréna onun Fransa'ya kaçmasına yardım etmişti.[1]

Gramsci hemen, partinin artık uyumlu bir yapı olarak mevcut olmadığını gördü. Partinin başı ve gövdesi, yeni yönetim ve kadrolar arasında bölünme, iletişim kopukluğu vardı; sonuç, siyasal felç veya daha kötüsüydü. Gerçekten örgüt beyni tarafından (Enternasyonal veya Gramsci'den gelen emirler) bir yöne, organları tarafından aksi yöne çekiliyordu. Bordiga yukardan gelen emirle uzaklaştırılmışsa da, yerel örgütlerin çoğunda yönetimi devam ediyordu. Yığınlar hâlâ hararetli vaazlara karşı duyarlıydılar ve onun aşırılığını izlemeyi yeğliyorlar-

1 Gramsci, Julia'ya şöyle yazdı: "İtalya'ya dönmek biraz melankolik bir deney oldu... Faşistler benim hayaletimin Torino'da olduğunu duymuş ve oraya koşturup benim yerime kardeşimi bulmuşlar. Benim yerime dayağı ve kamaları o yemiş, bir parmağını ve kanının yarısını kaybetmiş."

dı, acil ayaklanma dışında başka bir yaklaşımı reddediyorlardı. Gramsci dönüşünden birkaç gün sonra Como yakınlarında yapılan gizli toplantıda parti içindeki güç dengesini hesaplama olanağı buldu.[2]

İnsanların ayağa kalkıp sayılmaları için bu ilk fırsattı ve sayım belirgin olarak Gramsci'nin lehine değildi. Oya konulacak üç önerge vardı: Birincisi yeni önderlik tarafından verilmişti, merkez komitedeki dört yoldaş ve federasyon sekreterlerinden üçü tarafından desteklenmişti; ikincisi Tasca ve sağ kanat azınlıktan geliyordu, merkez komiteden dört oy ve sekreterlerinden altı oy almıştı. Üçüncüsü Bordiga'nındı, kolay bir zafer kazandı; merkez komiteden yalnızca bir oy almıştı, fakat yerel önderler ve gençlik hareketinden otuz dokuz oyu vardı. O gün Gramsci omzundaki görevin ölçüsünü gördü: Tepede Enternasyonalist ve bunun altındaki bütün düzeylerinde Bordigst olan hareketi yeniden fethetmek ve birleştirmek.

Ama pes etmedi. Dışarda geçirdiği iki yılda değişmişti. Otuz üç yaşındaydı ve canlı bir tutum içinde, yönetmek için kuşkusuz bir istek besliyordu. Düşüncelerin gelişimi için eşdeğer güç gerekliliğini eskisinden iyi görüyordu, yoksa düşünceler yitirilirdi. Sağlığı hiç de düzelmemişti, hâlâ uykusuzluk çekiyordu. Fakat çekinmeden yeni görevini üstlendi, geçmiş yıllarda yaşamasını sağlayan irade gücünü ortaya koydu.

---

2 "Turistik gezideki Milanolu şirket sahipleri rolündeydik," diye yazıyor Gramsci, "Öğle yemeği dışında bütün gün eğilimleri ve taktikleri tartıştık, öğleyin rahatsız edilmemek ve rahat çalışmak için, beyaz nergislerin kuşattığı güzel vadide faşist nutuklar attık, Mussolini'yi öven şarkılar söyledik

18

Gramsci Roma'da bir Alman ailesiyle, Passargelerle pansiyoner olarak kaldı. Ev, Via Vesalio'daydı. Kendisi hakkında hemen hiçbir şey, hatta komünist milletvekili olduğunu da bilmiyorlardı.[1] Felice Platone, eski *Ordine Nuovo* grubundan biri, anımsıyor:

> "Bu odada hemen eski tarz yaşamına başladı: Tartışmalar, sık ziyaretler, sıkı çalışma ve yoğun düşünce. Başlangıç olarak bıkmadan *Ordine Nuovo* günlerinin eleştirisini yaptık. Gramsci eski arkadaşlarıyla ilişki kurup onları çevresinde toplamak istiyordu. Onlar hakkında bilgi topladı. 'Eski' yayıncıları, Amoretti ve Montagnana'yı görmek istiyordu. Yemeklerimizi yediğimiz lokanta (Termini istasyonunun yakınındaydı, Gennari tarafından 'keşfedilmişti') düzenli buluşma yeri haline geldi ve Gramsci'yle konuşmak isteyen herkes onu orada bulurdu. Akşamları birlikte Coliseum tarafında dolaşır veya sinemaya giderdik."

Daha önce Torino'daki gibi, Gramsci gençlere büyük önem veriyordu. 1924 seçimlerinden sonra Roma'da *L'Ordine Nuovo* grupları kurulmaya başlanmıştı. Velio Spano şöyle anımsıyor:

---

1 "Çok ciddi bir profesörmüş gibi görünmek istiyordum ve beni biraz huşuyla karşılıyorlar, rahat bırakmak için anormal dikkat ediyorlardı."

> "İlk grupta yirmi kişi kadardık, en büyüğümüz yirmi ikisindeydi. Bir konu listesi oluşturmuştuk ve her seferinde biri tartışmanın başkanı seçilirdi. Piazza Venezia'nın arkasında bir depoyu toplantı yeri olarak kullanıyorduk ve bir masa dört sandalyeden başka bir şey yoktu. En iyi sandalyeyi Gramsci'ye, ondan sonraki en iyisini de tartışmayı yönetene veriyorduk. Hep Gramsci'nin konuşmasını isterdik, o da bizi dinlemek isterdi."

Matteotti olayı patlak verdiğinde Gramsci İtalya'ya geleli ancak bir aydan fazla olmuştu.* Sosyalist milletvekilinin ani yok oluşuyla kamuoyu çok rahatsız olmuştu. Fakat üç yıldır devam eden yıldırıcı terör vardı ve ilk tepkiler çok belirsizdi. Gramsci tereddüt etmedi. Giuseppe Amoretti (sonra Milano *L'Unita* editörü olacak) olanları anımsıyor:

> "Gazeteye bir polis geldi ve büyük bir gizemlilik gösterisiyle sosyalist milletvekili Matteotti'nin kaybolduğunu bildirdi. Bize yalnızca çıplak olayı yazmamızı ve genel konu hakkında sessiz kalmamızı söyledi. Diplomatik bir dille açıkça tehdit ediyordu. 'Diyelim bunu yazmadık,' diye itiraz ettik, 'Sonumuz Matteotti gibi mi olacak?' 'Eğer böyle istiyorsanız...' anlamında başını salladı. Sonra çekip gitti. Ne yapacağımızı bilmiyorduk. Bütün baskı araçlarıyla tehdit edilmiş gibiydik. Kapının dışında daima bir grup karagömlekli vardı. Gazete yağmalanabilir, yine dövülebilirdik... O anda Roma'dan Gramsci telefonla aradı. Bize, saldırıya geçileceğini, buna önderlik etmemiz gerektiğini söyledi. İnisiyatifi elimize alma-

---

(*) Matteotti olayı: Faşistler (Gramsci'nin de seçildiği) Nisan 1924 seçimlerini büyük çoğunlukla kazanmışlardı. Yeni seçim yasasının ve yıldırmanın yararını görmüşlerdi. Parlamento toplandığında Reformist Sosyalist Parti milletvekili Giacomo Matteotti cesur bir konuşma yaptı ve Mussolini'ye saldırararak faşist baskısını anlattı. Mussolini'yi seçimleri kaybetmiş olsaydı, kuvvet kullanmaya hazır olmakla suçladı (faşist sıralardan "evet, evet" diye bağırdılar). Matteotti otururken arkadaşlarına "Şimdi benim cenaze merasimimi hazırlayabilirsiniz," dedi. Birkaç gün sonra Amerigo Dumini'nin çetesi tarafından dövüldü ve bıçaklandı. Gövdesi Roma'nın on beş mil dışında bir ormana gömüldü ve iki ay ortaya çıkmadı. Bu arada Dumini, Mussolini'nin basın sekreteri Cesare Rossi'nin bordrosunda görünüyordu – İng. ç.n.

> lı, uyanan kitleleri eyleme geçmeleri için cesaretlendirmeliydik."

L'Unita tam sayfa başlıkla çıktı: "Katiller Hükümeti Kahrolsun!" Faşist ilerleyişe karşı en belirsiz tepkiyi duyan düşünce sahipleri bile ayaklandı. İki hafta geçmeden Gramsci, Julia'ya şöyle yazdı:

> "Unutulmaz günler yaşadım ve yaşıyorum. İtalya'da gazeteler, olan bitenle ilgili çok yetersiz bilgiler veriyorlar. Patlamak üzere olan bir yanardağın kenarında yürüyorduk. Sonra aniden, kimsenin beklemediği anda, özelikle güçlerinden emin faşistler hiç beklemezken, yanardağ patladı, bütün ülkeye yayılıp faşistlerin pılı pırtısını önüne katıp süpüren, yanan lavlar fışkırttı. Olaylar birbiri ardına duyulmamış bir hızla çakan şimşekler gibi geldi. Durum bir günden öbürüne değişiyordu; saatten saate farklıydı ve düzen kendisini her yönden saldırı altında buldu; faşizm ülkede o noktaya geldi ki, önderleri paniğe uğramışlardı ve çanak yalayıcıları kaçmaya başlamıştı. Canla başla çalıştık, kararlar aldık, emirler verdik, halkın setlerini yıkan taşkın duygularına amaç ve yön vermeye çalıştık. Şu anda bunalımın patlama aşaması geçmiş gibi. Faşizm umutsuz biçimde güçlerini toparlamaya çalışıyor, gerçekte yok olmuşken, hâlâ devlet organlarının desteğiyle, inanılmaz bir bölünme ve kitlelerin karışıklığı nedeniyle tepede. Gene de hareketimiz ileriye doğru büyük bir adım attı: Gazete *(L'Unita)* satışı üç katma çıkardı ve birçok merkezde yoldaşlar kitle hareketinin önderliğini ele aldılar, faşistler silahsızlandırıldılar, sloganlarımız hâlâ fabrika toplantılarındaki yığınlar tarafından tekrarlanıyor."

Gramsci'nin partinin etkisine ilişkin hayalleri kısa sürdü. Faşizm ilk şoku atlattıktan sonra toparlanmaya başladı, kitlelerin örgütsüzlüğünü ve hatta parlamento muhalefetinin yetersizliğini iyi kullanarak karşı saldırıya hazırlandı.

Çeşitli parlamento gruplarından bazıları faşizme kesinlikle karşı çıkarken, bazıları hükümetin bazı yöntemlerine muhalefet ediyordu; ancak bir noktada anlaşmaya varabilmişler

di: Protesto olarak parlamentodan çekileceklerdi. Meclisten çekiliş "Aventine" olarak bilinir.* Ama Aventine partilerinin gerçek siyasal amaçları neydi? Eski bölünmeler ve karşılıklı kuşkular sürüyordu, ideoloji ve strateji ayrımları aşılamaz biçimdeydi. Bir kanat yarı-faşistti, Mussolini anayasa hükümlerine biraz daha uysa onu desteklemeye niyetliydi. Öte yanda on dokuz komünist milletvekili meclis dışında halk desteğiyle hükümeti devirmeye kararlıydı. Ortadaki liberaller hâlâ krala güveniyor, onun zekâsıyla sorunu çözmesini bekliyorlardı. Katoliklerin Partito Popolare'si sosyalizm kadar (belki sosyalizme daha fazla) faşizme de düşmandı. Son yılların çekişmeleri komünistlerle sosyalistler arasında da kopukluk yaratmıştı (şimdi PSI'nın önderleri Vella ve Nenni'ydi).

Böylelikle faşizmin karşısında uyumlu bir cephe değil, eylemden çok sözlü kızgınlığı ifade edebilen birleşmemiş belirsiz bir ortaklık vardı. Matteotti bunalımını izleyen günlerde Gramsci, Aventine partilerinin yürütme komitesini oluşturan On Altılar Komitesi'ne siyasal bir genel grev önerisinde bulunmuştu. Ama bu öneri geri çevrildi, Gramsci 22 Haziran'da durumu şöyle değerlendirdi:

> "Büyük sözler var ama bir şey yapma isteği yok. Önderliği almamızdan büyük korku duyuyorlar, toplantıyı terk etmemiz için manevralar peşindeler."

Aventine eyleminden aylar sonra ortada soyut ilkeler birliği ve sızlanmadan başka bir şey yoktu. Mussolini onların siyasetini "gürültücü dırdır" olarak tanımlarken tamamıyla haklıydı. Fakat öteki grupların etkin bir muhalefet cephesine girmelerini Komünist Parti'nin keskinliğinin önlediğini de söylemek gerek. Gramsci'nin siyasal tutumu genç, kötü örgütlenmiş ve her zaman sol sekterlikle zayıflatılıp felç edilmiş bir partinin başında olmasından dolayı engellerle karşı karşıyaydı. Bu koşullarda istediği gibi davranamıyordu.

(*) Aventine parlamentosu: Matteotti'nin kayboluşunu protesto eden milletvekillerinin meclisten çekilişi eski Roma'da pleblerin protesto amacıyla şehir dışındaki Aventine Tepesi'ne çekilişinden esinlenerek bu adı almıştı – İng. ç.n.

Gramsci faşist gericilik dalgasının İtalyan işçi sınıfını devrimci durumdan gerilere ittiğini biliyordu. Bundan iki açık sonuç çıkarmıştı: Birincisi yeniden burjuva düzenine saldırmadan önce yitirilmiş mevzilerin kazanılması ve ikincisi anti-faşist güçlerle işbirliği yapmadan bu mevzilerin kazanılmasının olanaksızlığı. Öte yandan Bordiga böyle bir işbirliğini istemiyordu, çünkü burjuva demokrasisinin yeniden kuruluşunu amaçlamıyordu, tek ve doğrudan hedefi proletarya diktatörlüğüydü, ara aşamalar gereksizdi. Gramsci son hedef için aynı düşüncedeydi ama araçların fetiş haline getirilmesine karşı çıkıyordu. Kültürel yapısı ve bakış açısı çok farklıydı ve değişmez sihirli formüller arkasına gizlenmeye niyeti yoktu. Enternasyonal'in son siyasetini İtalya'nın durumunda geçerli kabul etmesinin nedeni buydu. Önce gerici fırtına kurutulmalı, sonra burjuva özgürlükleri kazanıldığında sosyalist devrimin zafere giden girişimi hazırlanmalıydı.

Fakat bu iki ayrı stratejinin öğeleri Gramsci'nin durumunda iç içe olmak zorundaydı. Treves, Arturo Labriola ve Amendola'nın önderlik ettiği gruplara eylem birliği önerirken* aynı anda onlarla en şiddetli polemiklere girmek zorundaydı; onları, yıkılması gereken kapitalist düzenin adamları olarak tanımlaması gerekiyordu. Ciddi bir diyaloğun böylelikle kurulması çok zordu: Kuşku ve düşmanlık, daha tomurcuk halindeyken görüşmeleri kesiyordu. Aventine'nin ortaya koyduğu genel görünüm şöyleydi: Burjuva demokratik ve işçi sınıfı partileri arasında anlaşmazlık; Reformist Sosyalist Parti (Turati) ile Sosyalist Parti (Vella, Nenni) arasında ciddi farklar; bu ikisiyle anlaşamayan Komünist Parti ve yine bu partilerin –özellikle Komünist Parti'nin– içinde görüş ayrılıkları. Bordiga'nın fraksiyonuyla önderliğin arasındaki çekişme ideolojik boyutları da aşmış, iftira ve husumet ortamına dönüşmüştü. Bütün bunlar, faşistlerin bunalımı atlatıp iktidarda kalmak için umutsuz mücade-

---

(*) Giovanni Amendola (1886-1926): Liberal eski bakan ve cesur anti-faşist, Avnetine toplatısının ana önderi. 1923'te faşist saldırıya uğramış, 1925 Temmuzu'ndaki ikinci saldırıda aldığı yaralarla ölmüştü. Claudio Treves ve Arturo Labriola: Reformist Sosyalist önderler – İng. ç.n.

le verdikleri dönemde gereken uyumlu, kararlı eylem gereksinimi zamanında oluyordu.

Matteotti bunalımının tek getirisi rejimin baskılarını zayıflatmak oldu. Gramsci, Roma'da belaya uğramadan dolaşabiliyordu, "Polis iş göremiyordu, faşist devletin bütün organları gibi sabote edilmişti. Bunun ne kadar devam edeceğini bilemem." Üç yıllık yasadışı durum, savunma işleyişi ve çalışmalarından sonra olaylar partiyi zor bir sınavla karşı karşıya getirdi. Tekrar ileri atılması, halkı etkilemesi, açığa çıkması gerekiyordu: "Yoldaşlar bu ani sarsıntıya hazır değiller, kararsızlık gösteriyorlar." Her hafta önderler veya örgütten gruplarla üç veya dört toplantı yapıyordu. "Çok ilginç toplantılar," diye belirtir, "Özellikle işçilerle olanlar. Konuşma, tartışma, haber ve bilgi alışverişi, çözülmesi gereken sorunlar, ülke ve örgütlenme sorunları." Parti dışında hiç yaşantısı yokmuş gibi görünüyor.

Amcası Cesare, Roma'da yaşıyordu, Maliye Bakanlığı'nda memurdu. Gramsci gidip onunla görüşmedi ve annesine şöyle yazdı:

> "Cesare Amca'ya hiç rastlamadım ve nerede oturduğunu bilmiyorum. Onu işyerinde veya evinde (nerede oturduğunu öğrenirsem) gidip görmeyeceğim. 1917'de ben siyasal bir davanın tanığı iken Roma'ya geldiğimde ve onu görmeye gittiğimde ne kadar korktuğunu anımsıyorum. Kendisinden bir şey istenileceğinden korkuyordu ve polisin beni evinin çevresinde aradığına dair hep korkudan uydurduğu bir sürü yalan attı. Benim Roma'da olduğumu biliyor ve beni mecliste bulabilir. Eğer bunu yapmadıysa kendine göre geçerli nedenleri vardır, ben de bunları tartışmak veya sınamak istemiyorum."

Yalnızdı. 7 Temmuz'da Julia'ya yazdı:

> "Sevgili Julka, şefkatinin anılarıyla bana burada ateş basıyor ve yalnızlığımı hep duyuruyor. Beni Roma'nın güzelliklerinden hoşlanmaktan alıkoyuyor. Seninle birlikte geziye çıkmak, birlikte görüp anımsamak ne kadar güzel olurdu... Odama kapanıyorum, bir kez daha 'mağara ayısı' oldum.

Gene zayıflık ve uykusuzlukla bitkindi:

> “Düşünmek beni yoruyor, iş beni hemen bir paçavraya çeviriyor. Yapacak ne kadar çok işim var ama seni düşünmenin, seni sevmenin tatlılığını, bana bu kadar yakın ve uzak olduğunu biliyorum. Sevgili Julia, uzaktayken bile seni düşünmek bana güç veriyor. Ama ayrı olduğumuz müddetçe artık yaşamım normal olamaz, seni sevmek o kadar kişiliğimin bir parçası durumuna geldi ki, sen olmadan kendimi normal hissedemem.”

Fakat yaşadığı olayların keskin etkisi onu bu tür düşüncelerden alıkoyuyor, fazla zaman bırakmıyordu:

> “Partinin örgütlenmesi gerekiyor, zayıf ve genelde kötü çalışıyor. Merkez komite üyesiyim, genel sekreterim ve parti gazetesinin *(L'Unita)* editörüyüm, ama bunu yapacak gücü bulamıyorum. Hâlâ fazla çalışamıyorum. Gerçekten her şeyi izlemek, olan biteni bilmek gerekiyor... Özellikle Roma'da fazla güvenilir parti üyesi işçi yok. Gittiğim toplantılar bir açıdan çok tatmin edici, yoldaşların iyi niyetini ve heyecanını görüyorum, fakat bir yönden de beni kötümserleştiriyorlar; çünkü bir hazırlık yok. Durum bizim için bundan elverişli olamaz... Faşizm çöküyor, çılgına dönmüş ve bütün dayanaklarını yitirmiş gibi. Her şey aleyhine gelişiyor. Gene de durumdan yararlanma olanağı çok zayıf, çünkü hâlâ çok azız ve çok kötü örgütlenmişiz.”

Bu mektup 18 Ağustos 1924'te yazılmıştı. Gramsci sekiz gündür babaydı ama Julia'nın mektupları gelmemişti. Üç gün önce annesine şöyle yazmıştı:

> “Bugünlerde çocuğumun doğmuş olması lazım ama şimdiye kadar tek söz duymadım. Beni eşimden ayıran uzun bir yol var. Doktorların ayın 8'i ile 15'i arasında doğum olabileceğini söylediklerini biliyorum. Her şeyin yolunda gideceğine eminim ve gelecek hafta mektup almayı umuyorum.”

Julia'ya yazdığında şöyle diyordu:

"Belki ben bunları yazarken bebek doğmuştur ve senin yanında yatıyordur, onu dünyaya getirirken acı çektikten sonra ona şefkat gösteriyorsundur. Bu benim mutluluğuma biraz melankoli katıyor. Bilmek istediğim ve bilmediğim ne kadar çok şey var. Ama bilmek, seninle birlikte karşı koymadıktan sonra neye yarar... Mutluluğum asık yüzlü ve biraz hüzünlü. Anneme yazıp yakında çocuğum olacağını söyledim, merakla haber bekliyor. Eğer fotoğraf çektirirsen bana iki tane gönder, bu anneme gerçekten büyük zevk verecek, aile bağlarına Sardunya usulü büyük duygusallıkla sahip çıkar."

Ertesi gün, 19 Ağustos'ta Milano ve Torino'ya gitti. 3 Eylül'de döndüğünde, Julia'dan gelen iki mektup onu bekliyordu. Yanıt verdi:

"Mektuplarını okuduktan sonra ne diyeceğimi bilemiyorum. Ciddi ve melodramatik bir şey mi? Yüzümü buna hazırlamamıştım, yani bilmiyorum... Bir küçük okşayış bütün söz tufanlarından çok şey anlatabilirdi. Bu arada, yapmış olduğun her şeye katılıyorum. Verdiğin ada da katılıyorum, gerçi üç buçuk kilo, tek dişi olmayan bir bebeğin başına dikilip ona Lev (aslan) demek biraz garip görünüyor. Ama bir gün gerçek aslan olacak öyle değil mi?... Gerçekten adının ne olduğuna aldırdığım yok, önem verdiğim şey yaşayan bir çocuğumuzun olması, oğlumuz, her gün birbirimizi daha çok seveceğimiz, kendimizi onda göreceğimiz, yalnız daha güçlü ve mutlu... Ben de bir çocuğun büyüyüp kişilik kazanmasının değişik aşamalarını seninle paylaşmanın zevkini sabırsızlıkla bekliyorum. Kişisel olarak çocuğun ayağını ağzına almasının çok önemli olduğuna inanıyorum, bunu yapınca hemen bana bildirmeyi ihmal etme. Bu, ulusal sınırların ötesine geçişinin açılış törenidir."

Annesine haberi iki gün sonra, 5 Eylül'de verdi:

"Bebek 10 Ağustos'ta doğdu. Annesi de iyi, bana hemen 11'i sabahı, sonra da 18'inde yazmış. Üç kilo altı yüz gram geliyor, epey kahverengi saçı, biçimli bir başı ve geniş alnıyla mavi gözleri var, annesinin yazdıklarını aktarıyorum; ayrıca şa-

irane biçimde çoktan güneş görmüşmüş gibi doğduğunu da ekliyor, hâlâ dalında duran olgun bir meyve gibi. Çoktan yirmi beş günlük oldu, şimdiye kadar epey büyümüştür. Adı Lev, İtalyanca 'aslan' demek; üç buçuk kilo gelen, ağzında diş bulunmayan bir bebek için biraz büyük bir ad gibi. Şu anda sevgilimden böyle uzak olmak çok kötü. Korkarım buraya gelişini biraz geciktirmek zorunda kalacak. Beş günlük yolculuk, yeni doğmuş bebek için zordur. Şu anda ailesiyle birlikte. Bana hemen bebeğin fotoğrafını gönderecek, sana ileteceğim. Yeni torununu görebileceksin. Şu anda yalnız anasına eziyet ediyor, İtalya'dan üç bin kilometre uzakta. Bebekle ilgili çılgın şeyler yazıyor, onu kızdırmak için dilini çıkardığını söylüyor; biraz bana benziyor. Öyle değil mi? Ama belki de bütün anneler ilk çocuklarında böyle mucizeler bulurlar."

Daha sonra bebeğe Delio adı verildi; Antonio, Oristano'da kalırken küçük yaşta ölen kuzeni Delio Delogu'nun adı (Gramsci annesine "Serafino Dayı oğlunun adını verdiğimizi biliyor mu?" diye soruyordu).

Gramsci şimdi Julia'sız yaşadığına çok daha fazla üzülüyordu. "Bazen çok kederli düşünceler kafama doluşuyor. Birbirimizden ayrı geçirdiğimiz zamanı, senin yoğun yaşamını ve benim olmadığım bütün anları ve her şeyi düşünmeye başlıyorum. Her şeyin en kötüsü, soruna erken bir çözüm bulamıyorum, benim için İtalya'dan ayrılıp gelmek çok zor, senin de İtalya'ya gelmendeki zorlukları anlıyorum." Ona bir şekilde yardımcı olmak istiyordu. Ama Julia zorluklarla baş edebileceğine inanıyordu, gönderdiği parayı reddetti. Bu, uzun tartışmalara yol açtı:

"Ama ne sebeple sana (Cincenzo Bianco'nun) vereceği parayı kabul etmiyorsun? Bunda ilkelere ve âdetlere ters bir şey olduğuna inanmıyorum. Kabul etseydin benim için çok iyi olacaktı. Sık sık senin ve çocuk için bir şey yapamadığımı düşünüyorum, bir şeyler yapabilmek isterdim. Yaptığım bir şeyin yaşamında önemi olacağını veya bir zorlukta sana yardımcı olduğunu bilseydim çok mutlu olurdum. O zaman aramızda yeni

bir bağlılığın doğduğunu, en azından bir şeyin bizi daha da yakınlaştırdığını hissederdim."[2]

Çalıştı ama başaramadı. 6 Ekim 1924'te neredeyse özür diler gibi şöyle yazdı:

> "Bianco'dan benim adıma bir şey vermesini niçin istedim?... Sadece bir tek şey düşünüyordum: Yalnızca senin ve çocuğun yaşamına küçük bir katkımın olduğunu hissetmek beni mutlu kılacaktı, küçük bir fedakârlıktı; diyelim bir paket sigara, bir fincan kahveden vazgeçmek. Bunu neden bu kadar çok istedim? Sanırım kendi çocukluğumdaki deneyimlerimden geliyor, maddi zorluklardan çok çekmiştik, ailede birçok şeyden yoksunduk. Bunlar daha sonra hiçbir şeyin bozamayacağı bağlar, dayanışma ve sevgi duygusu yarattı. Komünist toplumların en iyisinin kişisel varlığın bu temel koşullarını değiştireceğine inanıyor musun? Kesinlikle uzun bir zaman boyunca değil."

Zorlukları aşmak için yapılan çabaların burjuva düşüncesi olmadığını açıkladı: Yaşamlarında güvence bulamayan ve çocuklarıyla yaşlılarına gıda, giyim ve barınma olanakları sağlamaları her zaman garanti olmayan toplumsal sınıflarda bulunan bir davranıştı.

"Sen bu tür konularda güvence içinde olduğuna inanıyorsun, çünkü Sovyet devletinde yaşıyorsun, ama orada bile birçok insanın bu koşullarda yaşadığını teslim etmelisin." Anne babaların olduğu gibi çocukların da toplum güvencesine sahip olduğunu belirleyen Sovyet yasaları olduğunu Julia ona hatırlatmıştı. Ama Antonio bunun Lenin'den çok Rousseau'ya yakın

2 1931'de hapisten şöyle yazıyordu: "Sana Bianco'yla gönderdiğim yardımı niye öyle inatla reddettin? Ve ben niye kendimi ortaya koyup sana yardım etme hakkıma seni ikna edemedim? Gazetecilikten 8.200 liret almıştım ve hepsini yeni gazeteye yatırmıştım. Sen 12 rublelik borç senetleri düzenlerken benim gazeteye bu kadar para yatırmama, üstelik yarısıyla da aynı işi yapabilecekken nasıl izin verebilirdim? Bütün bunlar beni sinirlendiriyor, o zaman da öyleydi ve ilişkimizin ne kadar yersiz, kabul edilemeyecek kadar romantik olduğunu gösteriyor. Bana 12 rubleden hiç söz etmedin ve sana yardım 'iddialarımla' alay ettin ama şimdi seni, istemediğin yardımımı alman için ikna etmenin yolunu bulmam gerektiğini anlıyorum."

olduğunu düşünüyordu: "Çocukların anneleri tarafından emzirilmeden önce büyük bir treylerde nasıl getirildiklerini anlattığın zaman sana, anneye, her zaman farklı bir bebeğin verilebileceği gerçek olarak gözümde canlandı. Sovyet düzeni mükemmel değil ve çocuk hastanelerindeki hemşireler arasında da, her zaman geçerli olamıyor." Son olarak üzüntüsünü belirtiyordu:

> "Seninle dert ve neşeleri paylaşamamam çok yazık. Bu, yaşamımda her zaman bir boşluk yaratacak."

Çalışma koşulları yine çok zorlaşmıştı. Matteotti olayı sırasında faşizmin düşüşünün çabuk olacağını düşünmüştü. Merkez komiteye bu konuda bir rapor vermişti:

> "(1) Faşizm iktidara küçük burjuvaziyi, alt-orta sınıfların işçi sınıfı düşmanlığıyla yürütülen kör, koyun gibi aptallığını kullanıp örgütleyerek gelmiştir... Faşizmin ana niteliği küçük burjuvaziyi kitle hareketi olarak örgütlemesindedir. Tarihte bu ilk kez oluyor. Faşizmin özgünlüğü buradadır; daha önce bir yapı ve birleştirici ideolojiden yoksun bir toplumsal sınıfı örgütleyecek uygun biçimi bulması. (2) Faşizm sözlerinden hiçbirini tutmamış, ortaya koyduğu ümitlerin hiçbirini karşılamamış, İtalya'nın dertlerinden hiçbirini hafifletmemiştir, bu nedenle 'faşist rejime inançla bağlanan orta sınıflar genel bunalımla gerilemişlerdir' (3) Bundan dolayı faşizm ölmek üzeredir.
>
> Faşist Parti, Matteotti cinayetinin doğurduğu büyük öfke dalgasıyla şaşırdı, paniğe uğradı ve aklını yitirdi. Panik sırasında Finzi, Filippelli ve Cesarino Rossi tarafından yazılan üç belgeden, bunların muhalefetin eline geçmesiyle biliyoruz ki, hareketin en büyük şefleri anında güvenlerini yitirdiler ve hata üstüne hata yapmaya başladılar. Faşizm can çekişmeye o zaman başladı. Hâlâ güya yürüyüş kolları denilen güçler tarafından ayakta tutuluyor, ama bunlar artık asılmış bir adamı tutan ipler gibi. Matteotti cinayeti, Faşist Parti'nin asla normal bir hükümet olmayacağının kesin kanıtıdır. Mussolini ancak

> çarpıcı, pitoresk pozlar içindedir, gerçek bir devlet adamı veya diktatör olamayacaktır. Ulusal bir kişiliği yoktur; Cromwell, Bolivar veya Garibaldi değildir, taşralı köylü folklorumuzun zayıf bir figürü olarak tarihe gömülecektir."

Gerçekte, faşist hareketi destekleyen ve sürdüren güçler hiç de bir insanın boynundaki ip gibi değillerdi. Hareket ilk şaşkınlığını atlattıktan sonra tarım ve sanayi kapitalistlerince hâlâ desteklendiğini gördü ve eski saldırganlığına hemen kavuştu. Mussolini 31 Ağustos'ta Monte Amiata'da madencilerle konuşurken, "Onlar (Aventine partileri) gürültülü dırdırlarını bırakıp bir şey yapmaya çalıştıkları gün, o gün onları saman yapıp karagömleklilerin kamplarında yere sereceğiz," diyordu. Faşist şiddet bir kez daha, 1921-1922'deki gibi kuvvetleniyordu; dövmeler, öldürmeler, büroların aranması ve yıkılması, bilinen muhaliflerin evlerinin, gazetelerin dağıtılması başladı. 5 Eylül 1924'te Piero Gobetti, Torino'da kötü bir şekilde dövülmüş ve evi yakılmıştı. (Bundan sonra ailesi Piazza Carlina ve Via San Massimo'daki bir zamanlar Tasca ve Gramsci'nin kaldığı bloklara taşındılar.) 12 Eylül'de Armando Casalini adlı bir faşist milletvekili Roma'da tramvayda Giovanni Corvi adlı çıldırmış bir genç tarafından öldürüldü. Şimdi faşistler için durum berabereydi, Matteotti'ye Casalini. Baskı iki kat yoğunlaşmıştı. Gramsci birkaç aydır olduğu gibi serbest dolaşamıyordu:

> "Bir zaman beni bıraktılar, fakat Casalini'nin ölümünden sonra yine gözaltında tutuldum. Bir seferinde Torino'dan bir faşist beni tanıdı ve bir çeteye gösterdi. Polis beni her yerde izlemeye, beni 'korumaya' başladı, bu da hareket etmemi çok zorlaştırdı. Toplantılara gideceğim zaman tramvay yerine taksi tutup çok para harcamam gerekiyordu."

Kararlı ve canlı bir hareket artık şart olmuştu. 20 Ekim'de komünist miletvekilleri Aventine'nin kendisini "karşı meclis" olarak ilan etmesini ve halkın gerçek temsilcisinin yalnız kendisi olduğunun duyurulmasını önerdiler; çünkü meclisteki fa-

şist çoğunlukla meclis tamamıyla Faşist Parti emrindeydi. Eylem reddedildi.

Bu dönem boyunca Gramsci İtalya'daki birçok şehirde yerel komünist kongrelere katılıyordu. Bu telaşlı görev gezisi sırasında Ghilarza'da ailesinin yanında birkaç gün kalabildi. Sardunya parti örgütü 26 Ekim 1924'te kongresini gizli olarak yapmıştı. Kongre Cagliari tuzlaları ile Quartu kasabası arasında bir çayırda toplanmıştı. Günlerden pazardı. Gramsci akşam trenden inmiş, geceyi öğrenciyken kaldığı Corso Vittoria'daki evden birkaç yüz metre uzakta bir avukatın bürosunda geçirmişti. Kısa bir gezintiyle gençliğinin geçtiği yerleri yeniden görmek isterdi ama çok tehlikeliydi. Roma Yürüyüşü'nün yıldönümüne üç gün vardı ve daha Cumartesi'den faşist militanlar her yeri doldurmuş, hazırlanıyorlardı. Küçük büroda kamp yatağında uyudu, odada bir masa, bir iki sandalye ve gaz lambası vardı. Ertesi sabah, gün doğarken genç bir makine işçisi, Costruzioni Meccaniche şirketinden Nino Bruno gelip onu götürdü. Bruno anlatıyor:

> "Yıpranmış, kirli bir gömleği vardı, kravatı yoktu. Onun hakkında çok şey duymuştum ve onu kocaman, uzun, güçlü biri olarak canlandırıyordum. Oysa küçük, çarpık, temizliğine bile aldırmayan biri vardı karşımda. Traşsızdı, taranmamış kabarık saçları, ucuz lekeli bir elbisesi vardı. Toplantı yerini ben önermiştim ve birlikte yola çıktık. Hâlâ karanlıktı, yollar boştu. Oraya gitmek için ıssız, kasabanın dışından neredeyse kırlardan geçen bir yol seçmiştim; uzun, dolambaçlı, dikkat çekmeyecek bir yoldu. Hiç yorulma belirtisi yoktu. Neşeli, durmadan şakalar yapan biriydi, benimle Sardunyaca konuşuyordu. Yedi civarında Poetto ve Monte Urpinu arasındaki Is Arenas'a, toplantı yerine ulaştık. Gelmiş delegeler vardı, ötekiler de zamanla geldiler. Herkes geldiğinde yirmiden azdık. Kongre hemen başladı. Mandalina zamanıydı, yerlere oturmuştuk, bütün yol lardan uzaktık, bizi kimse göremezdi, çalılar ve bağlar arasında saklıydık. Gramsci bir ağacın altına oturdu ve esas konuşmayı yaptı. Bordiga'dan, partiyi yeniden örgütleme gereğinden

ve Sardunya'da köylüleri, çobanları ve balıkçıları İtalya'nın öteki yerlerindeki işçilerin yanına çekmek için yürütülmesi gereken propagandadan söz etti. Sonra tartışma başladı. Bordiga taraftarı tek delege Sassari'den gelendi ve iki trenini yakalaması için erken ayrılması gerekiyordu. Yiyecek bir şeylerimiz vardı. Oristano'dan Scalas yanında pasta getirmişti ama Gramsci istemedi. *Pane e casu,* peynir ekmeği yeğlediğini söyledi, biraz elma yiyip şarap içti. Saat altı civarında işimiz bitti, teker teker kasabaya döndük, yalnız Gramsci'ye biri eşlik etti."

Ertesi gün, kongre bittiğinden ve başka önemli işler kalmadığından Fanni'de, Largo Carlo Felice'de, şehir merkezinde bir lokantada öğle yemeği yediler. Sonra kahve içmek için Piazza Jenne'de bir yere gittiler, orada genç komünist bir garson Giovanni Lay (yedi yıl sonra Turi hapishanesinde bir daha buluşacaklardı) onlara hizmet etti. Sonra saat ikide Ghilarza trenine bindi.

1920'de Emma'nın ölümünden beri eve gelmemişti. Ailede bazı değişiklikler olmuştu. Yirmi yedisine gelen Carlo kasabada bir ayakkabı dükkânı almıştı ve orayı idare ediyordu. Teresina postanede çalışıyordu ve birkaç ay önce postacı Paolo Paulesu'yla evlenmişti. Evde yalnız Carlo ile Grazietta kalıyor, anne babalarına (Bay Ciccillo altmış dört ve Bayan Peppina altmış üçündeydi) ve Gennaro'nun dört yaşındaki kızı Edmea'ya bakıyorlardı. Nino'nun dönüşü nedeniyle büyük hazırlıklar vardı. Peppina şimdi otuz üçünde olan, milletvekili ve onu en çok mutlu eden, evli ve çocuk sahibi oğlunu yeniden kucaklamak için sabırsızlanıyordu. Bay Ciccillo da kavuşmayı bekliyordu. Bir grup arkadaş onu Abbasanta'da istasyonda karşılamaya gittiler. Aralarında Peppino Mameli de vardı:

"Trenden indi ve bize sarıldı. Göz kırptığını gördüm ve trenden inen, biraz uzakta durup ilgisiz görünmeye, dikkat çekmemeye çalışan iki kişiyi fark ettim. Açıkça polistiler. Nino bizimle gevezelik etmeye başladı. Kapıyı açık bırakmıştı, istasyon şefi hareket düdüğünü çalınca hemen trene atladı. Polisler de bindi. Tren hareket etti. Orada durmuş, el sallıyorduk. Po-

lisler fark ettiler mi bilmiyorum, Nino kapıyı açtı ve aşağı atladı. Tren artık hızla gidiyordu. Nino onlardan kurtulmuştu.

Ghilarza'ya doğru yola koyuldular. Gramsci'nin dört yıl önceki ziyareti kısa olmuştu, Emma'nın ölümüyle uğraşmışlardı ve yaşamındaki telaşlı anlardan biriydi. Torino'da durum vahimdi, konsey hareketi yenilgi durumundaydı, Piyomente *Avanti!* gazetesi disiplin adına Serrati tarafından kapatılma tehlikesi karşısındaydı, Togliatti ve Terracini'yle her zaman dostlukla sürmeyen çekişmeler vardı, aklından çıkaramadığı birçok düşünceyle doluydu... Dolayısıyla gerçekte kasabaya gelip dolaşmayalı on bir yıl olmuştu.

Hiçbir şey değişmemiş gibiydi. Ghilarza her zamanki gibi görünüyordu, lav taşlarından bodur evler, mavimsi dumanın yavaş yavaş yükselişi, portakal ağaçlarının kokusu, köylüler tarlalardan dönerken eşeklerin anırmaları, Tane kız kardeşler, zamanlarını kapı önünde geçiren Remundu Ganalar. Tek yenilik eşeklerle rekabet etmeye başlayan bisikletlerdi. Yaşlı adamlar Gramsci geçerken kasketlerine dokunarak selam veriyorlardı; çok geçmeden haber yayıldı: Peppina Marcias'm oğlu, Grazia Delogu'nun yeğeni kasabadaydı.

Çok geçmeden *prinzaples*, köyün önde gelenleri, Gramsci'nin evine akın etmeye başladı, Gramsci, "Faşistler bile," diyordu, "onlar da geldiler, onur ve alçakgönüllülük göstererek beni komünist de olsam milletvekilliğimden dolayı kutladılar. Sardunyalılar işi idare ediyorlar, ha! *Forza paris!* Sardunya için iyi!" Gramsci memnun olmuştu. "Bir grup işçi, köylü ve esnaf, Karşılıklı Yardım Derneği'nden göründü. Derneğin siyaset dışı görünümünü bozmak istemeyen başkana rağmen Rusya'yla, sovyetlerin işleyişiyle, komünizmle ilgili, kapital ve kapitalistin ne demek olduğuna dair sorular sordular, faşizme karşı tavrımızı öğrenmek istediler." Bu buluşmayı Carlo ayarlamıştı, o sırada dışarıda nöbet tutuyordu. Gramsci daha sonra olayı çalışma arkadaşı Celeste Negarville'e anlattı. Şöyle naklediyor:

"Yıpranma ve sıkıntılarla geçen yaşamlarında yenilmiş, gelişmemiş, basit insanlardı. Dediği her sözcüğü dikkatle din

> lediler. Ama onlara istediklerini anlatmak kolay değildi. Gramsci'nin işçilerle konuşma yeteneği ona yardımcı olmuştur. Köyülerden biri 'Seni aday yaptıkları zaman sana oy vermeye karar verdik, çünkü senin dürüst insan olduğunu biliyorduk. Ama bize oy vermeyeceğimizi söylediler ve çok üzüldük,' dedi (Gramsci, Piyomente ve Venedik Giulia'da aday olmuştu), 'fakat içtenlikle senin hangi partiden aday olduğunu bilmiyorduk.' Gramsci, Komünist Parti'de olduğunu açıkladı, Komünist Parti'nin ne olduğunu anlattı. Köylüler biraz düşündüler, sonra biri 'Ama fakir Sardunya'yı bırakıp başka yerin fakirleriyle niçin birleşelim?' dedi."

Bayan Peppina ziyaretlerden rahatsız olmuştu. Nino da evde oturup annesiyle konuşmayı, Gennaro'nun kızıyla oynamayı yeğliyordu. Ailesine Julia'yı, nasıl buluştuklarını, ne yaptığını, her şeyi anlattı, Bayan Peppina dinlemekten yorulmuyordu. "Gözleri zevkle parlıyordu," diyor Teresina, "Nino'nun her zamankinden rahat, Julia'yla mutlu ve çocuk sahibi olmaktan sevinçli olduğunu görüyordu." Gramsci, Edmea'yla oynayarak (belki de Dello'yu düşünerek) çok zaman geçirdi ve kız biraz anımsıyor: "Hep gülüyordu. Onunla hayali gezilere çıktık, beni dizlerinde zıplatıyordu, numaralarıma kahkahalar atıyordu." Antonio birkaç gün sonra bu memnuniyet anılarını Julia'ya yazdı:

> "Dört yaşındaki yeğenimle oynayıp durdum. Büyük kaynamış yengeçlerden korkuyordu, ben de ona General Çiğneyen ve parlak kurmayının (Albay Kanemici, Mareşal Karafatma, Kaptan Mavisakal) emrindeki 530 kötü yengeçle bir grup iyi yengeç olan Kıpırkıpır, Gümbürtü, Beyazsakal, Karasakal vb. tarafından nasıl alt edildiklerini anlattım. Kötüler benim ellerimle bacaklarını çimdiklerken, iyiler onu savunmak için motosikletlere binmiş, süpürge ve şişlerle geldiler. Bütün ev motorların, süpürge darbelerinin, yengeçler arasındaki vantrilok konuşmalarının gürültüsünden inledi. Küçük kız hepsine inandı ve öyküyü öyle ciddiye aldı ki, yeni bölümler uydurdu ve kendine göre değiştirdi. Böylece kendi çocukluğumu yeniden ya-

şadım ve bunu bütün köy büyüklerinin ziyaretinden daha ilginç, eğlenceli buldum."

Tatil on gün sürdü, 27 Ekim'den 6 Kasım'a kadar. Sonunda ayrılık anı geldi. Peppina ona Desulu köyünden geleneksel Sardunya bebek başlığı verdi, kendisi için Julia'ya göndermesini söyledi. Ayrılırken oğluna sarıldığında bunun son kucaklaşmaları olduğunu hissedebiliyordu.

19

Faşist baskı arttıkça Aventine meclisinin etkili muhalefet göstermekteki yetersizliği de iyice açığa çıktı. 12 Kasım 1924'-te, Gramsci'nin Sardunya'dan dönüşünden beş gün sonra komünistlerle Aventine arasında ilk kopma gerçekleşti. Montecitorio'daki resmî faşist yönetimindeki odanın beş ay kapatıldıktan sonra açılışı için komünist bir milletvekili oraya gönderilmişti. Görevli milletvekili Luigi Repossi'ydi. Kendisini tamamıyla faşistlerin ve Matteotti'nin ölümünü "anmak" isteyen taraftarların arasında buldu. Fakat yılmadı. Faşist *squadristi** seçkinlerinin önünde "Tarihte böyle bir suçun hazırlayıcıları asla kurbanlarının anma törenlerine alınmamışlardır," dedi. İki hafta sonra komünist grup Aventine'den ayrıldı ve Montecitorio'ya döndü, faşizme karşı savaşımı bu daha elverişli platformda yürütmeye kararlıydılar.

Aynı gün, 26 Kasım'da Gramsci, Julia'ya mektup yazdı:

> "Şu anda canla başla çalışıyoruz. Siyasal durum öyle ki, bir an için çok küçük olan, ancak genel anlamıyla çok büyük görevleri yerine getirmeliyiz. İşçi sınıfı uyanıyor ve kendi gücünün farkına varıyor. Köylüler arasında değişim daha da çarpı-

---

(*) "Kara gömlekliler"in temelini oluşturan faşist gruplar – e.n.

cı, ekonomik durumları berbat. Fakat kitle örgütlenişimiz hâlâ çok zor ve köy grupları ile hücre örgütlerinde parti çok yavaş gelişiyor. Bizlerin merkezde sürekli konunun üstünde durmamız, çalşmaları yönlendirip teşvik etmemiz, yoldaşlarımıza yardım etmemiz gerekir. Çok güç kazandık, fabrika önlerinde halka açık toplantılar düzenleyebiliyoruz, dört bin kişi parti ve Enternasyonal için bağırabiliyor. Şimdi faşistler daha az korku uyandırıyor: Toplantılardan sonra insanlar kendileri örgütlenip faşist şeflerin evlerine saldırıyorlar. Burjuvazi bölünmüş durumda, güvenilecek bir hükümet için kime dayanacağını bilemiyor, mutsuz biçimde faşizme bağlanmak zorunda. Öteki muhalefet partileri sürünüyor, yaptıklarının tüm pratik anlamı Mussolini'den yasal anlamda daha fazla saygı beklemek."

Bu saygı gösterilmiyordu.

Temmuz'da Gramsci PCdI'nın merkez komitesine *L'Ordine Nuovo*'nun 1 Eylül sayısında çıkan bir rapor sundu:

"Faşizmle muhalefet partileri arasında bir uzlaşma olacak mı?... Bu beklenilmiyor... Örgütlenme niteliği nedeniyle faşizm eşit düzeylerde işbirliğini hoşgörmez; yalnızca kölelere razı gelir. Faşizmde temsilciler meclisi olamaz. Faşist rejim bütün meclisleri askeri kampa veya sarhoş edilmiş aşağı kadroları için kerhaneye çevirir."

Bu yargıların doğruluğu 3 Ocak 1925'te görüldü. Uzun zaman yasallık peşinde koşan muhalefet grupları faşizmin "normalleşmesine" bel bağlamışlardı. Birçokları işin çığrından çıktığını, durumdan Mussolini'nin doğrudan sorumlu olmadığını, Faşist Parti içindeki aşırıların temizlenmesiyle iç savaş koşullarının sona ereceğini düşünüyordu. Faşist Cesare Rossi'nin 27 Aralık'ta Giovanni Amendola'nın *Il Mondo* gazetesinde basılan anıları bu umutların boşuna olmadığını gösterdi. Rossi daha önce hükümetin basın bürosu başkanıydı ve günah keçisi olmaktan kurtulmak istemişti. Şöyle yazıyordu: "Olan her şey ya Il Duce'nin doğrudan isteğiyle veya kabul etmesiyle yapılmıştır." Yedi gün sonra Mussolini bir şey deyip başka şey yapma

alışkanlığını bıraktı, sözlerle anayasaya saygı gösterip anayasa dışı şiddeti desteklemekten vazgeçti ve mecliste şöyle dedi: "Burada ve şimdi, meclisin ve İtalyan halkının önünde olmuş olan her şeyin siyasal, ahlâki ve tarihsel sorumluluğunun bana ve yalnız bana ait olduğunu açıklıyorum... Eğer faşizm suç çetesiyse ben de onun başıyım!" Sonraki üç gün, Ocak'ın 3'ünden 6'sına kadar siyasal olarak kuşkulu bulunan 95 dernek ve kulüp kapatıldı, 25 "yıkıcı" örgüt ve 120 şubesiyle Özgür İtalya hareketinin büroları dağıtıldı, 655 eve girildi ve 111 "yıkıcı" şahıs tutuklandı. Muhalefet gazetelerinin kapatılması günlük olay durumuna geldi.

Olanlara Aventine nasıl tepki gösterdi? Genel ilkelere ilişkin bir başka bildiriyle. 8 Ocak'ta anayasacı muhalefet Montecitorio'daki mecliste toplandı ve bir karar aldı: "Normalleştirme ve anayasacılık maskesi düşmüştür. Hükümet devletin temel hukuk organlarını kullanmakta, basının hür sesini duyulmamış keyfilikle baskı altına almakta, özgürce toplanma hakkını yok etmekte, kendi partisinin silahlı güçlerini harekete geçirmekte ve muhaliflerine yapılan yıkıcı ve kundaklayıcı saldırıları hoş görmekte, cezasız bırakmaktadır." Ama faşizmin totaliterliğe olan arzusunun keşfedilmesinde geç kalınmıştı. İtalya'yı despotizmden kurtarmak için yapılan çaba anayasal hak ve özgürlükleri yok etmek için yakılan ateşe bir bardak su dökmek gibiydi. Mussolini bu aşamada bildiriden hiç de rahatsız olmuşa benzemiyordu. 12 Ocak'ta Gramsci, Julia'ya şöyle yazdı:

> "Burada, İtalya'da, hiçbir ülkenin bilmediği, önceden yaşamadığı ve öngörmediği bir tarihsel aşamadan geçiyoruz sanıyorum. Çünkü faşizm şimdi bütün örgütlenmeleri yıktı, kitlelerin isteklerini dile getirmeleri için kullanabilecekleri bütün kanalları kapattı ve amacını gerçekleştirdi.

Rahatsızdı: "Kederli ve garibim, unutkanlıktan, sinirlerimden çok çekiyorum." (4 Aralık 1924), "Yorgunum. Birkaç gündür nevraljiden sallandım ve uyuyamıyorum, başım ağırlaşıyor, kafam karışıyor." (2 Şubat 1925) Olaylar dinlenmesi-

ne olanak vermiyordu ve artık bir yıldır durmadan çaba harcıyordu.[1] Birçok makale yazmıştı ve Felice Platone'un anımsadığı gibi, İtalya'yı bir ucundan öbürüne dolanıyor, "Yanlış anlamaları temizlemek, önyargılardan kurtulmak, durumu açıklamak, eylem çizgisini anlatmak, halkı ve örgütü harekete geçirmek için" toplantılar düzenliyordu. Partinin iletişim okulunca kurulan yollarla militanlarla ilişki kuruyor ve Torino geleneğini bırakmayıp genç üyeler için uzun gece yürüyüşlerinde, şehir sokaklarında irticali dersler vermeye devam ediyordu. Velio Spano dersleri şöyle anlatıyor:

> "İki üçümüz ona Via Nomentana'dan, şehrin merkezinden itibaren arkadan eşlik ederdik. Bu olüğünüstü kültürlü insanın konuşmasında kitabi veya soyut hiçbir şey yoktu... Yürürken sakin sakin konuşur, yargılarını oluşturur, yavaş yavaş, parça parça, şuradan buradan edindiği gözlemleriyle veya daha çok yoldaşların soru ve yanıtları üzerinden düşüncelerini anlatırdı."

Komünist olmayan siyasetçilerden Sardunya Eylem Partisi'nden Emilio Lussu'yla görüşürdü. Birlikte gidip yemek yerler, Lussu Sovyetler Birliği hakkında sorular sorar, Gramsci Sardunya'daki köylü hareketinin durumunu öğrenmek isterdi. Tatiller nadirdi, bazen sinema veya tiyatroya giderdi. Julia'ya yazdığı gibi "saf siyaset çölü"nden kaçması olanaklı değildi.

1925 Ocak ayının sonunda Julia'nın kardeşi Tatiana Schucht'a rastladı; Roma'ya döndüğünden beri onu arayıp durmuştu. Tatiana ailesiyle bağlarını yıllarca kesmiş, onlar teker teker Rusya'ya giderlerken o İtalya'da kalmıştı. Mart ve Ekim devrimlerinden sonra ilişki kurmaları Rusya'nın yalıtılmış durumuyla zorlaşmıştı, bağlantı kurmak ona hepten zor geliyordu. 17 Ağustos 1921'de Julia, Leonilde Perilli'ye, "Eğer bu mektup eline geçerse Tatiana'nın yerini bulmaya çalış ve lütfen ona bizim adresimizi ver," diye yazmıştı. Mektup yerine ulaşmış, Lenoilde bir zaman Tatiana'yı aramış, fakat bulduğunda kız biraz garip davranmıştı.

1 16 Ocak 1925'te Julia'ya şöyle yazdı: "Ayrılalı bir yıldan çok oldu. Benim için bu yıl büyük baskılarla dolu geçti ve biraz duralamam hâlâ mümkün olmadı.

Çok kederliydi, aileden birinin öldüğünden kuşkulanıyordu ve onlara yazmak istemiyordu. Kuşkularıyla korkuları genel ruh bozukluğunu daha da artırıyordu. Gramsci ona doğrudan haber getiren ilk kişiydi ve Julia'nın evliliğini de öğrenmişti.

O zamanlar Tatiana kırk yaşındaydı, Gramsci'den dört-beş yaş küçüktü. Bir zamanlar güzeldi, şimdi yaşamındaki olaylarla yaşlanmaya başlamıştı. Via Savoia'da bulunan Crandon Enstitüsü'nde fen dersleri öğretmenliği yaparak yaşamını kazanıyordu. 2 Şubat'ta buluşmalarından sonra Gramsci, Julia'ya yazdı:

> "Kız kardeşin Tatiana'ya rastladım. Dün geceyi saat dörtten gece yarısına kadar birlikte geçirdik, birçok şeyi konuştuk; siyaset, Roma'daki yaşamı, işi ve olanakları. Birlikte yemeğe de gittik, bu kadar zayıf oluşuna şaşırmıyorum, neredeyse hiçbir şey yemiyor, fizik olarak hasta değil, sağlıklı görünüyor ve öyleyim diyor. Çoktan iyi arkadaş olduk sanırım... Bana bütün maceralarını anlatmaya söz verdi, birlikte olduğumuzda sana anlatabileceğim. Ona rastladığıma çok sevindim. Çünkü sana çok benziyor, çünkü siyasal olarak bana aktarılandan çok daha bize yakın... Yalnızca Sosyal Devrimcilerin ifade özgürlüklerinin olmamasına, İsmailia (sanırım oydu) ve Spiridonova'nın hapsine katılmıyor. Sovyet rejimiyle birlikte çalışabilir, fakat onu buradaki Sovyet temsilcilerinin işe yaramaz çakallar olduğuna inandırmışlar ve onlarla bir işi yok. Onlarla birlikte çalışarak hiçbir fedakârlığa katlanmadan devrimin olanaklarından yararlanmaya çalıştığının söylenmesini istemiyor."

Antonio ve Tatiana tekrar görüştüler. Ama özel yaşamın bu anları Gramsci için yeterli değildi, Julia'yla tekrar birlikte olmak ve oğlunu görebilmek için sabırsızlanıyordu. Moskova'da 21 Mart 1925'te Enternasyonal'in toplantısı olacaktı ve İtalyan delegasyonuna Gramsci başkanlık edecekti. 7 Şubat'ta şöyle yazdı:

> "Yolculuğum on beş gün daha ertelendi ama sonunda gerçekleşeceğini sanıyorum. Bana normal bir pasaport bile vere-

> cekler, ek ertelemenin bir tesellisi olacak. Mart'ın sonunda ve Nisan'ın başında biraz yürüyüşe çıkmaya zamanımız olacak mı?... Kız kardeşin Tatiana'nın biraz senin önce gelen kopyan olduğunu biliyor musun? Görünüş ve tavır olarak sana çok benziyor, sesinin müziği seninkinin yankısı gibi (yankı dediğimi duysa memnun olur, çünkü sesini seninkiyle karşılaştırmama itiraz ediyor, seninkini çok güzel buluyor). Sık görüşüyoruz, lokantaya gidiyoruz, fakat ona çok yediremiyorum. Sana ayakkabı satın almak istedi, hem de en korkutucu topuklulardan. Senin böyle korkutucu şeyler giymeyeceğini söyleyerek büyük çaba harcayıp engel oldum... Bebek için de küçük pabuçlar almak istiyor. Dünyaya ayakkabı giydirmek isteyen ne korkunç bir kadın!"

1925 Şubatı'nda yola çıktı. 1923 Kasımı'ndan beri karısını görmemişti, neredeyse bir buçuk yıl. Sonunda Delio "fotoğraf kâğıdındaki soluk gölge" iken gerçek, yaşayan bir çocuk olmuştu. Ancak ne yazık ki, çocuk öksürüğe tutulmuştu. Gramsci çocuk arabasıyla onu gezmeye çıkarıyor, Schuchtların yaşadığı Tverskaya Yamskaya'da (şimdi Gorki Caddesi) dolaştırıyordu.

Delio'nun hastalığından daha rahatsız edici olan şey Antonio'nun baldızı Eugenie'nin durumuydu. Uzun zamandır Serebranyi Bor'da kalmasını gerektiren ruhsal rahatsızlığından tedavi görüyordu. Ama hâlâ hastalığı aşırı durumdaydı ve bazen daha da kötülüyordu. Eskiden, sanatoryumda, Gramsci'yi kendisine arkadaştan yakın hissetmişti ve şimdi Delio'nun annesi olduğu iddiasındaydı. Gramsci Moskova'ya varışıyla ortaya çıkan bu durumdan çok etkilenmişti. Julia'yla Delio'ya bakan doktor hanıma bir armağan vermeyi kararlaştırmışlardı ve Correggio'nun "Danae" reprodüksiyonunu seçmişlerdi. Antonio baba olarak imzaladı ve Julia'nın imzasının yanında Eugenie kendisininkini eklerken, iki adın yanma da "anne" diye yazdı.

Apollo Schucht, Eugenie'nin davranışından çok rahatsız olmuştu. Delio'ya Eugenie'ye anne demesi için izin vermiyor ve

sürekli "Delio'nun bir annesi var, bir, yalnız bir," deyip duruyordu. Gramsci de durumdan rahatsızdı, fakat doğrudan cephe almamayı yeğliyordu. Sürekli fiziksel yetersizliği ve yalıtılmışlığı içinde Engenie'nin Delio'yu kendi çocuğu gibi görmesinin yaşamla ve dış dünyayla anlamlı tek bağını oluşturmasını anlıyordu. Bunun için de insanca tepki gösteriyordu. Moskova'dan ayrılırken Julia ve çocukla birlikte Eugenie'nin de onun yanına gelmesinde anlaşmaya varılmıştı.

İtalya'ya 28 Nisan'da döndü. Hükümet, resmî ifadelere göre, farmasonlara karşı bir yasa hazırlığı içindeydi. Ama yasa daha genel amaçları formüle ediyordu: "Derneklerin, kulüplerin ve enstitülerin eylemlerini düzenlemek ve bunların memurları bölmesini engellemek" Yasayı geniş anlamıyla yorumlamak ve yasallık görünümü altında anti-faşist bütün örgütlere saldıracak bir araç oluşturmak olanaklıydı. Farmasonluk konu edildiğinde Gramsci, faşizmin onunla muhalifi olduğu için kapışmadığını ortaya koydu; bu anlamıyla yasanın amacı farmasonları kendi yerlerine yerleştirmek ve faşizmin üstünlüğünü kabul ettirdikten sonra, onlarla uzlaşmaya gitmekti. Yasa çıktıktan sonra baskıya uğrayacak olanlar uzlaşmanın olanaklı olamayacağı öteki örgütlerdi.

16 Mayıs 1925'te Gramsci mecliste yasanın tiranca uygulanma olanaklarını anlatmaya çıktı. Bu onun mecliste kürsüye ilk çıkışıydı. Sonunda yüz yüze gelmişlerdi: 1914'e kadarki devrimci kuşağın önderi, *Avanti!*'nin editörü ve şimdinin kırk iki yaşındaki, bujuvazinin karşı-devriminin örgütlü gücünün "Duçe"si bir yanda; yeni, sol muhalefetin genç önderi meclisin öbür tarafındaydı. O zamana kadar karşılaşmamış olmalarına karşın birbirlerini iyi biliyorlardı. 1921'de Mussolini muhalefet sıralarından konuşurken, "Anarşistler *L'Ordine Nuovo* editörünü aptal görünüşlü biri olarak anlatıyorlar, öyle görünüyor. Oysa gerçekte Sardunyalı bir kambur, ekonomi ve felsefe profesörü ve reddedilemez beyin gücüne sahip biridir," diyordu. Gramsci de kendi görüşünü 15 Mart 1924 günlü *L'Ordine Nuovo*'da yazmıştı:

"İtalya'da Benito Mussolini'nin başında olduğu faşist rejim var. Önderini kutsal gören, onun yanılmazlığını iddia eden, onu Kutsal Roma İmparatorluğu'nun yeni kurucusu ve mimarı olarak tanıtan resmî bir ideoloji var. Her gün ona bağlılık bildiren yerel kabilelerden yüzlerce telgraf geliyor ve gazetelerde basılıyor. Fotoğrafları görüyoruz: Bir zamanlar sosyalist toplantılarda gördüğümüz, şimdi biraz sertleşmiş maske benzeri görünüm. Yüzü tanıyoruz: Göz çukurlarında dönen gözlerin oyununu biliyoruz, bir zamanlar burjuvaları korkuturken, şimdi işçilere yöneliyor. Ne kadar tehditkâr sallansa da yumruğunu biliyoruz. Bütün işleyişi biliyoruz, halkı etkileyebilecek ve burjuvazinin çocuklarını yönlendirecek olduğunu da anlıyoruz, yakından bakıldığında bile çok etkileyicidir..."

Ama gerçekten Mussolini kimdi? "İtalyan küçük burjuvazisinin yoğunlaşmış varlığı, toprağımıza yabancı yönetimi ve papazların kurullarıyla atılmış yüzyılların çöplüğünden oluşan alıngan ve yırtıcı bir posaydı. Proletaryanın önderi olamazdı, onun için burjuvazinin diktatörü oldu. Burjuvazi saati geri bıraktırmak istediğinden yırtıcı yüzlere gereksinim duyar ve işçi sınıfının, bir zamanlar kendisinin korktuğu tehditkâr yumruk ve dönen gözler karşısında titremesini görmek ister." Şimdi bu iki zıt kişilik ve duygu Montecitorio meclisinde karşı karşıya gelmişti.

Gramsci gürültücü bir hatip değildi. Konuşması ciğerlerden ve boğazdan değil, doğrudan beyinden geliyor izlenimini veriyordu. Gobetti 1924 Nisan seçimlerinden sonra *La Rivoluzione liberale*'de şöyle yazmıştı: "Eğer Gramsci Montecitorio'da konuşursa herhalde faşist milletvekillerinin bir kez için sustuğunu ve dikkat kesildiğini, bu zayıf sesin titreşimini kapmaya çalışırken tamamıyla yeni bir zekâyı kavramaya çalıştıklarını göreceğiz. Gramsci'nin diyalektiği burjuvazinin iniş çıkışlarını reddetmiyor ve Hegelci ideanın saf yüksekliklerinden bakarak kaçınılmazlıklarını sakin sakin ifade ediyor." Kâhince sözler. Velio Spano, Gramsci'nin nasıl konuştuğunu anımsıyor: "Bütün milletvekilleri bu zayıf, bükülmez sesi daha iyi duyabilmek

için sol kanat sıralarına doğru kaydılar. Roma gazetelerinden biri Mussolini'nin daha iyi duyabilmek için eli kulağında öne eğilmiş kocaman bir resmini bastı." Gramsci sakin sakin farmasonların ve sonra faşistlerin sınıf çözümlemesini yaptı: "İtalyan birliğinin kuruluş biçimi düşünüldüğünde, İtalyan burjuvazisinin zayıflığı dikkate alındığında farmasonluk burjuvazinin tek gerçek ve etkili gücüydü." Faşizm ise: "Fabrikaların ele geçirilmesinden sonra faşizmin izlediği özgün, içgüdüsel yol şu sözle özetlenmiştir: 'İşçilere karşı yeteri kadar sert olmayan şehir burjuvazisinin yerini kır burjuvazisi almalıdır.'" Sonra çözümlenmesinden ilk sonucu çıkardı:

> "Faşizm, burjuvazinin İtalya'da doğru dürüst örgütleyebildiği tek güce karşı çıkıyor, resmî ve sivil mesleklerin yönetimi için ana kaynak olarak onun yerini almak istiyor. Faşist rejim, mevcut yönetici kadro yerine bir başkasının geçmesinden başka bir şey değil.
>
> Mussolini: Rusya'da olduğu gibi, bir yönetici sınıfın yerine başkası, her devrimde normal olduğu gibi, metodik olarak yapacağımız gibi...
>
> Gramsci: Devrim, yeni bir sınıfa dayandığında olur. Faşizm zaten iktidarda olmayan bir sınıfa dayanmıyor...
>
> Mussolini: O zaman kapitalist sınıfın çoğunluğu neden bize karşı çıkıyor? Bize karşı oy kulanan birçok büyük kapitalist sayabilirim, muhalefettedirler, Motta gibi, Conti gibi...
>
> Farinacci: (Faşist Parti sekreteri) Hatta yıkıcı gazeteleri besliyorlar!
>
> Mussolini: Büyük bankalar gayet iyi bildiğiniz gibi faşist değil!"

Gramsci için faşizmin henüz sistemde özümlenemeyen bu güçlerle bir uzlaşma ayarlamak peşinde olduğunu açıklamak zor değildi:

> "Faşizm henüz kendi örgütlenmesi içindeki bütün güçleri absorbe etmeyi başaramamıştır. Farmasonlarla ilgili siyasal taktik olarak önce elemeyi, sonra terörcü yaklaşımı denemiştir.

Locaları yakarak, son olarak yasal eylemi seçerek büyük bankalardaki ve bürokrasinin üst tabakalarındaki anahtar kişileri mesleklerinde kalabilmek için kazanan tarafı seçmeye zorlamaktadır. Bu kadar güçlü bir düşman karşısında ne yapılabilir? Önce onun bacaklarını kır, sonra, kanıtlanmış üstünlüğünle onu anlaşmaya zorla... Yani bu yasanın özellikle işçi örgütlerine karşı olduğunu söylüyoruz. Aylardır Komünist Parti yasadışı ilan edilmemiş olmasına karşın, yoldaşlarımızın üç kişiden fazla gruplar halinde görüldüklerinde jandarmaca neden tutuklandıklarını öğrenmek istiyoruz...

Mussolini: Sizin Rusya'da yaptığınızı yapıyoruz...

Gramsci: Rusya'da herkesin tâbi olduğu yasalar vardır, burada sizin kendi yasalarınız var...

Mussolini: Rusya'da halkı çok iyi yönetiyorsunuz. Çok da doğru!

Gramsci: Gerçekten devlet güvenlik örgütü Komünist Parti'yi gizli örgüt olarak görüyor.

Mussolini: Bu doğru değil!

Gramsci: O zaman üç kişiden çok kimse yan yana geldiğinde neden tutuklanıyor ve yargılanmadan hapse atılıyor?

Mussolini: Ama hemen dışarı çıkıyorlar. Hapiste kaç kişi var? Onları tanıyabilmek için içeri çekiyoruz.

Gramsci: Bu, sistemli sorgulamadır, yalnızca yeni yasanın uygulanışını gösterip ortaya koyar. Faşizm Giolitti hükümetinin uygulamalarına dönüyor, güneyde onların yaptıklarını, muhalefete oy verenleri tutuklamak için katilleri kiraladıkları gibi aynısını yapıyorsunuz... Onlar da tanımak istiyorlardı.

Bir ses: Sadece bir olay var. Güney hakkında hiçbir şey bilmiyorsun."

Gramsci: Ben Güneyliyim!"

Sürekli sataşmalar, düşüncelerini tam anlatmasına engel oluyordu. Fakat her seferinde konuya dönmeyi beceriyordu:

"Farmason hareketi Faşist Parti'yle *en masse* olacağına ve onun kollarından birine dönüşeceğine göre, isteğinizin bu yasayla büyük işçi ve köylü örgütlenmelerini önlemek olduğu açık-

tır. Gerçek amaç, yasanın gerçek anlamı budur. Faşist hareket-te bazıları eski ustalarının hâlâ devrimci ve sosyalistken taşıdığı düşüncelerin özünü anımsıyor; bir sınıfın iktidarı ele geçirme noktasına kadar kendi olarak kalamayacağını, kendisini geliştiremeyeceğini, en yetenekli, bilinçli öğelerden oluşan parti ve örgüte gereksinimi olduğunu biliyor. Marksist öğretinin bu kötü niyetli sapkınlığında, çamura bulanmış halindeki doğruluk kırıntısı işte burada."

Ama mevcut durumda işçi sınıfı partilerini bölmek İtalya proletaryasının gücünü gerçekten azaltır mıydı? "Güney hakkında hiçbir şey bilmiyorsun," diyen sese, Sardunyalı milletvekili tam yanıt verdi:

"İtalya'da kapitalizm ancak köylü nüfusu ezdiği sürece, özellikle de güneyde ezerek gelişebilmiştir. Bugün sorunun aciliyetini yeteri kadar görebiliyorsunuz. Sardunya'ya milyonları ve bütün Mezzogiorno'ya yüzlerce milyonu başka niye söz vereceksiniz ki? Eğer somut bir şey yapmayı gerçekten istemiş olsaydınız, her yıl ada halkından aldığınız yüz veya yüz elli milyonu vermekle başlardınız. Mezzogiorno halkına her yıl vergi diye alınan parayı geri vermeniz gerekirdi... Her yıl devlet güney bölgelerinden hiçbir işe yaramayan, ne hizmetlerde ne de başka yerde kullanılan yüklü miktarlar alıyor... Bu meblağ devlet tarafından kuzey İtalya'da kapitalizmin temelini kurmak için kullanılıyor. Bu bölgede İtalyan kapitalist sisteminin çelişkileri karşısında işçiler ve köylüler tüm baskı yasalarına, büyük örgüt kurmayı engellemek için konulan bütün zorluklara karşın ortak düşmanlarına karşı birleşme gereğini duyuyorlar... Devleti işgal edebilirsiniz, yasa kitaplarını değiştirebilirsiniz, örgütlerin şimdiye kadar taşıdıkları biçimleri yok etmeye çalışabilirsiniz, fakat kendi eylemlerinizin yol açtığı nesnel koşulları kaldırmayı umamazsınız. Bütün yapabileceğiniz proletaryayı şimdiye kadar kullanılan yollardan başka bir yol bulmaya zorlamaktır. Buradan İtalyan işçi ve köylü kitlelerine şunu söylemek istiyoruz: Ulusumuzun devrimci güçleri asla dağılmayacak ve korkulu düşleriniz asla gerçekleşmeyecek.

Bitirdiğinde meclis çalkalanıyordu. Gramsci'nin ilk konuşması aynı zamanda sonuncusuydu da. Bir daha meclis kürsüsünden konuşamayacaktı. Olayın doğrudan tanığı bulunmamasına karşın, konuşmadan sonra Mussolini'nin Gramsci'yi hemen görmeye gittiği, meclis barında kahve içtiği sırada Mussolini'nin onun elini sıkarak konuşmasından dolayı kutlamak istediği sık sık anlatılır. Gramsci kahvesini yudumlamaya devam etmiş ve kendisine uzanan eli görmezlikten gelmiş.

Dokuz gün sonra Julia'ya şunları yazar:

> "Çalışmalar çok düzensiz olarak devam ediyor, zihnim de bunu yansıtıyor, sanki yeteri kadar düzensiz değilmiş gibi. Zorluklar her gün büyüyor, şimdi partimizi tasfiye edecek sistematik polis çabasının başlangıcı olarak örgütümüze karşı bir yasa var. Bu yasayla ilgili konuşma yaparak meclis görevimi yerine getirdim. Faşistler beni umulmadık bir biçimde karşıladılar, yani devrimci açıdan kötü başladım. Sesim zayıf olduğu için daha iyi duyabilmek üzere çevremi sardılar ve istediğimi söylememe izin verdiler; sürekli sözümü keserek konuyu dağıtmamı istediler ama gerçekten konuşmayı engellemek de istemediler. Sözleriyle eğleniyordum ve kendimi onlara yanıt vermekten alıkoyamadım, böylece ellerine düştüm, çünkü yoruldum ve izlemeye kararlı olduğum tartışma çizgisini başarıyla götüremedim."

Yorgundu. Roma yazı enerjisini kurutmuş, uykusuzluk başlamıştı. Dışarıya çok dikkatle çıkması gerekiyordu ve bunu mümkün olduğu kadar az yapmalıydı. Sadece birkaç arkadaşını görüyordu:

> "Yalnızlıktan, her şeyden çok bunalıyorum. Partiye karşı yasadışı eylemlerden dolayı zordayız, kişisel ve bağımsız hareket etmeye zorlanıyoruz. Bu siyasal çölden sık sık bana seni anımsatan Tatiana'yı görmeye giderek kurtuluyorum. Ama senin yokluğunun yerini alacak gerçek bir şey yok. Dünyada gözümün gördüğü her şey bana seni ve Delio'yu anımsatıyor, bana mutsuzluğumu daha da çok hissettiriyor... Ama önemli de-

ğil... Hepsi geçecek, çünkü İtalya'ya geleceğinizi biliyorum, Delio'nun yaşamı geliştikçe onun deneyimi bizim yaşamımızı etkileyecek, enerjilerimiz artacak, kişiliklerimiz tamamlanacak."

Julia ve bebek Roma'ya sonbaharda geldiler.

20

Komintern yürütme komitesinin 1925 Mart-Nisan toplantısı daha önceki iki kongrede oluşturulan siyaseti benimsedi. Proletarya diktatörlüğü son aşama olarak kaldı. Ama bu arada İtalya'da ortaya çıkan bir konu önem kazandı: Burjuva demokratik özgürlüklerin yeniden kazanımı. Ve bunu elde etmek için –Enternasyonal'in görüşüne göre– işçilerle öteki partiler arasında, sanayi işçilerinin ve onların örgütlü öncüsü Komünist Parti'nin egemenliği altında, olanaklı olan en geniş birliği kurmak gerekliydi. Üç yıllık faşist terörden sonra halkın demokratik düzene olan isteği canlanmıştı, devrim amacı değil ve Gramsci bunun farkındaydı. Enternasyonal'in siyasetinden kuşkulanmıyordu, 1 Eylül 1924'te *L'Ordine Nuovo*'da şöyle yazmıştı:

> "Bizler için Matteotti bunalımından çıkarılacak çok fazla ders var... Üç yıl süren terör ve baskıdan sonra yığınların çok dikkatli olduğunu ve riske girmek niyetinde olmadığını bize gösteriyor... (Bu dikkat) çok geçmeden kaybolacak, fakat şu an var ve onun üstesinden gelmek için bizim de çok dikkatli olmamız, her olayda her adımı dikkatli atmamız, bütün olarak işçi sınıfıyla bağlantımızı yitirmememiz gerekmektedir."

Sonra Bordigizme karşı mücadelenin acilliğinden söz ediyordu:

> "Eğer partimizde fanatik gruplar ve eğilimler varsa, durumu zorluyorlarsa, onlarla partinin bütünü adına mücadele etmek gerekli olacaktır."

Ama Bordiga her zamanki gibi vazgeçmekten çok uzak görünüyordu. Hâlâ bütün ara sonuçları reddediyordu. Onun için burjuva diktatörlüğüne karşı proleter diktatörlüğünden başka seçenek yoktu. Burjuva yönetiminin demokratik biçimlerde olmasının despot olmasına yeğlenecek bir yönü olduğunu düşünmüyordu. Faşizmin gelişimi yalnızca bir grup burjuvanın yerine başkalarının geçmesi olmuştu. Bütün öteki partiler, İtalyan Sosyalist Partisi'nden Sardunya Eylem Partisi'ne kadar burjuvazinin dayanakları olduğuna göre, Komünist Parti onun tek muhalifi olduğuna göre komünistler faşizmi kendi başlarına yenmeli, saf olmayan, karmaşık bağlaşmalara girmemeliydiler. Demokrasiye dayanan aşamalı ara çözümler faşizmin kendisinden daha zararlıydı, ne de olsa faşizm bütün demokratik hayalleri yok ederek komünizme giden yolu açmamış mıydı?

Bu, gerçekle bağlantısı olmayan soyut bir teşhisti. Pratikte komünistleri intihara götürecek bir yalıtılmışlığa itiyor ve faşizme karşı somut eylemlerin gerektiği bir aşamada devrimci lafazanlığa zorluyordu.

1921 baharında militan gruplar, faşist şiddete karşı silahlı direniş için "Arditi del Popolo" grupları oluşturmuşlardı. Bordiga bağlaşmaların yanlışlığından o kadar emindi ki, bu temelde bile sosyalistlerle işbirliği yapılmamasını komünistlere emretmişti. Faşistlere karşı savaşta işbirliği yapmanın cezası partiden atılmaktı. Parti önderliğinde de bu sekter tavra karşı çıkan hemen hiç kimse yoktu, neredeyse herkes parti lideriyle aynı görüşteydi. Bordiga'nın düşüncesinde en küçük değişiklik olmamıştı. Zinoviev, Enternasyonal başkanlığı önererek onu kazanmaya çalışmıştı ama sonuç çıkmamıştı. Bu katı ve dövüşken adamda soyut dogma olan inanç, kendini beğenmişliğe dayalı gösterişten de daha güçlüydü.

Yakında parti içindeki güçlerin dengesinin kurulacağı bir kongre vardı ve Gramsci onun hazırlıklarıyla ilgili uzun seyahatler yapıyordu. 15 Ağustos'ta Julia'ya, "Bir zaman için Roma'dan uzaklaştım, hâlâ da öyleyim. Toplantılara katılmak için seyahat etmem ve hepsinde polisi atlatmam gerekti," diye yazıyordu. Giovanni Farina, Milano'dan gelen partizanlarla ve eylemcilerle 1925 yazında bir toplantıda yaptığı konuşmayı anımsıyor: "Şimdi İtalya proletaryası diktatörlük için değil, demokrasi için mücadele veriyor. Bunu anlatmakta gösterilen başarısızlık burnunun ucunu görmemek demektir." Bu sözcükler (Farina'nm belirttiği gibi) hâlâ "her köşede devrim gören" aşırı solun taraftarları için kullanılıyordu ve onlar arasında Gramsci'nin "sosyal demokrat"lara eğilimli olduğu masalını yayıyordu.

Yoğun çalışmalarla geçen bir yaz oldu. Julia ve Delio'yu çok özlüyordu.

> "Son zamanlarda çok seyahat ettim ve bana çok güzel olduğu söylenen, harika manzaralı, yabancıların görmek için uzak yerlerden geldiği yerler gördüm. Örnek olarak Miramare'ye gittim ama bana Carducci'nin kötü bir benzeri gibi geldi. Beyaz kuleler kötü badanalanmış bacalar gibiydi, çevrede deniz kirli sarıydı, çümkü yakında yol yapan işçiler bütün yıkıntıyı denize dökmüşlerdi; güneş, mevsimsiz çalışan merkezi ısıtma sistemi gibi görünmüyordu. Ama kendi kendime bütün bu izlenimlerin insanın kendi 'tadından', kaynaklandığını söyledim. Annenin sözünü kullanırsam, doğa ve çevremdeki yaşamla bütün zevk bağlarımı yitirdim, çünkü senin ne kadar uzakta olduğunu biliyorum, çünkü seni tanıdığımdan beri sensiz neşelenemiyorum; senin orada olmadığın, senin benim gördüklerimi görmediğin duygusu beni bırakmıyor. Delio yaşamıma Ağustos'ta düşen yıldız gibi girdi ama zaten bütün aşk hikâyemiz biraz böyle değil mi?"

Başka çocuklar ona Delio'yu anımsatıyordu. Milano'ya kısa seyahatlerinde Via Napo Torriani 7 numarada *L'Unita* yayınevinin bürosunda kalıyordu. Gazetenin sorumlusu Aladino Bi-

bolotti bitişik dairede karısı ve iki küçük çocuğuyla kalıyordu. Bu dairede Gramsci'nin gençliğinde kaldığı küçük bir oda vardı. Başka bir *Unita* muhabiri Fidia Sassano, "Kimse bakmazken koridorda dört ayak Bibolotti'nin çocuklarının peşinde koşardı," diye anımsıyor.

Eylül'de, Roma'da, birkaç günlüğüne Togliatti'nin evine taşındı. Burada onun yönetiminde partinin Üçüncü Kongresi'nin tezleri oluşturuldu. Kongre Ocak'ta Lyon'da toplanacaktı. Oluşturulan belge İtalya'daki durumun sakin, kolay anlaşılır bir anlatımıydı, Komünist Parti'nin görevlerinden söz ediyordu. Yeni bir ayrılığı belirliyordu: Bilimsel katılığı, geçmişteki birçok belgenin temel niteliği olan retorik anlatımla tamamıyla zıttı. Ülkenin toplumsal ve ekonomik yapısını kapitalist düzenin çelişkilerini ve bu çelişkilerle ilgili olarak faşizmin yapısını ve işlevini çözümlüyordu; sonra proleter devrimin motoru olan sınıf ve siyasal güçlerle faşizme karşı birleşilebilecek öteki güçlerin anlatımı vardı. Belgenin engin görüşünü, gelecekte faşizmin gidebileceği aşırılıkları önceden gören çözümlemeleri içeren başka bir bölüm daha iyi anlatamaz:

> "Faşizmin siyasal ve ekonomik işleyişiyle bütün propagandasının taçlandırdığı haşmet 'emperyalizm'e olan eğilimidir. Bu eğilim İtalyan tarım ve sanayi sınıfının İtalyan toplumunun bunalımına, İtalyan toplumunun kendi dışında bulduğu yanıttır. İçinde savaş tohumları taşıyan, görünürde İtalyan yayılmacılığı için çıkacak, fakat gerçekte faşist İtalya'yı şu veya bu emperyalist grubun elinde dünya egemenliği için bir araca dönüştürecek bir savaştır."

Kısaca Lyon tezleri, faşizmin İtalyan kapitalizminin düzen sağlama biçimi olarak tanımını, anti-faşist mücadelede proletaryanın egemen rolünün ilanını, işçi-köylü cephesine kazanılabilecek güçlerin çözümlenmesini, burjuva güçleri arasında dönülmez biçimde faşizmle uyuşanlarla demokratik, anti-faşist oluşumlar içinde örgütlü veya örgütlenebilir güçlerin ayrımını, son olarak da Komünist Parti'nin temel, önde gelen rolüyle işçi sınıfının başındaki hücre yapısının dökümünü içeri-

yordu. Tezler eski sekter tavrın bazı izlerini taşımalarına karşın (Togliatti'nin teslim ettiği gibi) Bordiga döneminde üretilen her şeyden daha gelişmişlerdi.

Gramsci haberlerden telaşa kapılmıştı, dolaylı olarak duyduğu habere göre Julia kesinlikle Roma'ya geliyordu ve burada iş bulmuştu. "Ne düşüneceğimi bilemedim, senden bir şey duymamıştım. Tatiana'ya konudan söz ettim, o kadar etkilendi ki, uyuyamadı. Geleceğinden emin ve seni merakla bekliyor." Julia ve Delio, Ekim'de Eugenie'yle birlikte geldiler. Gramsci bu arada hâlâ Passarge ailesinin pansiyoneri olarak Via Morgagni'ye taşınmış, ötekiler için Via Trapani'de mobilyalı bir daire kiralamıştı. Kendisinin orada kalmamasının daha akıllıca olacağını düşünüyordu. Eğer hükümet kendisiyle ilişkisini öğrenirse Julia'nın vizesini geri alabilirdi.

Başka bir engel daha çıkmıştı. Floransa'da 4 Ekim gecesi *squadristi* daha önce görülmeyen bir şiddet göstermişti, birçok kişiye ve eve saldırdıktan sonra eski sosyalist milletvekili Gaetano Pilati ve avukat Gaetano Consolo öldürülmüştü. Consolo kendi evinde karısının ve çocuklarının önünde vurulmuştu. Muhaliflerin yaşamı açıkça tehlikedeydi ve büyük dikkat gereriyordu. 24 Ekim'de Gramsci'nin Via Morgagni'deki odası polis tarafından aranarak dağıtılmıştı. Sonra 4 Kasım'da polis eski sosyalist milletvekili Tito Zaniboni'nin Mussolini'yi 1918 zaferinin yıldönümünde Palazzo Chigi'nin balkonunda konuşma yaparken Dragoni Oteli'nden ateş edip öldürmek için hazırladığı planı açığa çıkardı. Atmosfer daha da gerginleşti.

Julia her sabah ve öğleden sonra Sovyet elçiliğindeki görevine gidecekti (İtalya'da Antonio'yla birlikte olmak için müzik kariyerinden vazgeçmişti). Sonra Gramsci akşam yemeği için Via Trapani'deki daireye gelecekti ve gece yarısına kadar orada kalacaktı. Birlikte dışarı çıkmayacaklardı. Zaman zaman Julia kız kardeşleri ve Leonilde Perilli ile Argentina veya Adriano salonlarındaki konserlere gidiyordu ama Gramsci onlara eşlik etmiyordu. Evde kalıp Delio'yla oynuyordu.

Delio artık bir buçuk yaşındaydı ama babası ona küçük bir yetişkin gibi davranıyor, onda şaşırtıcı yetenekler buluyordu

"Hayvan sevgisi (Gramsci anlatıyor) iki yolla iyice kullanılmıştı: Müzikte hayvan seslerine uyarak piyanoda bütün sesleri çıkarmayı çok güzel beceriyordu, ayıların bariton sesinden öteki uçta civcivlerin yüksek notalarına kadar çıkarıyordu; bir de resim çizmede." Çocuk tekrar tekar aynı şeyden zevk alıyordu:

> "İlk iş duvar saatini masaya koymaktı. Sonra kollar olanaklı olan her duruma getirilir, o gün öğrendiği hayvanlardan resimlerle anneannesine mektup yazar, ardından piyanoya gidip hayvan müziği çalardık. Daha sonra da çeşitli oyunlar oynardık."

Evden Eugenie sorumluydu. Yemekleri o pişirir, Julia ve Tatiana işe gidince Delio'ya bakardı. Hepsi ondan etkilenmişlerdi ve hâlâ gösterdiği rahatsız edici belirtilerden endişeliydiler. Gramsci, Moskova seyahatinden beri Eugenie'nin çocukla olan bağlantısı üstüne çok düşünmüş ve üzülmüştü. Gazetede çıkan, Sardunyalı bir ailenin Cenova'da yaşadıkları dramdan çok etkilenmişti: Kanserli bir kadın kendisini ve beş yaşındaki torununu zehirlemiş, bıraktığı notta çocuğu da kendisiyle birlikte cennete götürdüğünü, çünkü orada bile onsuz yapamayacağını yazmıştı. Gramsci'nin, Eugenie'nin hastalıklı bir duygusallık göstermesinden korkması için nedenleri de vardı: Günlerce Delio'nun kendisine *"dyadya"* (Rusça "dayı") demesiyle şaşırmıştı. Ancak Tatiana işe el koyup Eugenie'yi ihtar edince işler yoluna girdi. Üzülmesine karşın, Gramsci durumun çok üstüne gitmemekte de dikkatliydi.

1926 Ocak ayının sonlarında Gramsci Lyon'daki parti kongresine katılmak için sınırı gizlice geçti. Ülkeden çıkmak kolay iş değildi ama Gramsci açıkhava toplantılarına ve zorlu yürüyüşlere alışmıştı. Önceki yıl Julia'ya karda yürüyüşe ve geceyi kar üstünde geçirmeye alıştığını anlatmıştı. Bütün İtalya'dan delegeler Lyon'a geldiler, yüzde 18,9'u "yok veya katılmadı" diye kayıtlara geçti. Bordiga taraftarları Gramsci yönetimini, delegelerin eyalet düzeyinde seçilmesiyle ilgili kuralları değiştirmekle suçladılar.

20 Ocak'ta Gramsci kongrenin siyasal komisyonuna hitap

etti ve ayaklanma konusunda solcularla olan polemiğini sürdürdü:

> "Proletaryanın iktidarı kendi başına ele geçirip elinde tuttuğu hiçbir ülke yoktur, bu nedenle daima bağlaşıklar aramalıdır. Kendisine anti-kapitalist çıkarları olan ve burjuva toplumunun yıkılması için işbirliği yapabilecek sınıfların önderliğini sağlayan bir siyaset çizmelidir. Sorun İtalya için özellikle önemlidir; proletarya işçi sınıfı içinde azınlıktadır, coğrafi olarak köylü sınıfıyla ilişkilerine açık bir çözüm getirmedikçe iktidar için başarılı bir mücadele veremeyeceği bir dağılım içindedir. Yakın gelecekte partimiz kendisini bu sorunun tanıtımına ve çözümüne adamalıdır."

Gramsci'nin merkez komite çoğunluğu iktidarın ele geçirilmesinden çok, uzun dönemli siyasal örgütlenmenin düşünülmesi zamanı olduğunu iddia ediyordu. Çoğunluğun tezleri oyların yüzde 90,8'ini alırken, Bordiga'nın sol kanat fraksiyonu yüzde 9,2'ye düştü. Bordiga, Enternasyonal'e kongrenin toplanmasında "kuralsızlıklar" bulunduğu iddiasıyla şikâyette bulundu, fakat başvurusu reddedildi.

Faşist silindir şimdi İtalya'daki özgür siyasal yaşamın son kalıntılarını da ezmek peşindeydi. Partito Popolare milletvekilleri Aventine'den ayrılıp tekrar Montecitorio meclisine dönmüşlerdi. Faşist milletvekillerinin saldırısına uğradılar ve dövüldüler. Ertesi gün Mussolini şunları söyledi:

> "Aventine'den dönüp bu meclise katılmak isteyen biri her şeyden önce bizim hoşgörümüzü istiyorsa, faşist devrimi başarılmış bir eylem olarak tanıdığını açıkça halka bildirmelidir. Faşist devrime muhalefet siyasal olarak yararsız, tarihsel olarak saçma, ancak kendilerini devletin ve yasalarının dışında görenler için anlamlıdır. İkincisi, aynı açıklıkla halkın önünde Aventine'nin yürüttüğü alçak ve skandal peşindeki kampanyanın berbat bir başarısızlık olduğunu, çünkü hükümet veya Faşist Parti'yle ilgili ahlâki bir sorun bulunmadığını açıklamalıdır. Üçüncü olarak, aynı açıklıkla halkın önünde ülke dışın-

da anti-faşist propaganda yapanları reddetmelidir. Bu koşulları kabul edip yerine getirdiğinde Aventine'nin yasadışı kişileri bizim hoşgörümüzü kazanmayı ve bu meclise tekrar girmeyi umabilirler. Bunları kabul edene ve yerine getirene kadar, ben bu mevkide kaldıkça ki, daha oldukça uzun zaman kalmayı düşünüyorum, buraya asla giremeyeceklerdir. Ne yarın ne de başka bir zaman."

Faşist devrimin (Mussolini'nin 1926'da verdiği adla) Napolyon Yılı başlıyordu. Turati'nin Birleşik Sosyalist Partisi, Tito Zaniboni o partiden olduğu için pusu ortaya çıkarıldıktan sonra dağıtılmıştı, artık *La Giustizia* gazetesi de çıkmayacaktı. *La Rivoluzione liberale* 1925 Kasımı'nda kapatılmış ve Torino polisi Piero Gobetti'ye yayın ve gazetecilik faaliyetini durdurmasını emretmişti. 6 Şubat'ta Paris'e gitti, dokuz gün sonra yirmi beşine girmeden orada ölecekti. Amendola ve Salvemini de göç ettiler. 1926 Ocak ayında kabul edilen bir yasa ülke dışında faşizme saldıranların yurttaşlıklarının düşmesine, İtalya'daki malvarlıklarının devletleştirilmesine veya karşılıksız haczedilmesine hükmediyordu. Yurttaşlıktan çıkarılanlar arasında Salvemini ve Katolik bir gazeteci olan Giuseppe Donati vardı. Donati, Matteotti'nin öldürülmesinden Roma polis şefi De Bono'yu suçlamıştı.

Matteotti davası Chieti'de 16-24 Mart 1926 tarihlerinde görüldü. Sanıkları Faşist Parti'nin genel sekreteri Roberto Farinacci savunuyordu (şehirde yargıçlar ve yöneticiler tarafından resmî bir törenle karşılanmıştı). Savcı taammüdü (önceden tasarlama) dikkate almadı ve öldürmeye teşebbüsten ceza istedi. Suçlu bulunan üç kişi beş yıl on bir ay yirmi güne mahkûm oldular (dört yılı önceki yılın af yasası gereğince düşürüldü). Davadan iki hafta sonra Mussolini'ye başka bir suikast düzenlendi. Saldırgan altmış iki yaşında bir İngiliz kadındı: Violet Gibson (uzun zamandır akıl hastanesinde yatıyordu). Mussolini Roma'da Campidoglio'da Palazzo dei Conservatori'den çıkarken ona ateş etmiş ve burnundan hafif yaralamıştı. Faşistler misilleme olarak, kalan birkaç bağımsız gazeteye saldırdı-

lar, *Il Mondo* ve *La Voce repubbilacana* gazetelerinin büroları yağmalandı. Gramsci için yaşam her zamankinden zor bir hale gelmişti.

Tolstoy benzeri, iri yarı, uzun beyaz sakallı, yakışıklı bir adam olan Apollo Schucht Roma'ya geldi. Silahlanmış kamp on bir yıl önce ayrıldığı barış dolu, hoşgörülü Roma'dan çok değişikti. Fakat Delio orada yaşamak için en iyi nedendi. Schucht ailesi Nadina Leontieva, Victor, anneleri ve Anna dışında (kocasıyla Moskova'daydı) tekrar İtalya'da birleşmişti. Gramsci için toplumsal baskıların artmasına ve yarı gizli bir yaşam sürmesine karşın mutlu aylardı. En azından cana yakın aile çevresinde rahatlayabiliyor, Julia ve Delio yaşamın baskılarını göğüslemesinde yardımcı oluyordu.

Şimdi Julia bir bebek daha bekliyordu. İşinden ayrılmak, Sovyet elçiliğini bırakmak veya İtalya'dan çıkmak istemiyordu fakat her şey siyasal sahnenin karanlığına bürünüyordu. Er ya da geç İtalya'dan ayrılmak zorunda kalırsa buna uymak zorundaydı. Antonio da öteki muhalefet liderleri gibi sürgüne gitmek zorunda kalabilirdi. Eugenie olayların gelişimin önceden dikkate almanın gerekli olduğunu, ikinci çocuğun doğumunun işleri zorlaştıracağını ileri sürdü. Julia etki altında kalıyordu. Roma'dan Moskova'ya iklim değişikliği yeni doğan bir bebek için zararlı olacaktı ve aile güvenle Moskova'ya giderse Antonio'nun hareket serbestisi de çok daha fazla olurdu. İkisi Temmuz'da Roma'dan çıktılar, Alto Adige'deki Trafoi'de tatile gitmiş izlenimi vermişlerdi. Julia 7 Ağustos'ta sınırı geçti. Yirmi üç gün sonra 30 Ağustos'ta bir erkek daha doğurdu, Giuliano'yu. Eugenie, Tatiana ve Delio Trafoi'de kaldı. Antonio Ağustos sonlarında onlarla buluştu:

> "Delio'nun Roma'dakinden daha iyi olduğunu dşünüyordum. Daha güçlü ve canlı görünüyordu. Zekâ olarak da gelişti, dış dünyayla ilişki kurdu ve sayısız şey öğrendi. Sanırım Trafoi'de harika dağların ve buzulların karşısında kalmak onda kalıcı bir etki yaratacak. Bol bol oynadık. Ona oyuncaklar yaptım, kırlarda ateş yaktık. Kertenkele yoktu, ona nasıl yakalanacakları

> nı gösteremedim. Sanırım gelişiminin önemli bir aşamasında. En kalıcı anılarını ediniyor ve dışarıdaki kocaman ve korkunç dünyayı öğrenmeye başlıyor."

Delio'ya biraz Sardunyaca öğretmek istemişti: "Ona *Lassa sa figu, puzone* şarkısını söylemeyi de öğretmek istedim (İnciri bırak, kuş" açıkça iki anlamlı bir ad), fakat teyzeleri izin vermedi." Delio, Eylül'de Eugenie'yle birlikte ayrıldı. Antonio onu bir daha göremedi.

21

Gramsci 1926 sonbaharında Güney Sorunu'yla ilgili bir makale yazmak için çalışmaya başladı. Kendisi için yeni bir konu değildi. Ghilarza ve Santu Lussurgiu'da çocukken ve köylüler-çobanlar toplumunda yaşarken ilk siyasal düşüncelerinin konusu buydu. Cagliari'de lise öğrencisiyken ve Salvemini'nin kitaplarını okuyup etkilenirken düşüncelerini yönlendiren aynı konuydu. Torino'da daha olgun ve değişik açıdan yaklaşmasına karşılık sorunu unutmamıştı. Sonunda onu da daha büyük bir sorunun, proletarya devriminin bir yönü olarak kavramıştı.

Güney Sorunu'nu ilk biçimlendirişi dar, topraklarını geri almak isteyen köylü, popülist yaklaşımıydı. Dönemin Sardunya bakışını yansıtıyor, adanın gerikalmışlığına neden olarak anakaranın sürekli baskısı ve görmezlikten gelişi ileri sürülüyordu. Buna göre *bütün* Sardunya, köylülerin ve öteki fakirleştirilmiş sınıfların koşullarını iyileştirmek için "kıta"ya karşı bölgesel-ulusal bir savaşım vermeliydi. Sonra Gramsci sosyalizme doğru ilk adımını attı ve toplumun sınıfsal niteliğini keşfetti. Torino'da "korumacılık"tan kâr edenlerin "kıtalılar" olmadığını, kuzeyli mülk sahibi sınıflar olduğunu, eski güney tarımsal ekonomisini yıkan "korumacı" yasaların yalnız sanayi burjuvazisine yaradığını anladı. Gramsci'nin 1913'teki korumacı-

lığa karşı manifestoyu desteklemesi, onun asalak girişimci sınıf için oynadığı rolü protesto etmesindendi. Ama başka, daha derin bir gerçeği yakalamaya başlamıştı: Daha genel olan "ulusal sorun"dan bağımsız olarak özel çarelerin bulunabileceği *bir* Güney Sorunu *yoktu*. Yani ulusun genel siyasal yaşamı özel çıkarların ifadesi olarak kaldıkça Mezzogiorno için doğru bir siyaset izlenemezdi. Gramsci'nin ilk yazılarından birinde, yirmi beş yaşında *Il Grido del Popolo*'da çalışmaya başladığında yazdığı makalede şunları okuyoruz:

> "Mezzogiorno özel yasalar ve özel bir tutum gerektirmiyor. İhtiyaç duyulan şey ülkenin bütün gereksinimlerini karşılayacak siyasal bir programdır, bölgesel eğilimlere göre özel siyasetler değil. Belirli bölgelerin savaştan gördüğü zararı karşılamak için şuraya bir köprü, buraya bir baraj yapmak yeterli olabilir. Gerekli olan, her şeyden önce gelecekteki ticaret anlaşmalarının bu bölgelerin ürünlerine pazarları kapatmamasıdır." ("Mezzogiorno ve Savaş", 1 Nisan 1916)

Güney Sorunu bir kez böyle geniş ulusal yaklaşım içine oturtuldu mu, mantıksal olarak düşünceleri sosyalizm yolunda gelişmeye başlamıştı. 1919-1920 döneminde gelişimi bu yöndedir:

> "Kuzey burjuvazisi güney İtalya'yı ve adaları fethetmiş, onları sömürülen koloniler durumuna düşürmüştür. Kuzeyli işçi sınıfı kendisini kapitalist kölelikten kurtardığında güneyli köylüleri de kuzeyin bankalarına ve asalak endüstrisine kölelikten kurtaracaktır." *(L'Ordine Nuovo*, 3 Ocak 1920)

Gramsci'nin kendi bölgesinin köylülerinden ve insanlarından doğrudan öğrendiği bilgilerin sonucu geliştirdiği düşünce zinciri buydu. "Güney hakkında hiçbir şey bilmiyorsun" diye bağıran milletvekili, Gramsci'nin geçmişi ve ilgi alanı hakkında ellbette bir şey bilmiyordu. Fakat yaşamının ve düşüncesinin bu yönünün dar bir arkadaş çevresi dışında bilinmeyişi önemlidir (ve şaşırtıcıdır). Şimdi oturup yazdığı ve tutuklanmadan birkaç hafta önce bitirdiği yazı, sonunda, dört yıl sonra Paris'te basıldığında birçoklarını şaşırtmıştı.

La question meridionale (Güney Sorunu), Gramsci'nin siyasal mücadelesinde gazetecilikten hapishane yazılarındaki daha derin düşüncelerle dolu yazı dönemine bir geçiştir. Gazetecilik üretiminin ilk on yılında *Quaderni del carcere* (Hapishane Defterleri) yazarını arıyoruz. Ama genelde bu yazılar doğrudan zorunluluklarla, propaganda amacıyla ve günlük siyasal polemikler nedeniyle yazılmışlardır: Gazete yazıları genelde işçi sınıfını harekete geçirmek ve saldırıya yöneltmek için yazılmış silahlar, araçlardır. 1916-1920 döneminin Gramscisi temelde broşürcüdür. Güney Sorunu'yla ilgili makalesi bu dönemin izlerini taşır, biçemi ve yaklaşımı bazen gazete yazısı gibidir. Fakat ilk defa bu yazıda bu düzeyin üstüne çıkar, daha geniş, filozofça, "tarafsız" bir bakış açısı benimser. *Hapishane Defterleri*'nin temel niteliği de budur. Sonuç İtalyan gerçekliğine yönelik, siyasal ve toplumsal çözümlemelere örnek olacak bir çalışmadır.

Güney Sorunu'nda Gramsci, İtalya'nın son otuz yılındaki siyasal gelişiminin Marksist bir yorumunu yapmıştır. 19. yüzyılın sonunda herkesi dışlayarak ve büyük şiddetle hareket eden burjuvazi, 20. yüzyılın başında eski biçiminde devam edemeyeceğini anlamıştır. 1894 Sicilya köylü ayaklanması ve 1896 Milano ayaklanması değişimin kaçınılmaz olduğunu ortaya koymuştur. Dolayısıyla öteki toplumsal sınıflardan bağlaşık aramak ve daha demokratik bir yönetim biçimi benimsemek zorunludur. İki olanak vardır: Burjuvazi güney köylülüğüne dayanan ittifakla köy kökenli bir demokrasiyi benimseyebilir (serbest ticaret siyaseti, genel oy hakkı, yönetimde yerellik ve sanayi ürünlerinin ucuz fiyatlarla satılışı bu siyasetin sonuçları olabilir) veya kapitalist ve işçilerin endüstri birliği, gümrük korumacılığı, sınırlı oy hakkı ve merkeziyetçilik yeğlenebilir (bunun bedeli elbette ücretlere ve sendikalara karşı daha yumuşak bir siyaset olacaktır).

Yönetici sınıf ikinci seçimi benimsemiştir: Giolitti rejimi ve dönemin Sosyalist Parti çizgisi bu siyasetin aracı olmuşlardır. Fakat proletarya sabırsız davranmış ve sistemin yönetimine karşı koymuştur. 1910'lardan sonra PSI uzlaşmaz bir siyasete zorlanmış ve sistemin işleyişini tehlikeye atmıştır. Giolitti'nin

taktik değiştirmeye başlaması bu noktadan sonradır: Burjuvazi ve işçiler arasındaki zımni anlaşmanın yerine burjuvazi ile Katoliklerin anlaşmasını koymak istemiştir. Katolikler bu dönemde temelde kuzey ve orta İtalya'nın kırsal kesimdeki yığınları temsil ederler.

Değişen durum karşısında işçi sınıfının ilk amacı ne olmalıdır? Gramsci'nin kesin yanıtı burjuvazinin yalıtılarak doğal bağlaşıklarından koparılmaya çalışılmasıdır. İtalyan proletaryasının egemen, yönetici sınıf olmasının tek yolu emekçi sınıfların çoğunluğunu burjuvaziye karşı harekete geçirebilecek bir sınıflar ittifakının kurulmasıdır. Bunun anlamı da köylü yığınların kazanımıdır. Fakat İtalya'da köylü sorununun iki tarihsel biçimi vardır: Güney Sorunu ve Vatikan Sorunu. Kırsal kesimleri kazanmak için işçi sınıfı iki soruna da ayrı yanıt bulmak zorundadır: Bunların arkasındaki sınıfsal güçleri anlamalı ve bu güçlerle devrimci programa göre işbirliği yapmalıdır. Ancak bunu yaparsa, dışarıya yönelirse ve Giolitti rejiminin desteklediği işçi sınıfı korporatizmini aşmaya çalışırsa işçi sınıfı yönetici sınıf konumuna gelebilir. Yoksa köylüler (İtalyan nüfusunun çoğunluğu) burjuva yönetimi altında kalacaklar ve burjuva devletine sürekli, etkili bir silah sağlayacaklardır. Hareketsiz kalan işçi sınıfı her saldırıda zayıflayacak ve dağılacaktır.

Durum buysa, köylü yığınlar nasıl kazanılabilir? Güneyli toplum Gramsci'nin çözümleyişlerine göre üç tabakadan oluşmuş kırsal bir bloktur. En altta büyük köylü yığınları vardır, parçalanmış ve şekilsizdir; onların üstünde küçük ve orta kırsal burjuva kesimi, aydın gruplarıyla olan bağlantısıyla birlikte yer alır; en üstte büyük toprak sahipleri ve "büyük" aydınlar vardır. Sistemin işleyişinde aydınların rolü can alıcıdır. Orta sınıftan, güneyli "orta sınıf" aydınlarından olanlar aşağıda nitelikleri anlatılan toplumsal tabakadan gelirler: Kendileri köylü değildir ve toprakta çalışmazlar, gerçekte toprakla uğraşmayı ve tarımı utanılacak bir iş olarak görürler, topraklarını ya kiraya ya yarıcıya verirler; çıkarları da yalnız topraktan ne alabildiklerine bağlıdır. Bu, rahat yaşamalarına, oğullarını üniversi-

te veya ilahiyata göndermelerine, kızlarına çeyiz hazırlamalarına (elbette ya subaylarla ya serbest meslek sahipleriyle evleneceklerdir) yeter. Yetişme koşulları böyle olan bir aydın, köylülerden hoşlanmaz, onları sonuna kadar çalıştırılacak makineler olarak görür; bu da bölgenin nüfus artışıyla kolayca elde edilebilen bir sonuçtur. Fakat köylülerden de, onların ara sıra patlak veren şiddet ve yıkıcılıklarının verdiği uzun deneyime bakarak korkarlar. Doğal olarak ikiyüzlülük taşıdıklarından köylü yığınları aldatmada kalıtımsal bir yetenekleri ve becerileri, gelişmiş teknikleri vardır. Köylülerle konuştuklarında demokrat, büyük toprak sahipleri ve hükümetle ilişkilerinde ise tam gerici olarak görünürler. Çürümüş, hain, siyasal olarak zavallı bakış açılarıyla güneyli köylü ile büyük toprak sahipleri arasındaki bağı oluştururlar. Bunların harcını kardığı canavar tarım bloku sonuçta kuzeyli kapitalistler ve büyük bankaların ajanı olarak çalışır. Bu sistemin tek amacı statükoyu korumaktır. Siyasal düzeyde büyük toprak sahipleri ve ideolojik düzeyde "büyük aydınlar" (Benedetto Croce ve Giustino Fortunato gibiler) blokun iç işleyişini merkezîleştirir ve denetim altında tutarlar, sistemin beyni ve sinir sistemi onlardır.

Kuşkusuz bu çerçeveyi kırmaya çalışıp yeni bakış açılarıyla Güney Sorunu'na yaklaşmaya çalışan aydınlar vardı. Gerçekten bu çaba (*meridionalismo*) 20. yüzyıl İtalyası'nın en dikkate değer kültürel gelişimlerinin esinleyicisi oldu. İfadesini Prezzolini'nin *La Voce* ve Salvemini'nin *L'Unita*'sında buldu. Fakat bu eğilim daima büyük yatıştırıcılar Fortunato ve Croce tarafından tepki gördü; bunlar gelişimi belirli siyasal ve kültürel sınırlar içinde tutmayı başardılar, devrimciliğe doğru gelişmesini engellediler. *L'Ordine Nuovo*'nun –Gramsci'nin teslim ettiği gibi– Fortunato'nun ve Croce'nin etkisi altında kalmasına karşın tek başına ortaya çıkışı bu bağlamda oldu. *L'Ordine Nuovo*, işçi sınıfını çağdaş İtalya tarihinin baş kahramanı olarak ele almasıyla gelenekten koptu, Güney Sorunu'na da yeni bir içerik kazandırdı. Torino grubu, kuzeyli proletarya ile bölgelerinin sorununa yeni, ilerici bir çözüm getirmek isteyen Mezzogiorno aydınları arasında bir bağ oluşturmaya çalıştı. Bu

adamlardan Guido Dorso* Gramsci'ye en olgunu ve ilginci olarak geliyordu. Bunlar komünist aydınlar değillerdi. Fakat eski tarım blokunun dağılabilmesinin tek olanağı (komünist olsun olmasın) yeni sol kanat aydın tabakasının ortaya çıkmasıydı, selefleri gibi köylülüğü büyük toprak sahiplerine bağlamayacaklardı. İşçi sınıfıyla güneyli köylü yığınları arasındaki ittifak Gramsci'ye göre bu türden bir değişimi gerektiriyordu ve ancak buna dayanabilirdi.

Elyazıları bu noktada bitiyor. Gramsci tutuklanıp hapse atılınca yazısını bitiremedi ve gözden geçiremedi. Fakat bu haliyle bile, Gramsci'nin herhalde genişletip daha da geliştirmeyi düşündüğü biçimiyle, yöntemi ve yargılarındaki kesinliğiyle üstün bir yazı.

(*) Guido Dorso (1892-1947): "Meridonalisti"nin en devrimci, doğal olarak Gramsci'nin en çok yakınlık duyduğu kişisi. Piero Gobetti'yle ve *La Rivoluzione liberale* ile de ilşkisi vardı ve *La Rivoluzione meridionale*'nin (1925) yazarıydı; burada "İtalyan devrimi güneyin devrimi olacaktır" diyordu – İng. ç.n.

22

Sovyetler Birliği'nden gelen haberler gittikçe daha rahatsız ediciydi. Daha Lenin'in ölümünden önce Bolşeviklerin yönetici grubu içinde çıkan farklılıklar şimdi fraksiyon kavgasına dönüşecek kadar keskinlik kazanmıştı. Troyka tarafından (Stalin, Zinoviev ve Kamenev) iki kez yenilmesine karşın partinin bürokratik sertliğine yönelik eleştirileriyle ve "tek ülkede sosyalizm" görüşüne karşı "sürekli devrim" görüşüyle Troçki, Stalin'e yönelik muhalefetinde yumuşamamıştı. Fakat şimdi SBKP Genel Sekreteri elinde büyük bir güç toplamıştı. Lenin'in vasiyetnamesindeki öğütleri (1922 Aralık-1923 Ocak) kolaylıkla ertelenmişti:

> "Genel sekreter olduktan sonra Stalin ölçüsüz güç sahibi oldu ve bu gücü her zaman yeterli bir dikkatle kullanmayı bilebileceğinden emin değilim... Stalin çok kaba ve bu eksikliği genel sekreterlik bürosunda dayanılmaz oluyor. Bu nedenle Stalin'in görevinden alınmasının yolunun bulunmasını ve yeni birinin aday gösterilmesini öneriyorum... Daha sabırlı, daha sadık, daha kibar, yoldaşlarına karşı daha incelikli, daha az kaprisli vb."

Stalin, Lenin'in keskin kınamalarını atlatabilmişse bunu Zinoviev ve Kamenev'e borçluydu onlar da tehlikeli saydıkları

muhalifleri Troçki'yi temizlemekle uğraşıyorlardı. Troykanın üçüncü üyesini destekleme kararı, aldılar ve partinin merkez komitesine SBKP'nin 13. Kongresi'ne kadar "vasiyetname"nin uygulanmamasını kabul ettirerek, Stalin'in bürosunda kalmasını sağladılar.

Proletarya diktatörlüğünden otokrasiye doğru gelişen yozlaşma şimdi proletarya adına çok daha hızla gerçekleşiyordu. Politbüroda Troçki, Zinoviev ve Kamenev muhalefet grubu içinde birleştiler ve sağdan gelen saldırıyla (Buharin, Rikov, Tomsky) Stalin'in 14. Kongre'de seçilen yeni uşaklar grubu (Molotov, Voroşilov ve Kalinin) karşısında dağıldılar.

1926 yazı ve sonbaharı boyunca kişisel rekabet ve ideolojik anlaşmazlık Lenin'in NEP (Yeni Ekonomik Politika) kavramına getirilen farklı yorumlarla iyice karmaşıklaştı. NEP karma ekonomi sistemiydi; ağır sanayi devletçe işletilirken, küçük sanayi, ticaret ve tarım özel sektöre bırakılmıştı. İşçi sınıfı içinde endüstri üretimindeki bunalım nedeniyle büyük yoksunluklar çekildiğinden doğal olarak sanayi ürünleri için düşük fiyat ve tarım ürünleri için yüksek fiyat isteyen kırsal tabakalarla aralarında çelişkiler doğmuştu. Gelişen zıtlıklar içinde Troçki çevresindeki sol muhalefet, çelişkinin çözümü ve sosyalist devrimin temelinin atılabilmesi için hızlı sanayileşmenin kaçınılmaz olduğunu savunuyordu. Yoksa proletaryanın zayıflayan durumuyla refah içindeki köylü sınıfın (***kulak***lar) artan gücü kapitalizmin yeniden kurulmasına yol açabilirdi. Bu konudaki tartışma iktidar yolundaki bütün çekişme ve düşmanlıklarla birlikte Moskova'da şiddetle önem kazanıyordu. Stalin, Buharin'in köylü yanlısı siyasetine tam anlamıyla teslim olmamıştı fakat o zaman için onu destekliyordu. Troçki ve sol muhalefetin tasfiyesi için geçici olarak sağ kanatla işbirliği yapıyordu. Kırsal kesimde özel mülkiyete saldırının tehlikeli tepkiler doğuracağını, Troçki, Zinoviev ve Kamenev gibi önemli kişilere karşı yürütülen açık savaşım içinde bundan kaçınılması gerektiğini de düşünüyordu. Sol muhalefetle Stalin arasındaki gösteri 1925 Ekimi'nde sonuçlandı.

Gramsci çoğunluğun görüşünü kabul ediyordu. Troçki'nin

"tek ülkede sosyalizm" tezine karşı ileri sürdüğü "sürekli devrim" çizgisine de karşıydı (Hapishanede devrim ihracı veya "devrimci Napolyonculuk"u reddeden bir yazı da yazacaktı). Yeni çelişkiler karşısında, geçmişteki konumu da dikkate alındığında, çoğunluk çizgisine karşı çıkması pek düşünülemezdi. Daima proleter iktidarının devamı için sürekli işçi-köylü birliğinin sağlanması gerektiğini savunmuştu, sol muhalefet çizgisinde işçi sınıfı korporativizminin canlanışını görmeye eğilimliydi. Fakat onu üzen şey, tartışmanın özünden çok, yürütülüş biçimi, şiddeti ve acımasızlığı; kızgın ayrılığın başka yerlerde, özellikle İtalya'da yaratabileceği yankılardı. İtalya'da mücadele şimdi umutsuz bir ölüm kalım savaşı içindeydi. Rus yoldaşlar gerçekten bunu dikkate alamayacak durumda mıydı? Öteki ülkelerdeki proletaryaya karşı görevlerini unutuyorlar mıydı? 14 Ekim 1926'da SBKP Merkez Komitesi'ne İtalyan Partisi'nin Yürütme Komitesi adına içtenlikle dolu bir mektup yazmaya karar verdi. Bağımsızlık her zaman onun gücü olmuştu. Fetişlere saygı duymuyordu ve ne hissediyorsa onu yazdı:

> "İtalyan komünistler ve ülkemizin bütün gelişmiş işçileri tartışmalarınızı yakından izlemiştir. Her kongreden önce, Rus komünistlerinin her konferansından önce tartışmalar ne kadar ateşli olursa olsun, partinin birliğinin tehlikeye atılmayacağından emin olmuşuzdur... Bugün, 15. Kongrenizin arifesinde kendimizi bu kadar emin hissedemiyoruz. En derin üzüntüyü duymaktan kendimizi alamıyoruz. Muhalif grubun mevcut tutumu, çelişkinin kesinliği bize kardeş partilerin müdahalesini gerektiriyormuş gibi geliyor... Yoldaşlar, dünya tarihinin son dokuz yılında sizler devrimci hareketin örgütleyicileri, her ülkede harekete geçirici güçleri oldunuz, oynadığınız büyük, dev rolün insanlık tarihinde bir benzeri daha yoktur. Ama bugün kendi ürününüzü yıkma riskini yaratıyor, SBKP'nin Lenin yönetiminde kazandığı önderlik konumunu zayıflatıyor, hatta neredeyse tamamıyla yok ediyorsunuz. Bize öyle geliyor ki, Rus sorunlarıyla ilgili duygusal bağlarınız sizleri bu sorunlarla ilgili uluslararası karışıklıkları görmekten alıkoyuyor, sizin

Rus militanlar olarak görevinizin uluslararası işçi sınıfının çıkarlarıyla ilişkili olarak yerine getirilebileceğini unuttunmuş görünüyor." (G.F.'nin italikleri)

Gramsci Troçki, Zinoviev, Kamenev blokunun ortaya koyduğu konuların paradoksal yapısını açıklamak istiyordu. Proletaryanın, yönetici sınıf olduğu yerde, kuramsal olarak proletarya diktatörlüğü altında bulunması gereken öteki sınıflara göre kendisini pazar açısından daha aşağı bir konumda görmesi ona göre çelişkiliydi:

"Ne olursa olsun proletarya korporatif çıkarlarından fedakârlık etmedikçe, çelişkileri böylelikle aşmak istemedikçe yönetici sınıf olamaz. Eğer doğrudan taleplerini sınfının genel, kalıcı çıkarları uğruna feda etmezse, iktidarı aldıktan sonra bile egemenliğini kuramaz. Elbette böyle bir durumda tartışma noktalarını ileri sürmek kolaydır. Çelişkilerin olumsuz yönünü vurgulamak kolaydır: 'Ezilen, yeterince beslenemeyen işçi, yanında kürk paltosu, bol dünyalığıyla 'Nepman'* varken, *sen,* gerçekten yönetici misin?' Bu, demagogların kullanacağı bir şey, sorun korporatif terimlerle konulduğunda da demagoglardan sakınmak kolay değil. Leninist terimler, proletarya egemenliğinin terimleri, proletaryanın kendisini bulduğu gerçek tarihsel koşulların terimleri yoksa iş zordur... Sol muhalefet grubunun hataları burada, eylemlerinden çıkabilecek tehlikenin kaynağı bu. İdeoloji ve pratiğinde sosyal demokrasinin ve sendikacılığın geleneklerine tam bir dönüş var, Batı'nın proletaryasını şimdiye kadar yönetici sınıf olmaktan alıkoyan etkenlere geri dönüş."

Sonuç olarak Gramsci iki tarafa da birlik çağrısı yapıyordu:

"Yoldaş Zinoviev, Troçki ve Kamenev bizlerin devrimci olarak eğitimine çok büyük katkılarda bulunmuşlardır, yanlışlarımızı büyük bir enerji ve kesinlikle düzeltmişler, bizim öğretmenlerimiz olmuşlardır. Özellikle onlara başvuruyoruz, bunalımı çıkaran ana grup onlar. Çünkü SBKP Merkez Komitesi'nin ço-

(*) Sovyetler Birliği'nde NEP uygulamaları sırasında zenginleşen tüccar kesim – c.n.

ğunluğunun fazla ileri gitmeyeceğine, zaferini kötüye kullanmak istemeyeceğine ve ifrada kaçan önlemler almayacağına emin olmak istiyoruz."

Mektup, o zaman Moskova'da İtalyan Partisi'nin delegesi olan Togliatti'nin hoşuna gitmedi. Onun düşüncesine göre mektupta ayrılık konusu üstünde çok durulması fakat çoğunluk çizgisinin yanlışlık veya doğruluğundan söz edilmemesi bir hataydı. Gramsci'ye 18 Ekim'de yazdığı mektupta açıkça belirttiği gibi bu çizgisiyle, "hiçbir şart ileri sürmeden" anlaşmak zorunluydu. Ne olursa olsun birlik çağrısının amacı neydi?

> "Mektubunda benimsediğin tutumda önemli tehlikeler içeriyorsun, çünkü bundan böyle eski Leninist muhafızların birliği sağlanamayacak veya en azından sürekli olmayacak, büyük zorluklar barındıracak. Geçmişteki birlik harcı Lenin'in büyük saygınlığı ve kişisel yetkesinin sonucuydu. Bu yetkenin yerine de başkası konulamaz."

Ayrılığın sorumluluğunu çoğunluk ve muhalefet arasında ayrım yapmadan *bütün* yöneticilere yüklemek doğru muydu?

> "Mektubunun birinci kısmında, Rus yöneticiler arasındaki ayrılığın Batı hareketleri için olası sonuçlarını tartışırken, merkez komitenin başındaki yoldaşlarla muhalefettekiler arasında bir ayrım yapmadan bütün yoldaşlar hakkında aynı konuşuyorsun. Mektubun ikinci sayfasında Rus yoldaşları 'sorumluluklarına daha çok dikkat etmeye' çağırıyorsun. Burada da aralarında bir ayrım yok. Bundan çıkarılan sonuç, İtalyan Komünist Partisi'nin Yürütme Kurulu'nun herkesi sorumlu tuttuğu, herkesi düzene çağırdığı. Doğru, bu yaklaşım sonunda düzeltilmiştir; Zinoviev, Troçki ve Kamenev'in durumun 'ana sorumlusu' olduğu söylenmiştir. Sonra ekliyorsun: 'SBKP Merkez Komitesi'nin çoğunluğunun fazla ileri gitmeyeceğine, zaferini kötüye kullanmak istemeyeceğine ve ifrada kaçan önlemler almayacağına emin olmak istiyoruz.' 'Emin olmak istiyoruz' deyişinin sınırlayıcı bir anlamı var, gerçekte *emin değiliz* anlamına geliyor. Şimdi, tartışmaya karışmanın elverişlili-

ği hakkındaki değerlendirmeleri ve merkez komite çoğunluğuna sorumluluk yüklemeyi, böyle bir adım atmanın şu anda muhalefete *yarayacağını* söylemeyi bir yana bırakalım ama bu tür bir sorgulamanın zamanlamasının tamamıyla dışında, merkez komite çoğunluğuna da suçlama yüklemenin haklı bir tarafı var mı?"

Togliatti yok diye düşünüyordu. Stalin-Buharin grubuyla tam anlaşma içindeydi ve Zinoviev, Kamenev, Troçki fraksiyonuna karşı mücadelenin sonuna kadar götürülmesini haklı buluyordu. Dolayısıyla mektubun "aşırı önlemlere" karşı çağrısına uyması olanaklı değildi:

"Sovyet Partisi'nin parti içi yaşamında şiddetli bir yan var. Ama böyle de olmalı. Eğer Batılı partiler Rus önderliğine böyle bir şiddet nedeniyle müdahaleye kalkışırlarsa, ciddi bir hata yaparlar... Yabancı partilerin Rus Partisi'nde büyüyen bunalımdan kaygı duymaları haklı olabilir ve bunalımın keskinleşmemesini sağlamak için ellerinden geleni yapabilirler. Fakat Merkez Komite çoğunluğunun çizgisiyle uyuşan birinin bunalımın aşılmasında yapabileceği en iyi yardımın bu çizgiyle anlaştığını hiçbir kayıt ifade etmeden açıklaması olduğu da çok açıktır."

Gramsci, Togliatti'nin yanıtını alınca düşüncesini değiştirmedi. Togliatti çok sonra Giansiro Ferrata'ya mektubunda şöyle diyordu: "Gramsci benim mektubumu Roma'daki Sovyet görevlilerinden birinin eliyle aldı. Herhalde onu büroda, kendisine alması bildirilen yerde çabucak okudu ve benim düşüncelerimi önemsemeden kısa bir notla hemen yanıt verdi." Gramsci ile Togliatti arasındaki son doğrudan ilişki buydu. Bir daha buluşmadılar veya yazışmadılar.

Moskova'da 23-26 Ekim arasında SBKP Merkez Komitesi ve Merkezî Denetim Komisyonu toplantısı vardı. Gramsci'nin "aşırı önlem"lere karşı ricasının hiçbir etkisi olmadı. Artık Stalin-Buharin grubu tam zafere doğru ilerliyordu. Zaferin ilk meyveleri Troçki ve Kamenev'in partinin yürütme kurulu

Politbüro'dan atılışı ve Zinoviev'in Enternasyonal başkanlığından alınışıydı (yerine Buharin geçmişti).

Gramsci'nin mektubundan sonra Enternasyonal sekretaryası İtalya'ya Rus Partisi içindeki çekişmeyi anlatmak üzere bir temsilci göndermeyi kararlaştırdı. Cenova yakınında Val Polcevera'da gizli bir toplantı düzenlendi. Temsilci Jules Humbert-Droz, İtalyan Yürütme Kurulu'na 1-3 Kasım'da durumu anlatacaktı. Fakat toplantının arifesinde, 31 Ekim'de, Mussolini'nin yaşamına yine kastedilmesiyle olaylar patlak verdi. Olay bu kez Bologna'da olmuş, suç 15'inde bir çocuk olan Anteo Zamboni'ye yıkılmıştı. Faşist şiddet bu girişimin etkisiyle bir kez daha yoğunlaştı, saldırılar ve cezalandırma eylemleri (biri de Benedetto Croce'nin Napoli'deki evine olmak üzere) düzenlendi. Gramsci için hareket etmek büyük bir risk olmuştu. Yine de Roma'dan çıktı, Val Polcevera'ya yöneldi. Togliatti olanları o zaman Gramsci'ye yakın olan yoldaşlardan sağladığı bilgiyle öğrendi:

> "Cenova'ya Milano üstünden gelmek istemişti, orada onu bekleyen yoldaşlar vardı. Milano'da trenden inemedi. Bir polis müfettişi onu tanıdı ve 'Lütfen, kendi iyiliğiniz için Roma'ya dönün efendim,' dedi. O da öyle yaptı. Geri dönen ilk trene atlayarak Milano ve Cenova'daki yoldaşları kurtardı, fakat o kadar hazırlık çalışması yaptığı Val Polcevera toplantısına katılamamış oldu.

Gramsci birkaç gün sonra Julia'ya "Bir gaftan dolayı Roma'ya dönmek zorunda kaldım," diye yazdı. Cenova'daki havayı temizlemeyi amaçlayan toplantının hiçbir etkisi olmadı. Ruggero Grieco, 30 Kasım'da Togliatti'ye toplantıyla ilgili bir rapor yazdı: "31.10'dan 2.11'e kadar olaysız bir toplantı! Amadeo (Bordiga), Antonio (Gramsci), Angelo (Tasca) ve daha başkaları yok. Bizden çok az kimse vardı." Humbert Droz'un Gramsci'yle ayrıca buluşmak istediğine ilişkin bir ifade yok. Gramsci, İtalyan Komünist Partisi'nin önderi ve Moskova'ya mektubu gönderen kişiydi ve Val Polcevera'ya gelememişti. Fakat hızla bozulan iç koşullar bu durumu açıklayabilir

5 Kasım'da faşist bakanlar kurulu İtalya'da kalan demokratik özgürlüklerin son kırıntısına da darbeyi indirdiler. Bologna olayını bahane olarak kullandılar. Hükümet bütün pasaportları iptal etti, sınırı yasadışı yollardan geçmek isteyenlere ateş açılması emrini verdi ve son olarak da bütün anti-faşist gazetelerin kapatılmasını, herhangi bir şekilde rejime muhalefet eden parti ve örgütlerin dağıtılmasını kararlaştırdı. Ayrıca ölüm cezasını geri getiren ve özel mahkemelerin kurulmasını sağlayan bir yasa da hazırladılar. Meclis 9 Kasım'da yeni yasaları tartışıp görüşecekti.

Camilla Ravera'nın Kasım sonlarında Togliatti'ye yazdığı rapordan şunları okuyoruz:

> Bir zaman için Antonio'nun 'dışarıya' gitmesi ve orada merkezle yakın ilişkide çalışıp özel görevler yüklenecek bir büro kurması için ısrar ettik. Antonio bu düşünceye genelde karşı çıktı: Böyle bir adımın ancak işçiler kesinlikle haklı ve gerekli görürlerse atılabileceğini, önderlerin iyice olanaksızlaşıncaya kadar İtalya'da kalmaları gerektiğini ve hepsi tartışmaya değer birçok başka şey söyledi."

Gramsci'nin aklındakilerden biri 9 Kasım meclis oturumunu kaçırmamaktı. Fakat herhalde kendisinin hâlâ parlamenter dokunulmazlığıyla korunduğunu da düşünüyordu. Bazı gelişmeler bu yanlış iyimserliğe kapılmasında etkili oldu. 6 Kasım'da faşist gazete *Il Trevere*, Roberto Farinacci'nin muhalefet milletvekillerinin meclisten atılması önerisini birinci sayfada basmıştı. Sebep Aventine toplantısından beri ileri sürdükleri "meclis görevlerini yerine getirmeme"ydi. Fakat bu neden komünist milletvekillerine uygulanamazdı, onlar Montecitorio'daki sandalyelerine oturmuşlardı ve gerçekten *Il Trevere*'nin listesinde onların adları yoktu. Gramsci'nin güveni herhalde buradan kaynaklanıyordu. 8 Kasım akşamı Montecitorio'da bazı çalışma arkadaşlarını topladı, Ezio Riboldi'nin grup adına konuşması kararlaştırıldı. İdam cezasının yeniden konuluşuna, Farinacci'nin Aventine milletvekillerinin üyeliklerinin düşmesi hareketine karşı çıkacaktı. Aynı akşam, darbe indi.

Riboldi şöyle anımsıyor:

> "Saat 8'e doğru Mussolini, Farinacci ve Augusto Turati'yi Palazzo Chigi'ye çağırdı ve onlara listeye eklenmesi gereken komünist milletvekillerinin adlarını verdi. Farinacci kendi hareketinin Aventine milletvekillerinin meclis çalışmalarına katılmamasına dayandığını, komünistlerin çalışmalara katıldığını söyledi. Mussolini bunu Kralın istediğini söyledi."

Kral *darbeye* katılmıştı ve onu desteklemek istiyordu, fakat koşulu buydu. Son andaki bu gelişmeyle ilgili bir şey bilmeden Gramsci, Montecitorio'dan yaşamakta olduğu Porto Pia dışındaki evine doğru yola çıktı. O akşam 10.30'da, hâlâ parlamenter dokunulmazlığı varken tutuklandı.

Hemen sonra Julia'ya şöyle yazdı:

> "Hep çocuklarımızı birlikte büyütmeyi umabilecek kadar genç olduğumuzu söylerdin. Şimdi bu düşünceye sarılmalısın, beni veya benimle çocuğu düşündüğün her an bunu düşünmelisin. Güçlü ve cesur olacağına eminim, her zaman olduğun gibi. Geçmişte olduğundan daha çok böyle olmalısın ki, çocuklar doğru dürüst yetişsinler ve her bakımdan sana layık olsunlar."

Annesine şunları yazdı:

> "Son günlerde seni çok düşündüm. Sana getirdiğim yeni acıyı düşündüm, yaşını ve bugüne kadar zaten çektiğin acıları. Bütün bunlara karşın güçlü olacaksın, en az benim kadar güçlü. Beni büyük sevginin ve iyiliğinin şefkatiyle bağışlayacaksın. Senin acına sabır ve güçle katlandığını bilmek bana güç verecek... Sakin ve huzurluyum. İçten her şeye hazırlanmıştım. Karşılaşacağım zorluklara fizik olarak dayanmaya çalışacağım ve dinginliğimi yitirmeyeceğim... Sevgili anne, sevgililerim, özellikle şu anda yüreğim ağırlaşıyor, çünkü sizlere karşı daima iyi ve sevgiyle davranmadığımı anımsıyorum, kesinlikle yapmam gerektiği gibi ve sizlerin kesinlikle hak ettiğiniz gibi. Beni yine de sevin ve yapabilirseniz beni anımsayın.

Antonio Gramsci'nin uzun çarmıha gerilişi başlıyordu

23

Gramsci'nin, şehitlik arzusuyla, kaçabilecekken kendini tutuklattırdığı düşüncesi, onun kişiliğine ilişkin bütün bilgilerimizi hesaba katmayan bir romantizmdir. Küçük, büyük retorik davranışlar göstermeye hiç de eğilimli değildi. Tatiana'ya ironi ve acıyla yüklü olarak şunları yazdı:

> "Temelde beni acı çekmek, şehit olmak, tek bir anda veya ayrıntıda bile cezasından kurtulmak istemeyen biri olarak canlandırmak istiyorsun. Beni, Hint halkının çektiği işkencelerin evrensel tanığı olmaya istekli bir başka Gandi veya tanrıların gazabını kendi üstüne çekmek için, açık açık kirli şeyler yiyen Jeliah veya Elijah (o Yahudi peygamberinin adı neyse işte) olarak görüyorsun.

Gerçekte Gramsci bütün eylem biçimlerinin anlamı ve sonucunu çok iyi biliyordu. Sonuçsuz kalacak hareketlere karşı daima isteksizlik duymuştu. Kurban olmak, düşmek istemeyeceği duygusal bir tuzaktı. Dolayısıyla hapishane yılları boyunca sürekli tavrı, hiçbir zaman gereksiz yere acı veya rahatsızlık çekmemek, hapishane kurallarına uyma sonucu yasal haklar elde edebiliyorsa (eşya ve kitap bulundurabilmek, hastalığında özel hapishaneye konulmak, kendi hücresine sahip olmak, kefalet-

le tahliye veya davanın yeniden görülmesini istemek gibi) onları yerine getirmek olmuştu. Öte yandan, hiçbir zaman yasanın sağlamadığı bir kolaylık istemiyor, rejimin kendisine merhameti olarak görünecek hiçbir şeyi talep etmiyordu. Hakkı olan her şeyi alacak, fakat uzlaşmaz ve dövüşken bir muhalif olarak, suçuna kuşku düşüren hiçbir şeyi kabul etmeyecekti. Kardeşi Carlo'ya yazdığı bir mektubunda şunları okuyoruz:

> "Şimdi, yazma haklarımın tanınması için gerekli işlemler yerine getirilmek üzere. Bu yeterli... Tatiana'nın yine peri masalları uydurduğunu, hapishaneyi sağlık nedenleriyle nasıl tutukevine dönüştürdüğünü görüyorum; hepsi oldukça normal, olanaklı ve kitaba da uygun. Gerçekte bu, yalnız kişisel olarak bana tanınmış bir ayrıcalık olabilir ve bunun tanınması ancak ben resmî bir mektup yazarsam mümkündür; görüşlerimin değiştiğini, şunu, şunu ve şunu artık tanıdığımı belirtmem üzerine olanaklıdır. Tatiana bunları hiç düşünmüyor. Mutlak açık yürekliliği bazen beni korkutuyor, çünkü fikirlerimi herhangi bir biçimde değiştirmeye hiç niyetim yok. Bu hükmün sonuçlarını, huzur içinde karşılayabilecek kadar acıya dayanıklılığım var. Bana neler olabileceğini biliyorum. Bunun gerçekliği yalnızca benim kararlılığımı çoğalttı, beni hiç sarsmadı. Durumun böyle olduğunu anlayarak, Tatiana'ya, peri masallarından söz etmenin bile yanlış olduğu söylenmeli, çünkü bunlardan söz edilmesi başkalarına benim de böyle düşündüğüm görüntüsünü verebilir."

Son düşünce onu "soğukluk noktasına gelene kadar" rahatsız etti ve Tatiana'ya karşı kabalaştırdı: "Senin her müdahalen, benim kristal gibi temiz konumuma gölge düşürmekten başka bir sonuç yaratmadı (başkalarına da ama özellikle bana). Neden bu tür konularda benim onur ve saygınlığımın önemini anlayabilecek, hiç anlayabilecek durumda olmadığını fark etmiyorsun?... Yalnızca nesnel olarak, senin gibi bir yabancının, benim içinde bulunduğum acı ve insafsız çevreyi anlamasının olanaksız olduğunu söylemek istiyorum. Konu, yasaların ve kuralların kendisine tanıdığından fazla bir hakkı reddetmesiy-

di. Carlo'ya, "Benim durumumda," diye açıkladı, davanın yeniden görülmesi olasılığını tartışırken, "Atılacak her adımın hiçbir hayale kapılmadan, yasal olmasına dikkat edilmelidir. O zaman yasal olarak haklı bir neden olmadan, tutuklanmış olduğumu, yasal olarak gösterebilirim."

Tutuklandıktan sonra, önce küçük Ustica Adası'nda ikamete zorlanmıştı. Sekiz kilometrekarelik adanın 1.600 kişilik nüfusundan sadece beş veya altı yüzü siyasal mahküm değildi. Gramsci kendisini beş başka "politik" arasında buldu: İki eski sosyalist milletvekili, Perugia'dan Giuseppe Sbaraglini ve Verona'dan Paolo Conca. Abruzzi'den iki komünist –biri Komünist Parti'nin iç mücadelelerindeki eski muhalifi Amadeo Bordiga–. Farklı düşüncelerine ve keskin polemiklerinin taze anılarına karşın iyi geçindiler. Kendilerine bakmaları gerekiyordu ve Gramsci günlük işlere gönüllü oldu.

> "Yemek işlerinde kendime düşeni yapmam gerekiyordu. Bugün garsonluk ve mutfak yamaklığı sırası bendeydi. Henüz masaya getirmeden önce patatesleri soymak gerekip gerekmediğini; mercimeği, salatayı yıkamam gerekip gerekmediğini bilmiyordum. Görevimi yerine getirmem merakla bekleniyor. Bazı iyi arkadaşlar görevimi almak için gönüllü oldular, fakat ben görevimi yapmak istiyorum.

Okuyacak yeteri kadar kitabı vardı. Bunun için bir arkadaşının yardımı oluyordu. Torino günlerinden Piero Sraffa şimdi Cagliari Üniversitesi'nde ekonomi öğretiyordu. Sraffa, Milano Bocconi Üniversitesi'nden bir profesörün oğluydu ve Gramsci için Milano'daki Sperling and Kupfer's kitabevinden sınırsız kredi sağlamıştı. Oradan aldığı kitaplar, aynı zamanda Ustica'da siyasal mahkümlar için oluşturdukları okulda da kullanılıyordu. Gramsci hem öğretmen hem öğrenciydi. Tarih ve coğrafya öğretiyor, Almanca öğreniyordu. Fen konularını Bordiga üstlenmişti. Akşamları kâğıt oynuyorlardı ("Daha önce hiç oynamamıştım. Bordiga benim *malilla** için iyi bir oyuncu oldu-

(*) Manilla olarak da bilinen İspanya kökenli bir kağıt oyunu – e.

ğumu tahmin ediyor.") Siyasal mahkümlar geçinebilmek için hükümetin günde 10 liretlik tahsisatından yararlanmaktaydılar. Gramsci yardım gereksinimi olmadığını söylüyordu, Tatiana'ya şöyle yazmıştı: "Benim için fedakârlıkta bulunmanızı *kesinlikle yasaklıyorum*. Eğer yapabilirsen Julia'ya gönder, benden daha çok gereksinimi var." Ustica'da kalmak çok zor değildi fakat kısa süre sonra sona erdi. 20 Ocak 1927'de, adada kırk dört gün kaldıktan sonra Milano'daki San Vittore Hapishanesi'ne götürüldü.

7 Şubat'ta hapishaneye vardı. On dokuz günlük yolculuk, çeşitli hapishanelerde konaklamayla geçen, acı veren bir gezi olmuştu:

> "Yolculuğun tam bir izlenimini vermek isterim... Yorgun, kirli, tıraşsız, saçlar taranmamış, bilekler bütün gün kelepçe taşımaktan kesilmiş, gözler göçmüş durumda ve uyanık kalma gayretiyle parlak bakıyorsun. Yaşı tahmin edemeyeceğin kadar eski parmaklıkların üstüne çöküyorsun, pislikten kaçınmak için elbiselerini çıkarmıyorsun; yüzünü ve ellerini havlularla kapatıp, donmamak için ince battaniyelere sarınıyorsun. Sonra yine yola çıkarılıyorsun, yine kirli ve yorgunsun. Sonraki durağa kadar, yine bileklerin soğuktan cansız, ağır zincirler ve sıkan demirlerle. Aynı zamanda kendi yükünü taşıma zorluğu içindesin."

San Vittore bu yolculuktan sonra cennet gibi geldi. Gelişinden iki gün sonra bir sorgu yargıcı (Enrico Macis) tarafından sorgusu yapıldı. Kaygılanmıyordu. Rahat arayacak yerde, rahatlatmak için annesine yazıyordu:

> "Sabır gerekiyor, şansıma bende de çok var, tonlarca, vagonlar dolusu, evler dolusu (Carlo'nun küçükken çok sevdiği şekerlerden görünce 'Bundan yüz ev dolusu istiyorum,' dediğini anımsarsın; bende de böyle sabır var, *kentu domos e prus*, yüz evden fazlası). Fakat senin de sabırlı ve iyilik dolu olman gerekiyor. Mektubun aklının çok değişik yerlerde olduğunu gösteriyor. Yaşlandığını filan yazıyorsun. Ben senin hâlâ çok

güçlü ve sert olduğuna eminim, yaşın kaç olursa olsun, çekmek zorunda kaldığın bütün acılar ve talihsizlikler ne olursa olsun."

Ona ailedeki bir sözcük oyununu anımsattı, "Corrais" (annesinin soyadı) ve Sardunyaca *corriàzu*, "deri kadar güçlü, sert":

"Corrais, corriàzu, anımsıyor musun? Onları tekrar göreceğimize eminim; çocuklar, torunlar ve –neden olmasın– torunların çocuklarıyla, ne harika bir şölenimiz olacak, *kulurzones, pardulas* ve *zippulas* ve *pippias de zuccuru*'yla. Delio'nun *pirichittos* ve *pippias de zuccuru*'yu* seveceğini düşünüyor musun? Ben öyle sanıyorum, hem de yüzlerce ev dolusu isteyecek. Carlo ve Mario'nun çocuklarına ne kadar benzediğini bilemezsin, özellikle Carlo'ya (burnu dışında, onunki bu yaşta gelişmemişti). Bazen bütün bunları düşünüyorum, çocukluğumdan olayları, manzaraları anımsamak hoşuma gidiyor. Çok acı ve üzüntü vardı, biliyorum, ama neşe ve güzellik de vardı. Ve hep sen vardın sevgili anne, bizler için bir şeyler yapmakla meşgul ellerin vardı, her şeyi kolaylaştıran, yararlı kılan ellerin. Saf kahve, içine arpa veya başka saçmalıklar atılmadan, kahve içebilmek için yaptığım nazlanmaları anımsıyor musun?"

20 Şubatta kız kardeşi Teresina'ya yazdı:

"Annemin durumuna çok üzülüyorum, fakat onu nasıl rahatlatabileceğimi veya ikna edeceğimi bilemiyorum. Onun, gerçekten olduğum gibi, iyi olduğumu hissetmesini istiyorum, ama bunu beceremiyorum... Aramızda uçurum gibi duran bir düşünce biçimi, duygu alanı var. Benim için bu, İtalya'da veya dünyanın herhangi bir yerinde yürütülen ve yürütülecek olan siyasal mücadelenin bir öyküsü iken onun için karmaşık, neden ve sonuçlarını anlayamadığı bir trajedi. Savaş alanındaki birinin esir olabileceği gibi yakalandım, bunun olabileceğini biliyordum ve çok daha kötüsü de olabilirdi."

(*) Kulurzones: Peynirli mantı. Pardulas: Peynir, bal ve hamurdan yapılan bir tatlı. Zippulas: Gözleme. Pippias de zuccuru: Şeker (sözlük anlamı: şeker bebek) Pirichittos: Yumurtalı ve vanilyalı şeker – İng. ç.n.

Mayıs'ta Tatiana Milano'ya taşındı, kayınbiraderine daha yakın olmak istiyordu, fakat çok geçmeden hastalandı ve bir kliniğe yatmak zorunda kaldı. Ailede, Antonio'nun yardımı için güvenebileceği tek kişi oydu ve onun uzayan hastalığına üzülüyordu. Aynı zamanda dışarıyla bağlantılarını da yitiriyordu.

1921'de Varese'deki ziyaretinden beri, kardeşi Mario'yla ilişkisi olmamıştı. Mario yerel faşist federasyonun sekreteri olduktan sonra siyasette etkin olmamış, en azından eskisi kadar siyasetle uğraşmamıştı. Ama hâlâ aynı düşüncedeydi. Kardeşi Gennaro'nun Torino faşistlerince dövüldüğü aynı gün, komünistlerin hücumuna uğramıştı. Sonra partideki görevinden ayrılmış ve kendisini işine adamıştı. Antonio Mayıs'ta ondan haber aldı ve annesine yazdı: "Keşke Mario'nun tam adresi bende olsaydı. 1921'den beri ilişkimizi kestik ama benim için bir şeyler yapmış olduğunu öğrendim ve ona yazıp teşekkür etmek isterim." Sonra Mario'nun karısı Anna Maffei Parravicini'den, Ghilarza'ya Antonio'yla ilgili "feryat dolu" bir mektup geldi. Bayan Peppina durumu Antonio'ya iletti, o da kardeşine yazıp hapishaneye gelmesini istedi. Mario, Ağustos sonuna doğru geldi. Antonio onu "çok utanmış" gördü, fakat yalnızca bu izlenimle hareket etmek istemedi. 29 Ağustos 1927'de Tatiana'ya yazdı:

> "Kardeşim Mario perşembe günü beni görmeye geldi ve sağlığının iyi olduğu konusunda güvence verdi... Seni Varese'ye birkaç günlüğüne davet ettiğini söyledi. Neden gitmiyorsun? Şimdi sıcaklar geçti ama köyde hava çok hoştur ve Lombardiya göller bölgesi görmeye değer. Kardeşim iyi adamdır, eminim evinde *á ton aise* olacaksın. Karısını pek tanımıyorum. Onu yıllar önce bir kez gördüm, doğum yapmak üzereydi, bir hanımla arkadaşlık etmek için en uygunsuz durumdaydı."

Aynı gün annesine de yazdı:

> "Mario perşembe günü geldi, çeyrek saat kadar konuştuk. Çok iyi. İşinden söz etti, şimdi iyi gidiyormuş. Sanırım şişmanlama belirtileri gösteriyor, babam gibi. Buraya gelmeden önce, baldızımı hastanede ziyarete gitmiş, bu da bana huzur verdi. Ba-

na, sana hemen yazacağına söz verdi. Sana beni iyi gördüğünü söyleyecek."

Fakat Mario'nun Ghilarza'ya yazdığı mektubun tonu çok farklıydı ve Antonio onun etkileriyle dehşete düşmüştü: "Carlo bana sanki bir ayağım çukurdaymış gibi yazdı. Milano'ya gelmekten söz ediyor, hatta annemi de birlikte getirecekmiş; yetmişinde, köyünden hiç çıkmamış ve kırk kilometreden uzun tren yolculuğu yapmamış bir kadını. Bütün bunlar delilik, beni çok üzdü ve Mario'ya kırıldım. En azından bana içtenlikli davranabilir ve yaşlı kadını böyle korkutmayabilirdi." Mektubunu acıyla bitiriyordu: "Artık kardeşim Mario'ya güvenemem."

Başka bağlantıları da zayıflıyor gibiydi. Julia'nın kendisini unutacağı düşüncesiyle çok rahatsız oluyordu. 26 Şubat 1927'de eve şöyle yazmıştı: "Bir buçuk aydır Julia ve iki çocuktan hiç haber almadım, bu nedenle, onlarla ilgili size bir şey diyemiyorum." Sonra Tatiana'ya 20 Mart'ta yazdı: "Julia'nm elyazısını bir kez daha gördüm, fakat ne kadar az yazıyor ve kendisini çocukların yaptığı gürültüyle nasıl haklı çıkarıyor." Yine Tatiana'ya 25 Nisan'da:

> "Bana yazıp Julia'dan mektup geleceğini söylüyorsun, sonra yine yazıp bir başkasının yolda olduğunu söylüyorsun, sonra yine senden bir mektup alıyorum (ve mektupların benim için çok degerli) ama Julia'dan bir şey gelmiyor. Onunkiler hiç gelmedi. Hapishanede olmanın ne demek oldugunu tasarlayamazsın. Bir şey geliyor denildiginde onun nasıl beklenildigini, her günün her saatı ve her saatin her dakikayı nasıl kandırdı ğını bilemezsin.

1 Ağustos'ta annesine: "Üç aydır Julia'dan ve çocuklardan bir haber alamadım. Baldızım hastanede," diye yazıyordu. 4 Temmuz'da Giuseppe Berti'ye (parti arkadaşı) şunları yazmasının nedeni bu olmalıydı:

> "Ailedeki gelişmelerle ilgili olarak büyük bir gerilim dönemine giriyorum."

Tatiana klinikten Eylül başlarında çıktı, Antonio'yu rahatlattı. Ona yalnız Julia'yı anımsatmıyordu, Julia'dan daha dost canlısı, daha etkin, şiirsel, sevimli, duygularında daha romantikti.[1] Antonio'ya annelik etmek, ona hemşire gibi bakmak için uğraşıyor, kendisini seviyordu. Onu dışarı çıkarmak için yaptığı fedakârlıklar Tatiana'yı yormuyor, daha ziyade acılarını azaltmak için duyduğu içsel dürtülerle hareket ediyordu. Antonio'nun on yıllık hapisliği boyunca onu rahat ettirebilmek için her şeyi yaptı ve onun en değerli yardımcısı oldu. Gramsci'nin ona yönelik duyguları tutuklandıktan sonra yazdığı ilk mektubundan anlaşılır: "Seni sevgiyle kucaklıyorum kıymetlim, çünkü böylelikle bütün sevdiklerimi kucaklıyorum." Tatiana aile içinde ona daima yakın olan tek kişiydi ve gerçek bir kardeş gibiydi:

> "Şimdi sana kendi kız kardeşim gibi yazdığımı görüyorsun ve bu zaman boyunca bana kardeşten ileriydin. Seni zaman zaman üzdüm, fakat insan her zaman en yakınını üzmez mi? İyileşmen ve iyi kalman için bütün gerekenleri yapmanı istiyorum, o zaman bana yazabilirsin, Julia ve çocuklardan haber verebilirsin ve sevginle beni rahatlatabilirsin."

3 Ekim 1927'de annesine şöyle yazmıştı:

> "Şimdi baldızım hastaneden çıktı ve sık sık beni görmeye geliyor. Hâlâ nekahat devresinde ve benim için büyük fedakârlıklar yapıyor. Her gün hapishaneye geliyor ve bana harika şeyler gönderiyor: Meyve, çikolata, taze süt veya peynir. Zavallı, onu benim derdimi fazla çekmemesi ve kendi sağlığını daha fazla düşünmesi için ikna edemiyorum. Bu fedakârlıklarla kendimi küçülmüş gibi hissediyorum, insan bunları gerçek kız kardeşinden bile göremez."

Şimdi davayı bekliyordu ve sonucuna ilişkin bir hayale kapılmıyordu. Çok sert bir ceza bekliyordu. Ama bu düşünce onu alt üst de etmiyordu:

---

1 Bir defasında şöyle yazmıştı: "Çok farklı kişilik eğilimleriniz olsa da birbirinize çok benzediğinizi söylemiştim. Neyse, Roma'da bir öğleden sonra seni Julia sanarak konuşmak üzere sana döndüğümü anımsıyor musun?"

"Herkes ne derse desin, ne düşünürse düşünsün, moralim yüksek. Şehit veya kahraman olmak gibi bir niyetim yok. Derin inanışları olan ve dünyada ne olursa olsun, bunlardan vazgeçmeyecek sıradan bir insan olduğuma inanıyorum... Milano'daki ilk aylarımda gardiyanlardan biri, bana safça, eğer taraf değiştirseydim gerçekten bakan olup olmayacağımı sordu. Ben de güldüm ve ona bakanlığın biraz fazla olduğunu, Sardunya milletvekillerine ancak posta işlerinde veya kamu işçileri dairesinde müsteşarlık verildiğini söyledim. Omuzlarını silkti ve bana neden taraf değiştirmediğimi sordu, işaret parmağıyla şakağına dokundu. Söylediklerimi çok ciddiye almıştı ve deli olduğumu düşünmüştü."

Ön soruşturma çok zaman alıyordu. Gramsci'ye karşı yeterli deliller ileri sürmek ve bunları kanıtlamak kolay değildi. Bol sayfalı polis raporlarından (yıkıcılık, kamu düzeni için tehlikeli olmak, sorun çıkarmak vb.) bir yere varmak zordu, somut kanıtlar yoktu.[2] Soruşturma devam ederken onu tuzağa düşürmek için ajan provokatörlerle bazı girişimlerde bulunuldu.

Gerçek tutuklanma emri 14 Ocak 1927 tarihliydi. Ustica'dan Milano'ya yolculuğunda Bologna'da konaklamış ve orada kendisini Dante Romani olarak tanıtan biri Gramsci'ye yaklaşmıştı. Anarko-sendikalist olduğunu iddia ediyor ve 1920 Ancona ayaklanması sırasında tutuklandığını söylüyordu. Portolongone Hapishanesi'nde cezasını çektikten sonra şimdi Ancona'ya gidiyordu. Fakat yıllarca hapiste kalan birine göre çok şey biliyordu ve Gramsci hemen titizlendi, tuzağa düşmedi.

San Vittore'deki ön soruşturmadan sonra (9 Şubat'tan 20 Mart'a kadar) yargıç Macis raporunu Roma'ya "Özel Devlet Güvenlik Manhkemesi"ne gönderdi. Bu mahkeme 1 Şubat'tan beri görev yapıyordu. Rapor yeterli değildi. Bu noktada Dante Romani tekrar sahneye çıktı. O zamana kadar Gramsci'nin hapishane düzeni çok sıkı olmuştu, tek başına kapatılmış, yalnız başına dışarıya çıkarılmış, kimseyle görüştürülmemişti. Şimdi her

2 Roma jandarmasından bir rapor onun "1922 Kasımı'nda silah ve patlayıcı bulundurduğunu" söylüyordu. Ama Gramsci 1922 Kasımı'nda altı aydan beri Moskova'da Serebranyi Bor Sanatoryumu'nda bulunuyordu.

şey değişmişti; Romani ona yaklaşabiliyor, hatta onun hücresinde saatlerce kalabiliyordu. Düzenli olarak dışarıya mektup, haber, emir taşımayı öneriyordu. Komünist hareketin kötü durumda olduğunu, Gramsci'nin partinin yeraltı örgütlenmesini kurması gerektiğini söylüyordu.

Bu kaba polis oyunu da başarısızlığa uğradı. Ama mahkeme işlevini sürdürüyordu. 20 Mayıs'ta yeni bir tutuklama emri geldi, Gramsci iç savaş çıkarmakla, cana ve mala kastetmekle suçlanıyordu. 2 Haziran'da yeni hazırlık soruşturması başladı. Kanıt bulmakta yine güçlük çekiyorlardı. Ekim'in başlarında, Gramsci hapishane avlusunda her zamanki idmanını yaparken, Corrado Melani diye biri göründü. Bu adam Milano faşist örgütünün sekreteri Mario Giampaoli'nin baldızını sevdiğini söylüyordu. Giampaoli tarafından hakkında soruşturma yapıldığını iddia ediyordu. 31 Ekim 1926'da Bologna'da Mussolini'ye yapılan suikast aslında bir oyundu, Milano'da Giampoaoli tarafından hazırlanmış bir tezgâhtı. Bir militan havaya ateş etmiş ve Giampaoli hemen küçük Anteo Zamboni'nin üstüne atlayıp boğazını kesmişti. Melani bunu ve Giampaoli'nin genelevlerle ve kumarhanelerle ilişkisini kanıtlayacak belgeleri olduğunu, hatta bazı faşist milletvekillerinin homoseksüel olduğunu bile kanıtlayabileceğini söylüyordu. Eğer bunlar yayımlanabilirse hükümet için Matteotti olayından daha büyük bir bunalım doğardı. Giampaoli'nin isteği böyle tehlikeli kâğıtlara sahip birini yok etmekti. Corrado Melani, Komünist Parti'nin uygun bir tahsisat bağlaması karşılığında bunları Gramsci'ye teklif ediyordu.

Bir kez daha tuzak boşa çıktı, Gramsci bir an bile tereddüt etmemişti. Dosyasına polisin eklemek istediği bütün suçlamalar boş kaldı. Fakat artık mahkeme ertelenemezdi, birkaç kez tehir edildikten sonra günü belirlendi: Roma'da, 28 Mayıs 1928'de.

24

Gramsci Roma'ya gitmek için Milano'dan 11 Mayıs 1928'de ayrıldı. Dava 28 Mayıs'tan 4 Haziran'a kadar sürdü. Mussolini'nin siyaset sahnesi, Özel Devlet Güvenlik Mahkemesi için (normal yargı düzeni, faşistlerin devlet güçlerini ele geçirmesine direndiği için suçluydu) kesinlikle büyük bir olaydı.

Başlangıçta mahkeme sıradan davalara bakıyordu, örneğin iki Romalı işçi, savcıya göre, devlet başkanına halkın önünde hakaret etmişlerdi: Biri, "Gözün çıksın, soysuz piç" demiş, öteki de bir başka suikastın daha başarısız olduğunu duyduğunda, "Tanrım, piçi hâlâ öldürmediler mi?" demişti. Oysa şimdi mahkeme rejimin en inatçı muhaliflerini, Mussolini'nin temsil ettikleri büyük tehlikeden dolayı nefret ettiği kişileri karşısında buluyordu: Antonio Gramsci, Umberto Terracini, Mauro Scoccimarro, Giovanni Roveda ile eski milletvekillerinden Luigi Alfani, Igino Borin, Enrico Ferrari ve Ezio Riboldi içlerindeydi. Yargılanmaları büyük bir dava gösterisi olarak kabul ediliyor ve faşist çevre tarafından şişiriliyordu. Siyah miğferli, kamalı, süngüleri takılı tüfekleriyle iki sıra militan, gözlerine kadar giyinmiş yargıçlar, karmaşık ve uğursuz askerî jüri.[1] *Manchester Guardian, Petit Parisien* ve *Tass* muhabirleri basın masa-

1 Mahkeme başkanı bir general, jüri ise faşist milisten beş albaydı.

sına kabul edilmişlerdi. Gramsci'nin kardeşi Carlo, Terracini ve Scoccimarro'nunkiler gibi salona alınmıştı.

Yirmi iki kişi askerî nezaret altında fakat serbest olarak oturuyorlardı, kayıtlar böyle diyor (yani zincirsizdiler). Bir noktada hepsi anlaşıyorlardı; Komünist Parti'de etklinlik gösterdiklerini kabul ediyorlar fakat önderliklerini reddediyorlar, sakin ve dikkatli görünüyorlardı. İlk sorguya çekilen, 30 Mayıs günü Antonio Gramsci'ydi. Savunma avukatlarından biri Giuseppe Sardo olanları şöyle anlatıyor:

> "Başkan: Yıkıcı faaliyetlerden, iç savaş çıkarmaktan, suç olan eylemleri teşvikten ve sınıf düşmanlığı yaratmaktan suçlanıyorsun. Savunma olarak ne söyleyeceksin?
>
> Gramsci: Poliste kayıtlı olan suçlamayı kabul ediyorum. Parlamentoda milletvekiliyken, görevimi yerine getirirken tutuklandım. Ben komünistim ve siyasal eylemim gayet iyi bilinir. Bunun ne olduğunu hem milletvekili olarak hem de *L'Unita*'daki yazılarımda anlatmışımdır. Gizli eylemlere hiçbir zaman girmedim ve isteseydim de bu olanaksızdı. Altı yıldır polis beni her yerde izledi, beni gözetim altında tuttuklarını açıkça söyleyerek evimde ve evimin dışında takip etti. Bu nedenle hiç yalnız kalmadım. Beni korumak bahanesiyle çok yakından izlendim ve şimdi bu benim en iyi savunmam oluyor. Roma Valisi'nin ve Torino Polis Şefi'nin dediklerimi teyit etmeleri için tanık olarak çağırılmalarını istiyorum. Bunun dışında komünist olmamın getirdiği bütün sorumlulukları tamamıyla kabul ederim.
>
> Başkan: Yazılarda savaştan ve iktidarın proletarya tarafından ele geçirilmesinden sürekli söz ediliyor. Bu yazıların anlamı ne?
>
> Gramsci: General, bütün askeri diktatörlüklerin er ya da geç savaşla devrileceğine inanıyorum. Bu olduğunda bana proletaryanın yönetici sınıfı devirmesi, iktidarı eline alması ve ulusu yeniden kurması çok açık görünüyor."

Çok sakin konuştu ve yalnız soruşturmanın sonunda sinirlendi. Bazı savcıların sözünü kesmeleri onu sinirlendirdi ve yargıçlara dönerek hiddetle şöyle söyledi:

"İtalya'yı yıkıma götüreceksiniz ve biz komünistler onu kurtaracağız."

Bazen öteki sanıklar da karşı saldırıya geçtiler. Ferrari'nin suçlarından biri 1913 Modena grevlerindeki mahkûmiyetiydi. Bunun sözü geçince Ferrari hemen itiraz etti:

"Sayın Başkan, bu olaydaki eylemlerim bana *Avanti!*'nin editöründen övgüler alma onurunu kazandırmıştır ve aynı kişi şimdi devlet başkanıdır!"

Riboldi (avukattı ve Komünist Parti'nin hukuk komisyonunda görevliydi) şöyle söyledi:

"Üç yüzden çok komünisti savundum, hepsi beraat etti ve masum oldukları ortaya çıktı. Bugün onları savunduğum için niye suçlanayım?"

Savcı, 2 Haziran'da konuştu. Şiddetli bir tiraddı. Gramsci'den söz ederek, "Bu beynin işlemesini yirmi yıl durdurmalıyız," dedi.

Sonunda, mahkeme kararını vermeden önce, sanıklara savunma izni verildi. Terracini hepsinin adına konuştu:

"Terracini: Her birimiz kendi konuşmasında, parti örgütlenmemiz içindeki konumunun ne olduğunu anlattı. Hiçbirimizin sözlerinde, bilgilerini 'Resmî Gizli Eylemler'den alan sayısız polis tanıklığıyla çelişen bir şey yoktu; yalnız, resmî bir sorumsuzluk ilkesi olarak hepimizin istisnasız partinin lideri olduğu iddia edildi. Öte yandan bu doğru *olsa* ne fark ederdi ki?

Başkan: İyi, bu kayıtlara geçecek.

Terracini: Teşekkür ederim, Saygıdeğer Başkan, fakat şimdi söyleyeceklerimin de kayıtlara geçeceğine inanıyorum. Bir defasında bana da 'avukat' unvanının verildiğini anımsıyorum ve hukuk diplomamı göstermek çok hoşuma gider. Hayır, eski rejimlerde süren eski yargılamalarla ilgili eski bir belge değil, *yeni* hukuk belgesi, yani kuruluşunu yeni ahlâk ve siyaset gerçeklerimizden alan mahkemelerin belgesi. Buradaki mahkemenin çok daha üstünde bir mahkeme tarafından bu tür bir yargılama yapılalı çok olmadı...

Başkan: Ne, ne?

Terracini: ...Bir mahkemedeki, buradakinin tersine, anayasaya uygundu...

Başkan: Ne dediğinizi açıklayın.

Terracini: Beni anlamazlıktan gelemezsiniz Saygıdeğer Başkan. Elbette senatodan söz ediyorum, Yüksek Mahkeme olarak, ülkenin yüksek mahkemesi olarak işlevinden ki, varlığı ve işlevi devletimizin anayasası tarafından belirlenmiştir. İşte, şu karar alınmıştır –hükümet bütün gücüyle uyararak halkın bu kararı öğrenmesini sağlamaya çalışmıştır–: Bir partinin veya örgütün hiçbir görevlisi veya liderinin, o parti veya örgütün işlediği suçlardan söz konusu eylemlere kişisel olarak girdikleri kanıtlanmadıkça suçlanamayacağı kararıdır bu. Bu noktayı atlayamazsınız, mahkemenin üyeleri. Elbette Yüksek Mahkemenin soruşturma komitesinin kararma dayanıyorum. General Luigi De Bono, Matteotti'nin öldürülmesinden yargılandığında ve delil yetersizliğinden beraat ettiğinde çıkan karardan. Şimdi size sorarım, bu karar bizleri de kapsıyor mu? Ve içtenlikle, mahkemenin yanıtının ne olacağından hiç kuşkum yok. Gene de, karar önceden alınmışsa da, bize verilecek mahkûmiyetler sert cezalar olacaksa da, bir memnuniyetimi gizleyemeyeceğim. Buna şaşırmamalısınız. Eğer bütün bu yargılamaları alsak, şimdiye kadar hukuk dilinde ifade edilen düşünceleri, siyaset diline çevirsek, gerçek anlamları ne olurdu?

Başkan: Siyaseti karıştırmayalım, konunun özüne sadık kalalım.

Terracini: Fakat, Saygıdeğer Başkan, sizden bu davada altı gündür yapmamızın engellendiği şeye izin vermenizi isteyeceğim. Her şeyin kökeni ve *raison d'etre*'i (var olma nedeni) tamamıyla siyaset sahnesinde yatıyor, yani siyaset konuşuluyor. Benim dediğim, savcıların vardıkları sonuçların *siyasal* anlamı nedir? Basitçe şu: Komünist Parti'nin varlığının açıkça rejime doğrudan bir tehlike oluşturduğu. İşte bizim güçlü, iyi savunulan devletimiz, totaliter devletimiz baştan aşağı silahlanmış bütün gücüne ve güvenliğine karşın, küçük, hakir görülen ve sorgulanan bir partiden korkuyor. Bu parti –ki en iyi militan-

larının öldürüldüğünü ve hapsedildiğini görmüştür– uğruna yaşadığı ve mücadele ettiği didinen yığınlarla bağlarını koparmamak için gizliliğe zorlanmıştır. Savcıların yargılarına bütün kalbimle katıldığımı belirtmem öyle şaşırtıcı mı?

Başkan: Bu kadarı yeter. Başka diyecek bir şeyiniz var mı?

Terracini: Savcıların gelecekle ilgili gözlemlerini değerlendirmek zorunluluğunu hissetmeseydim, çoktan bitirmiş olurdum. Elbette duygusal tahminleri değil, bunları çürütmek çok kolay olurdu. Mahkûmiyetimizin neşeli bir kabulle değil, acı ve üzüntüyle karşılanacağını biliyorum. Bir kez daha, Saygıdeğer Başkan, yapmak istediğim siyasal bir öngörüdür; bizler suçlu bulunmak, sınıf düşmanlığı ve iç savaş nedeniyle mahkûm edilmek üzereyiz. Fakat yarın, şimdi dağıtılmak üzere bekleyen ceza belgelerini okuyan herkes, bunlarda iç savaşın belgesinden başka bir şey görmeyecek, toplumsal sınıflar arasında nefret uyandıran korkunç bir eylemin belgesini... *(Başkan sözünü kesmeye ve konuşmasını durdurmaya çalışır)*

Terracini: Böyle şeyler söylenmemeli mi? Bu durumda, Saygıdeğer Başkan, daha hafif bir konuyla bitireyim. Hepiniz çok iyi biliyorsunuz, eğitilmiş baylar, bu dava devletimizin anayasasının on sekizinci yılını anma gününün en tipik ve değerli olayı olmuştur, dün sizler bunu başkentimizin sokaklarında bando ve top sesleriyle kutladınız..." *(Başkan sonunda onu durdurmayı başarır)*

Terracini'nin tahmin ettiği gibi, sanıkların üstüne en yüksek cezalar yağdı. Gramsci'ye 20 yıl, 4 ay, 5 gün verilmişti. Roveda ve Scoccimarro'ya da aynısı verildi. Terracini 22 yıl, 9 ay, 5 günle ödüllendirildi.

Gramsci'nin önce Portolongone Hapishanesi'ne gönderileceği sanılıyordu. 8 Haziran 1928'de, Teresina, Ghilarza'dan Mussolini'ye özel bir mektup yazdı. Ondan, kardeşi için "özenli bir bakım" istedi ve "düzenli yemek yiyebileceği, zayıf bünyesinin kaldırabileceği ve süresini daha insanca doldurabileceği bir hapishane hastanesi"ne gönderilmesinin sağlanmasını rica etti. Tıbbi bir inceleme yapıldı. 6 Temmuz'da Adalet

Bakanlığı'ndan İçişleri Bakanlığı'na gönderilmiş bir rapordan, Gramsci'nin yakın zamanda on iki dişini yitirdiğini, diş etleri iltihabı, apseyle birlikte idrar zorluğu çektiğini, sinirsel yıpranma içinde olduğunu öğreniyoruz. Portolongone'e gönderilmeyecekti.

Turi'de, Bari'den otuz kilometre uzaklıkta küçük bir kasaba hapishanesine gönderildi. Oraya, iki günlük yolculuktan sonra, 19 Temmuz'da vardı:

> "Roma'dan Turi'ye yolculuk berbattı. Roma'da hissettiğim ve karaciğer bozukluğu sandığım acı, kötü bir hummanın başlangıcı çıktı. İnanılmaz derecede hastaydım. Benevento'da iki cehennem gibi gün ve gece geçirdim; solucan gibi kıvrandım, ayakta durmaya, oturmaya, hatta yatmaya gücüm yoktu. Doktor bunun Saint Anthony ateşi olduğunu, yapacak bir şey olmadığını söyledi."

Turi'ye vardığında bitmişti. Bir başka mahkûm Giuseppe Ceresa şöyle anlatıyor:

> "İdrar zorluğundan kaynaklanan deri bozukluklarından acı çekiyordu, sindirim sistemi tamamıyla bozulmuştu, zor nefes alıyordu, birine dayanmadan bir adım atacak hali yoktu."

Gramsci Turi'deki hapishane yönetiminin insafsızlık ve insanlıktan uzaklığını hemen öğrendi. Bir başka siyasal mahkûm Aurelio Fontana hapishane yöneticisine söylediklerini anımsıyor:

> "Milletvekiliyken ve hâlâ kuramsal olarak dokunulmazlığım varken tutuklandım. Bu nedenle her nasılsa tutuklanmış bir kardinal gibi muamele görmem lazım. Oysa bana kilise kâtibi gibi bile davranmayacağınızı görüyorum."

Hapishenenin tıp sorumlusu Dr. Cisternino'ydu. Domenico Zucaro zıtlığa düşmekten ve ceza görmekten korkmadan şunları yazabilmişti:

> "Gramsci'nin tıbbi bakıma gereksinimi var, yaşama koşulları keskinlikle iyileştirilmeli... Dr. Cisternino ona bakmıyor. Üs-

> telik bir gün ona, iyi bir faşist olarak, onu ölmüş görmekten daha iyi bir şey olmayacağını söyledi. Bu şerefsiz korkağın ve yalancının ahlâksızlığına şaşmamak lazım... Köydeki halk gece çağrıldığında önce penceresinden baktığını ve aşağı inmeden önce ücretini konuştuğunu anlatıyor..."

Hapishane kadrosunun öteki üyeleri daha insancıldılar. Fakat Gramsci'nin hücresi gardiyanların odasının yanındaydı ve gürültü, uyumasına engel oluyordu.

25

1929 Şubatı'nın başlarında, iki yıl ve dört aylık hapislikten sonra, sonunda Gramsci'ye hücresinde çalışması için gereksinim duyduğu şeyler verildi.[1] Çalışma planını tutuklandıktan dört ay sonra Tatiana'ya çıkarmıştı bile:

> "Bir düşünceye takılıp kadım: *für ewig** bir şeyler yapmak gerek. Goethe'nin biraz karmaşık bir kavramıdır bu ve sanırım bizim Pascolimizi bir zamanlar epey uğraştırmıştı. Yani, bütün iç yaşamımı kapsayacak ve kendi merkezi çevresinde derleyecek bir konuyla, sistemli biçimde ve derinlemesine çalışmak isterdim.

O zaman dört konu düşünüyordu: 1) İtalyan aydınlarının araştırılması, kökenleri, kültürel eğilimlerine göre kümeleşmeleri, değişik düşünce biçimleri 2) Karşılaştırmalı dilbilim araştırması 3) Pirandello'nun tiyatrosu üstüne bir çalışma, İtalyan

1 14 Ocak 1929 tarihli mektup "Yakında hücremde yazı araçlarım olacak ve bir mahkûm olarak en büyük umudum gerçekleşecek" 9 Şubat "Şimdi düzgün notlar alabildiğim için belli bir plana göre okumak ve kitapları birbiri ardına devirmek yerine, belirli konuları geliştirmek istiyorum

(*) Gramsci'nin Goethe'den aldığı Almanca bir kavram Kelime anlamı "sonsuz için" olsa da burada "tarihsel süreklilik içinde bir şeyler yapmak" anlamındadır – e.n.

tiyatro zevkine Pirandello'nun getirdikleri ve değişimde onun temsil ettikleri 4) Tefrika romanlar ve edebiyatta halk zevki üzerine bir deneme.

Fakat sonunda kalem ve kâğıt verildiğinde hemen bu konularla uğraşmaya başlamadı. Almanca'dan çeviriler yaptı. "Şu anda elimi alıştırmak için yalnızca çeviri yapıyorum ve düşüncelerime bir düzen vermeye çalışıyorum" (9 Şubat 1929). Bir gün önce gerçekten Giuseppe Laterza e figli* başlıklı bir defterin başına (iki yüz sayfa, kırmızı siyah ebruli) bir çalışma şeması çıkarmıştı:

Birinci Defter (8 Şubat 1929) –Notlar ve Düşünceler– Ana Konular– 1) Tarih ve tarih yazımı kuramı, 2) 1870'e kadar İtalyan burjuvazisinin gelişim tarihi, 3) İtalyan aydın gruplarının gelişimi ve tutumları, 4) Tefrika romanlar ve halk edebiyatı ve beğenilme nedenleri, 5) Cavalcanti,** *İlahi Komedya*'nın yapısı ve sanatındaki konumu, 6) İtalya va Avrupa'da Katolik hareketin kökeni ve gelişimi, 7) Folklor kavramı, 8) Hapishane yaşamı deneyimleri, 9) Güney sorunu ve adalar sorunu, 10) İtalya nüfusu üstüne gözlemler, yapısı, göçün işlevi, 11) Amerikancılık ve Fordizm, 12) İtalya'da dil sorunu, Manzoni ve G.I. Ascoli,*** 13) Ortak duyu, 14) Denemeler, örnek olarak: Tiyatro, tarih eleştirisi, genel kültür (ifşaat) üstüne, 15) Yeni gramerciler ve yeni dilbilimciler ("Bu yuvarlak masa dikdörtgendir"), 16) Padre Bresciani'nin müritleri.****

Yani başından beri Gramsci'nin aklında en azından bir çalışma planı vardı. 25 Mart 1929 günlü bir mektubunda Tatiana'ya konuyu daha da açtı:

(*) 1901 yılında Bari'de kurulmuş, İtalya'nın köklü yayınevlerinden biri – e.n.

(**) Guido Cavalcanti (1255-1300): Yakın arkadaşı Dante'yle birlikte Floransa'nın ilk şairlerinden biri, "stil nuovo" diye bilinen şiir okulunun başıydı – İng. ç.n.

(***) Graziadio Isaia Ascoli (1829-1907): İlk çağdaş İtalyan dilbilimci. 1861'de Milano'da kendisi için kurulan yeni kürsüye, Dilbilim ve Doğu Dilleri Bölümüne profesör oldu. Manzoni'nin İtalyan diline olan etkisine karşıydı – İng. ç.n.

(****) Padre Bresciani'nin müritleri: Padre Bresciani Borsa (1798-1862) *Civilta Cattolica* dergisinin ilk editörlerindendi ve orada tefrika edilen birçok romanın yazarıydı – İng. ç.n.

"Üç ana konuda yoğunlaşmaya ve notlar almaya karar verdim: 1- 19. yüzyıl İtalyan tarihi, özellikle aydın grupların oluşumu ve evrimi, 2- Tarih ve tarih yazımı kuramı, 3- Amerikancılık ve Fordizm."

Çalışma koşulları kötüydü. Hapishane yönetimi zorluk çıkarmaktan ve ufak eziyetlerden gelişmiş bir bürokratça zevk alıyordu. Üstelik dışarıdan kitapları düzensiz geliyordu. Hapishane arkadaşları onun uzun zaman çalışmalarına daldığını anımsıyorlar. Oturmadan yazmaya alışmıştı. Düşünceye dalmış ileri geri yürür, ne yazacağına karar verince masasına gider, bir dizini küçük sehpaya koyup yazardı. Yazınca hemen doğrulur ve yine yürümeye başlardı. Gazeteci olmasına karşın hiçbir zaman akıcı ve kolay yazan biri olmamıştı. Fakat her düşünme faslından sonra yazdıkları bir daha düzeltilmeye gereksinim göstermezdi.

Yıllar geçtikçe hapishane koşullarının bütün elverişsizliğine karşı örnek bir direnç geliştirdi ve her gün en azından birkaç saat bu biçimde çalıştı. Seçtiği konularda gerekli kitap ve belgelerin çokluğuna ve bunlara başvurma olanağının olmayışına, fiziksel durumunun kötüleşmesine, Julia'yla mektuplaşmasının zorlaşmasına ve sürekliliğinin bozulmasına karşın, yazmaya devam etti. Gramsci için bu çalışma, yaşamın kendisi olmuştu. Bu notlar, taslaklar, düşüncelerin ilk tohumları, geliştirilmek ve işlenmek üzere oluşturulan denemeler onun devrimci mücadeleye devam etme biçimiydi, dünyayla olan bağlantısı ve toplumdaki etkinliğiydi.

Sonunda 32 defter olacaktı, 21'i Turi'de başlanmış ve oluşturulmuştu. Yaklaşık 4.000 daktilo sayfasına eşit 2.848 sayfaydı. Elyazmalarının orijinalini gören kişinin ilk izlenimi parçalı yapıydı; konular iç içe örülmüştü ve kısa not veya gözlem biçiminde yoğunlaştırılmıştı. Yan yana henüz okunmuş bir makalenin özeti, birine ait bir düşüncenin karalanmış anısı, bir tartışmanın ilk taslağı, bir makalenin çerçevesine ilişkin notlar, makalenin daha geniş bir tartışmada oynayacağı role ilişkin yargılar, hammadde halinde kayıtlar, gerçek biçim ve olgun

durumu daha sonra verilecek yazılar... Aylar veya yıllar sonra Gramsci bu notlara döner, onların üstünde çalışır, yenilerini ekler; eski önerilerini genişletir, yeniden yazar, notlarını gruplandırırdı. İkinci aşamada daha belirgin ve anlamlı duruma gelirler, yine daha çok çalışma gerektirmelerine, bitmiş bir yapıyı yansıtmamalarına karşın daha çok ortaya çıkarlardı. Ancak birkaç konuda Gramsci son aşamaya gelebilmiş, notlarını son taslak biçimine sokabilmiştir. Çoğunluğu ise sonuna kadar parçalar olarak kalmışlardır.

Fakat yine de hepsinde, sayısız dağınık parçanın taşıdığı temel bir ana düşünce vardır.

Güney Sorunu'yla ilgili yazısı zaten hazırlanmış ve kısmen bitirilmişti.[2] Sınıf ittifaklarından başlayarak bu yazısına devam etmişti: Proletarya ancak kendi davasına öteki sömürülen sınıfları kazanırsa iktidarı ele geçirebilir ve elinde tutabilirdi; hepsinden önemlisi de köylü sınıfıydı. Fakat köylü sınıfı orta sınıf aydınların saçtığı burjuva *Weltanschauung* (dünya görüşü) içinde tarihsel bir "blok"la bütünleşmişti, yaşam kavramı yönetici sınıfın büyük aydınlarının işleyişi içindeydi. Bu yapı içinde köylüleri büyük toprak sahiplerinden ayırabilmek için burjuva *Weltanschauung*'u reddeden (Gobetti veya Dorso gibi) yeni tabaka bir aydın tipinin oluşturulması zorunluydu.

Gramsci'nin "defterleri" ve notları özünde Güney Sorunu'yla ilgili yazısının devamı ve geliştirilmesidir. 1870'te ulusal devlet kurulana kadar İtalyan tarihinde aydınların işleviyle ilgili çalışmaları içerirler. Burjuva egemenliğine temel oluşturan felsefenin eleştirisi, yeni proleter *Weltanschauung* oluşturulması için Gramsci'nin kendi düşünceleri, eski burjuva yaşam görüşüne karşı yeni bir kavram geliştirilmesi, sömürülen kitlelerin eski görüşten kurtarılması konuları işlenmiştir. Bunlar Gramsci'nin hapishane yazılarında oluşturduğu üç ana düşünce yolunun konularıdır. Daha öz olarak konulursa: Eski kültürel hareketlerin ve eğilimlerin tarihsel çözümlenmesi, Croce felsefesinin

---

2 Tatiana'ya 19 Mart 1927 günlü mektubu: "Güney İtalya'ya ve Benedetto Croce'ye dair çok acele ve yüzeysel çalışmamı anımsıyor musun? Işte, oradaki tartışmamı çok daha fazla geliştirmek istiyorum..."

eleştirisi, Gramsci'nin Marksist düşüncenin ekonomist, mekanist ve kaderci sapkınlıklarına karşı mücadelesi.

Gramsci'nin Marksist olarak özgünlüğü, burjuva yönetimine (gerçekte kurulu toplumsal düzene) ilişkin geliştirdiği kavramdır. Sistemin gerçek gücü yönetici sınıfın şiddetinde veya devlet örgütünün zorlayıcı kuvvetinde değil, yöneticilere ait "dünya kavramı"nın yönetilenler tarafından kabul edilişindedir. Yönetici sınıfın felsefesi "ortak duyu" durumuna gelene kadar karmaşık basitleşme süreçlerinden geçer. Ortak duyu, yığınların felsefesidir; yaşadıkları toplumun ahlâk, gelenek ve kurumlarını böylelikle benimserler. Bunun için Gramsci'nin sorunu yönetici sınıfın yönetilen sınıfın oydaşmasını *nasıl* sağladığını anlamaktır; sonra, yönetilenlerin eski düzeni nasıl alt edebileceklerini ve nasıl yeni, evrensel bir özgürlük elde edebileceklerini araştırır. Fakat bu, kapitalizmin ve sömürünün genel soyut çözümlemesi değildir. Gramsci daha çok somut İtalya gerçeği ve İtalya tarihiyle ilgilenir. İtalyan burjuva devletinin nasıl kurulduğunu, bu süreçte aydınların nasıl bir rol oynadıklarını görmek ister.

Halk yığınları 19. yüzyılda İtalyan Risorgimentosu'nda neden sınırlı, ikincil bir rol oynamışlardır? Neden yukardan gelen "kral fethi" aşağıdan gelen halk hareketinin yerini almıştır? Gramsci halkın o zaman ulusal bilincinin bulunmadığını söyler. Bunu yapamamışlardır; çünkü dönemin kültür ve yazını bunu içermemektedir; bu dönemde kültür ve yazın "ulusal-halkçı" yapıda değildir, hâlâ kozmopolit geleneklere bağlıdır, iki ulusüstü kurumun, kilise ve imparatorluğun aydın geleneğini taşımaktadır Bu yararsız, boş bilinç, halkı birlik hareketlerine yabancılaştırmış, Cavour ve arkadaşlarının bu hareketleri kolayca yönetmesine yol açmış, onların kendi istekleri doğrultusunda sonunda burjuva diktatörlüğüne yol açacak yeni devletin kurulmasına neden olmuştur Çağdaş İtalyan devletinin günahının kökeni buradadır; bu kök, zayıflığına ve sürekli gericiliğe eğilim duymasına neden olmaktadır. Bunu başka bir biçimde anlatmak da mümkündür: Çağdaş İtalya'nın doğuşuna yol açan hareketler "Jakoben" ruh ve yönelişten, gerçek devrimci anlamdan yoksundur.

Birlikten sonra, burjuva demokrat *Weltanschauung*'un ilk büyük kuramcısı Benedetto Croce'ydi. Gramsci, onun, tarihsel gelişimde ahlâksal-siyasal öğenin önemine dikkat çeken büyük bir yeteneği olduğu üstünde durur. Bu nedenle tarihsel idealizmi Marksizmin mevcut akımlarına karşı değerli bir saldırıdır; mevcut Marksist akımlar kabaca mekanist veya evrimcidirler, pozitivisttirler. Croce'ye göre insan, tarihin tek konusudur. Onun düşüncesi eylemi –ahlâksal-siyasal eylemi– yönlendirir, yeni tarihin yaratılışı da böyle olur. Croce'nin felsefesi determinizmin itibarına karşılık, tarihin değişmezliğinde insanın etkin eylemini konu edinmiştir. Marksist düşünce insanı ekonomik ve kaderci determinizmin karışıklıklarından kurtarma çabasında olduğuna göre, Croce sonuçta Marksizmin yenilenmesi için geçerli modellerden biri olarak görünür.

Fakat öte yandan Croce'nin sözünü ettiği "insan" nedir? Tarihsel olarak belirlenmiş, nesnel koşulların somut gerçekliğinde var olan somut zamandaki somut yerdeki insan mı? Hayır. Croce felsefesi metafizik bir yaklaşımla genelde insanla uğraşır; toplumsal bir yaratık olarak ilişkileri kendisiyle, toplumdaki öteki insanlarla ve doğayla belirlenmiş kişiyle uğraşmaz. Croce ruh, idea (temel yapıtının adı *La Filosofia dello Spirito*'dur) terimleriyle düşünür, toplumsal evrim koşullarında hareket eden ve yaşayan gerçek insanın soyut özüyle uğraşır. Böylece insanı tarihin yaratıcısı yapmasına karşın, onu tarihten soyutlayarak hataya düşer. Croceci tarihselcilik nitelik olarak "teolojik ve kurgusal" kalır, oysa "praksis felsefesi" (defterlerde Marksizm yerine Gramsci'nin kullandığı terim) düşünceyi bu tür alışkanlıklardan kurtaran gerçek tarihi içerir.

Gramsci, Croce'yi liberal-demokrat kültürün ulusal önderi olarak tanımlar. "Croceci tarihselcilik bir tür siyasal ılımlılıktan başka bir şey değildir," der. Bu yaklaşım, mümkün olan tek siyasal eylemi, "ilerleme" üreten, kutupları tutuculuk ve yenileşme olarak ortaya çıkan tarihsel diyalektik olarak görür. Çağdaş dilde, Gramsci'ye göre bu "reformizm" demenin bir başka yoludur. Fakat ılımlıların ve reformistlerin tarihselciliği bilimsel bir kuram değildir, "gerçek" reformizmle aynı

şey değildir, yalnızca siyasal bir pratiğin entelektüel yansıma biçimi, en yıkıcı anlamıyla "ideoloji"dir. Gerçekten diyalektiğin ilk terimi "tutuculuk" –"tezler"– neden şu veya bu korunan biçim, tarihe ilişkin bir öğe yerine bir başkası olsun? Geçmiş karmaşıktır, yaşamın ve ölümün iç içe geçmiş dokusudur, seçim isteğe bağlı olarak veya *a priori* olarak yapılamaz, seçimi birey veya siyasal bir hareket yapamaz. Eğer seçim (en azından kâğıt üstünde) böyle yapılırsa tarihselcilikle değil, isteğe bağlı iradeyle, bir siyasal eğilimin tek yanlı kararıyla uğraşıyoruz demektir. Bilimin temeli de bu olamaz, buradan ancak kısa dönemli siyasal bir ideoloji üretilebilir. Croce, *a priori* olarak diyalektik sürecin kurallarını dikte etmek istemektedir. Kendi başına tezlerin sonunda sentezde koruyacağı şeyi kurmak ister, tezlerin (geçmiş) anti-teze (yenilenme) konu olacağını düşünür. Ek olarak, bütün sürecin liberal devlet biçimi içinde yol alacağını tasarlar. Fakat böyle bir süreçte, etkin olan güçlerin mücadelelerini belirli sınırlar içinde "ılımlı" tutacağını (liberal devletin tutuculuğunun sınırları içinde), ihtiyarilik veya önceden tasarlama hatasına düşmeden nasıl ileri sürebilirsiniz?

Tarihsel gerçeklikte, anti-tezin kendisini, tezin *köktenci zıddı* olarak gösterdiğini ve onun yerini almak üzere onu *mahvettiğini* görmek gerekir. Gramsci sentezin gerçekten bu çelişkinin sonucu, ürünü olduğunu gösterir. Fakat hiç kimse *a priori* olarak özgün tezin sentezde bulunacağını söyleyemez. Boks hakemi gibi karşılıklı yumrukları "ölçmenin" olanağı yoktur Tarihsel evrimi hakem ve kuralları olan oyun veya spor gibi görmek, ancak kendisine uygun olduğu biçimde tarihi yazmaya çalışmaktır. Doğal olarak bunun özellikle uygun geldiği yer yönetici sınıfın çıkarlarıdır. Croce'nin ılımlı, reformist tarihselciliği, burjuva diktatörlüğü birlikten sonraki yıllarda (1900'lerde), yeni burjuva demokrat güç blokuna dönüştüğünde onun ideolojisi olmuştur. Croce eski siyasal biçimleri yenileyen kültürel hareketlerin önderi olmuştur ve önderliği yeni kültürel iklimin yaratılışını belirler, yönetilenlere yeni bir *Weltanschauung* sunulmuştur. Yeni, daha demokrat olan burjuva egemenli-

ği böylelikle, yeni dünya görüşünün yurttaşlarca kabul edilmesiyle işlevini yerine getirebilir.

Gramsci sürekli Croce'ye başvurur, çünkü öncelikle Croce'nin tarih ve felsefenin özdeşliği kavramı olmadan Marksizmin canlanışının mümkün olmayacağına inanmıştır. İkincisi, Croce'nin etkisi toplumun sivil yaşamında ve devlette büyük aydınların işlevine inanmayı gerektirmiştir ve toplumsal tarihin herhangi bir aşamasında egemenlik ve oydaşma zorunlu kavramlardır.

Birinci noktayla ilgili olarak Gramsci açıktır:

> "Praksis felsefesi Hegelciliğin gerçek tarihselci dile çevirisi olduğu gibi, bugün de Croce'nin felsefesi, praksis felsefesi tarafından geliştirilmiş gerçek tarihselciliğin kurgusal dile çevirisidir... Şimdi Croce'nin felsefesine, karşı praksis felsefesinin kurucularının Marx ve Engels'in Hegel'in kuramına karşı takındıkları tavrı takınmak gerekir. Pratik yaşam tarafından sürekli 'kabalaştırılmış' praksis felsefesinin, tarihsel olarak geçerli bir biçimde canlandırılmasının tek uygun yolu budur. Ancak bu yolla geliştirilip zenginleştirilebilir ve günümüzün daha karmaşık görevlerini çözebilme yeteneğine kavuşabilir. Bu; yeni bütünleşmiş bir kültür, Protestan Reformu ile Fransız Aydınlanması'nın kitle karakterini ve klasik Yunan kültürünün veya İtalyan Rönesansı'nın yapısını bir arada içeren bir kültürün yaratılması görevidir. Carducci'nin sözleriyle söylersek, Maximilien Robespierre ve Immanuel Kant'ın sentezi, siyaset ve felsefenin birliği, yalnız Fransız veya Alman olan bir toplumsal sınıfa değil, fakat tüm Avrupa'ya veya dünyaya ait bir diyalektik birliktir bu. Klasik Alman felsefe kalıtımının basitçe değerlendirilmesi değil, yeniden canlandırılması zorunludur. Bunun anlamı da Croce ile uzlaşmak demektir, çünkü onun felsefesi bu kalıtımın değerlendirildiği mevcut dünyadır."

Gramsci'nin temel sorunu yeni proleter *Welthanshaung*'un yaratılmasıdır. Bu, öncelikle yönetilenlerin zihinlerine sızacak, devletin egemen liberalizmine halkın uyumunu azaltacaktır

(böylece iktidarın ele geçirilmesi olanaklı olacaktır). Sonra, iktidar kazanılınca da, yeni devlet için mümkün olan en geniş etkin oydaşmayı sağlayacaktır. Proletarya hem *egemen* sınıf hem de *yönetici* sınıf olmalıdır. Kapitalist grupları yenmek ve tasfiye edebilmek için "egemen" olmalı; toplumun ahlâksal ve entelektüel yönetimini ele geçirebilmek, kapitalizme karşı çıkmak durumunda olan bütün toplumsal grupları sosyalizme çekebilmek için "yönetici" olmalıdır. Şöyle yazar:

> "Toplumsal bir grup, hükümet gücünü eline geçirmeden önce *yönetici* olabilir ve gerçekten olmalıdır (ve iktidarı almanın temel koşullarından biri de budur). Sonra, iktidar ele geçirildiğinde, *egemen* grup da olur. Fakat yönetici grup olarak kalmak için mücadele etmelidir."

İktidarın ele geçirilmesi: Gramsci, Rus devrim deneyiminin Batı'da yinelemeyeceğine inanır. Rusya'da keskin ve kararlı bir saldırıyı izleyen açık savaş olanaklı olmuştur. Çünkü sivil toplum "gelişmemiş ve yüzeysel"dir. Çünkü çarın devleti, tebasının oydaşması üstüne kurulmamıştır. Fakat Batı'da burjuvazinin ahlâksal ve entelektüel yönetimi, liberal bir devlet biçimi için büyük yığınların oydaşmasını sağlamıştır; yani burada "devlet yalnızca ön siperdir, savunmanın ön hatlarıdır, arkasında somut istihkâmlarla güçlenmiş güçlü bir kale vardır." Bu "kale" yaşama ve düşünme biçimi, istekler, yönetici burjuva sınıfın geçerli *Weltanschauung* yoluyla geniş yığınlara kabul ettirdiği ahlâk ve geleneklerden oluşur. Sivil toplumu "ani ekonomik bunalımlara (krizler, yıkımlar vb.), felaketli bir yıkıma karşı dirençli" yapan da budur. Yani, Batılı liberal burjuva devletlerinde açık savaş, mevzi savaşıdır; Bolşevik stratejisi yalnızca devlet gücünün ele geçirilmesinden başka, yeni bir stratejiye yönelmelidir, siyasal egemenliğin önkoşulu olarak arkasındaki "güçlü kale"nin de ele geçirilmesini hedeflemelidir.

> "İlyiç [Lenin] Doğu'da kazanılan açık savaşı, Batı'da anlamlı olan mevzi savaşına dönüştürmek gerektiğini anlamıştı sanıyorum... Fakat formülünü daha fazla geliştirecek zamanı ol-

> madı. Bu zamanı bulabilseydi de ancak kuramsal olarak yapabileceğini unutmamak gerekir, çünkü yerine getirilmesi gereken temel görev ulusaldı. *Ülkenin keşfini ve değişik sivil toplumların öğelerinin ortaya serilmesini gerektiriyordu.* (G.F.'nin italikleri)

"Defterlerde" Gramsci, (Güney'le ilgili yazısında başlamış olduğu gibi), ülkenin keşfine, İtalyan ülkesinin keşfine başlar: Burjuva devletini yöneten "siper ve kalelerin" haritasını çıkarır. Bunu yapmak için, Roma Cumhuriyeti'nden sonra İtalyan tarihinin gelişimini inceler, Ortaçağ toplumları, Reform, Rönesans, karşı-reform ve 19. yüzyılda ulusal birliğin kuruluşunu araştırır. Geçmiş olguları tarihselci yöntemiyle yorumlar, İtalyan toplumunda gerçekte işleyen güçleri araştırmaya çalışır, çağdaş ulusal devletin kuruluşuna yol açan güçleri ortaya çıkarmak ister. Ve bütün kültürel eğilimlerin tarihsel anlamını değerlendirdikten sonra, Croce'nin felsefesine de aynı biçimde yaklaşır; son çözümlemelerinde onu çağdaş burjuva toplumunun kültürel kuruluşu ve inşasındaki işleviyle yorumlar.

Fakat mevzi savaşında "siper va kale"lerin haritasını çıkarmak yeterli midir? Bu, kaçınılmaz ilk görevdir. Ancak bu yerine getirildi mi, saldıran ordu, girişimini yürütecek araçlara da sahip olmalıdır. Yani proleter ordusu ideolojik olarak da silahlanmış olmalı, yani *Weltanschauung*, yeni yaşama ve düşünme biçimi, yeni ahlâk, yeni fikirler gibi burjuva varlık görüşüne karşı çıkacak silahlarla donanmış olmalıdır. Yalnızca bu yolla tabyalar düşer, liberal oydaşma zayıflar ve gelecekteki yurttaşlarının etkin oydaşmasıyla güçlenmiş yeni proleter devleti doğar.

İktidarın ele geçirilişinden sonra kullanılması: Gramsci, Lenin'in, farklı "ekonomist" eğilimlere karşı kültürel mücadelenin önemini vurguladığını söyler. Güç olarak devlet (proletarya diktatörlüğü) kuramını tamamlamak ve Marx'ın öğretisinin çağdaş biçimini oluşturmak için "hegemonya" (yönetim artı entelektüel ve ahlâksal yönlendirme) kuramını geliştirmiştir. Bunun belirleyiciliği açıktır:

Yönetim (zorlama) bir güç biçimidir ve verili anda tarihsel olarak zorunludur; entelektüel ve ahlâksal hegemonyanın yönetimi, sağlamlığı garanti eden güç biçimidir ve en geniş uyumu ve rızayı sağlayan gücü oluşturur. "Yönetilen toplumsal grubun gerçekten yönetici ve egemen olduğu anda, yeni bir devlet türünü oluşturmaya başladığı anda, yeni entelektüel ve ahlâksal düzenin somut gereksinimi de ortaya çıkar. Bu, yeni bir toplum türüdür ve *en geniş evrensel kavramlara, en gelişmiş ve kararlı ideolojik silahlara gereksinimi vardır.*" (G.F.'nin italikleri)

Gramsci'nin hapishanedeki çalışmalarının çoğu bu kavramlara adanmıştı. Temel konularından biri Hegelci-Marksist anlamda diyalektik kavramının yeniden dile getirilişiydi. Bu, kısmen Croce idealizmine saldırısında ifade ediliyordu: Bunun, gerçekliğin diyalektiği yerine kavramların diyalektiğini, şeylerin diyalektiği yerine fikirlerin diyalektiğini koyarak diyalektiği kurgusal olarak bozduğunu, böylece Croce'de "tarihin formel tarih, kavramların tarihi, son çözümlemede aydınların tarihi, hatta konu edinilen sorunda Croce'nin kendi düşüncelerinin otobiyografik tarihi" olduğunu iddia eder. Ama Gramsci aynı enerjiyle geleneksel maddeciliğe de saldırmıştır. Geleneksel maddecilik, idealizmin hatasını düzeltmek için (gerçekliğin düşüncelere indirgenmesi) hataya düşmüş (gerçekliğin maddeye indirgenmesi) ve evrimci tarih görüşüyle diyalektiği inkâr etmiştir. Gerçekte tarihsel süreç, "evrimci" değildir; tezlerin inkârına yol açan, fakat onları ılımlılaştırmayan anti-tezlerin mücadelesidir. Eleştiri, Gramsci'nin Buharin'de gördüğü metafizik maddeciliğe de yönelmiştir, bu da yine felsefeyi praksisten ayırma girişimidir, böylece felsefe diyalektik bilimi (diyalektik maddecilik) durumuna gelir ve tarihi kuramı siyasetten (tarihsel maddecilik) ayrılır.

"Yazıda* diyalektiğin değerlendirilişi yok. Bunun iki nedeni olabilir, en önemlisi de yazarın muhtemelen praksis felsefesinin iki bölümü olduğunu, tarih kuramı ve 'toplumbilim' ola

(*) Sözü edilen kitap Buharin'in ilk kez 1921'de Moskova'da yayımlanan *Halk İçin Elkitabı: Tarihsel Materyalizmin Kuramı*'dır. İng. çev. n.

> rak anlaşılan siyaset bölümlerinden oluştuğunu düşünmesidir... Öte yandan, 'felsefe' gerçek anlamıyla, felsefi veya metafizik veya kaba-mekanik maddecilik olabilir. Mekanik düşünceye yöneltilen itirazlara karşın yazar kendi yaklaşımını hiç de değiştirmiş görünmüyor... Praksis felsefesinin iki bölüm olduğunu düşünmeye devam ediyor: Tarih kuramı ve siyaset ile felsefe, bunun da eski felsefi maddecilik değil, diyalektik maddecilik olduğunu iddia etmeyi sürdürüyor... Yazının ve yazarın bütün hatası da burada yatıyor, bu bölünmede: 'Toplumbilim ve sistematik felsefe. Tarih kuramı ve siyasetten ayrılan felsefe, metafizikten başka bir şey olamaz."

Yeni proleter *Weltanschauung* nasıl yayılacaktır? Organik işçi sınıfı aydınlarının görevi geleneksel aydınları sosyalizme kazandırmaktır; sonra birlikte yeni dünya kavrayışını "ortak duyu"ya dönüştürmelidirler. Bu yolla "kale" (kültürel egemenlik) işçi sınıfının eline geçebilir, bunu ön"siper"ler (siyasal egemenlik) izler ve proleter egemenliği kurulur.

İşçi sınıfının "kolektif iradesi" devrimci siyasal partidir, Gramsci buna "Modern Prens" adını da verir:

> "Modern prens, mitos prens (Machiavelli'nin ünlü kitapçığının başlığında umut ettiği gibi) gerçek bir kişi, somut bir birey olamaz; yalnızca bir organizma, eylemde kendisini kısmen kanıtlayan ve tanınıp kabul gören kolektif bir iradenin içinde artık somutlaşmaya başladığı karmaşık toplumun bir öğesi olabilir. Bu organizma tarihsel gelişim tarafından üretilmiş olup, siyasal partinin ta kendisi olmaktadır. Siyasal parti, kolektif iradenin, evrensel ve topyekün olmaya yönelen filizlerinin bir araya geldiği ilk hücredir... Modern Prens, entelektüel ve ahlâksal bir reformun ilan edicisi ve örgütleyicisi olacaktır ve bunsuz yapamayacaktır. Bu da, ulusa-halka ilişkin kolektif iradenin, çağdaş uygarlığın daha üstün ve topyekûn bir biçimde gerçekleşmesine yol açacak gelişime zemin sağlaması demektir. Bu iki temel nokta, Modern Prensin aynı zamanda etkin ve etkili örgütleyicisi ve ifadesi olduğu, ulusa-halka ilişkin kolektif bir iradenin oluşmasını, ente-

lektüel ve ahlâksal reformu, yapılacak işin çatısını meydana getirmelidir."

Defterlerin büyük planı böyleydi, İtalya gerçeğine ve kuramsal alana ilişkin büyük araştırmanın temellerini atmak. Bütün sorunlar çözülemedi, yaklaşık bir çözümden ötesine de, Gramsci'nin uygunsuz çalışma koşulları düşünüldüğünde (bunu ilk anlayan da Gramsci'nin kendisiydi) geçmesi beklenemezdi. Fakat plan büyüktü, özgündü ve yön gösteren kavramların kesinliği, başvuruların zenginliği ile nasıl geliştirilmeleri gerektiğini görmek olanaklıydı.

Defterler, Gramsci'nin ölümünden sonra Tatiana Schucht tarafından numarandırıldı, fakat numaralar düzenleniş biçimine uymuyor. Üç ölçüt doğru numaralandırmanın nasıl olması gerektiğini gösteriyor: Gramsci'nin hapishane mektuplarındaki sözleri; bazı defterlerin zaten üstünde bulunan tarihleme, "1930 Kasımı'nda yazılmıştır" "1933'te başlanan defter" vb.; alıntı yaptığı dergi ve süreli yayınların tarihi. Anlaşılan 16, 20, 9 ve 13 numaralı defterler çalışmasının ilk dönemine ait, 1929'dan 1930'a kadar olan dönemi kapsıyorlar. Bunlarda Dante'nin *Cehennem*'indeki onuncu kanto üstüne bir yazı, aydınlar ve eğitimle ilgili bir yazı, tarihsel maddecilik üstüne (daha sonra geliştirilen) notlar, Benedetto Croce'nin felsefesi ve Buharin'in *Tarihsel Materyalizm*'i üstüne eleştiriler bulunmaktadır. 15, 19 ve 26 numaralı defterlerin de bu döneme ait olması gerekir, Almanca'dan çevirileri içerirler: Grimm Kardeşler'in peri masalları, Franz Nikolaus Finck'in *Dünyanın Dil Aileleri* kitabının birinci kısmı, *Die Literarische Welt*'in ABD'ye ait özel sayısı, Eckermann ve Goethe'nin konuşmaları ile Goethe'nin şiir ve düzyazılarından parçalar

26

Şimdi, aylar sonra, karısından ilk mektuplarını alıyordu. Acele yazıldıkları açıkça belli olan, kurşun kalemle elde bulunan kâğıtlara karalanmış mektuplardı bunlar. Tonları da çok değişkendi, bazen resmî ve bürokratik, bazen duygusal. Gramsci keder içindeydi:

> "Julia'nın hâlâ, bu kadar zamandan sonra yazmadığını görüyorum. Çok kırıldım. Bu, zaman darlığından olamaz. Neredeyse dört aydır bana yazmadı ve bu zaman içinde yanıt almadan ona iki kez yazdım... Ondan doğrudan haber almadan bir daha yazabileceğimi sanmıyorum. Küçük kişisel sorunlarla kolay kolay kırılmam, fakat bazen, daha fazla bana yazmazsa, bunun artık benden mektup almak istemediği anlamına geldiğini de düşünmekten kendimi alamıyorum."

Julia zaman zaman bu anlaşılamaz uzun susuşlarını, aralıklı fakat gerçekten duyguyla yüklü mesajlarla keserdi. Bunun mantığı anlaşılamıyordu ve Gramsci, Tatiana'ya soruyordu: "Sonraki dört ay ondan tek bir satır almadan geçmişken, 30 Temmuz tarihli mektubumun kendisini bana çok daha yakın hissetmesine yol açtığını yazmasını, nasıl yorumlayabileceğimi düşünüyorsun? Henüz bu çelişkiyi çözebilmiş değilim,

çözeceğimden de kuşkuluyum." Silvio Spaventa'nın bir kitabına, Croce'nin 1923'te basmış olduğu *Dal 1848 al 1861: Lettere, scritti, documenti* ("1848'den 1861'e: Mektuplar, Yazılar, Belgeler") kitabına rastladı. Burada kendi durumunu yansıtan bir bölüm vardı; Abruzzili yurtseverin hapisten babasına yazdığı mektuptu bu:

> "İki aydır senden hiç haber alamadım, kız kardeşlerimden de dört ay filan oldu, Bertrando'dan ise epey zamandır... Ailem tarafından eskisinden az sevildiğimi düşünmüyorum. Fakat talihsizliğimin iki genel sonucu var: Birincisi bunu yaşayan bütün herkesten ayrı olmak, ikincisi –daha özel olan– bunu yaşamayanların da duygularından ayrı olmak. Sanırım bu sonuçlardan ikincisi, birincisinin sizi rahatsız ettiğinden fazla beni etkiliyor."

Julia'ya yazmayı kesti. Doğal olarak Tatiana kız kardeşi için varsayılabilecek bütün bahaneleri sayıp döktü (oysa kendisi de mektup almıyordu). Fakat Gramsci bunları kaba karşıladı:

> "Yalvarırım, bana, Julia'ya yaz deyip durma, yoksa sana da yazmamam gerektiğine karar vereceğim. Kızdığımı sanma, dört ay önce kızıyordum ve kızgınlığımı sana yazdığım mektuplarda gösteriyordum. Şimdi kayıtsız oldum. Bana, böyle bir konuma düşürüleceğim olanaksız gibi gelirdi. Ama işte durum bu ve bunun kendi hatam olduğunu da sanmıyorum, eğer bu tür konularda hatadan söz edilebilirse. Bir yıldan çok (daha da çok) süren bir bunalıma düşmüştüm ve çok karanlık günlerim olmuştu. Şimdi, gördüğün gibi, duygusuzlaştım ve tekrar çılgın arzulara uğramak veya haftalarca migren yaşamak istemiyorum. Senden bir daha bu konuyu açmamam istiyorum. Aldığın haberleri bana ilet, fakat, beni ikaz etme ve bana yalvarma."

1929 Temmuzu'ndan 1930 Temmuzu'na kadar bir yıllık sürede Julia'dan yalnız bir mektup aldı. Bir tür hapislikten fazlasını yaşadığını hissetmeye başlamıştı:

> "Dört duvardan, pencere kafesinden, gözetleme deliğinden oluşan hapishane rejimi var; bunların hepsini önceden biliyor-

> dum ve gerçekten aldırmıyordum. 1921'den 1926 Kasımı'na kadar en güçlü olasılık hapishane değil, yaşamımı yitirmekti. Benim önceden göremediğim, bu birinciye eklenen ikinci mahpusluk, yalnız toplumsal yaşamdan değil, kendi ailenden vb. kopmana da neden oluyor. Dövüştüğüm düşmanların darbelerini önceden görebiliyorum, fakat başka bir yönden, ummam için hiçbir neden olmayan yerden darbe beklemiyordum."

Bunu yazarken Tatiana'nın itiraz edeceğinden emindi. O gerçekten çifte hapisliği hafifletmek için birçok fedakârlıklarda bulunuyordu: Turi'ye uzun seyahatler, kendi kötü sağlığına zarar veren uzun kalışlar, heyecan ve masraflar. Bütün bunları büyük bir istekle yapıyordu. Gramsci'ye öyle bağlanmıştı ki, kendi yaşamının da tadı kalmamış gibiydi, eniştesinin sağlığı ve huzurundan başka amacı kalmamış izlenimini veriyordu. Gramsci elbette bu fedakârlığın farkındaydı ve şükran doluydu. Fakat Julia'yı sevmişti ve hâlâ onu seviyordu. Tatiana'nın yakınlığı hapishane belasını hafifletebilirdi fakat Julia'nın sessizliğinin verdiği acıyı kaldıramazdı. Bu nedenle iki türlü hapislikten söz ettiği mektubunda Tatiana'ya yönelerek şöyle yazmıştı:

> "Ama ben varım diyeceksin. Doğru, sen çok iyisin, seni çok seviyorum. Ama bir insanın başka insanın yerini tutamayacağı bazı şeyler vardır."

Sonunda Julia'dan 1930 Ağustos ve Eylülü'nde iki mektup geldi. Bunlara yanıt verdi:

> "Yazdıkların bana büyük zevk verdi. 28 ve 29'undaki mektuplarımı tekrar okuduğunda aynı şeyleri düşündüğümüzü fark ettiğini söylüyorsun. Fakat hangi konularda ve hangi koşullarda bu görüş birliğini gözlemlediğini bilmek isterim. Mektuplaşmamızda kesinlikle eksik olan şey, zaten gerçek, etkili 'mektuplaşmak'tı, hiçbir zaman bir diyalogu sürdüremedik. Mektuplarımız daha çok, genel olaylarda bile, her zaman uyuşmayan monologlardan ibaret."

İlişkilerinin, ünlü İskandinav öyküsündeki devlerinkine dönüştüğünü düşünüyordu:

> "Bir zamanlar İskandinavya'da üç dev yaşarmış. Üç uzak dağın tepesinde otururlarmış. Binlerce yıl süren sessizlikten sonra ilk dev öteki ikisine bağırmış, 'sığır sürüsünün bağırdığını duyuyorum'. Üç bin yıl sonra ikinci dev yanıt vermiş: 'Ben de'. Gene üç bin yıl sonra üçüncü dev ikisine seslenmiş: 'Eğer şu gürültüyü kesmezseniz ben gidiyorum.'"

Gramsci siyasal ilişkilerini de yitirmişti ve bu sonuçtan da acı çekiyordu. Siyasal yalıtılmışlığı yalnız pratik eylemden dışlanması değildi, eski yoldaşlarından ayrılmıştı; Enternasyonal'deki ve öteki partilerdeki gelişmelere ilişkin, gecikmiş ve özel haberler alabiliyordu. Şimdi daha da kötüsü geliyordu. Altıncı Kongre'den (7 Temmuz-1 Eylül 1928) ve yürütme komitesinin Onuncu Toplantısı'ndan (Temmuz 1929) sonra, Komintern, artık Gramsci'nin görüşleriyle uyuşmayan yeni bir siyasal çizgi belirlemişti.

Tutukulanmasından birkaç ay önce, İtalyan partisinin merkez komitesine sunduğu sonuncu raporunda Gramsci şunları diyordu:

> "Faşizmin ardından proletarya diktatörlüğünden başka bir şey gelmeyeceği doğruysa da –çünkü başka hiçbir parti veya koalisyon, mevcut yapı dağılır dağılmaz sahnede şiddetle görünecek işçi sınıfını tatmin edemez– *yine de faşizmden proleter diktarörlüğüne geçişin doğrudan olabileceğine ilişkin bir kesinlik ve hatta olabilirlik yoktur*. (G.F.'nin italikleri)

Gramsci, burjuva demokrat çözümün faşizmin doğrudan alternatifi olarak göründüğünü ileri sürüyordu. Böyle bir teşhis bütün işçi sınıfıyla cumhuriyetçi güçlerin bile faşizmi yenmek için kucaklandığı halk cephesini zorunlu kılıyordu; cephenin işçi sınıfının egemenliğinde ve komünistlerin önderliğinde olmasına çalışılmalıydı.

Enternasyonal'in Altıncı Kongresi öte yandan, artık "sağ" aşamanın tamamlandığını, işinin bittiğini ve tek bir birleşmiş

cephenin olanaksız olduğunu bildiriyordu. Bu ani dönüş, Rus Bolşevik Partisi'nde keskin mücadelelerin sürdüğünü gösteriyordu. Stalin sol muhalefeti tasfiye etmişti (Zinoviev, Troçki, Kamenev), Buharin'in yardımını almıştı ve şimdi Buharin'in Tomsky ve Rikov'la oluşturduğu sağ muhalefeti karşısında bulmuştu. 1926'dan beri Buharin, Zinoviev'in yerine Enternasyonal başkanıydı. Altıncı Kongre bu makamı hepten kaldırdı. Sonra 23 Nisan 1929'da merkez komite Buharin'i parti yürütme komitesinden ve Enternasyonal Prezidyumu'ndan attı.

Rusya'daki işlerle ilgili tartışmadan ve buna eşlik eden iktidar mücadelesinden (Stalin'in uzlaşmaz kavgasından), Üçüncü Enternasyonal'in bütünüyle yeniden örgütlenmesi gündeme geldi. Ana noktalar şunlardı: Artık kapitalist rejim yıkımın eşiğine gelmişti, her yerde proleter mücadele daha köktenci ve devrimci bir biçim kazanıyordu, burjuvazinin yıkımını *doğrudan* proletarya diktatörlüğü izlemeliydi, burjuva demokratik aşama araya girmemeliydi. Sosyal demokrasi devrimci bir güç değil, burjuvazinin devrimci ilerleyişi durdurmak için kullandığı bir araç, toplumsal gericiliğin bir biçimi, yani "sosyal faşizm"di. Dolayısıyla ulusal partilere yeni yönergeler gönderildi: *Her türlü bağlaşıklığın dışında* özerk eylem içinde olmalı, sosyal demokratlarla mücadele etmeli, içte partiyi oportünizmden (yeni çizginin belirlediği dışında her türlü anlayıştan) korumak için mücadele etmeliydi.

Bu siyaset, faşizmle demokratik sosyalizmi eşitlemesi nedeniyle sekter, üstünde yoğunlaştığı konumun çözümlenmesini doğru yapamadığı için de gerçekçilikten uzaktı. İtalya'da ise bu basitçe saçmalıktı: Faşizm örgütlenmiş proletaryayı dağıtmıştı, önderliği biçmişti. Kırsal kesimdeki yarı proleterlerin ve faşizme düşman olan burjuvaların ittifakını aramadan, ciddi bir eylemde bulunamayacak biçimde, örgütlenişi ve bağlantıları dağıtılmıştı. İtalyan partisinin yeni çizgiye karşı tavrı doğal olarak yavaş ve tereddütlüydü. Togliatti değişimi açıklama ve gerçekleştirme görevini yüklemişti ve birçok önderin, örgütteki kadroların çoğunun bu yargılara karşı sağır kaldığını gördü. 3 Mart 1929'da *State Operaio*'da (Paris'te parti adına yayımladığı aylık

dergi), bu durumu itiraf etti: "Merkez komitemizin son toplantısında uluslararası sorunlar tartışılırken farklı görüşler olduğu görüldü. Altıncı Dünya Kongresi'nde kabul edilen tezlerin kabul edilişi ve yorumlanışında Enternasyonal'e bağlı hemen bütün partilerde görülen düşünce ayrılıklarının aynısı ortaya çıktı." Yazının başlığı "Partimizde Oportünizm Tehdidi"ydi. Israr ediyordu:

> "Proletarya faşizmden sonra aday olduğunu ortaya koymalıdır, çünkü İtalyan toplumunun şimdi karşı karşıya kadığı ikilem, tarihsel olarak ilerici kapitalizmle (burjuva demokrasisi) zamanı geriye döndürmek isteyen gerici kapitalizm (faşizm) arasında değildir; kapitalin diktatörlüğü ile proletaryanın diktatörlüğü arasındadır."

Komintern'in Onuncu Toplantısı'nda, yürütme komitesi İtalyan Partisi'ne baskısını artırdı. Buharin ve Humbert-Droz'un güçten düşürülüşü model olarak alınmalıydı. *Stato Operaio*, Temmuz-Ağustos sayısında bunu açıklıyordu:

> "Kadrolarda canlı bir temizlik yapmadan, kendimizinkinden başka bir ideolojinin etkilerini gösterenlerden kurtulmadan, kadrolarımızda kuşku, tereddüt ve karışıklık tohumu ekenlerden ayrılmadan çoğunluğu kazanma savaşımını yerine getiremeyiz. Partimizin önderliği Onuncu Toplantı kararlarından önemli sonuçlar çıkarmalıdır... *Oportünizme karşı verilen savaş, bizim partimizde de Enternasyonal'in öteki partilerindeki keskinliği kazanmalı, yani çekinilmeden ve aman vermeden sürdürülmelidir.*" (G.F.'nin italikleri)

Stato Operaio'dan Onuncu Toplantı'nın, İtalyan Partisi'ni Enternasyonal siyasetiyle tam uyum göstermediği için kınadığını; bu siyasete yeterli önemi vermediğinden, önderlik içinde ve başka yerlerde sapkınlara karşı açık ve şiddetli bir mücadele yürütmediğinden suçladığını da öğreniyoruz. Angelo Tasca Eylül'de partiden atılmıştı. Ama değişime karşı direnç yine de devam etti. Sonra 1930 Martı'nda İtalyan partisindeki yürütme kurulunda ayrılık ortaya çıktı. Ayrılığı doğuran hareket şöyle

düşünceler ileri sürüyordu: Faşizmin uyguladığı güçlü baskı, işçi sınıfının belirli bölümlerini, proletaryanın faşizmi hemen yıkamayacağı, en iyi taktiğin burjuva ve küçük burjuva hareketlerini destekleyerek proleter devrimi olmadan faşizmin tasfiyesi olduğunu düşünmeye yöneltiyor.

Sonra bu anlayışın kökten yanlış olduğu açıklanıyordu: "Faşizmi izleyecek bir burjuva demokratik rejim düşüncesi, ancak işçi ve köylü yığınları devrimci mücadeleden uzaklaştırmak amacını taşıyanların, ayaklanma ve iç savaş hazırlığını zayıflatmak isteğidir." Togliatti, Luigi Longo ve Camilla Ravera bu hareketin içindeydiler. Alfonso Leonetti (yeraltı basınından sorumlu), Paolo Ravazzoli (sendika hareketinin önderi) ve Pietro Tresso (örgütenme sekreteri) buna karşı çıkıyorlardı. Ruggero Grieco ve Ignazio Silone çekimserdiler. Belirleyici oy, Genç Komünistler Federasyonu'nun temsilcisi Secchia tarafından hareket lehine kullanıldı. Gerçi Pietro Secchia'nın oyu ancak tavsiye niteliğindeydi. Birkaç ay sonra Leonetti, Tresso ve Ravazzoli merkez komiteden ve yürütme kurulundan atıldılar. Bunlara karşı korkunç bir kötüleme kampanyası başlatıldı. Herkesin onları açıkça suçlaması sağlandı. Silone onların tutumunu gerçekte de benimsememesine karşın basın yoluyla onları suçlamaya zorlandı.[1]

Gramsci gelişmeleri biliyor muydu? Olan biten hakkında ne düşünüyordu? Şimdi yasal olarak İtalya'ya girebilen ve Turi'de kardeşini ziyaret edebilen tek kişi Gennaro'ydu. Togliatti, Paris'te çalıştığı yerden onu aradı ve Antonio'ya durum hakkında bilgi vermesini, görüşünü almasını istedi. Leonetti, Tresso ve Ravazzoli'nin partiden çıkarılışı 9 Haziran 1930'da açıklanmıştı. Bir hafta sonra Gennaro hapishanede kardeşini ziyaret etti.

Marcella ve Maurizio Ferrare, Togliatti'ye görüşmeleri hakkındaki raporlarında, "Çekişmenin ayrıntılarını değil, ancak genel yapısını bilmesine karşın Gramsci hapishaneden en ikna edici açıklamayı yaptı," diyorlar. Gerçek biraz farklıydı. Sonra

---

1 Silone'nin son kitabı *Ustica di Sicurezza* bu önemli günleri ve İsviçre'de partiden atılmadan önce Togliatti'yle buluşmasını anlatır

dan anlaşılacak nedenlerle Gennaro, Paris'te Togliatti'ye yanlış rapor vermek zorunluluğunu hissetmişti.

Gennaro, "Serbestçe konuşabiliyorduk," dedi. Görüşme Ghilarza'ya komşu Paulilatino köyünden Sardunyalı bir gardiyan tarafından izleniyordu. Eldeki kısa zaman içinde Gennaro kardeşine olanları özetledi. Antonio sarsılmıştı. Leonetti, Tresso ve Ravazzoli'nin görüşlerini destekliyordu ve partiden atılmalarını haklı bulmuyordu; Enternasyonal'in yeni siyasetini de reddediyordu. Togliatti'nin bu siyaseti çok acele benimsediğini söyledi.

Aynı ay, daha sonra Ghilarza'da ailesini ziyaret eden Gennaro, Antonio'yu tekrar ziyaret etti. Fakat bu kez sürüyle sivil polisin gözetimi altındaydı. Tatiana'yla birlikte gittikleri lokantada bile izlendiklerini gördü. Hapishanede, olağan gardiyan yerine hapishane sekreteri ona eşlik etti; valinin açık emri böyleydi. İki kardeş aile sorunlarıyla sınırlı kalmak zorundaydılar. Gennaro Paris'e döndü.

"Togliatti'yi görmeye gittim ve ona Nino'nun kendisiyle tamamen anlaştığını söyledim," diye anlattı bana. Bu sonucu beklemiyordum ve neden böyle yaptığını sordum. Önce boş boş baktı, sanki neden şaşırdığımı anlamıyor gibiydi. Sonra sabırla nedenini anlatmaya başladı. Elbette, o koşullarda yapılacak tek olanaklı ve mantıklı şey buydu. Kardeşinin gerçek yaklaşımının Paris ve Moskova'da bilinmesi durumunda onun da "oportünistlik"le suçlanacağını biliyordu. Togliatti ve çevresindeki grubun, herhangi bir düşünce ayrılığını bastırmaya kesin kararları vardı. O da bunu gizledi. "Başka bir öykü anlatsaydım," diye tamamladı. "Nino bile ihraç edilmekten kurtulamazdı."

Bu arada, hapishanede, Gramsci haberleri merakla kafasında evirip çeviriyordu. Gennaro'nun ilk ziyaretinde Tatiana'ya, "Kısa bir süre önce kardeşim beni ziyarete geldi, ondan beri düşüncelerim vahşi zikzaklar çiziyor," diye yazıyordu. Geniş kapsamlı sorunlar ve olaylar karşısında daha olgun bilgiler edindiğinde Gramsci fikrini değiştirmedi. Gerçekten o yıl, daha sonra hapishanedeki yoldaşlar arasında yeni bir siyasal eğitim sınıfı kurmayı kararlaştırdı. Avludaki idman saatlerinde tartış-

malar düzenlemeye başladı. Athos Lisa'nın 1933 Martı'nda Turi Hapishanesi'nden tahliye edildiğinde parti merkezine yazdığı rapordan, Gramsci'nin yeni eğitim programının amacının yeni, sekter olmayan kadrolar yetiştirmek olduğunu öğreniyoruz:

> "Gramsci, partinin maksimalizmden etkilenmiş olduğunu yinelemekten hiç yorulmadı ve siyasal eğitimin amacının (başka şeylerle birlikte) parti içinde daha aklı başında bir propaganda yapacak çekirdek militan kadroyu yetiştirmek olduğunu da hep söyledi. Partide çok sık (diye anlatırdı) eski maksimalist kliğin sözlüğüyle, 'günahkâr' kabul edilen her düşünceden korku söz konusuydu... Bu hayal dünyasına ait olmayan her düşünce ve onlarla uyuşmayan her taktik hatalı kabul edilir, devrimci taktik ve stratejiden sapkınlık olarak görülürdü. Sonunda devrimden, ne yapılması gerektiğine ilişkin belirgin bir düşünce olmadan konuşulur, sonuç alacak önlemler bilinmezdi. Değişik koşullara uyacak önlem ve yöntemleri kimse bilmezdi. Genelde sözü, siyasal eyleme yeğleyen veya ikisini karıştıran bir eğilim geçerliydi."

Gramsci'nin o dönemdeki tutumuyla ilgili bir başka tanık 1938'de yazan Giuseppe Ceresa'dır:

> "Bazı yoldaşların 1930'da faşizmin çökmek üzere olduğunu söylemeyi âdet edinmelerinden ('iki veya üç ay içinde en azından kışa kadar,' bu rahat peygamberlerin söylediği bunlardı) rahatsız oluyordu. Faşist diktatorlükten kaçınılmaz olarak ve doğrudan proletarya diktatorluğune geçileceğini söylüyorlardı. Gramsci bu mekanik, soyut, anti Marksist tutumla mücadele etti; ekonomik 'sefaletin' yığınları proleter devrime götüreceği düşüncesinden temellenen bu görüşe karşı çıktı. Sefalet ve açlığın ayaklanmalara, isyanlara, mevcut toplumsal düzenin dengesinin bozulmasına yol açabileceğini, fakat kapitalizmin yıkılışından önce başka bir sürü koşulun sağlanması gerektiğini gösterdi

Togliatti, Komintern'in Altıncı Kongresi'nde şunları iddia etmişti: "Faşistlerin iktidarı almasının ve burjuva toplumu ezme-

sinin yarattığı gericiliğin, ikinci bir burjuva demokratik devrime yol açmayacağını söylüyoruz, şimdi proleter devrim için zamanı olgunlaştırdığını söylüyoruz; şimdi proleter devrime hazırlık döneminde olduğumuzu, burjuva demokratik devrime hazırlık döneminde olmadığımızı söylüyoruz." Gramsci, öte yandan, (Ceresa'nın sözlerine göre) "...yığınların gücüne olan inancını korudu, fakat faşizmin tiranlığı onların savaşçı gücünü dağıtmamış, örgütlülüğünü yıkmamış gibi de davranmadı. Bu koşullarda yığınların kesinlikle demokrasi özlemi içinde olduğunu söyledi."

Bu geniş siyasal farklılığı göstermek ve açıklamak için bir dizi karşılaştırma daha yapılabilir.

Stato Operaio, Togliatti grubunun yayın organı, şöyle diyordu:

> "'Geçiş aşaması' denilen olasılığı dışlıyoruz. Bu, proletarya devriminden önce burjuva demokratik devrimi olasılığıdır. Yani işçi sınıfının ve öncülerinin yasal veya yarı yasal bir izin döneminde çalışamayacağını ve çalışmaması gerektiğini söylüyoruz... Böyle olursa düşman serbestçe güçlerimize saldırabilir ve zarar verebilir. Böyle bir dönem 1917 Mart devriminde Bolşeviklere verilmişti, fakat bize verilmeyecektir."

Gramsci'nin düşüncesi ise yine Ceresa'nın sözleriyle, şöyleydi:

> "Faşizm proletaryayı ve bütün İtalya halkını gerileyen bir konuma sürmüştür. Böylelikle İtalya'da sınıf mücadelesi faşizmin yıktığı özgürlük çizgisi içinde gelişmek durumundadır... Kitle baskısı, işçilerle yakın bağlantısı olan faşist önderliğin bu bölümünü bile etkileyebilir ve ona ulaşabilir. Aynı zamanda anti-faşist burjuva akımlar canlanacaktır ve faşizmin birçok izleyicisi muhalefete geçecektir. Burjuvazi kitlenin bilinç ve eylemliliğini canlandırmaya çalışırken, bir yandan da kitleleri burjuva devletin sınırları içinde tutmaya uğraşacaktır. O zaman faşist diktatörlükten proletarya diktatörlüğüne doğrudan geçişten söz etmek doğru mudur? Hayır, bunu öngörmek açıkça soyut şemacılığa düşmektir."

Stato Operaio:

"İtalyan toplumun ekonomik ve siyasal bunalımı büyüdükçe burjuvazinin faşizmden uzaklaştığını, bu durumda baskıdan etkilenerek, anti-faşist olacağını, mevcut gerici rejimin içerdiği çalışmaları, kurumları, hükümet biçimlerini vb. bozacağını sık sık ifade ediyorlar. Koalisyon siyaseti ve öteki 'demokrat'ların birleşmesi düşüncesi bu varsayımdan kaynaklanıyor. Benzer düşünceler, en azından bunların yankıları İtalyan işçi sınıfının belirli kesimlerinde, hatta partimizin kadroları arasında bile bulunuyor... Elbette, bunalım daha da şiddetlendikçe yönetici sınıfın belli tabakalarının bundan etkileneceğini, paniğe uğrayacağını ve kendi güçlerine olan inançlarını yitireceğini kabul ediyoruz... Ama bunun doğru olmasına karşın, siyasetimizi ve çalışmalarımızı bu varsayıma dayandırarak, bu paniğin ve belirsizliğin burjuvazi ile anti-faşist bir cephe oluşturacağına ve yönetici sınıfı faşizm aleyhine çevireceğine inanmamızın büyük bir hata olacağı daha doğrudur... Faşizmin örgütlenmesi o dereceye gelmiştir ki, ancak ayaklanma niteliği taşıyan bir kitle hareketi ile yıkılabilir. Böyle bir hareketin başarısını isteyen hiçbir küçük burjuva veya burjuva katmanı da yoktur."

Gramsci (Lisa'nın raporundan):

"İtalya'da parti için faşizme karşı mücadele eden öteki partilerle ortak eyleme girişmek olanaklıdır... İtalya'da devrimci bakış iki yönlü olmalıdır, en çok olabilecek şeyle en az olabilecek şey değerlendirilmelidir Kişisel olarak ben bir geçiş döneminin en olası şey olduğuna inanıyorum. Sonuç olarak, parti devrimci değilmiş gibi görünme korkusundan kurtularak taktiğini olaylara uyarlamalıdır."

Stato Operaio:

"Koalisyon ve sosyal demokrat partiler 'kapitalizm' ve 'emperyalizm' yerine 'plütokrasi'den, 'kapitalist devlet' yerine 'pederşahi rejim'den, gericilik ve kapitalin diktatörlüğü yerine 'Ortaçağın zaferi' ve 'bigisizlik taraftarlığı'ndan söz ediyorlar. Dille-

ri, işçilere proleter diktatörlüğünü, kapitalist sistemi yıkmak için savaşmayı, sosyalizm için savaşı, tarihin işçi sınıfına verdiği tek görevi ve *faşizme karşı tek mücadele biçimini* unutturmak için oluşturulmuş. Koalisyonun tarihsel ve siyasal yargılarına ve bu tür kaçamak ve uyutucu sloganlarına karşı teslimiyetin, oportünizm olduğunu ve bizim siyasal çizgimizden sapmak olduğunu söylüyoruz."

Gramsci (Lisa'nın raporundan):

"İttifakların kurtuluşu proletarya için özellikle zor ve hassas bir konu durumuna gelmiştir. Ama öte yandan eğer *bu ittifakları sağlamayı başaramazsa proletarya ciddi devrimci eylemleri yürütmeyi umamaz.* Eğer İtalyan köylülüğünün ve küçük burjuvazinin siyasal evriminin tarihsel koşulları dikkate alınırsa, partinin bu tabakalara karşı siyasal yaklaşımda çok dikkatli olması gerektiğini ve onları aşama aşama kazanabileceğini görmek kolay olur... Yani, bugün Mezzogiorno'dan veya başka bir bölgeden bir köylüyü kralın toplumsal olarak yararsız olduğuna inandırmak kolaydır, fakat işçilerin onun yerini alacağına inandırmak zordur. Çünkü patron olmadan nasıl olabileceğini genel olarak anlayamaz. Küçük burjuva –subayların küçük rütbelileri, örnek olarak, terfi ve yaşamda riziko olmadan yaşanabileceğine inanamazlar– kendi koşullarının cumhuriyetçi bir düzende, Sovyet rejiminden daha iyi olacağını düşünecektir. Bu tabakalar için partinin atacağı ilk adım, onların anayasa ve öteki kurumsal sorunlar karşısındaki tutumlarını formüle etmektir. Tacın gereksizliği bugün bütün işçiler, hatta Sardunya veya Basilicata'nın en geri kalmış köylülerince bile kavranılmıştır. Parti bu temelde öteki anti-faşist partilerle işbirliği içinde çalışabilir." (G.F.'nin italikleri)

Özünde Gramsci'nin yargıları üç ana noktada toplanabilir: 1- En iyi koşullarda bile parti, altı binden çok eylemciye dayanamaz, 2- Bu nedenle, en iyi taktik sekter yalıtılma değil, sağın ittifaklarıdır, 3- Geri kalmış köylüler ve tatminsiz orta sınıflar, işçi sınıfı ittifakına kazanılabilir, fakat ittifakın amacı ılımlı olma-

lıdır; faşizmin yıktığı özgürlüklerin yeniden kurulması. Geniş, halka dayanan anti-faşist hareketi canlandırmak ve yönlendirmek zorunludur. Ceresa'ya göre Gramsci, "Parti böylece hareketin arkasındaki bütün anti-faşist güçleri harekete geçirmeye yarayacak düşünceleri üretmelidir" diye bağlar.

Gramsci'nin hapishanedeki yoldaşları için yeni eğitim programı, ancak birkaç hafta sürmüştür. Herkes Gramsci'nin tezleriyle uyuşmamaktadır. Örnek olarak Angelo Scucchia ve Lisa da değişik görüştedirler. Lisa'ya göre bu farklılıklar ortaya çıkınca "bulunan herkesten sorunu yeniden düşünmesi ve iki hafta sonra düşündüklerini söylemesi isteniyordu. Bu yeniden değerlendirme olanaklı olmuyordu, çünkü Gramsci, yoldaşların sorunları sekterce tartıştıkları yolunda yanlış bilgiyle donatılıyordu"

Gerçekte Gramsci yanıltılmıyordu, bilgilendirme yanlış değildi. Giovanni Lay bu noktayı açıklıyor:

> "Gerçekte, yoldaşların hücrelerinde yürüttükleri tartışmalar her zaman düzgün siyasal düzeyde olmuyordu. Sık sık, sanırım çok sık, dedikodu, hatta kandırma düzeyine düşülüyor, Gramsci hakkında kabul edilemez kişisel yargılar anlatılıyordu. Ben, Bruno Spadoni ve Angelo Scucchia ile aynı hücredeydim. Scucchia, Gramsci'nin görüşlerinin sosyal demokratça olduğunu söyleyecek kadar ileri gitti; onun artık komünist olmadığını, oportünizme kapılarak Croceci olduğunu, partiye yıkıcı etkisini bildirmemiz gerektiğini, onunla arkadaşlık etmememiz gerektiğini ve avluya sokmamamız gerektiğini söyledi. Spadoni'yle ben ona karşı sabırlı davrandık, böyle utanılacak eylemlere girişmeyeceğimizi açıkça belirtmemize karşın, yoldaşımızın doğruyu görmesini umduk. Kurulacak durumda olmadığını görünce durumu Gramsci'yle tartıştık. Bize öteki hücrelerde de tartışmanın böyle yoz düzeylere düşürüldüğünü, yoldaşlar arasında bölünme ve düşmanlıktan başka bir şey yaratmadığını söyledi.

Gerilim had safhadaydı. Gramsci yoldaşlarına gardiyanlarla tartışmamalarını, onların hapishane rejiminden doğrudan so-

rumlu olmayan eski köylüler olduklarını söylediğinde, yasallığa çok önem vermekle ve hatta "yazmak ve kitap almak gibi ayrıcalıklarını yitirmekten korktuğu için böyle davranmakla suçlandığını" gördü.[2]

Gene yalnızlığına çekildi. Lay'a şöyle demişti:

> "Yüzeyi kazıyıp altında ne olduğunu görmek gibi hayırsız bir görev daha önce de birçok kez başıma gelmişti. Önemli ve ciddi olduğu izlenimini veren ve gerçekte gevezeden başka bir şey olmayan insanlar var ki, bizim kadrolarımız arasında böyleleri oldukça fazla."

2 Kardeşi Carlo'ya 28 Mart 1931 tarihli mektubunda Gramsci, "Hapishane yaşamının zorunluluklarına uymam ve mutlak olarak doğru davranışımdan sapmamak gerektiği için öteki mahkûmlarla çelişkiye düştüm ve kişisel ilişkilerimi kesmek zorunda kaldım," diye yazdı.

27

3 Eylül 1933'te bir patlama anında Gramsci, "Müfettiş Saporiti beni muayeneye geldiğinde, bana (bu bilgiyi nereden edindiğini bilmiyorum ama) sağlığımla ilgili fiziksel nedenlerin dışında psikolojiik nedenler olduğunu, özellikle ailem tarafından terk edildiğim düşüncesinin (maddi anlamda değil, fakat özellikle bir aydın için önemli olan dostluk anlamında) beni etkilediğini söyledi," diye yazıyor. Gramsci 1930 ortalarından 1932'nin sonlarına kadar iki buçuk zor yıl geçirmişti ve kuşkusuz mektuplaşmadaki düzensizlikler bunu onun için daha da zorlaştırmıştı.

Julia çok ciddi bir sinirsel hastalık geçiriyordu. Antonio ne olduğunu 1930 sonlarına doğru öğrenebildi, çeşitli ipuçlarını toparlayarak bu sonuca vardı; fakat ipuçları Julia'nın kendisinden gelmiyordu. 13 Ocak 1931'de ona yazdı:

> "Sağlık durumun hakkında –sanırım güvenebileceğim– bilgiyi yeni edindim. Sanırım böyle devam etmek ilişkimizi oldukça beylik ve basmakalıp duruma getirecek bütün kendiliğindenliğini yok edecek; bir sürü dikenli tel, hastalık ve öfke getiriyor. Bir kez birbirimize ilişkimizde daima içten ve doğru olacağımız sözünü verdik, anımsıyor musun? Sözümüzü neden tumadık? Doğal olarak senden mektup almakla çok mutlu

> oluyorum, benim boş, anlamsız saatlerimi dolduruyor, yaşamdan ve dünyadan kopukluğumu yıkıyor. Ama sanırım kendin için de yazman gerekir, çünkü senin de yalıtılmış ve her şeyden kopmuş olduğunu ve bana yazarsan, kendini daha az kötü hissedeceğini düşünüyorum."

Julia'nın hastalığı, uzun suskunluğun nedenlerini anlamasına yardımcı oldu ve tekrar şefkat dolu yazmaya başladı:

> "Sana gerçekten, kesin olarak yardımcı olacak bir şey yapamadığımı hisssediyorum. Sana karşı duyduğum büyük şefkatle, seni kollarıma almakla hemen fark ettiğim zayıflığını anlamak, sana gerçekten kuvvetli olduğunu, bu yıkımdan kurtulacağını, soğuk, yavan sözlerle söylemekten ve ikna etmeye çalışmak için büyük istek duymaktan başka yapabilecek bir şeyim olmadığını görmekten ezilmiş durumdayım... Yanlışlığın hiç de uzun zaman birlikte olmayışımızdan, hep anormal koşullarda bulunmamızdan, sıradan şeylerden ve günlük yaşamdan kopukluğumuzdan kaynaklandığını düşünüyorum. Şimdi, bu koşullarda yapacak bir şey olmadığına göre, bu yoksunluğumuzu kapatacak en iyi şeyleri yapmaya çalışalım. İlişkimizi sürdürelim ve gerçekten güzel olan, çocuklarımızda yaşayacak olan şeylerin mahvolmasını engelleyelim."

1931 Mayısı'nın ortalarına doğru Julia'dan uzun bir mektup aldı. Ötekilerden farklıydı. İyilik belirtileri gösteriyordu ve aralarındaki kötü duyguları siliyormuş gibiydi. Gramsci yanıtladı:

> "Bu mektubun, ilişkimizde yeni bir başlangıcı gösterdiğini düşünüyorum. Çok mutluyum, çünkü kendi köşeme çok fazla çekildiğimi ve oklu kirpiden daha batıcı olmaya başladığımı itiraf etmeliyim. Şimdi bana normalleşmem için yardımcı olabileceksin."

Fakat Julia'dan böyle mektuplar gelmedi. Bunun yerine uzun sessizlikler, aceleyle karalanmış, gerçekten duygu veya haber içermeyen mektuplar geliyordu. Aynı yılın 31 Kasımı'nda Gramsci şöyle yazdı:

"Son mektubunu değerlendirdiğimde sen de yazışmamızda bir yanlışlık olduğunu hissetmiş görünüyorsun, arada aylar süren suskunlukla damla damla gelen mektuplar. En kötüsü benim yapabileceğim bir şey yok. Suskun olduğun aylar boyunca, bunun üstünde uzun uzun düşündüm ve beş yıl önce tutuklandığımda beklentimin ne kadar farklı olduğunu gördüm. O zaman ortak yaşamımızın hâlâ bir dereceye kadar süreceğini, yaşamla ve dış dünyayla ilişki kurmamda yardımcı olacağını, en azından kendi yaşamın ve çocukların yaşamıyla ilişkimi sağlayacağını düşünüyordum. Seni çok fazla üzmek pahasına da olsa, tersini yapmış olduğunu söylemeliyim; benim yalnızlığımı çoğalttın ve daha çok acı çekmeme neden oldun. Mektuplarında sık sık 'daha yakınız, güçlüyüz' diye ısrar ediyorsun, ama bu bana giderek daha az doğru geliyor, sen de bunu biliyorsun ve bu sözleri yazarken bu bilgiyi defediyorsun... Gerçekten seninle ilgili hiçbir şey bilmiyorum, işe tekrar başladığını bile. Mektupların son derece bulanık. Yaşamına ilişkin bir şey hayal etmeyi başaramıyorum. Birçok kez seninle gerçek bir diyalog kurmaya çalıştım, sana birçok soru sordum ve bilmeyi çok istediğim şeyleri sana belirttim. Bütün bunlardan hiçbir şey çıkmadı, ben de sana yazmanın bana çok acı verdiği ve zor geldiği bu duruma düştüm. Bu mektup ilişki kurmak için yeni bir girişimdir. Bunun hâlâ olanaklı olduğuna ve zamanla becereceğimize inanıyorum."

Fakat iki tarafta da kolayca çözülemeyecek ciddi psikolojik sorunlar vardı. Yaşamının zor anında yalnız bırakıldığı duygusu (örnek olarak Tatiana'nın ona yardım etmek için Moskova'ya dönebileceği) Julia'yı açıkça acılara boğuyor, aynı şekilde unutulmak düşüncesi de Antonio'ya işkence çektiriyordu. İlişkileri bu kısır döngüde bozuluyordu.

Ailenin geri kalan kısmı da mektuplaşmada çok düzenli değildi. 1928'de Mario'dan kopmuştu ve Varese'den artık mektup gelmemişti. 1930'da Turi'ye ziyarete geldiğinde Gennaro sık yazmaya söz vermişti, ziyaretinden epey sonra Namur'dan sıkı sansüre uğramış bir mektubu gelmişti, sonra hiçbir şey

Carlo'nun kendi ciddi sorunları vardı. Ghilarza'da ayakkabı dükkânını kapatmaya zorlanmış, Macomer'de süt kooperatifinde çalışmaya gitmişti. Ama kadroda indirim yapılması gerektiği ilk anda, ona yol verildi ve işsiz kaldı. Antonio'yu 1930 Eylül-Ekimi'nde ziyaret etti. Ghilarza'ya dönünce o da yazmadı. "Carlo, Turi'ye geldiğinden beri bana yazmadı (veya en azından ben mektup almadım)." (17 Kasım 1930), "Sevgili anne, ne olup bittiğini anlamıyorum. Carlo üç aydır bana yazmadı... Carlo'nun benim yüzümden belaya uğradığını düşündüm, rahatsız ve kötü olduğunu nasıl diyeceğini bimediğini veya istemediğini sandım." (15 Aralık 1930)

Gramsci, Carlo'ya iş bulma çabasına girişti. Yardım edebilecek adam, Cambridge Üniversitesi'nde ekonomi dersleri veren Piero Sraffa olabilirdi. Sraffa, Gramsci'ye bağlılığını birçok kez kanıtlamıştı. Delio ondan hediyeler alıyor, Gramsci'nin Milano'daki kitabevinden aldığı kitapların parasını o ödüyordu. İlişkileri düşünüldüğünde Carlo için iş bulması kolay olmalıydı. Antonio bunu önerdi ve kardeşine 26 Ocak 1931'de yazdı:

> "Senin Milano'ya yerleştiğini sanıyordum ve Tatiana'nın Roma'da oluşundan söz etmesini bir zaman anlayamadım. Ghilarza'ya döndüğünü şans eseri (sanırım Grazietta'nın bir mektubundan) anladım. Bütün bunlar oldukça gizemli görünüyordu ve kaygılandım. Neden taşındın? Milano polisinin bütün kâğıtlarına rağmen, değişik düşüncelerine karşın soyadından dolayı ve Cagliari'den alacakları bilgi nedeniyle sana bir şey yaptığından korktum. Milano polisinin kıskanç araştırıcılığından çektiğim için neden söz ettiğimi biliyorum."

Gerçekte Carlo o kış Milano'ya yerleşmiş ve Snia Viscosa tekstil şirketinde iş bulmuştu. Mart'ta Antonio'yu görmeye tekrar gitti. Aynı ayın 28'inde tekrar daha düzenli yazmaya çağrılıyordu: "Ziyaretin sırasında anlattığım nedenlerle Milano'da kaldığın sıradaki gibi sık yazmanı, yaşamını ve neler yaptığını anlatmanı isterim." Uzun zaman yanıt gelmedi: "Carlo hâlâ yazmadı, eğer adresi sizde varsa ona yazıp davranışına nasıl

üzüldüğümü söyleyin. Sağlık durumunu bilmesine karşın anneme bile yazmıyor." (4 Mayıs 1931)

Antonio, en azından evden, kadınların düzenli yazacağını umuyordu. Bu olmayınca, en azından işlerin nasıl olduğunu tahmin etmeye çalıştı. Annesi şimdi yaşlı ve sağlığı bozuktu, Teresina postanede işine boğulmuştu, Grazietta'ya gelince:

> "En azından bir ay, evden de yazmadılar. Annem yazamaz, kız kardeşlerim çok meşgul; her neyse yaşamlarının nasıl olduğunu bilecek ve neler olup bittiğini hayal edebilecek kadar onlarla birlikte yaşadım. Annem her gün şikâyet eder, çünkü kimse bana yazmaz, herkes hemen bana yazacağına dair söz verir... Ertesi gün yazacaktır, fakat bir başkasının bunu gerçekten yapacağına emindir, uzun zaman iş böyle sallantıda kalır. Gülünç, biraz Çin biçimi davranış ve kendimin de tam böyle yaptığımı çok iyi anımsıyorum." (Tatiana'ya, 1 Haziran 1931)

Bazen annesine şikâyet ederdi:

> "Neden beni uzun zaman habersiz bırakıyorsunuz? Sıtmadan serilen biri bile bir iki satır yazabilir ve ben birkaç posta kartıyla da mutlu olurum. Ben de yaşlanıyorum, anlamıyor musun? Ve bununla birlikte daha huysuz ve sabırsız oluyorum. Işte kendime ne söylediğim: Hapisteki birine yazmıyorlar çünkü aldırmıyorlar, çünkü hayal güçleri yok. Senin ve evdekilerin durumuna aldırmadığınıza inanmıyorum. O zaman hayal gücünün yokluğundan olmalı. O halde hapishanede yaşamın nasıl olduğunu, mektupların nasıl önem kazandığını, nasıl günü doldurduğunu ve insanın varlığına nasıl anlam ve canlılık verdiğini canlandıramıyorsunuz demektir. Buradaki yaşamımın olumsuz yanını hiç anlatmıyorum, çünkü acınmak istemiyorum. Savaşın bir anında şansı kötü olan bir savaşçıydım, savaşçılar bilinçli olarak savaştıklarında onlara acınamaz, acımamak gerekir ve böyle yapılması da zorunludur. Genc de bu, olumsuz yanları yok demek değildir veya en azından benim için sevgili olanlar durumu daha da kötüleştirmemeye çalışmalıdır."

Ama serzeniş, annesinden çok, Teresina, Grazietta ve on bir yaşındaki Edmea'yaydı. Annesinin çoğu zaman kendisine yazacak durumda olmadığını biliyordu. Teresina'ya yazdırdığı bir mektup Gramsci'yi çok etkilemişti:

> "Teresina'ya yazdırdığın mektubu aldım. Böyle daha sık yazmalısın, senin anlayışını ve düşünceni mektupta hissettim, gerçekten senindi, Teresina'nın değil. Bana ne anımsattığını biliyor musun? Okulda birinci veya ikinci sınıftayken ödevlerimi nasıl düzelttiğini dün gibi anımsıyorum: 'Uccello'yu iki 'c' ile doğru yazmayı bir türlü beceremediğimi çok net anımsıyorum, en azından on defa bunu düzeltmiştin. Yani yazmayı bize sen öğrettiğine göre... Sen yapamayacak gibi hissettiğinde birimizin senin için yazması da hakkındı... Bizim üstümüzdeki yardımcı, şefkatli görünümünü anımsadığım kaç sahne var tahmin edemezsin. Ve düşündüğünde göreceksin ki, bütün o ruh ve ruhun ölümsüzlüğü, cennetle ve cehennemle ilgili sorunların yalnızca hep bir olayın çeşitli yorum biçimlerinden ibaret: Yani her bir fiilimiz sonsuz bir hareket içinde ve iyi ya da kötü değerleriyle babadan oğula, bir kuşaktan bir kuşağa aktarılmaktadır. Ve madem ki, bizde senden kalan anılar iyilik ve güçlülük anılarıdır ve bizi yetiştirmek için kendini harcadın, bir anne için çocuklarının kalbi demek olan tek ve gerçek cennete şimdiden girdin sayılır. Ne demek istediğimi anladın mı?"

Sardunya'dan gelen mektuplar az olmasına karşın, Gramsci akrabalarının nasıl olduğunu Moskova'dakilerden çok daha iyi biliyordu: "Teresina'nın çocuklarının daha iyi olduklarını biliyorum, bana birkaç kez yazdılar ve Teresina da bana onları anlatıyor. Böylece onlara yazabiliyorum, yazabiliyorum çünkü kendi deneylerimle yaşamlarının nasıl bir şey olabileceğini biliyorum. Fakat Delio ve Giliano için sanırım bir tür 'uçan Hollandalı' olmalıyım." Bütün çocuklara yakınlık duyuyordu, onların gelişimlerini izlemeye çalışıyor ve elinden geldiği kadar ilişki kurmaya çalışıyordu. Bir defasında Teresina'ya şöyle yazmıştı:

> "Franco çok canlı ve zeki görünüyor, sanırım şimdiden iyi konuşuyordur. Ona Sardunyaca konuşması için izin verdiğinizi ve 'düzgün konuş' diye zorlamadığınızı umarım. Edmea'ya küçükken serbestçe Sardunyaca konuşma izni vermemenin büyük hata olduğunu düşünüyorum. Zekâ gelişimini zedeledi ve imgeleminde çarpıklık yarattı. Gerçekten aynı yanlışı yapmanızı istemiyorum, lütfen kendi çocuklarınızın istedikleri bütün 'sardizm'likleri yapmalarına izin verin, doğdukları ortamda kendileri gibi büyümelerine engel olmayın."

Hücresinde çocukların fotoğraflarına bakarak saatler geçirir; Delio ve Giuliano'yla Teresina'nınkiler (Franco, Mimma ve Diddi) ve Gennero'nun kızı Edmea arasında farklılıklar, benzerlikler bulmaya çalışırdı.[1]

Çok hastaydı ve genellikle çok az uyuyordu. 1930 Ekimi'nde şöyle yazdı: "İki gece yalnızca beş saat uyudum ve dokuz gece gözümü kırpmadım, kalan günler de beş saatten az, ortalama iki buçuk saatten aza geliyor." Dahası uykusu sık sık bölünüyordu. Giovanni Lay, "Gramsci ilk kattaki hücrede kalıyordu, bütün gece boyu hapishanenin öteki bölümlerinden revire gidiş geliş bitmezdi. Trafik düştükçe Gramsci'nin rahatsızlık derecesi düşerdi, ancak titiz gardiyanlar görevli olarak kaldıklarında bu olurdu," diyor. Bazen zihinsel faaliyeti tamamıyla kururdu:

---

1 "Kız kardeşim Teresina'dan içinde oğlu Franco'nun resmi bulunan bir mektup aldım, Delio'dan birkaç ay sonra doğmuş. Birbirlerine hiç benzemediklerini düşünüyorum, oysa Delio aynı Edmea gibi. Franco'nun saçları kıvırcık değil ve sanırım koyu kahverengi, ayrıca zaten Delio çok daha yakışıklı. "Franco'nun en azından fotoğrafında bizim aileye hiç benzememesi beni şaşırttı. Sanırım Paolo'ya (Teresina'nın kocası Paulesu) veya onun sülalesi Campidanolara belki de Faslılara benziyor. Mimi'den ne haber, o kime benziyor?" "Tatiana bana Teresina'nın çocuklarının fotoğraflarını gönderdi. Gerçekten Mimi, Edmea'nın bebekliğine çok benziyor. Kalanlara gelince, çocukların hepsinin aile hatlarına sahip oluşu harika (Delio ve Giuliano'da da çok belirgin olarak bu var): Bana uzun zaman yüzleri, yıllar önce unuttuğum yüzleri anımsattılar, birden ortaya çıkarlardı. Diddi bana Sorgono'da yaşadığımız ve Teresina'yla birlikte rahibelerin anaokuluna gittiğimiz günlerdeki Teresina'yı anımsattı, yalnız Teresina gibi kıvırcık saçlı ve sarışın değil. Delio'nun son resmi Mario'yu sekiz yaşındayken görmek gibiydi; Giuliano'nun hatları da bana Nannaro'yu, hatta daha çok Alfredo Dayı'yı anımsatıyor."

"Hemen hiç uyumuyorum ve uyuşukluk hissediyorum; okumak bile zevk vermiyor. Sardunya'da dedikleri gibi, nerede öleceğini bilmeyen balık gibi hücrede aşağı yukarı yürüyorum." (20 Temmuz 1931)

"Birkaç aydır unutkanlık hastalığına tutuldum, öyle kötü baş ağrılarım var ki, mahvoldum (onları 'mutlak' baş ağrısı olarak düşünüyorum). Bunun karşılığında, kendimi kısaca zihin yeteneklerinin buharlaşması diyebileceğim bir durumda buldum. Genel bitkinlik, sersemlik, dikkat yokluğu, hafıza kaybı vb." (27 Temmuz 1931)

Bu mektubu yazdıktan yedi gün sonra, 3 Ağustos'ta bir sabah aniden kan tükürdü. Olanları Tatiana'ya oldukça sonra klinik bir rapor yazar gibi yazdı:

"Sözcüğün olağan anlamıyla bir kanama. Başka insanların anlattığı karşı konulmaz akıntı gibi değildi, soluk almamda bir hırıltı duydum, nezleli gibi, sonra öksürdüm ve ağzım kanla doldu. Öksürük öyle şiddetli değildi, birinin boğazına bir şey takılmış gibi, tek bir öksürük, kriz veya spazm değil. Saat dörde kadar sürdü ve 250, 300 grama yakın kan öksürdüm."

Biraz daha ayrıntı verdikten sonra aynı yabancı tonla son verir: "Sana gerekli bütün bilgileri verdim sanıyorum. Şunu eklemeliyim ki, beni illa da zayıf düşürmüyor, kötü psikolojik yan etkiler doğurmuyor. Görüyorsun, kaygılanmak için bir neden yok, gerçi doktorlar hep 'göreceğiz' derler." Bu aşamada gövdesinin kayıpları zihnini çok fazla etkilemiyordu, fiziksel bozuklukları biraz oldu bitti gibi kabul ediyordu.

Kişisel acılar başka bir dertti. 3 Ağustos'ta Tatiana'ya yazarken bir gece önceki kanamadan söz etmemişti. Başka bir şey onu fiziksel acıdan daha çok rahatsız ediyordu:

"İzole edilmiş olmamın beni umutsuzluğa düşürdüğünü veya bende trajik bir zihinsel durum yarattığını düşünme. Aslında yaşamak için dışardan moral desteğe hiç gereksinim duymadım, daha kötü durumlarda bile. Bugün buna daha da az ge-

reksinmem var, iradem daha da güçlendi ve çok daha gelişti. *Fark şurada, yalıtılmışlığımdan onur duyduğum yerde şimdi aleladeliği, yalnızca irade üstüne kurulmuş bir yaşamın bütün darlığını ve yavanlığını hissediyorum.*" (G.F.'nin italikleri)

Aynı mektupta işlerinden de söz ediyordu. Umudunun kırılmadığım fakat seçtiği konuları izleme zorluklarının durmadan arttığını söylüyordu. 17 Kasım 1930'da Tatinana'ya şöyle yazmıştı:

"Üç veya dört ana konuda karar kıldım, biri İtalyan aydınlarının 18. yüzyıla kadarki kozmopolit işlevleri. Bunun birçok yönü var, Rönesans, Machiavelli vb. Gerekli malzemeye bakma şansım olsaydı, bundan gerçekten ilginç bir kitap, henüz kimsenin yazmadığı bir kitap çıkardı. Kitap diyorum ama, daha çok her dönemde sorun değişeceği için, bir dizi monografinin girişi gibi olur, üstelik Roma İmparatorluğu'na kadar gitmenin zorunlu olacağını da sanmıyorum. Bu arada notlar yazıyorum, elimdeki azıcık malzemeyi okumak bana geçmişte okuduğum şeyleri anımsatıyor."

3 Ağustos günlü mektubunda araştırmalarını etkileyen zorluklara döndü:

"Artık gerçek bir çalışma programımın olmadığı ve bunun eninde sonunda böyle olacağı söylenebilir. Belirli bir dizi sorun üstüne düşünmeye kararlıydım, fakat düşüncelerimin bir noktada belgelere gereksinim göstermesi ve büyük bir kütüphanede çalışma ve yeniden değerlendirme faaliyetine bağlanması kaçınılmazdı. Bu, zamanımı harcıyorum demek değildir, ama işte, bazı konularda daha az istekliyim, en azından şimdilik... Üniversitedeki canlı bilimadamlığı alışkanlıklarımın (belki) fazla yöntem mücadeleleriyle dolu olmamdan yitirildiği söylenebilir."

Elbette Tatiana'nın yanıtı çok bekletmeyecekti: "Mükemmel bir aydınlar tarihi yazmak için, çalışılacak büyük bir kütüphaneye gereksinim olduğu doğru, fakat niçin, şu anda eksik de olsa yazmıyorsun? Daha sonra isteklerine kavuşunca tamamlarsın." (28 Ağustos 1931) Fakat Gramsci'nin hapishanedeki ça-

lışma koşullarından cesareti gerçekten çok da kırılmış değildi. 7 Eylül'de Tatiana'ya yanıt verdi:

> "Çalışmalarıma devam etmediğimi sanma, belirli bir noktaya geçemediğim için yenildiğimi de düşünme. Henüz yaratıcı gücümü yitirmedim, okuduğum her önemli şey beni düşünmeye yöneltiyor ve sordurtuyor: Bu konuda nasıl bir yazı yazabilirim? Kendimi eğlendirmek için başlangıçta ve sonda bir yarış ve ortada bir dizi karşı konulamaz tartışma hayal ediyorum, muhalifimin gözünde patlayan bir sürü sol yumruk gibi. Ama böyle sorumsuzluklar yazmıyorum tabii. Kendimi ağırbaşlı dilbilim ve felsefe derslerine veriyorum, Heine'in yazdığı türden şeyler; o kadar sıkıcıydılar ki uyuyakaldım, sonra bu da sıkıcı geldi ve tekrar uyandım."

Kitap yokluğu çalışmasına devam etme olanağı vermediğinde, zamanı, Rusça'dan çeviri yaparak geçirmeye çalışıyordu: Gogol, Turgenyev, Dostoyevski, Tolstoy ve Çehov. Fakat aydınlar üstüne çalışması öyle bir kenara koyacak kadar basit değildi. Gereksinim duyduğu kitapları beklemekten yoruldu ve başbakana resmî bir talep yazısı yazmaya karar verdi. Bunun taslağı 14. defterde bulunur:

> "Aşağıda imzası bulunan, hapishane uygulamalarıyla ve kurallarıyla tam bir uyumluluk içinde, olağan yetkilerden doğan zoraki işsizliğini, İtalyan aydın gruplarının oluşumu ve gelişimiyle ilgili bir tarih hazırlamakla kullanmayı düşünmüştür. Son zamanlarda bu işe devam etmek için üstesinden gelinemez engeller çıktğından ve bu durumlar baş edilemez olduklarından, imzacı, zatı şahanelerinden, çalışmasına devam etmesinin olanaklarının sağlanması için emirlerinizi bekler."

Daha sonra tamamlama umuduyla notlarını ve gözlemlerini yazmaya devam etti. 28. defterin (1932'de yazılmıştır) 1. ve 2. sayfalarında "İtalyan aydınlarının tarihiyle ilgili sınıflandırılmış notlar ve yargılar" başlığının altında bu çalışmanın görüş açısını ve amacını açıkça ortaya koyan bir önsöz buluyoruz:

"1- Bütün notların ve yargıların hazırlık, anımsama niteliği 2- Tek uyumlu bir kitaptan, çok ayrı ayrı yazılara dönüşebilirler 3- Henüz tartışmanın ana yönü ile ikincil gelişimler, 'metin' ve 'notlar' belirlenemedi 4- Sık sık belirsiz cümleler var, bunlara 'ilk belirlemeler 'denilebilir, bazıları bütünlüklü bir araştırmadan sonra bırakılabilir, tam tersi doğru çıkabilir 5- Konunun geniş bakış açısı ve sınırsızlığı yukardaki yargılarla yanlış yorumlanmamalı: Toparlanmış, el kitabı, her şeye biraz dokunan bir ansiklopedi canavarı oluşturmak için en küçük hevesim yok. *Ana Yazılar, Genel Giriş:* 1870'e kadar İtalyan aydınlarının gelişimi, farklı dönemler - tefrika romanlarda halk edebiyatı-folklor ve ortak duyu - edebi dil ve diyalektler sorunu - Padre Bresciani'nin nesli - Reformasyon ve Rönesans - Machiavelli - okul ve ulusal eğitim - Dünya Savaşı'na kadar İtalyan kültürüde B. Croce'nin yeri - Risorgimento ve Partito d'Aziuone, Ugo Foscolo ve ulusal retoriğin kökenleri - İtalyan tiyatrosu - Katolik eylem tarihi - Katolikler: Bütün hepsi, Cizvit ve çağdaş - devletin ekonomik-korporatif aşaması olarak Ortaçağ komünü - 18. yüzyıla kadar İtalyan aydınlarının kozmopolit işlevi - İtalya'da ulusal halkçı kültürün yokluğuna tepki: Fütüristler - tek kavrayış okulu ve ulusal kültürün örgütlenmesi için anlamının ne olabileceği - İtalyan aydınlarının niteliği olarak Lorianizm* - İtalyan Risorgimentosu'nda Jakobenizmin yokluğu - siyasal teknolog ve siyasal eylemci olarak Machiavelli - *Malzemenin yeniden düzenlenişi:* 1- Aydınlar, eğitim sorunları 2- Machiavelli 3- Önde gelen kavramlar ve kültürel konular 4- Toplumbilimle ilgili tanınmış bir yazının eleştiri ve felsefesine giriş 5- Katolik eylemin tarihi, bütün hepsi, Cizvit, çağdaş 6- Çeşitli bilim yazıları (geçmiş ve şimdiki) 7- İtalyan Risorgimentosu

(*) Lorianizm (lorianismo), Gramsci'nin belirli bir tür aydın "saçmalığına" verdiği addı, *Gli Intellettuali e l'organizzazione della cultura*'nın son bölümünde yer alır ve adını pozitivist ekonomist Achille Loria'dan (1857-1943) alır. Loria'nın tipik hayallerinden biri kapitalist düzenin sonuda çökeceği, çünkü uçakların icat edildiği, işçilerin uçak veya balonlarla işlerinden kaçacağı; ahlâk ve uygarlığın deniz yüzeyinden yükseklikle doğrudan ilişkisi bulunduğu, suçluların dağ tepelerinde hapishaneler inşa edilerek düzeltilebilecekleriydi. Gramsci bu tür kavramların şans eseri olmadığını, ulusal kültürün bir yönünü ifade ettiğini, her ülkenin kendi "Lorianizm"i bulunduğunu düşünüyordu – İng. çev.

(İtalyan Risorgimentosu'nun Omodeo çağı[2] anlamında, daha çok İtalyan yönüne bağlı kalarak) 8- Padre Bresciani'nin müritleri ve halk edebiyatı (edebiyat notları) 9- Lorianizm 10- Gazetecilik notları."

Yani Gramsci bozulan fiziksel durumuna karşın çalışmaya devam etti, karşılıklı anlayışsızlıklarla yıkılan veya bozulan ilişkilerinin büyük üzüntülerine direndi.

Belki şimdi gövdesinden çok şey istiyordu, hastalanmış ve bakılmamıştı. Sonunda yıkım geldi:

"Direnme gücümün neredeyse tamamen çökeceği noktaya geldim. Sonuç ne olur bilmiyorum. Şu son günlerde daha önce olmadığım kadar hastayım; sekiz günden fazladır gecede çeyrek saatten çok uyumadım, bazen gözlerimi hiç kapamadım. Uykusuzluk özel hastalıklar yapmıyor, fakat mevcut hastalıkları şiddetlendiriyor ve o kadar çok belayı aynı anda getiriyor ki, insan yerinde duramıyor." (29 Ağustos 1932)

Acıdan huysuzlaşmıştı. Tatiana'nın iflah olmaz "romantizm"inden kaynaklanan bazı düşüncelerine özellikle sinirleniyordu.[3] Onun Moskova'ya gitmesini istiyordu.[4] İki ayrı gelişim de sinirliliğine eklendi. Grazietta'dan annesinin ölmek üzere olduğunu, Carlo'dan hapishaneden çıkma olasılığının bulunduğunu duydu.

Bayan Peppina aylardır çok hastaydı. 7 Ekim'de Grazietta kötü haberleri yazdı: Anneleri ölme isteğini belirtmişti, umut yoktu. İki gün sonra Edmea'dan gelen mektup habere kesinlik

2 Adolfo Omodeo (1889-1946): Liberal tarihçi, 1932'de yayımlanan önemli bir Risorgimento çalışmasının yazarı.

3 "Son zamanlarda geçmişi daha sık düşünerek Julia'nın yılda bana iki üç mektup yazdığı zamanlarda oldukça basmakalıp, açık bir utangaçlık ve çaba dolu oluşunun yalnızca hastalığından kaynaklandığına emin oluyorum. Aynı zamanda senin benim hakkımda ona söylediğin bir şey de bunun nedeni olmalı, biraz onursuz bir şey ki, benden kendisine geçtiğini düşünsün. Yoksa son zamanlarda, geçmişte bana haksızlık ettiğine ilişkin kahince yargılara nasıl varsın?"

4 "Julia, Roma'da kalmaya devam ettiğine ve benden ayrılamadığın için ailene dönemediğine inanıyor. Bu doğru mu bilmiyorum veya tek neden bu mu, veya seni burada tutan neden bu mu? Eğer böyleyse bir karar vermeli ve hemen çekip gitmelisin."

kazandırdı, fakat mektubun şoku aynıydı:

> "Annemin ölecek olması ve neler olup bittiğini hiç bilmemem, onu bir daha göremeyeceğim düşüncesi beni çıldırtıyor ve aklımdan çıkmıyor. Onu enerji dolu, canlı, eski aile yaşamımızın çok hareketli anılarıyla anımsıyorum ve anlattığın durumda olduğuna inanamıyorum. Kendisinin de bizi terk etme noktasında olduğunu hissetmesini kabullenemiyorum. Bilmem ki, ona kendisini hep ne kadar çok sevdiğimi hissettirebilir misin ve yaşamımın büyük acılarından birinin, kişiliğimi en çok etkileyen şeylerden birinin onun varlığının dinlenecek bir an bulamayışı olduğunu, hiç sükun bulamadan ve kendisini düşünecek bir anı olmadan yaşayışı olduğunu anlatabilir misin?" (17 Ekim 1932)

Ayın sonunda Carlo'dan telgraf geldiğinde hâlâ bu durumdaydı: "Af kararını öğrendim, sen de varsın, lütfen varlığım gerekli mi, bildir." Gerçekten bazı af ve ceza indirimleri vardı (siyasal mahkûmları da içeriyordu), Roma yürüyüşünün 10. yıldönümünde Gramsci'nin cezası da indirilmişti fakat tahliye söz konusu değildi. Carlo'nun telgrafı onu "yedi sekiz saat" hapishane acılarının bittiğine inandırdı ve gerçeği acıyla öğrendi. Kaçma olasılıklarından da umut bulacak durumda değildi.

1932'nin başında Vatikan'la Sovyetler Birliği arasında (Sovyet temsilcileri tarihçi diplomat Platon Mikhailoviç Kerzhentsev ile Makar adlı bir diplomattı) siyasal mahkûmların değişimi için görüşmeler yapıldığını duydu. Cenova Konferansı'nın (Nisan-Mayıs 1922) başarısızlığından beri Sovyet-Vatikan ilişkileri bozulmuştu fakat karşılıklı çıkarlarıyla ilgili özel konularda anlaşma çabalarını sürdürüyorlardı. Böylelikle Papa, Mogilev Papazı Cieplak'ın 1923'te ölüme mahkûm edilmesine karşın tahliyesini sağlamıştı. Gramsci'nin de başka yüksek rütbeli papazlarla değiştirilmesi olasılığı vardı. Monsenyor Giuseppe Pizzardo (daha sonra kardinal) Vatikan Dışişleri Bakanı olarak Gramsci'yi Turi Hapishanesi'nde ziyaret etmişti. Gramsci'yle görüşemedi fakat ona kart bıraktı.[5]

---

5 Bu kart Roma'da Gramsci Enstitüsü'ndedir. Yazı şöyle: "Mns. Gieuseppe Pizzardo, Vatikan Dışişleri Bakanı" ve elyazısıyla "saygılar"

Sonra görüşmeler kesildi. Ne zaman, kimin kararıyla? Gramsci'nin Stalinist çizgiden ayrıldığı, Gennaro'nun gizleme çabasına karşın ve Lisa'nın raporundan önce (Mart 1933) duyulmuş muydu? Yoksa doğrudan Mussolini mi işe karşı çıkmıştı?

1932 Eylülü'nde, Carlo Gramsci Ghilarza'da on gün tatil yaptı, hızla zayıflayan annesini görmek istiyordu. Dönüşünde Turi'ye uğradı. Neredeyse bir haftayı küçük kasabada geçirmeye zorlanmıştı. Antonio bazı sorunları onunla tartışmak istemişti, fakat buluşmalarına güvendiği gardiyan rastlamamış, serbestçe konuşamamışlardı. Sonunda istedikleri adamın sırası geldi ve Gramsci kardeşine Vatikan'ın girişiminden, Pizzardo'nun gelişinden söz etti. Tatiana'ya kendisine haber göndermediği için kızıyordu. Ona bazı önerilerde bulunabilirdi ama Tatiana o sıralar Turi'de bulunmuyordu. Eve giderken Carlo, Roma'da Tatiana'yı görmeye gitti ve ona Antonio'yla konuşmasını anlattı. Tatiana da ona Sovyet elçilik çevrelerinden edindiği bilgileri aktardı. Litvinov Moskova'daki İtalyan elçisi yoluyla kendisi için resmen öneride bulunmuş, Mussolini kişisel olarak araya girerek öneriyi reddetmişti. Yani bu tür bir hareketle kurtuluş umudu kalmamıştı. Artık başka bir şans görünmüyordu.

Fiziksel rahatsızlığıyla acılar içinde ve tükenmiş durumdaki Gramsci, Julia'yla ilişkisini güçlendirmek, kaçamak anlamlardan kurtulmak istiyordu. Daha iyiydi ve bunalımın en kötü anı geçtiği için öyle görünüyordu. Gramsci onun ilerleyişinin çok açık olduğunu düşünüyordu: "Düşünce sürecin yine duru ve temiz hale geldi, bütün kuşkulardan, pişmanlıklardan ve belirsizliklerden kurtuldu." (1 Ağustos 1932) "Açıkça bir haftadan öbürüne büyük adımlar atıyor, tam iyileşmeye ve sağlığa doğru ilerliyorsun. (2 Ağustos 1932) 9 Ağustos'ta Tataina'ya şöyle yazıyordu:

> "Artık Julia'nın kötü durumunu atlattığını ve yeni bir yaşama başladığını söyleyebiliriz."

Fakat hastalığın verdiği zararı yok etmek için çok daha fazlasına ihtiyacı vardı. Belki çocuklarla Julia'nın İtalya'ya gelmele-

ri ilişkilerindeki eski tazeliği canlandırırdı. Antonio bunu umuyordu. Bu isteğin yankılarını Tatiana'nın Grazietta'ya yazdığı bir mektupta yakalıyoruz, 30 Kasım 1932:

> "Bir zaman önce Julia ve çocukların haberlerini aldım. Hepsi iyiler. Giuliano babasına yazmak istediğini söyledi ve fotoğrafını istedi. Çok geçmeden çocuğun babasını bilebileceğini ummalıyız, öyle değil mi? Ummaya devam edelim."

Fakat Julia gelmedi. Antonio karısının tutumunu anlama çabasından vazgeçmişti: "Ben basit, karmaşaları olmayan bir Sardunyalı'yım ve başkasının karmaşalarıyla boğuşmak beni yıpratıyor." Şimdi kendi geçmişini çözümleme eğilimində, Julia'ya karşı hatalı olduğunu düşünmeye başlamıştı; hatası bencillikti. "Başka insanları kendi mutluluk ve zevk aracı olarak gören" türden bencillik değildi bu, pek görülmeyen türden, kendi siyasal mücadele dolu yaşamıyla ilgili bir bencillikti:

> "İnsan yaşamını tek bir amaca adadı mı ve bütün enerjisiyle iradesini bunun için kullandı mı, onun kişisel değerlerinin bozulması (ağır biçimde veya ağır biçimde değilse, en azından biraz) kaçınılmaz değil midir? Bu, hep zamanında anlaşılamıyor. Fakat zamanı gelince hesap ortaya çıkıyor ve ödenmesi gerekiyor. Kendisini bencil olarak görmeleri olanaksız olan kişilerin böyle görmeye başladıkları keşfediliyor. Ve insan, hatalarının kaynağının zayıflık olduğunu anlıyor, yalnız kalmanın, ilişkiler, sevgiler, bağlantılar kurmadan yaşamanın riskini taşıyamamak zayıflığı.

Çare var mıydı? Şimdi bu eski "zayıllığın" bedelini ödemek olanaklı mıydı? Gramsci bunun yanıtının yalnızlığa dönmek olduğunu, Julia'yı serbest bırakmak olduğunu düşündü. Julia otuz altı yaşındaydı, kendisi için daha az sarsıntılı bir yaşam kurabilecek kadar gençti. Antonio planını önce 14 Kasım 1932'de Tatiana'ya açtı:

> "Anlatması zor bir konu, fakat deneyeceğim. Dinle. Bir zaman önce, uzun hapis cezalarına mahkûm bir kişiyle genç ka-

rısının bu koşullar altında evliliklerinin ahlâk olarak geçerliliği kalmadığını düşündüklerini ve kendilerine yeni bir yaşam kurmaya çalıştıklarını duydum. Duyduğuma göre bu tek taraflı olmuş. Bu konuda her nokta göz önüne alınarak değişik açılardan değerlendirilmeli. Kişisel olarak, tekrar tekrar düşündükten sonra, bunun anlaşılabilir ve doğru olduğuna inandım. Bunun basit ve doğal olduğunu, duygulara zarar vermeyeceğini ve çekişmelere yol açmayacağını söylemiyorum. Ama yine de, yapılabilir, yapılmalıysa... Neden yaşayan biri ölene kadar başkasına bağlansın? Dediğim gibi bu basit değil, gerçek bir ayrılma demektir, acılı bir yaradır ve insan buna pişmanlık dönemi de koymalıdır, karar aldıktan sonra kuşku duyabilir. Fakat en azından insan bunun geçeceğini bilmeli, yeni bir yaşam yaratılacağını bilmeli. Bunu çok ikna edici biçimde (umarım) söylüyorum, sen de Julia'ya söyleyebilirsin. Veya doğrudan benim söylememi öğütleyebilirsin. Oldukça ciddiyim. Uzun zaman üstünde düşündüm, belki de tutuklanmamın hemen sonrasından itibaren, önce şaka yapıyordum, giderek daha ciddi oldu ve anlam kazandı. Böyle bir hareket olasılığını romantik görmüyorum. Bunun akıllı bir hile, bir tür duygusal aldatmaca ('ben sana bunu öneriyorum, sen de benim büyüklüğüm karşısında etkilenecek ve reddetmek zorunda kalacaksın...') olarak görülebileceğini biliyorum. Fakat inisiyatif benden gelmeli, buna eminim... Julia'nın, artık bir kız çocuğu olmasa da, kendisine yeni bir yaşam kurabileceğine inanıyorum. Yaşamına yeni bir anlam ve yön verebilir, gerekirse kökünden. Bu, çok yakından ilişkili olduğu birçok sorunu çözer. Ben kendi Sardunyalı kabuğuma çekileyim. Acı çekmeyeceğim demiyorum. Ama geçen her gün daha katı ve uyumlu oluyorum. Dayanabilirim, alışırım... Bu konuda sen çok kararlı ve mutlak olarak tarafsız olmalısın. Dediklerime ilişkin çok sakin ve kayıtsız davranmalı, öncelikle Julia'nın yaşamını ve geleceğini düşünmelisin."

Gramsci'nin kararı ani veya karamsarlıkla alınmış bir karar değildi. Bir hafta sonra (21 Kasım) Tatiana'ya yazdı:

"Hâlâ, senin göndermiş olduğunu söylediğin, son mektubumun yanıtını bekliyorum. Fakat biraz gösterdiğin ipuçlarını sevmedim. 'Benim duygularım bu koşullarda yetersizdir' cümlesinin ne anlama geldiğini anlamıyorum. Zaten konu duygu sorunu değil, birçok etkeni bir arada değerlendirmeye çalışma sorunu, tabii duyguyla mantığı ayırmak da zor. Eğer istiyorsan duygu de, ama bu duygunun koşulları içgüdüsel tepkiler veya duygusal dürtüler değil, sorun üstüne uzun ve sakin düşünmenin sonucu."

5 Aralık'ta:

"Sevgili Tatiana, bütün kalbimle senden 14 Kasım tarihli mektubumu tartışmamanı, çözümlememeni, reddetmemeni istiyorum. Bana bir şeyin yanıtını ver: Sana yazdığım konuda Julia'yla aramda tercümanlık yapacak mısın, yapmayacak mısın? Evet veya hayır, istediğim bu. Konuya başka türlü yaklaşmaya çalışırsan çok rahatsız olacağım. Bu ameliyat gibi –veya boynunu vurmak gibi– bir iş, ancak tam olarak yerine getirilirse, bir temiz vuruş olursa doğru olur. Yoksa Çin işkencesi haline gelir. Hemen yanıt vermeni bekliyordum. Olmadı. Sabır! Ama en azından bıçağı yaranın içinde döndürmeye başlamamalısın."

30 Aralık 1932'de Bayan Peppina Ghilarza'da öldü. Ailesi, Antonio'nun bu şoka dayanamayacağını düşündü ve haberi ona söylemediler. Üç ay sonra, 3 Nisan 1933'te Antonio, Teresina'ya mektup yazıyordu:

"Unutmadan, önce anneme Paskalya için kutlama dileklerimi ilet. Bu yıl ona mutlu isim günü dilemeyi unuttum ve çok üzüldüm."

28

1933 bittiğinde, Gramsci acı dolu bir yılı geride bırakmıştı ve önündeki yıl da aynı biçimde karanlık görünüyordu. 2 Ocak 1933'te yazdığı birkaç satırla duygularını ifade etti:

> "Eski yıl benim için pek hoş anılarla dolu değil, hapishanedeki en kötü yılımdı. Yeni yıl da, şimdi olduğum yerden pek ayartıcı görünmüyor. Eğer '32 kötüyse, '33'ün de daha kötü olması gerekir. Çok yıprandım ve sürüklemek zorunda kaldığım ağırlık hep daha da ağırlaşıyor. Başvurabileceğim güçler arasındaki ilişki kurma denemelerim ve çoğaltmaya çalıştığım çabalarım daha da uygunsuz duruma geliyorlar. Gerçi moralim bozulmuş değil; tersine, iradem beni, kendimi çözümlemeye zorladığım konumum ve direncimle, gerçekliği karşı yeni dayanaklılıklara götürüyor.

Gerçek, doğru dürüst tıbbi bakım ve müdahale olmadığı için Gramsci'nin çoktan yavaş yavaş ölmeye başladığıydı. Uykusuzluğu devam ediyordu ve zaman zaman kendisini "fizikî bir denge olmadan boşluğa asılmış, bir tür baş dönmesi, bunaltı veya sarhoşluk içinde" hissediyordu. Dişleri dökülmüştü. Çok acı veren mide düzensizlikleri vardı, verem, damar sertliği ve Pott hastalığı (omurga kemiğinin erimesi) çekiyordu.

Gene de eleştiri gücü ve iradesi hâlâ yerindeydi, en azından 1933'ün başlarında işliyordu. Sanki çürüyen gövdesinden uzak duruyor gibiydiler, hastalıklardan etkilenmiyor, bütün akıcılık ve heyecanını taşıyorlardı: "Çok kötü anlar yaşadım ve fiziksel olarak çok dermansız hissettim. Ama bu zayıflığa hiç teslim olmadım ve tahmin edebildiğim kadarıyla, ilerde de olmayacağım. Zayıflık ve acı çekme konusunda daha bilinçli oldukça, kendimi daha çok koruyor ve bütün irade gücümü daha çok toparlıyorum." (30 Ocak 1933) Sonuç eziyetle dolu, "nefret edilesi" ve katlanılamaz bir yaşamdı. Fakat Gramsci ne olursa olsun yaşamak istiyordu:

> "Epey bir zamandır, neredeyse bir buçuk yıldır, sürekli felaket denebilecek koşullar altında yaşıyorum. Şimdi fizikî hastalıklarıma çok iyi karşı koyamıyorum, enerjimin yavaş yavaş yittiğini görebiliyorum. Gerçi bırakmayacağım ve son ana kadar direnmeye çalışacağım. Ne kadar uzak ve olmazmış gibi görünse de, acılarıma son verecek ve azaltacak en küçük bir şansı gözden kaçırmayacağım. En küçük şeye önem vermemek intihar demektir diye düşünüyorum. Çelişkilerle dolu bir duruma geleceğimi biliyorum, fakat bunun gibi temel şeyleri kavrayamayacak hale geleceğimi de sanmıyorum. (Tatiana'ya, 13 Şubat 1933)

Fakat Gramsci de etten ve kandan yapılmıştı, saf düşünceden değil ve bir gece kâbuslar ona saldırdılar. O zamana kadar faşist teröre karşı direnmişti, merhamet istemesi için yapılan bütün aldatmacalara karşı çıkmıştı. Fizikî acılarla tamamıyla bittiğinde ve aklı baskılar altında bozulduğunda ne olacaktı? Defterlerinden birine şöyle yazdı:

> "İnsanların şöyle dediği duyuluyor: 'Beş yıl durdu da, altı yıl niye duramadı? Bir yıl daha durabilirdi ve zirveye çıkardı.' Aslında bu, olayların arkasından akıl yürütmektir, çünkü söz konusu insan, beşinci yılında içerde ancak bir yılı kaldığını bilmez. Bunun dışında, beşinci yılındaki insan, dördüncü yılındaki insanla, üçüncü, ikinci, birinci yılındaki insanla aynı de-

ğildir. O yeni bir kişiliktir, geçen yılların moral kalıntılarını yediği, başlarken mevcut olan direnç güçlerini bitirdiği yeni biridir. İnsan yiyicilik buna tipik örnektir."

Tatiana'ya bir mektubunda bunun tam örneğini vermişti:

> "Bir geminin battığını ve birkaç kişinin küçük bir sandalla ne zaman, nerede, hangi koşullarda kurtarılacaklarını bilmeden batmaktan kurtulduklarını düşün. Doğal olarak, gemi batmadan önce hiçbiri geminin batacağını düşünmemiştir... Gene hiçbiri, geminin batması durumunda neler yapması gerektiğini hiç düşünemiştir; örnek olarak, insan yiyiciliği düşünmemiştir... Eğer daha önce onlara insan yemeyi mi, ölmeyi mi yeğleyeceklerini sormuş olsaydın, gerçekten inanarak –eğer seçme hakları varsa– ölmeyi isteyeceklerini söylerlerdi. Sonra gemi batar, küçük sandalla kurtulurlar vs. Birkaç günlük açlıktan sonra insan yiyicilik çok başka görünmeye başlar... Ve sonunda, bir noktadan sonra, oradakilerden bazıları insan yemeye başlarlar. Ama bunlar gerçekten önceki insanlar mıdır? Bu iki nokta arasında, yalnız varsayımla ilgili, akademik bir soru iken ve seçim bütün pratik acilliğiyle yaşandığında, arada geçen zaman içinde 'yapısal' bir geçiş vardır... Saf yasa veya bürokratik anlam dışında olanların eski kişiler olmadığı söylenebilir."

Gramsci, kendisinde de benzer bir mutasyonun gerçekleştiğini düşünmeye başlamıştı:

> "İnsanın kişiliği ikileşiyor: Biri süreci gözlemliyor, öteki yaşıyor. Fakat gözlemleyen kısım (bu kısım var olduğu müddetçe insanın kendisini denetleyebilme ve kendisine sahip çıkma olanağı var demektir) kendi konumunun güvensizliğini hisseder ve bir noktadan sonra artık işlev göremeyeceğini bilir. Yani artık kendini yönetme kalmayacaktır ve bütün kişilik yeni bir 'birey' tarafından, oldukça farklı dürtüleri, istekleri, düşünce biçimleri olan kişi tarafından yutulacaktır..."

Bu sözler pazartesi günü, 6 Mart 1933'te yazılmıştı. Birkaç gün önce bazı mahkûmlar, Gramsci'nin hapishane avlusunda

sendeleyerek yürüdüğünü gördüler. Tatiana da onun çok zayıflamış durumunun farkına varmıştı (o sıralar Turi'de bir pansiyonda kalıyordu). 1 Mart'ta Teresina'ya yazdı: "Sanırım onu mümkün olduğu kadar çok sık gelip görmek yaşamsal bir zorunluluk, kuşkusuz çok zor bir durumda, o kadar kötü ki, insanı korkutuyor." Annesinin öldüğünü söyleyecek cesareti yoktu ve buna zorlanmaktan korkuyordu. "Bir gün kendisinin ve kardeşlerinin başına geleni anladığında haberi nasıl karşılayacağını düşünemiyorum." Salı sabahı, 7 Mart'ta, batan gemiyle ilgili mektuptan bir gün sonra, Gramsci yataktan kalktıktan sonra yere düştü ve bir daha kalkamadı.

Kendinde değildi. İki yoldaşı hücresinde ona baktılar, sonra onlardan, Bolognalı Gustavo Trombetti ve Grosseto'dan bir işçi, ruhun ölümsüzlüğü üstüne nutuk çektiğini, konuşmasını Sardunyaca uzun tiradlarla kestiğini öğrendi. "Bütün geceyi ruhun ölümsüzlüğüyle ilgili nutuklar atarak geçirdiğim anlaşılıyor, gerçekçi ve tarihsel biçimde bizim bütün yararlı ve zorunlu eylemlerimizin, onların evrensel tarih süreciyle kişisel isteklerimiz dışında uyumunun filan ruhun ölümsüzlüğü olduğunu anlatmışım. Dinleyicilerim, Grossetolu uykusuzluktan ölen bir işçiyle, onun gibi öbür dünyaya geçtiğimi düşündüğüne emin olduğum hapishane görevlisiydi." Bu, damar sertliğinin sonucuydu. Şiddetli belirtileri birkaç gün sürdü:

> "Bir zaman kimsenin anlamadığı bir dilde konuştum. Bu muhakkak Sardunya diyalekti olmalı, birkaç gün önce, istemeden Sardunya sözcük ve deyimlerini İtalyancam'da kullandığımı fark etmiştim. Pencereler ve duvarlar insanlarla, yüzlerle dolu görünmüş, özellikle yüzlerle, fakat korkutucu değil, tersine gülen, her durumda gülen yüzlermiş bunlar. Sık sık önümde, havada akışkan kişilerin oluştuğunu, beni yatağa devirip, yumrukla yıktıklarını görüyordum. Retinam ısrarla geçmiş görünümleri koruyor ve onların üstüne mevcut olanları koyuyordu. Ses sanrıları duydum. Her gözümü kapadığımda bana 'Orada mısın?', 'Uyuyor musun?' gibi seslenenleri açıkça duyuyordum."

Yani Gramsci'nin "gözlemleyici parça"sı kaybolmamıştı hâlâ, ona olanları eleştirel biçimde izliyordu. Damar sertliği krizinin başından beri korktuğu değişikliğin olacağından, eski kişiliğinin ahlâk değerleri taşımayan yeni kişiliği tarafından, insan yiyici tarafından yok edileceğinden ürküyordu. Fakat kişiliği, gövdesinin yenilmesiyle alaşağı olmamıştı.

Tatiana onu görmeye gitti:

> "Bir noktada, Antonio beni temiz bir yer sağlamak için elinden geleni yaptığına ikna etmeye çalışırken... Oradaki gardiyan bana döndü ve 'Nino'ya ne yapılması gerektiğini söyleyeceğim,' dedi, 'Kendine yararı olacak her şeyi yaptığını söylediğine göre, şimdi hepsinin en önemlisini yapması gerekir.' Gardiyan devam ettikçe ne kadar kötü olduğumu hissedebilirsin; (onu izlemediğimi belirttikten sonra), 'Büroda neyi tartıştığımızı eniştene söyleyebilirsin, Bayan...' Sonra hiç kızmadan, beni şaşırtan sakin bir sesle Nino ona, 'Ah, evet, ama bu yeni bir şey değil, çok eski. Merhamet için başvurmak değil mi? İşte, benim için bu, bir tür intihardır. İntiharın biçimini seçmek bir sorunsa, bence en hızlısı en iyisidir. Ama bu eski hikâye,' dedi. Sonra ben kasabada hapishane görevlileri dışında herkesin bana bunu önerdiğini anlattım, bu fakir insanlara göre bunun iradesizlik olarak anlaşılmadığını, tersine duygudaşlık olduğunu söyledim... İçtenlikle, bazen Nino'nun entelektüel bir yıkımdan bu kadar korkmasının nedenini anlamıyorum...

15 Eylül 1932'de devlet başkanına, onun daha iyi bakılması için başvuruda bulundu ve muayene edilmesi için dışardan bir doktora izin verilmesini istedi. 20 Mart 1933'te Profesör Umberto Arcangeli onu hapishanede görme iznini aldı. Onun görüşüne göre Gramsci'nin sağlığında iyileşme ancak yaşadığı koşullardaki kökten bir değişikliğe, özellikle affedilmesine bağlıydı. Gramsci bunu istemeyi reddetti ve bu kısım rapordan çıkartıldı:

> "Antonio Gramsci, Pott hastalığına yakalanmıştır. Sağ akciğerin üst bölümünde tüberküloz yaraları vardır, iki kez kanama-

ya neden olmuştur, biri ciddidir ve birkaç gün süren hummaya sebebiyet vermiştir. Ayrıca damar sertliğinden hastadır, damarlarda yüksek tansiyon vardır. Birkaç kriz atlatmıştır. Birkaç gün süren, bilincini yitirmesine ve hafıza kaybına neden olan bir kriz yaşamıştır. 1932 Ekimi'nden beri yedi kilo zayıflamıştır."

Profesör Arcangeli raporunu şöyle tamamlıyor: "Gramsci bu koşullar altında uzun süre kalamaz. Bir hastane veya kliniğe aktarılmasını, koşullu özgürlük verilmeyecekse, zorunlu görüyorum." Fakat bir zaman Gramsci'nin hapishane koşullarında değişiklik olmadı.

Fiziksel baskılar onu çok rahatsız ediyordu. Sevdiklerine karşı ses tonu hep içerleyiciydi, sabırsızlaşmıştı ve kolayca kızıyordu. Fakat Tatiana ve Carlo bu patlamaların affedilmesi gerektiğini iyi biliyorlardı ve tutumlarını gevşetmediler. Julia'dan yasal olarak ayrılma planından sonra Gramsci bazen pişman olup, bazen tam ayrılık isteğiyle konuyu laçka etmişti. Hâlâ onu seviyordu, bütün kararsızlığı bundan doğuyordu. 27 Mart'ta, damar sertliği krizinden yirmi gün sonra, ona yazdı: "Uzun zamandır senden mektup ve çocuklardan bir haber alamadım. Bu arada sana birkaç kez yazdım. Tatiana'nın da mektup ve haber alamadığını sanıyorum. Lütfen bana yaz ve güvenimi tazele." Annesinden haber gelmemesi de onu meraklandırmaya başlıyordu. Sessizlik henüz onun kuşkulanması için yeteri kadar etkileyici olmamıştı, fakat kaygılanıyordu. 30 Nisan'da Teresina'ya yazdı:

"Senden, Grazietta'dan ve bütün çocuklardan iyi dilekler bildiren iki kart aldım. Annemden artık haber göndermiyorsun ve kartlarda da ondan bir şey yoktu. Lütfen bana onunla ilgili haber gönder ve Grazietta'ya da yazmasını söyle."

Birkaç hafta için Gramsci'nin durumu görece daha iyiydi ama sonra kesin düşüş devam etti. Turi'deki tıbbi özen onun rahatsızlıkları için çok yetersiz kalıyordu. İtalyan Ceza Kanunu'nun 176. maddesinden yararlanması gerekiyordu. Bu-

na göre ciddi hasta olan mahkûmlara koşullu özgürlük veriliyordu. Veya en azından, onun başvurusu olmadığına göre, daha iyi tıbbi bakım yapılabilirdi. Çoğu zaman hapishanedeki dar ranzasında yatmaya zorlanıyordu. "Yatakta gözlerimi kapatıp uzanabiliyorum ve dönen duvarları görmekten kurtuluyorum." 29 Mayıs'ta tekrar kendisi için bir tür düstur durumuna gelen Romain Rolland'ın sözlerini yazdı: Aklın kötümserliği, iradenin iyimserliği.

> "Yakın zamanlara kadar, böyle dersek, akılda kötümser ve iradede iyimser oldum. Yani durumumda iyileşme sağlayacak herhangi bir gelişme olmayacağını (yasal olarak veya sağlık olarak olsun) görmeme karşın, en azından mantıkla yöneltilen bir çabayla, sabır ve beceriyle, en küçük şeylerden en fazla yararlanmayı bilerek, bir şeyler yapmanın olanağına inandım; fizik olarak canlı kalmaya, iflahımı kesen canlılığımın korkunç elimden kaçışını engellemeye çalıştım. Artık buna inanmıyorum. Bu, vazgeçtiğim anlamına gelmiyor. Ama olası bir kurtuluş yolu da görmediğim anlamına geliyor, canlılığımı sürdürmem için hiç kaynağım olmadığı anlamına geliyor."

Bir hapishane hastanesine aktarılması için bakanlığa yaptığı başvurunun yanıtı gelmekte gecikiyordu. 15 Haziran'da Tatiana tekrar onu görmeye gitti ("Diş etlerindeki iltihaptan yüzünün şişmiş olduğunu gördüm"). Birkaç gün sonra Gramsci'nin durumunun daha da kötülediği korkusu doğrulandı. 21 Haziran'da Nilde Perilli'ye yazan Tatiana, "Nino yine kötü olduğunu, 7 Mart'taki gibi olduğunu yazıyor... Mektubunda yine Julia konusuna dönmüş, geçen Kasım gibi. Oldukça umutsuzmuş," diyordu. Sonra Moskova'dan gelen haberleri duydu: Babası 29 Mayıs'ta ölmüştü. 1 Temmuz'da Antonio'yu ziyaret ettiğinde nasıl olduğunu tahmin etmek o kadar güç değil. Canlılığı kalmamış, yalnız bir gölge ile karşılaştı. Ertesi gün ondan bir mektup aldı:

> "Kendimi korkunç yorgun hissediyorum. Her şeyden ve herkesten kesilmiş gibiyim. Dünkü buluşma yalnız bunu kanıt

> ladı. Sana bunun işkence olduğunu ve bitsin diye beklediğimi söylemeliyim. Gerçeği içtenlikle ve acımadan söylemeliyim, uygun sözcük eğer buysa. Sana veya bir başkasına söyleyecek sözüm yok. Tamamıyla bittim. Son yaşama çabam, içimdeki son yaşama vuruşu geçen Ocak'taydı. Anlamadın. Veya ben kendimi anlatamadım, yaşadığım ve içinde konuştuğum koşullardan dolayı. Şimdi yapacak bir şey yok. Bana inan, eğer yaşamında benim gibi bir deneyim geçirmek zorunda kalırsan, tek değeri olan şey zamandır, yaşam için söylenen bir başka sözcüktür o."

Şimdi inatçı olma sırası Tatiana'daydı. O da iyi değildi, o yaşta (yaklaşık elli) bu baskıları, bazı hastalıkları yaşamadan kaldırabilmesi olanaklı değildi. Turi gibi küçük bir kasaba da, yaşam sağlığı için bir şey sunmuyordu. Fakat bu mektuptan sonra da Roma'ya gidemedi. Dört gün sonra 6 Temmuz'da bir başkası geldi:

> "Sana fazladan bir mektup yazabilmek için izin istedim. Pazar günü yazdığımı şimdiye kadar almış olmalısın ve seni epey kırmıştır. Yarı çıldırdım, çok geçmeden tamamıyla delirmeyeceğime emin değilim. Senden, daha fazla dayanamadığıma inanmam istiyorum. Kafatasımdaki ve başımın arkasındaki acı beni yıkıyor. Ellerimi kullanmakta yaşadığım zorluk çok kötü, daha da kötüleşiyor; yalnız damar sertliğinden olamaz... Bugün bir hapishane müfettişi gelip beni gördü ve yakında, baktığımda, çok daha iyi olacağıma ilişkin ciddi bir güvence verdi... Müfettiş beni, bakanlığın benimle ilgili bir şeyler yapacağına ikna etmeye çalıştı. Yani bir hastaneye aktarılmamın o kadar zor bir şey olduğunu sanmıyorum. Daima olan bir şey. Bundan fazla bir şey söylemiyorum, çünkü daha fazlasını bilmiyorum: Roma ve Civitavecchia'da hastaneler olduğunu duydum ama yeri önemli değil. Bütün sorun yavaş yavaş öldüğüm bu cehennemden çıkabilmem."

Sonuç, bir hücreden ötekine aktarılması oldu. Yeni hücre yarı yarıya yer altında, nemli ve ceza blokunun yanındaydı. Ama

hiç olmazsa daha sessizdi. Gramsci'nin şimdi sürekli bir hücre arkadaşı vardı: Gustavo Trombetti. Uzun zaman çektiği dayanılmaz gürültüden sonra, bu, kendisine verilen bir ödül gibi gelmişti. Aktarıldıktan birkaç gün sonra 24 Temmuz'da Tatiana'ya yazabildi:

> "Sana söyleyebilirim sanıyorum, bu tür yargıların ne kadar yıkıcı olduklarını biliyorsun, biraz daha iyiyim. Hücrenin değiştirilmesi en azından bana biraz uyuyabilmem konusunda yardımcı oldu. Şimdi çok yorgun olduğumda bile uyutmayacak veya beni uyandıracak, huzursuz ve rahatsız edecek gürültüler yok. Henüz düzenli uyumuyorum ama *uyuyabildim* ve uyuyamadığımda da o kadar rahatsız olmuyorum."

Gene biraz çalışıp yazabilme olanağı buldu. 1 numaralı defter (değişik konularda notlar), 2 (siyasete giriş), 3 ve 22 (karışık notlar) numaralı defterler hep 1933'e aittir.

Hücre değişikliği aslında yetersiz bir önlemdi. Ciddi tedavi gerekiyordu, kat değişikliği değil. Gene de bakanlık tedavi görebileceği yere gönderilme kararını verebilene kadar uzun zaman beklemesi gerekecek, bu arada hastalıkları daha da kötüleyecekti. Hapse mahkûm olmuştu, ölüme değil. Ama cezası ölüme mahkûmiyetten daha kötü bir durum almıştı: En büyük acıları çekerek her gün biraz ölüyordu.

İçişleri Bakanlığı'nın aktarma işlemini engellediği kuşkusu çıkınca Carlo, Mussolini'ye emir vermesi için başvurdu. 23 Ağustos 1933'te Roma'ya gitti ve isteğini sundu. Mussolini'nin eline vardığına emin olmak için, Carlo mektubunu seyahatlerinde diktatöre eşlik eden ilkyardım doktoruna verdi. Gene de yanıt gecikti. Bu arada Gramsci'nin ve öteki faşizm kurbanlarının kurtarılması için Paris'te bir komite kuruldu. Komitede Romain Rolland'dan Henri Barbusse'e kadar tanınmış adlar vardı. Profesör Arcangeli'nin raporu Piero Sraffa tarafından basına verilmiş ve *L'Humanite*'de Mayıs'ta, *Soccorso rosso*'da (faşistlerin baskısına uğrayanlara yardım eden solcuların yayın organıydı) Haziran'da yayımlanmıştı. Uluslararası komuoyundaki etki dikkat çekici oldu. Bundan etkilenen faşist hükümet sonunda

biraz eğildi ve Gramsci'nin, en azından biraz tedavi görmeden ölmemesini kabul etti.

1 Eylül 1933'te İçişleri Bakanlığı'ndan Viterbo, Terni, Rieti, Frosinone ve Roma valiliklerine bir haber gitti. Deniz kıyısında olmayan, "Verem ve bazı ciddi hastalıklardan dolayı özel tedaviye gereksinim duyan, önemli bir siyasal mahkümun kalabileceği, kolay gözlenen uygun bir yer" soruluyordu.

Kritik aylar ve yılllar bu uzun gecikmeyle yitirilmişti. Gramsci'nin ilk kanaması 1931 Ağustosu'nda, ilk damar sertliği krizi 1933 Martı'ndaydı. Yeni yeri Ekim'in sonunda kararlaştırılabildi: Formia'da (Roma-Napoli yolunun yarısında Gaeta yakınında küçük bir kasaba) Dr. Giuseppe Cusumano'nun kliniği. Gramsci ücreti ödemeyi kabul ederse –günde 120 liret– ve gerekli güvenlik önlemlerinin bedellerini (pencerelere parmaklıklar vb.) verirse oraya gidebilecekti. 13 Kasım'da Carlo, Formia'ya gitti, klinikle sözleşme yaptı. Ayrılma emri Turi'ye 18'inde geldi. Gustavo Trombetti ayrılışı anımsıyor:

> "Hapishane deposundan sorumlu gardiyan eşliğinde Gramsci'nin bavulunu hazırlamaya gittik. Daha önce anlaştığımız gibi, Gramsci gardiyanı lafa tutarken ben 18 defteri başka şeylerle birlikte [gerçekte 21 taneydi] sandığa koydum. Hücreye döndüğümüzde Gramsci bütün gece uyuyamadı... Ertesi sabah 6 civarında, ortalık kararırken, silahlı muhafızlar onu almaya geldiler... Onu arabaya tırmandırdılar, yükünü yanına koydular ve vedalaştık."

Yolda Civitavecchia Hapishane Hastanesi'nde durdu. "Trende, altı yıl aynı çatıları, yüksek duvarları, acı yüzleri gördükten sonra korkunç bir duyu şokuna uğradım. Şimdi bu zaman boyunca dış dünyanın var olmaya devam ettiğini görüyordum: Çayırlar, ormanlar, sıradan insanlar, çocuk kalabalıkları, ağaçlar, bahçeler... Ama bu, yıllar sonra kendi yüzümü aynada görmenin şoku yanında bir şey değildi." Aynı günün akşamı 19 Kasım'da Civitavecchia'ya vardı. Burada birçok "politik" vardı: Terracini, Scoccimarro, Negarville, Pajetta. Fakat Gramsci'nin onları görmemesi için önlemler alınmıştı. Celes-

te Negarville, “Sadece bir yoldaş onu gördü,” diyor, “Sırf şans eseri. Gramsci'yle aynı anda hapishane doktorunu görmek istemişti ve sonradan bize Gramsci'nin çok yavaş yürüdüğünü, kötü durumda göründüğünü, yakası dönmüş uzun mahkûm elbisesine sarındığını anlattı.”

29

Formia'ya 7 Aralık 1933'te vardı. Burada bir jandarma daima odasında bekliyordu ve koridorları, klinik bahçesini neredeyse yirmi defa dolanıyordu. Emniyet gözetimi çok sıkıysa da, Gramsci en azından daha iyi tıbbi bakım altındaydı. Klinik, uzman doktorları olmayan orta halli bir yerdi, tedavi geç kalmıştı. Gene de Gramsci tedaviye karşılık veriyordu. Haftada bir kez bahçede dolaşabiliyordu. Dr. Cusumano bunun gerekli olduğunu söylemiş ve bakanlık 19 Aralık'ta izin vermişti. Tatiana ve Carlo, Noel için geldiler. Carlo, Teresina'ya şunları yazdı:

> "Noel'de bile görüş izni vermediler, zamanı Gaeta'ya giderek geçirdik. Sonraki gün sabahleyin Nino'yu bir saat gördük, öğleden sonra da birkaç saat görüşebildik... Nino'nun sağ ciğerinde yara var (bunu kendine sakla). Çok zayıflamış ve küçülmüş. Sah günü şakacılığı üstündeydi ve bizi çok iyi karşıladı. Akşamları o kadar ateşi olmuyor ve nabzı düşüyor. Kliniği hapishane ziyaretlerimden daha az acıyla terk ettim. Gerçekten biraz hafiflemiştim. Gene ümitlenmeye başladım."

Tatiana şöyle diyordu: "Yavaş yavaş eski güven ve cesaretini kazanıyor, bu nedenle fizik durumunun da tekrar iyileşebileceğini umut ediyorum. Gerçekten, bağırsak bozukluğu da-

ha iyi, daha az çaba ve acıyla sindirim sistemi çalışıyor." Gene de annesinin ölümüyle ilgili haberi verecek cesareti bulamadı. Teresina her zamanki Noel paketini hazırlamış ve göndermişti. Carlo, Noel'den sonraki gün paketi jandarmaya götürdüğünde: "Adam görsün diye paketi açıp gösterirken Nino bisküvi paketini de açtı ve 'Bunları annem yapmıştır' dedi, ben de onayladım." 14 Ocak 1934 günlü mektubunda Tatiana şöyle diyordu:

> "Doğal olarak Carlo başka bir şey diyecek cesareti bulamadı. Şimdilik ailenin kaybını bilmese daha iyi, henüz durumu iyi değil ve dikkatli tedaviye gereksinimi var. Ama ona söylemek zorunda kaldığımızda da kesinlikle sorunlar çıkacak. Bunun olabildiği kadar geciktirilebileceğini umalım ve başka bir bunalıma yol açmayacak biçimde, gerçeği anlamasını önleyecek çareleri alalım. Zaten yeteri kadar rahatsızlık geçirdi."

8 Mart 1934'te annesinin isim günü –St. Joseph günü, 19 Mart– yaklaştı, Gramsci bir buçuk yıldır annesinin ölümünü bilmiyordu. Ona yazdı:

> "Sevgili anne, geçen yıl sana isim günü kutlamasında bulunamadım, çünkü çok hastaydım. Bu yıl da atlayıp seni ne kadar sevdiğimi anımsatmamak istemedim. Tatiana, Teresina'ya benim buradaki yaşamım hakkında bilgiler veriyor, ideal olmaktan uzak ama geçen yıla göre karşılaştırılamaz derecede iyi. Uzun zaman yazmadım çünkü iyi değildim ve pek yazacak gücüm yoktu. Tatiana'nın (her pazar beni görmeye geliyor) sana haber verdiğini biliyorum. Henüz sağlığıma tam kavuşmadım, fizik ve zihin olarak tüm yeteneklerimi kazanmış değilim. Turi'de son zamanlarda gerçekten korkutucu duruma düşmüştüm ve yavaş yavaş iyileşiyorum, bazen yine kötülüyorum, gelişim çok belirsiz... Senin nasıl olduğuna ilişkin de bir şey bilmiyorum."

Formia'ya vardığından beri başka mektup yazmamıştı ve 13 Nisan'da Tatiana, Teresina'ya yazdı:

> "Nino, Julia'ya tek satır yazmadı, bana da yazmadı, yazdığı tek mektup isim gününde zavallı annesine yazdığı. Yazacak kadar kudreti yok sanıyorum ve Julia'nın ne kadar acı çektiğini tahmin edebilirsin. Bir yıl oldu tek satır almadı."

Gramsci yeni yerinde biraz iyileşmesine ve Turi'dekinden daha iyi olmasına karşın, durumu nazikliğini koruyordu. Tekrar aktarılmayı, Floransa yakınındaki sinir hastalıklarıyla ilgili Fiesole Kliniği'ne gitmeyi isteyecekti. Nisan'da bu konuda bir başvuru yapıldı. 12 Temmuz 1934'te Profesör Vittorio Puccinelli, Roma'daki Quisisiana Kliniği'nden gelip onu muayene etti. Üç gün sonra aktarma için başka bir talep hazırlandı. 22 Temmuz'da Gramsci, Tatiana'ya şunları yazdı:

> "Bu sabah sana yazmaya karar verdim; çünkü her zamankinden kötü hissediyorum. Şimdi mektuba tekrar yatakta başlıyorum. Gene uzun bir hummaya yakalandım, ateşim 39,4'e kadar çıktı. Şu anda 38,4... Lütfen Commendatore Leto ile [resmî görevli] görüşmek için elinden geleni yap, bunun hepsinden önemli olduğunu sanıyorum. Sanırım ona Fiesole'deki bu kliniğin neden özellikle seçildiğini anlatmak yararlı olur, emniyet gereksinimlerini de nasıl dikkate aldığımızı anlatabilirsin; gerçekçiyim ve sorunları görmezlikten gelmiyorum, onlarla körebe oynamıyorum... Eğer isteğimize yanıt verilmesinde gecikme olacak gibiyse, Formia içinde yer değiştirme olanağımız var mı diye sorarsın. Bugün kötü hissetmemin nedeni uyuyamamamdır. Cusumano ailesi geldi. Kafamda sürekli gidiş gelişler var, sabahın beşinde başladı, akşama kadar. Bana sürekli bitecek dediler ama gerçekten çok hastayım, en küçük gürültü beni daha da kötü ediyor."

Gerçekten yer değiştirme isteğiyle ilgili kararın çıkması da çok zaman alacaktı. Yaz sonunda durumu hâlâ 176. maddeye uyduğu için bir başka başvuruda bulundu. Bu kez hapishaneden koşullu salıverilme istedi, yeterli tıp otoritelerine görünebileceği uygun bir yerde oturma izni istedi ("özel bir klinikte kalmaktan kaçınamayacağıma göre").

Yurtdışında Gramsci'ye yardım kampanyasının çalışmaları yoğunlaştı. *Soccorso rosso*'nun Kasım sayısında: "İtalya'da Mussolini faşist ceza yasasını uygulamaktan kaçınarak Gramsci'nin ölmesini amaçlıyor. Bu yasanın hükümlerine göre Gramsci'nin çoktan serbest bırakılması gerekirdi," deniliyordu. Romain Rolland da Gramsci'nin şehit oluşunun öyküsüyle ilgili bir broşür yayımlamıştı.

1934 Ekimi'nde son talebi resmen kabul edildi. Fakat pratikte tanınan "geçici serbestlik" onun yaşamında bir değişiklik yaratmayacaktı. Gardiyan odasından alınmıştı ama binadan ve bahçeden çıkmamıştı. Kliniğin dışına çıkmasına izin veriliyordu, pencereden demirler kaldırılmıştı. Ama artık dışarı çıkacak gücü kalmamıştı. Dışarı bir iki gezi yaptı, yaya ve arabayla, Tatiana, Carlo ve acı dolu yıllarında ona hep arkadaşlık eden Piero Sraffa yanındaydı.

Durumu giderek çelişkili bir hal alıyordu: Resmen "serbestti" fakat pratikte başka yere gitmesine ve daha uzmanlaşmış bir klinikte bakılmasına izin yoktu. Böyle bir harekete Roma karşı çıkıyordu, Gramsci'nin kaçacağından kuşkulanıyorlardı. Böylece 12 Şubat 1935'te Roma polisinden Littoria polisine bir not geldi: "Tatiana Schucht, Antonio Gramsci'nin New York antifaşist örgütünce kaçırılmasının finanse edilmesi için görüşmeler yaptı." Ertesi gün dört motosikletli gardiyan Formia'ya vardı. Bu kuşku havasında Cusumano kliniğinden Fiesole'ye veya daha az korunaklı başka bir yere taşınması hükümetçe olanaksız görülüyordu. Sonuç olarak "geçici serbestlik", 1934 Ekimi'nin sonunda sağlanmış olmasına karşın, "yararlanan"ın yaşamında neredeyse hiçbir şey değiştirmemişti.

Gramsci hâlâ biraz okuyup yazmayı başarıyordu. İradesi, acıdan çılgınlığa dönüşmüş, yaşamının bu aşamasında gerçekten insanüstü bir hal almıştı. Şimdi bile, fiziğinin amansız yıpranmasına ve tüm enerjisinin tükenmesine karşı koyarak durgunluğu kabul etmiyordu; teslim olmak, ümitsizliğe kapılmak yerine, entelektüel çalışmasının son dayanakları üstünde yoğunlaşıyordu. Formia döneminde (1934-1935) Turi'de başlanmış beş defteri ve Cusumano kliniğinde oluşturulmuş on bir def-

teri tamamladı. Şimdi eski çalışmalarını gözden geçirme, düzeltme, genişletme ve notlarını yeniden yazmakla meşguldü. Bu dönemde düşüncesinin temel çerçevesi daha belirginleşti, büyük konular zinciri daha da geliştirildi. Entelektüel dürüstlük duygusu yine de ona 18. defterin ilk sayfasına (genelde 28. defterdeki malzemenin yeniden işlenmesiydi) şunları yazdırdı:

> "Öteki defterdekiler gibi bu defterdeki notlar da gözden geçirilmeden yazılmıştır ve sadece not olarak kabul edilmiştir. Hepsinin gözden geçirilmesi ve kontrol edilmesi gerekir, belirsiz cümleler, yanlış karşılaştırmalar, çelişkiler içerir. Başvurulan kaynakların yokluğunda yazıldıkları için böyle bir kontrolden sonra kökten değişikliklere uğramaları olasıdır ve o zaman burada belirtilenlerin tam tersi sonuçlar çıkabilir."

Turi'de başlanılan ve Formia'da devam edilen beş defterdir bunlar. 18. defter Buharin'in *Tarihsel Materyalizm* kitabının eleştirisini, "düşüncenin mantıksal araçları"nı, "bilimsel dillerin çevrilebilirliği"ni ve çeşitli felsefi sorunları içerir. Ayrıca Antonio Labriola, Alessandro Levi, Alessandro Chiappelli, Luciano Herr, Giovanni Gentile, Antonio Rosmini, Antonio Lovecchio, Ettore Ciccotti, Giuseppe Rensi, Corrado Barbagallo, Georges Sorel, Pierre-Joseph Proudhon, Henri de Man, G.A. Borgese üstüne notlar vardır. 29. defterde (yalnızca 24 sayfasına yazılmıştır) aydınlar tarihiyle ilgili, okulların örgütlenmesi ve kültürle ilgili eski notlar geliştirilmiştir. 30. defterin başlığı "Machiavelli'nin siyaseti üstüne kısa notlar"dır. Bunda partiler güçler ve konumlarıyla ilgili siyasal çözümlemeler, ekonomi, Sezarizm, siyasal-kültürel egemenlik, kendiliğindenlik ve toplumsal yığınlarla ilgili notlar vardı. Croce'nin felsefesiyle ilgili bütün notlar III. defterde düzenlenmiştir (Roma rakamı Gramsci'nin kendisinindir). 31. defterde yazılı iki sayfa vardır, eskiden başladığı Grimm Kardeşler'in bir peri masalının çevirisi.

Gene de Gramsci yalnız eski çalışmalarını düzeltmek ve yeniden yazmakla sınırlı kalmamıştır. Formia defterleri birçok yeni çalışmalar da içerir. Özellikle 6. defter (edebiyat eleştirile-

ri) ve 10. defter (Risorgimento üstüne notlar) böyledir. Sonlara doğru yazısı çok karışıklaşır ve gücünün azaldığını ortaya koyar. 1935 yazında Gramsci çalışmayı bırakmak zorunda kaldı, notlarının önemli bir bölümünü sistematik olarak gözden geçiremedi ve yeniden düzenleyemedi.

Resmen geçici özgürlüğünü kazandıktan on ay sonra başka kliniğe gitme izni çıktı. 2 Ağustos 1935'te Formia'dan ayrılıp Roma'da Quisisana Kliniği'ne gitti.

30

Gramsci, 26 Ağustos 1935'te Profesör Cesare Frugoni tarafından muayene edilir. Durumu kötüdür, umutsuzdur: Pott hastalığı, akciğer veremi, yüksek tansiyon, ayrıca gut hastalığı ve anjin krizleri. Gene de mücadele eder.

Julia'yı çok sık düşünmektedir. Ona yine yazar. 25 Kasım'da şöyle der: "Sana yine yazmaya başlayınca daha çok sükunet duydum." 14 Aralık'ta ona İtalya'ya gelmesini önerir:

> "İtalya'ya gelirsen her açıdan çok iyi olacağına inanıyorum. Senin sağlığın için. Çünkü sonunda burada iyileşebilirsin. Benim de sana her zamankinden çok ihtiyacım var. Bizi hep birleştiren bağları, geçen yıllarla biraz soyut ve keyfî görünseler de canlandırmaya ihtiyacım var. Sevgilim, seni daima bekledim, sen benim yaşamım için daima önemli oldun, senden hiç mektup almadığımda veya ancak tek tük yüzeysel mektuplar aldığımda ve ne diyeceğimi bilmediğim, artık benimle ilişkini kesmek istediğinden korkup sana yazmadığım zamanlarda bile böyleydi bu. Bu duruma bir son vermenin zamanı geldi sanıyorum ve eğer sen gelirsen bunu yapabiliriz; çünkü ben sana gelemem. Gerçekten bittim ve eski enerjimi kazanabileceğimi pek ummuyorum, yine de, benim için bir şeyler yapabilece-

ğine inanıyorum. Ben de, korkarım fazla değil ama, senin için belki bir şey yapabilirim... Sevgilim bu mektuba sana olan sevgimi koymaya çalışıyorum, belki yazdığım sözcüklerle ortaya çıkmıyor ama... Neyse, 1923'te de benim pek güzel söz söyleyemediğimi anımsarsın, ama sana duyduğum sevginin büyüklüğünü hissedebilirsin biliyorum, bu hiç azalmadı. Duygularım yalnızca daha güçlendiler, daha şiddetlendiler. Artık bizimle birlikte iki de oğlumuz var."

Gene, 25 Ocak'ta davetinde ısrar etti:

> "Bu kadar zamandan, bu kadar olaydan sonra, gerçekte beni etkileyen bütün bunlardan sonra, bu kadar yıl süren korkunç baskı ve sefaletten sonra seninle basitçe bir arkadaş gibi konuşabilmek, benim için çok iyi olacak... Yani her yönden buraya seyahatinin çok iyi olacağına eminim..."

Juila gelmedi. Yavaş yavaş ölüyordu. Tatiana 1936 Nisanı'nda şunları yazdı:

> "Kalbi çok zayıf, bazı yönlerden fizikî durumu daha iyi görünse de gerçekte böyle değil. Nino'nun tamamıyla umutsuz durumda olduğundan korkmaya başladım. Yıllarca çok fazla dayandı ve organizma, içine düştüğü durumdan kurtulamayacak kadar yıprandı. Birçok hayati organ kötü etkilenmiş ve pek işlev görmüyorlar."

Herkesten kopmuş görünüyordu, belki gerçekten böyleydi. Togliatti ile, başka parti önderleri veya militanları ile ilişki kurma girişiminde bulunduğuna dair bir kanıt yok. Quisisana'da görece serbestti, binanın dışında bir gözcü vardı. İsteseydi ziyaretine gelen arkadaş ve akrabaları aracılığıyla partiyle ilişki kurabilirdi; bir not, birkaç satır buna yeterdi. Böyle bir adımın işareti yok.

Gramsci yalnız Julia'yı ve uzaktaki oğullarını düşünür görünüyor. Giuliano'yu fotoğraflar dışında hiç bilmiyordu. Delio şimdi on iki yaşındaydı. Birbirlerine aralarındaki büyük uzaklığı aşarak basit sevgi diyaloğuyla yazıyorlardı:

"Sevgili Delio, benim için annene çok sıkı sarılmana teşekkür ederim; bunu her gün, her sabah yapmalısın sanırım. Daima seni düşünüyorum, böylece seni böyle yaparken tasarlayacağım ve kendi kendime 'Julia ve çocuklar şu anda beni düşünüyorlar,' diyeceğim. Sen büyük kardeşsin ama Julik'e de bunu anlatmalısın, böylece her gün 'babayla beş dakika'nız olacak. Bu düşünceye ne dersin?" (2 Aralık 1936)

Şimdi çok az enerjisi kalmıştı. Onu canlı tutan tek şey yakında hapishaneden tamamıyla kurtulacağı düşüncesiydi. Cezası 21 Nisan 1937'de bitiyordu. Sardunya'ya dönmeyi ve herkesten ayrı yaşamayı düşünüyordu. Eve bunu yazdı.

Babası bu planı öğrendiğinde coştu. Francesco Gramsci'nin kendisi de şimdi hastaydı ve yetmiş dokuz yaşındaydı. Nino'yu 1924'ten beri görmemişti. Öteki üç oğlu da evden uzaktı: Gennarro İspanya'da, Bilbao'da cumhuriyet ordusunda Franco'ya karşı savaşıyordu. Mario Afrika'da kalmıştı, Habeşistan savaşından sonra ordudan ayrılmamıştı. Carlo ise Milano'daydı. Onlardan biri yanında olmadan ölmek istemiyor gibiydi. Şimdi, Nino'nun dönüşüyle ilgili haberleri alınca yaşamına yeni bir soluk gelmişti. Neler olduğunu Edmea Gramsci anımsıyor:

"Hapis cezası bitmek üzereyken Nino Amca bize yazdı. Bizden Santu Lussurgiu'da kendisine bir oda bulmamızı istedi. Orada öğrenciliğini geçirmişti ve iklimi de uygundu. Oraya Teresina ve bir arkadaşla –Peppina Monıaldo'yla– gittim. Bir oda bulduk, çok güzel bir oda. Sonra Nino Amca'nın gelmesini bekledik, günlerce. 27 Nisan'da gelmesi gerekiyordu ve o gün onu bekledik, her an çıkabilirdi. Gün bitti, gelen olmadı. Hayal kırıklığına uğramıştık. Dedem oğlunun o gün gelmesini bekliyordu. Birbirimize yarın gelir dedik. Ertesi gün bir kadın gelip 'Nino'nun öldüğü doğru mu?' dedi. Öylece kalmıştık. 'Radyo söyledi. Ben radyodan duydum,' dedi kadın. Sonra insanlar eve gelmeye başladı, taziyelerini bildirdiler. Dedem iyi değildi, kimsenin ona durumu söyleyecek cesareti yoktu, onun için biri odasının kapısında durdu ve gelenleri içeri sokmadı. Onunla en çok ben kaldım, o zaman on yedisinde bir kızdım. Son-

ra bir an dışarı çıkıp onu yalnız bıraktım, neden bilmiyorum. Mutfaktaydım, çığlığı duydum, hepimiz koştuk, dedemin bağırdığını gördük: 'Katiller, caniler, oğlumu öldürdüler, oğlumu öldürdüler.' Bunu çok iyi anımsıyorum. 'Oğlumu öldürdüler,' deyip saçını, sakalını yoluyor, kendisine vuruyordu. Gerçekten korkunç bir sahneydi."

Nino, 27 Nisan'da sabah 04.10'da ölmüştü. Kırk altı yaşındaydı. Ertesi gün öğleden sonra yakılmaya götürüldü. Tatiana ve Carlo tabutu izleyen arabadaydılar, birdenbire Roma'yı basan bir fırtınanın içindeydiler.

Francesco Gramsci iki hafta sonra 16 Mayıs 1937'de öldü. Ölüm döşeğinde Nino'nun 10 Mayıs 1928'de, davasından hemen önce annesine yazdığı mektubu defalarca, yeniden, yeniden okudu:

"Kendi akıl huzurum için senin korkmamanı veya üzülmemeni istiyorum, ceza her ne olursa olsun. Senin, benim siyasal bir mahküm olduğumu anlamanı ve hissetmeni istiyorum. Utanılacak hiçbir şeyim yok ve utanılacak hiçbir şeyim olmayacak. Bir anlamda hapis olmayı ve mahküm edilmeyi kendim istediğimi, çünkü düşüncelerimi değiştirmediğimi, onlar için yalnız hapse girmeyip yaşamımı da vereceğimi anlamanı istiyorum. Bu nedenle huzurlu olduğumu, yaptıklarımdan üzülmediğimi anlamanı istiyorum. Sevgili annem, gerçekten şimdi seni sıkı sıkı sarmak isterdim, benim seni ne kadar sevdiğimi hissedesin, sana verdiğim bu acıyı teselli etmeyi ne kadar istediğimi anlayasın isterdim. Ama hiçbirini yapamıyorum. Yaşam böyle, çok zor, bazen oğullar onur ve şereflerini korumak istiyorlarsa, annelerine büyük acılar vermeleri gerekiyor."

*KAYNAKÇA**

GRAMSCI'NIN ESERLERİ

Mektuplar

Hapishaneden yazılan 218 mektuptan oluşan ilk derleme, Giulio Einaudi tarafından 1947'de yayımlanmıştır. Bunların hepsi eksiksiz değildi. Bazı kısımların çıkarılması, üç nedene dayanıyordu: 1- Ustica Hapishanesi'nden yazılan mektup grubu için, bugün ağır biçimde eleştirilen siyasi hesaplar yüzünden Gramsci ve Bordiga arasındaki ilişkilerin nezaketini korumak 2- Gramsci'nin hayatta olan yakınlarının kamuoyuna açıklanmasını istemedikleri özel notları çıkarmak 3- Her mektubu ana hatlarına indirgemek, önemsiz görülen tarafları kaldırmak düşüncesi. Derlemenin ve bölümlerinin eksikliğine karşın söz konusu kitapta Gramsci'nin entelektüel ve manevi portresi gayet net bir biçimde ortaya çıkmıştır; Gramsci'nin kişiliği hakkında sağlam bir çerçeve edinmek isteyen herkes tarafından bugün hâlâ okunabilir.

Mektuplardan oluşan bir başka seçki de, Editori Riuniti Yayınevi'nden 1961'de çıkmıştır. Bu seçkinin giriş bölümüne Luigi Rosso'nun 27 Nisan 1947 tarihinde Pisa'daki Scuola Normale Superiore'nin büyük amfisinde, Gramsci'nin onuncu ölüm yıldönümü dolayısıyla yaptığı ünlü konuşma da konulmuştur.

Gramsci'nin yakınları ve yazıştığı başkaları tarafından zaman içinde ortaya konan mektuplar da gazetelerde ve dergilerde yayımlandı. Giansiro Ferrata ve Niccolò Gallo, bunları -Einaudi tarafından yayımlanan mektupların bir bölümünü ve yayımlanmayan diğerlerini de katarak- Saggiatore Yayınları için toplamışlardır (*2000 pagine di Gramsci*'nin [Gramsci'nin 2000 Sayfası] ikinci cildi). Bu cilt 1964'te yayımlanmıştır, 1912-1926 döneminden 64 mektubu ve hapishaneden 268 mektubu içermektedir. Bu iki editörün kitaba koydukları açıklayıcı notlar da önemlidir.

Son olarak hapishane mektuplarının toplu seçkisi, Sergio Caprioglio ve Elsa Fubini'nin editörlüğünde Nuova Universale Einaudi'den çıkmıştır (1965). Bunlar,

(*) İtalyanca'dan çeviren: Öykü Didem Aydın

büyük ölçüde orijinalleriyle karşılaştırılmış 428 mektuptur. Editörler kitaba, mektupların muhatapları hakkında bilgiler yanında Gramsci'nin hayatındaki gelişmelere ve önemli olaylara dair doğru bir kronoloji de eklemişlerdir (Fakat Schucht ailesiyle ilgili bilgiler eksiksiz değildir). Bu eserin sonuna mektuplarda atıf yapılan kitapların ve dergilerin dizini de eklenmiştir. Gramsci hakkındaki bilgilere çok sayıda orijinal katkıda bulunan açıklayıcı not çalışması mükemmeldir.

Gramsci'nin eserleri iki büyük döneme ayrılabilir: 1914'ten 1926'ya kadar gazete ve dergilerde çıkan makaleler ve yazılar ile Hapishane Defterleri.

1914-1926 Dönemindeki Yazılar

Einaudi şimdiye dek, 1914'den 1918'e kadar *Il Grido del Popolo*'da, *La Città futura*'da ve *Avanti!'de* çıkan makaleleri (*Scritti giovanili* [*Gençlik Yazıları*], 1958); *Avanti!*'deki "Sotto la Mole" köşesindeki günlük köşe yazılarından bir seçkiyi (*Sotto la Mole*, 1960) ve haftalık *L'Ordine nuovo*'daki yazıları (*L'Ordine nuovo. 1919-1920*, 1954) yayımlamıştır. *L'Ordine nuovo*'nun bir antolojisi de, Paolo Spriano'nun örnek teşkil eden bir giriş yazısıyla birlikte, Einaudi tarafından yayımlamıştır (1965'de, *Gramsci e L'Ordine nuovo* adıyla Riuniti Yayınevi tarafından yeniden basılmıştır).

Gramsci'nin tutuklanmasından önceki döneme ait yazılar, yukarıda bahsi geçen *2000 pagine*'de çıkmıştı. Ferrata ve Gallo, Einaudi tarafından zaten yayımlanan metinlerin yanında, her gün çıkan *L'Ordine nuovo'dan*, on beş günde bir çıkan *Stato Operaio*'dan ve *L'Unita*'dan alınan 1921-1926 dönemine ait makaleleri derlemişlerdi. Saggiatore'nin antolojisi; Gramsci'nin 16 Mayıs 1925'te İtalyan parlamentosunda yaptığı konuşmayı, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'ne yazılan Ekim 1926 tarihli mektubu ve ilk kez Paris'te, 1930'un Ocak ayında *Stato Operaio*'da yayımlanan "Alcuni temi della quistione meridionale" [Güney Sorununun Bazı Konuları] adlı tamamlanmamış yazıyı da içermektedir.

2000 pagine (bundan sonra D. olarak adlandıracağız) Ferrata'nın özlü bir önsözüyle başlar ve Gramsci'nin çeşitli türden yazılarına dair açıklamalarla genişleyerek devam etmektedir. Şu sıralar Elsa Fubini de, 1921-1922 ve 1923-1926 dönemine ait yazıların bir edisyonu için çalışmaktadır.

Defterler

Gramsci'nin hapishane yıllarında otuz üç defterdeki 2848 sayfaya yazdığı notlar ve açıklamalar yeni kuşaklara bırakılan büyük bir miras olmuştur. Defterlerin ilk düzenleyicisi Felice Platone'nin, *Rinascita*'nın Nisan 1946 sayısında yazdığı gibi, orijinal 2848 sayfa yaklaşık 4000 daktilo sayfasına karşılık gelmektedir.

Tatiana Schucht defterler eline geçer geçmez her birinin ön ve arka yüzüne birer etiket yapıştırmak suretiyle bunları numaralandırdı. Ancak bu numaralandırma, defterlerin yazılış düzenini dikkate almamıştı (bu yüzden, örneğin 8 Şubat 1929 tarihinde yazılmaya başlanan ilk defter 16 numarasını taşımaktadır); bizzat Gramsci tarafından üzerine III yazılan ve "Benedetto Croce'nin Felsefesi" başlığını taşıyan defter, bilmediğimiz nedenlerden ötürü diğerleri gibi numaralandırılmamıştır.

Bari kentinin Turi Hapishanesi'nde yirmi bir defter yazılmıştır (ya da en azından yazılmaya başlanmıştır) ve bunların her yaprağında cezaevinin damgası vardır; her yaprak hapishane idaresi tarafından numaralandırılmış, kapağına ya da bi-

rinci sayfasına şu kayıt düşülmüştür: "Hapishane kimlik numarası 7047 Gramsci Antonio'ya ait olan mevcut defter, birden 'ya kadar numaralanan sayfalar ihtiva etmektedir." Zaman zaman bu cümlenin yerine basitçe "Kimlik numarası 7047, *yaprak*" denmiş ve altı hapishane müdürü tarafından imzalanmıştır. Diğer on bir defter, Tatiana Schucht'un numaralandırmasına göre 3, 5, 6, 10, 11, 12, 17, 31, 23, 25 ve 27 sayılı defterler damgasızdır ya da herhangi bir cezaevi açıklamasını içermemektedir: Dolayısıyla Gramsci'nin Formia Kliniği'ne naklinden sonra, 1934-1935 yıllarında yazılmışlardır. Gramsci, çalışmalarına 1935 yılında, artık sonsuza kadar ara verir: Berrak fikirleri, entelektüel gücü, yaşamının son aylarında onunla ilişkide bulunan herkesin tanıklık ettiği gibi sağlam kalmış ama fiziksel enerjisi tükenmiştir.

Gramsci'nin yazılarını tarihleme işi ciddi güçlükler çıkarmaktadır. Einaudi edisyonu, bunları altı cilt olarak şu düzende yayımlamıştır: *Il materialismo storico e la filosofia di Benedetto Croce* [Tarihsel Materyalizm ve Benedetto Croce Felsefesi] (1948); *Gli intellettuali e l'organizzazione della cultura* [Entelektüeller ve Kültürün Örgütlenmesi] (1949); *Note sul Machiavelli, sulla politica e sullo Stato moderno* [Machiavelli, Siyaset ve Modern Devlet Üstüne Notlar] (1949); *Letteratura e vita nazionale* [Ulusal Edebiyat ve Ulusal Hayat] (1950 - 1916'dan 1920'ye kadar *Avanti!*'de çıkmış yorumları da içermektedir) ve *Passato e presente* [Geçmiş ve Bugün] (1951). Bu altı cilt içinde, farklı yıllara ait çeşitli defterlerde bulunan temalar organik olarak gruplandırılmıştır. Gramsci'nin yazılarından bir seçki (makaleler, mektuplar, hapishane notları) Riuniti Yayınevi tarafından, Carlo Salinari ve Mario Spinelli'nin editörlüğü altında 1963'te yayımlanmıştır. *Elementi di politica* [Siyasetin Unsurları] adıyla 1964'de, Mario Spinella'nın editörlüğünde, yine Riuniti Yayınevi'nden çıkan bir derleme de vardır.

Gramsci'nin düşüncesine dair kaynakça çok geniştir. Genel bir bibliyografya eksik olmakla birlikte şu eserlere bakılabilir ve karşılaştırma yapılabilir:

G. Carbone, "Note bibliografiche", *Societa* içinde, 1, Mart 1951, s. 156-158 (Carlo Leopoldo Ottino tarafından *Concetti fondamentali nella teoria politica di Antonio Gramsci* [Antonio Gramsci'nin Siyasi Kuramının Temel Kavramları] (Milano, 1956) adlı eserinin bibliyografyasına kısmen eklenmiş ve güncellenmiştir); 1921-1926 dönemi için Stefano Merli, "Il Partito comunista italiano (1921-1926)" [İtalyan Komünist Partisi 1921-1926] (bibliyografik dizin), *Annali* içinde, dell'Istituto Giangiacomo Feltrinelli, III, 1960, s. 656-738; Romano tarafından *Antonio Gramsci* (Torino, 1965) adlı eserine eklenip düzenlenen *Note bibliografiche* ve *Lettere dal carcere* [Hapishane Mektupları] (Torino, 1965) eserinin XLVII-XLVIII sayfaları üstüne S. Caprioglio'nun kısa değinileri.

Şu monografik eserlere de işaret etmekle yetiniyoruz: Nicola Matteucci, *Antonio Gramsci e la filosofia della prassi* [Antonio Gramsci ve Praksis Felsefesi] (Milano, 1951); C. L. Ottino, *Concetti fondamentali* (*y.a.g.e.*); iki ciltlik *Studi gramsciani* [Gramsci Çalışmaları] (Roma, 1958); *La Città futura* (Milano, 1959); G. Tamburrano, *Antonio Gramsci. La vita, il pensiero, l'azione* [Antonio Gramsci, Hayatı, Düşüncesi, Eylemi] (Lacaita, Manduria 1963).

Genel Biyografiler

İlk biyografi denemesi Lucio Lombardo-Radice ve Giuseppe Carbone'ye aittir: *Vita di Antonio Gramsci* [Antonio Gramsci'nin Hayatı] (Edizioni di Cultura Sociale, Roma, 1952). Takip eden araştırmalar bu çalışmanın, önsözde yazarlar tarafından da kabul edilen, kısıtlılığını göstermiştir.

Yukarıda bahsi geçen *Antonio Gramsci*, Giuseppe Tamburrano'nun eseridir. Bu biyografi daha ziyade şematiktir; kimi yargıları da zaman zaman şiddetli tartışmalara yol açmıştır. Salvatore Francesco Romano'nun, yukarıda bahsi geçen *Antonio Gramsci* adlı kapsamlı eseri yeni bilgiler içermemekle birlikte Gramsci'nin Torino yılları hakkında tamamen kapsayıcıdır.

Domenico Zucàro, Gramsci'nin üniversite ve hapishane yıllarına dair iki önemli araştırma yapmıştır: "Antonio Gramsci all'Università di Torino 1911-1915" [Antonio Gramsci Torino Üniversitesi'nde 1911-1915], *Societa*, Aralık 1957 ve *Vita del carcere di Antonio Gramsci* [Antonio Gramsci'nin Hapishane Hayatı] (Edizioni Avanti!, Milano-Roma, 1954). Bu iki çalışma da çok yararlı ve orijinal bilgilerle aydınlatıcı eklemeler içermektedir.

Çocukluk Dönemi

Francesco Gramsci'nin tutuklandığı dönemde Sardunya'daki siyasi durum hakkında: Camillo Bellieni, *La lotta politica in Sardegna dal 1848 ai giorni nostri* [1848'den Günümüze Sardunya'da Siyasal Mücadele], *La Sardegna nel Risorgimento* içinde, tarihsel denemeler, Sassari 1962; Francesco Pais Serra, *Relazione dell'inchiesta sulle condizioni economiche e della sicurezza pubblica in Sardegna* [Sardunya'da Ekonomik Durum ve Kamu Güvenliği Hakkında Soruşturma Raporu] (1896'da meclise sunulan bu rapor, Lorenzo Del Piano tarafından Luigi Bulferetti'nin önsözüyle *Antologia storica della questione sadra* [Sardunya Sorununun Tarihsel Antolojisi] başlıklı çalışmasında kısmen yeniden basılmıştır, Padova, 1959); Alfredo Niceforo, *Delinquenza in Sardegna* [Sardunya'da Suçluluk], Enrico Ferri'nin önsözüyle, ed. Sandron, Palermo, 1897

On sekizinci yüzyılın yarısından aynı yüzyıl sonuna kadar Ghilarza hakkında: G. Casalis, *Dizionario geografico-storico-statistico-commerciale degli Stati di S. M. il Re di Sardegna*, Torino, 1833-1856, Vittorio Angius ile *Ghilarza*; Michelle Licheri, *Ghilarza*, Gallizzi, Sassari, 1900.

Gramsci'nin çocukluğu üstüne: Maria *Cutrì*, "Nella casa di Ghilarza" [Ghilarza'daki Evde], *L'Unita*, 27 Nisan 1947.

On sekizinci yüzyıl sonu ile on dokuzuncu yüzyıl başı arasındaki ekonomik kriz, çetecilik ve adadaki sosyal karışıklıklara dair: F. P. Serra, *y.a.g.e.* (Çetecilik tarihi, Del Piano'nun *La Sardegna nell'eta contemporanea* [Günümüzde Sardunya], Gallizzi, Sassari, 1964 çalışmasından alınmıştır, yararlı bir kaynaktır); Sebastiano Satta, *Intervista coi banditi Derosas, Delogu e Angius* [Çeteci Derosas, Delogu ve Angius ile Mülakat] (Gastone Chiesi'yle birlikte, Gallizzi, Sassari, 1894 - Vincenzo Soro'nun önsözüyle Nuraghe tarafından 1925'de yeniden basılmıştır); Enrico Costa, *Giovanni Tolu. Storia di un bandito sardo narrata da lui medesimo, preceduta da cenni storici sui banditi del Logudoro* [*Giovanni Tolu.* Logudoro Çetecilerine Dair Tarihsel Notlarla, Bir Sardunyalı Çetecinin Kendi Ağzından Öyküsü], Dessi, Sassari, 1897, Carlino Sole, "Felice Cavallotti e la Sardegna" [Felice Cavallotti ve Sardun-

ya], *La Sardegna nel Risorgimento* içinde bkz. *y.a.g.e.*; Camillo Bellieni, *Attilio Deffenu e il socialismo in Sardegna* [Attilio Deffenu ve Sardunya'da Sosyalizm], Il Nuraghe, Cagliari, 1925; Mario Cuisa Romagna, *Canti di Sebastiano Sata*'ya önsöz [Sebastiano Sata'nın Şarkısı], Mondadori, Milano, 1955; Luigi Nieddu, "Primi appunti per una storia del socialismo in Sardegna" [Sardunya'da Sosyalizmin Tarihine Dair İlk Notlar], *Ichnusa*, IV, 13; Alberto Bosolo, "Lo sciopero di Bugerru del 1904", *Movimento operaio*, VI, Mayıs-Haziran, 1954; Angelo Corsi, *L'azione socialista tra i minatori della Sardegna 1898-1922* [Sardunya Madencilerinin Sosyalist Eylemi], Comunita, Milano, 1959 (adadaki işçi sınıfı hareketi hakkında temel bir eser; son derece yararlı çünkü olağanüstü ilgi çekici belgeler içermektedir). Gramsci'nin çetelerle gümrük idareleri arasındaki ilişkiyi inceleyen bir yazı teklifine ilişkin olarak Togliatti'nin anlatısı "Gramsci sardo"da bulunmaktadır, *Ponte*, Sardunya özel sayısı, VII, n. 9-10, Eylül-Ekim 1951. Gramsci'nin köylü psikolojisi üzerine fikirleri *L'Ordine nuovo*'da 2 Ağustos 1919 tarihinde çıkan "İşçiler ve Köylüler" adlı makalede yer almaktadır (Einaudi'den çıkan seçkide ve Salineri ve Spinella tarafından hazırlanan antolojide bulunmaktadır). Velio Spano'nun Gramsci'nin Fiat'da çalışan işçilerle Montevecchio'da çalışan işçiler arasındaki ayrıma ilişkin olarak söyledikleri *Gramsci'de* bulunmaktadır; bu, 1937 ile 1938 arasında Fransa'da yayımlanan ve 1945'de Societa Editrice L'Unita tarafından Roma'da yeniden basılan yazıların derlemesidir (Togliatti, Amoretti, Ceresa, Farina, Grieco, Mario ve Rita Montagnana, Negarville, Parodi, Platone ve Spano'nun metinleri).

İlk Gençlik

Gramsci'nin orta öğretim ve lise çağlarında Sardunya'daki siyasal ortam konusunda: Ottone Bacaredda, *L'Ottanta-nove cagliaritano*, Valdes, Cagliari 1909; Alberto Boscolo, "I moti del 1906 in Sardegna" (bilgilerin zenginliği bakımından da çok dikkat çekici bir çalışmadır), *Studi Sardi* içinde, VIII, fasikül I-III, 1948; Angelo Corsi, *y.a.g.e.*; Michelangelo Pira, "Salvemini e il Partito Sardo d'Azione", *Rinascita Sarda* içinde, I, n. 4, 15 Ekim 1957 Renzo Laconi, "Note per una indagine gramsciana", *Rinascita Sarda*, I, n. 2, 15 Haziran 1957 Gramsci'nin Umberto Cao hakkındaki fikirlerine Velio Spano tarafından *Gramsci* eserinde işaret edilmiştir (bkz. *y.a.g.e.*)

1908-1911 arasındaki dönemde, Gramsci'nin lise yıllarında, Sardunya'da meydana gelen politik olaylar hakkında kaynakça yoktur. Cagliari'deki ve adadaki o yılların siyasal arka planını *Unione Sarda*, *Nuova Sardegna*, *Paese* ve *Voce del Popolo*'daki yazılardan çıkardım.

Yararlı bir kaynak olarak A. Cajati'nin, "Gli anni liceali di Gramsci" [Gramsci'nin Lise Yılları] adlı kısa yaztsı gösterilebilir (*Annali del Liceo classico Dettori di Cagliari* içinde, 1963). "Oppressi e oppressori" de *D.*'de yayımlanmışıır

Torino Üniversitesi'nde

Düşünce akımları, profesörler ve arkadaşlar hakkında: Palmiro Togliatti, *Gramsci*, Parenti, Firenze, 1955 (özellikle "Düşünür ve Eylem Adamı" başlıklı üçüncü bölüm, Torino Üniversitesi'nde 23 Nisan 1949'da yapılan konuşma), yine bkz. Togliatti, "Gramsci sardo", *Il Ponte*, *y.a.g.e.*); Domenico Zucàro, "Antonio Gramsci all'Università", *y.a.g.e.*; Angelo Tasca, "I primi dieci anni del Partito comunista italiano" [İtalyan Komünist Partisi'nin İlk On Yılı], *Il Mondo*, 18 Ağustos 1953 ve müteakip beş sayı); Paolo Spriano'nun mükemmel çalışması, *Torino operaia nel-*

la grande guerra (1914-1918) [Büyük Savaşta Torino İşçileri], Torino, 1960 (o yıllar hakkındaki bilgilere dikkat çekici katkılarda bulunmuştur); Marcella ve Maurizio Ferrara, *Conversando con Togliatti* [Togliatti'yle Konuşmalar], Roma, 1953; Annibale Pastore, "Gramsci tra i miei discepoli" [Öğrencilerim Arasında Gramsci], *Avanti!*, 25 Şubat 1951 ve "Eccezionale studente" [Olağanüstü Öğrenci] *Avanti!*, 3 Ocak 1962; Pastore'nin bir anlatısı Zucàro tarafından kaleme alınan ve daha önce atıflar yaptığımız yazıyla derlenmiştir. Umberto Cosmo'nun ilginç bir profili, Franco Antonicelli'nin "Un professore antifascista" [Anti-faşist Bir Profesör] yazısında *Trent'anni di storia italiana*'da yayımlanmıştır (Torino, 1961). Cosmo'nun yazdığı bir mektuba *Hapishane Mektupları*'nda geçen bir notta rastlanır (NUE, Torino, 1965). Bartoli ismi; Gramsci tarafından hapishaneden yazılan ve *Letteratura e vita nazionale'de* derlenen pek çok mektupta ve birçok notta zikredilmiştir (s. 202, 206, 207, 211).

Gramsci'nin Sardunya milliyetçiliği Togliatti tarafından "Gramsci sardo" adlı çalışmada anlatılmaktadır (bkz. *y.a.g.e.*); yine *Gramsci* adlı eserin (bkz. *y.a.g.e.*) özellikle "Gramsci, Sardunya, İtalya" başlıklı bölümünde. Macomer'de yapılan Sardunya Hareket Partisi'nin Beşinci Kongresi'ne sunulan "Köylü Enternasyoneli" bildirisi, Milano'da yayımlanan *L'Unita*'da -toplatılan sayı- ve "neredeyse tıpkıbasım olarak" *Stato operaio*'nun Nisan 1927 sayısında çıkmıştır: Aynı metin, 15 Haziran 1957 tarihli *Rinascita Sarda*'da yeniden yayımlanmıştır. Güney Sorunu hakkında Gramsci tarafından açılan tartışmalar *D.*'de bulunan "Güney Sorunu" yazısında yeniden yayımlanmıştır.

İlk Siyasal Deneyimler

Otomobil işçilerinin büyük grevleri hakkında: Paolo Spriano, *Socialismo e classe operaia a Torino dal 1892 al 1913* [1892'den 1913'e Torino'da Sosyalizm ve İşçi Sınıfı], Torino, 1958.

Sardunya'da korumacılık karşıtı mücadele hakkında: Camillo Bellieni, *Attilio Deffenu* (bkz. *y.a.g.e.*); Lorenzo Del Piano, *Attilio Deffenu e la rivista "Sardegna"*, Sassari, 1963; Michele Saba, "Antonio Gramsci e Attilio Deffenu", *Riscossa*, II, n. 17, 23 Nisan 1945.

Sardunya'da, genişletilmiş seçme haklarıyla yapılan ilk seçimleri *L'Unione Sarda*, *La nuova Sardegna* ve haftalık sosyalist dergi *Il Risveglio dell'Isola*'dan yararlanarak değerlendirdim. Seçimler hakkında büyük bir beklenti içindeki Gramsci'nin seçimler hakkındaki tahminleri *Il Risorgimento* adlı eserin, 113. sayfasında bulunuyor. Tasca'nın, Gramsci'nin 1913 seçimlerine gösterdiği tepki hakkındaki anlatıları "I primi dieci anni del Partito comunista italiano"da bulunmaktadır (bkz. *y.a.g.e.*). Aynı yerde, Torino'daki genç sosyalist hareket hakkında aydınlatıcı bilgiler de vardır.

Gobetti'nin Gramsci hakkında yazdığı portre, *Rivoluzione liberale*'de bulunmaktadır (Bologna, 1924); aynı yazı, Einaudi tarafından 1964'te Gaspare De Caro tarafından yazılan bir giriş yazısıyla birlikte yayımlanmıştır.

Gramsci, *bölgecilik karakterinden sıyrılma* zorunluluğu konusuna *Passato e presente* eserinin başındaki notta değinmiştir (bkz. *y.a.g.e.*).

Gramsci, "Güney Sorunu" makalesinde, Salvemini'nin aday adaylığı olayından bahsetmiştir. Salvemini ise bunlar hakkında daha açıklayıcı ve düzeltici bir giriş yazısını *Scritti sulla questione meridionale*'de [Güney Sorunu Üzerine Yazılar] kaleme almıştır (Torino, 1955), Tasca'nın bir mektubunu da içermektedir: Salvemini'nin bu açıklamaları kendi yazılarının toplandığı *Movimento socialista e*

questione meridionale'ye [Sosyalist Hareket ve Güney Sorunu] de alınmıştır (ed. Gaetano Arfe, Milano, 1963). Ottavio Pastore'nin bir mektubu Spriano tarafından *Torino operaia'da* yayımlanmıştır (bkz. *y.a.g.e.*). Bu vesileyle yine bkz. Tasca.

Savaşın hemen öncesinde PSI'daki iç tartışmalar konusunda, Leo Valiani'nin *Il Partito socialista italiano nel periodo dalla neutralita all'intervento* [Tarafsızlık Döneminden Müdahale Dönemine İtalyan Sosyalist Partisi] başlıklı çalışması temel kaynaktır (Milano, 1963). Yine bkz. Renzo De Felice, *Mussolini il rivoluzionario* [Devrimci Mussolini] (Torino, 1965); Montagnana'nın, genç devrimcilerin Mussolini hayranlığı konusundaki anlatısı *Ricordi di un operaio torinese*'de [Torinolu Bir İşçinin Anıları] bulunmaktadır (Roma, 1949). Enzo Santarelli'nin, "Socialismo rivoluzionario e 'mussolinismo' alia vigilia del primo conflitto europeo" [Birinci Avrupa İhtilafı Arifesinde Devrimci Sosyalizm ve Mussolinizm] (*Rivista storica del socialismo*, Mayıs-Aralık 1961) adlı makalesi yararlı bir kaynaktır. Gramsci'nin görüşü hakkında bkz. Tasca, *y.a.g.e.*; Spriano, *y.a.g.e.*; Aldo Romano, "Antonio Gramsci tra la guerra e la rivoluzione" [Savaş ve Devrim Arasında Antonio Gramsci], *Rivista storica del socialismo*, Ekim-Aralık 1958; Marcella ve Maurizio Ferrara, *y.a.g.e.*

Gramsci'nin Cosmo'ya verdiği cevap "Franche parole ad un borghese" [Bir Burjuvaya Samimi Sözler], başlığıyla Piyemonte'de çıkan *Avanti!*'nin 5 Kasım 1920 sayısında bulunmaktadır (D.'de tekrar yayımlanmıştır).

Annibale Pastore'un anlatısı, Zucàro'nun, "Antonio Gramsci all'Università" çalışmasında bulunmaktadır (*y.a.g.e.*). Marcella ve Maurizio Ferrara, Gramsci'nin üniversite yıllarında Antonio Labriola'ya ilgi duymasını sağlamışlardır. Ancak bu kabulün aksi iddia edilebilir. Gramsci'nin tüm gençlik yazılarında, Labriola'ya 1918'de yapılmış sadece bir atıf vardır (*Scritti giovanili'nin* 163 sayfasında).

Gramsci'nin formasyonu hakkında Gastone Manacorda'nın *Studi gramsciani*'deki yazısı mükemmeldir.

17 Mayıs 1955 olayları için ise bkz. Spriano, *y.a.g.e.*

Gazeteci Gramsci

Piero Gobetti, "Storia dei comunisti torinesi scritta da un liberale" [Torinolu Komünistlerin Bir Liberal Tarafından Kaleme Alınan Tarihi], (*La Rivoluzione liberale*, Nisan 1922, *Scritti politici*'de de bulunmaktadır, Einaudi, 1960); Spriano, *y.a.g.e.*; G. Trevisani, *Gramsci e il teatro italiano* [Gramsci ve İtalyan Draması] (*Studi gramsciani* içinde, *y.a.g.e.*).

Konferanslar için: Spriano, *y.a.g.e.* Rita Montagnana, *La sua grandezza e la sua semplicita* [Onun Büyüklüğü ve Onun Yalınlığı], *Gramsci, y.a.g.e.*

Battista Santià tarafından hatırlanan olay *Con Gramsci all'Ordine nuovo* [Gramsci'yle *Ordine Nuovo*'da] adlı eserinde bulunmaktadır (Roma, 1956).

Andrea Viglongo, 1952'de *La Città futura*'nın tek sayısından fotografik röprodüksiyonlarla sınırlı bir sayı yayımladı. Gramsci'nin gençlik yazısına dair hatırası hapishaneden yazdığı bir notta bulunmaktadır (*Materialismo storico e la filosofia di Benedetto Croce*, s. 199).

Ağustos 1917'de meydana gelen olaylar hakkında: Spriano yanında bkz. Ezio Avidgor, "Il movimento operaio torinese durante la prima guerra mondiale" [Birinci Dünya Savaşı Sırasında Torino İşçi Sınıfı Hareketi], *La Città futura*, Milano, 1959.

"Club di vita morale" (Gramsci'nin kurduğu tartışma hücresi) hakkında: Gramsci'nin Giuseppe Lombardo Radice'ye yazdığı mektup *Rinascita*'da bulunmaktadır (7 Mart 1964); Spriano'nun diğer yazıları *Rinascita*'nın 28 Mart 1964 tarihli sayısındadır.

Polonyalı yoldaş çevirmen Aron Wizner ile ilgili olarak: Sergio Caprioglio, "Un compagno polacco citato da Gramsci", *Rinascita*, 13 Mart 1965.

Il Grido hakkındaki Gobetti'nin eleştirisi *La Rivoluzione liberale*'de bulunmaktadır.

Savaş Sonrası

Velio Spano'nun Gramsci adını ilk kez duyması *Gramsci*'de geçmektedir (*y.a.g.e.*).

Gramsci ve Lenin Hakkında: P. Togliatti, "Gramsci e il leninismo" [Gramsci ve Leninizm], *Studi gramsciani*, *y.a.g.e.*; yine Carlo Cicerchia, "Rapporto col leninismo e il problema della rivoluzione italiana", *La Città futura*.

Gramsci'nin *L'Ordine nuovo*'nun ilk sayılarındaki polemik denemeleri *Ordine Nuovo*'da 14 ve 28 Ağustos 1920 tarihlerinde iki sayı halinde çıkan "Programma dell'Ordine nuovo"da bulunmaktadır.

L'Ordine nuovo için: Spriano'nun antolojik bir seçki sunan vazgeçilmez ve tanıtıcı yazısı, Einaudi'nin "La cultura italiana del '900 attraverso le riviste" [Dergilerle 1900'lerin İtalyan Kültürü] dizisinde bulunmaktadır. Yine Gobetti'nin "Storia dei comunisti torinesi" ve *La rivoluzione liberale*'i; Tasca, *y.a.g.e.*; Umberto Calosso, "Gramsci e 'L'Ordine nuovo'" (*Quaderni di Giustizia e Liberta*, Ağustos 1933); Felice Platone, *Antonio Gramsci e "L'Ordine nuovo"* (*Gramsci, y.a.g.e.*).

M. Montagnana, Gramsci ve hapishane görevlileri arasında geçen olayı *Ricordi di un operaio torinese*'de anlatır (*y.a.g.e.*).

1919 Ekimi'nde yapılan Bologna Sosyalist Parti Kongresi için: Franco Pedone, *Il Partito socialista italiano nei suoi congressi* [Kongreleriyle İtalyan Sosyalist Partisi], Milano 1963.

Fabrika konseyleri hareketi hakkında: Spriano, *y.a.g.e.*; Spriano, *L'Ordine nuovo*'nun antolojik derlemesindeki giriş yazısı; Spriano, *L'occupazione delle Fabbriche. Settembre 1920*, Torino, 1964; Umberto Terracini, "Gramsci e i consigli di fabbrica" [Gramsci ve Fabrika Konseyleri] (*Calendario del Popolo*, Şubat 1955); B. Santhià, *y.a.g.e.*, P. Togliatti, "Gramsci, capo della classe operaia italiana" [Gramsci, İtalyan İşçi Sınıfının Başı] (*Gramsci, y.a.g.e.*); Gaetano Arfe, *Storia dell'Avanti!*, Milano-Roma, 1956); M. Montagnana, *Ricordi di un operaio torinese* (*y.a.g.e.*); Marcela ve Maurizio Ferrara, *y.a.g.e.*

Lenin'in *Ordine nuovo*'nun programı hakkındaki eleştirisi *Sul movimento operaio italiano*'da bulunmaktadır (Roma, 1962).

Zino Zini'ye mektup *Rinascita*'dadır (25 Nisan 1964).

Livorno Bölünmesi

Lenin ve Serrati atıfları *Sul movimento operaio italiano*'dan alınmıştır (*y.a.g.e.*).

Komünist eğitim grubu için: B. Santhià, *y.a.g.e.*; Franco Feri, "La situazione interna della sezione socialista torinese nell'estate del 1920", *Rinascita*, Nisan 1958.

Gramsci-Bordiga-Serrati görüş ayrılığı için: Alberto Caracciolo, "Serrati, Bordiga e la polemica gramsciana contra il 'blanquismo' o settarismo di partito" [Serrati, Bordiga ve "Blanquizm" ya da Parti Hizipçiliğine Karşı Gramsci'nin Tartışmaları], *La Città futura*; Giansiro Ferrata, Saggio introduttivo alle *2000 pagine* (*y.a.g.e.*); P. Spriano'nun *L'Ordine nuovo*'nun antolojik derlemesindeki giriş yazısı; P Togliatti, *La formazione del gruppo dirigente del Partito comunista italiano*'daki [İtalyan Komünist Partisi'nin Yönetici Grubun Oluşumu] giriş yazısı (Roma, 1962); G. Arfe, *y.a.g.e.*, "Il discorso di Gramsci sulle 'allucinazioni particolaristiche'" [Gramsci'nin Hizipçi Halüsinasyonlara Karşı Söylemi] "Due rivoluzioni"dedir (ON, 3 Temmuz 1920).

Gramsci'nin Spa'yı ziyareti B. Santhià tarafından *Con Gramsci'de anlatılmaktadır* (*y.a.g.e.*).

Tasca'nın Gramsci'nin aday olmaması hakkındaki anlatısı "I primi dieci anni"dedir (*y.a.g.e.*).

Livorno günleri hakkında: F. Pedone, *Il Partito socialista italiano nei suoi congressi* (*y.a.g.e.*); Ottavio Pastore, "Il congresso di Livorno nei ricordi di un giornalista" (*L'Unita*, 21 Ocak 1949).

Gramsci'nin PCd'I'nın birinci merkez komitesine alınmasına karşı olan muhalefet, Togliatti tarafından bahsi geçen *La formazione del gruppo dirigente*'nin giriş yazısında anlatılmaktadır (bkz. *y.a.g.e.*, 102. sayfada, Gramsci'nin "Italyan proletaryasının çoğunluğunun uluslararası komünist proletaryadan ayrılması" konusundaki eleştirisi vardır.

Gramsci, Bordiga, Enternasyonal

Togliatti kınaması *La formazione*'dedir (*y.a.g.e.*, s. 213). Lenin'in Livorno Kongresi hakkındaki yorumu *Sul movimento*'dadır (bkz. *y.a.g.e.*, s. 223). Gramsci'nin *zaruret hal*inden bahsettiği "Contro il pessimismo" [Kötümserliğe Karşı] on beş günde bir çıkan *L'Ordine nuovo*'nun 15 Mart 1924 sayısındadır, daha sonra D.'ye de alınmıştır.

Gobetti "eylemsizlik"ten ve "duygusuz kafa ve eylem"den bahsetmektedir (*La Rivoluzione liberale*, 2 Nisan 1922).

Gramsci'nin Gardona'ya seyahati için: Sergio Caprioglio, "Un mancato incontro Gramsci-D'Annunzio a Gardone nell'aprile 1921" [1921 Nisanı'nda Gardona'da, Gramsci ve D'Annunzio Arasındaki Gerçekleşmemiş Buluşma] (*Rivista storica del socialismo*, Ocak-Ağustos 1962, n. 15-16).

Birleşik Cephe hakkındaki polemik için: Lenin'in pasajları *Sul movimento*'dadır (bkz. *y.a.g.e.*); Togliatti'nin pasajları *La formazione*'dedir (bkz. *y.a.g.e.*).

Gramsci'nin özlü ve keskin bir formül çağrısı Livorno Kongresi Raporları'ndadır, Şubat 1926'da *L'Unita* tarafından yayımlanmıştır. Roma Kongresi'nde oylanan taktik konusundaki tezlerin salt tavsiye niteliğindeki değeri Gramsci tarafından *La formazione*'de bulunan (bkz. *y.a.g.e.*; aynı yerde Rakosi hakkındaki eleştiri de vardır) 1923-1924 yıllarından mektuplarında da birçok defa kabul edilmiştir

Gramsci'nin Viyana'da bulunduğu döneme dair: Bruno Fortichiari, *Ricordo di Gramsci. 1923–Vienna*, "Questioni del movimento operaio" *Movimento Operaio*, Milano, 1958); Guido Zamis, "Gramsci a Vienna nel 1924", *Rinascita*, 28 Kasım 1964.

16 Şubat 1964 tarihli *L'Unita*'da Gramsci'nin gazeteye isim önerdiği 12 Eylül 1923 tarihli mektubu ve Leonetti'nin ilginç bir notu vardır.

Gramsci'nin İtalyan Partisi'ni, *Enternasyonal* politikası çizgisine çekmek için yaptığı çalışmaların kaynakları *La formazione*'dedir (bkz. *y.a.g.e.* Bazı mektuplar D.'ye de alınmıştır).

Gennaro Gramsci'ye 18 Aralık 1922 tarihinde Torino'da yapılan saldırıya dair: Montagnana, *y.a.g.e.* Platone'nin Gramsci'nin -Viyana'dan döndükten sonra-Roma'daki hayatına dair anlatısı *Gramsci*'de bulunmaktadır (bkz. *y.a.g.e.*); burada Velio Spano'nun *Ordine nuovo*'nun ilk gençlik grupları hakkındaki anlatıları da vardır. Yine Giuseppe Amoretti'nin *L'Unita* ve Matteotti krizi hakkında anlattıkları da burada bulunmaktadır.

"La crisi italiana" [Italyan Krizi] adlı makale Gramsci'nin Matteotti krizinden sonra merkez komiteye sunduğu raporun bir kopyasını içermektedir. Bu rapor, 17

Temmuz 1924 tarihinde *L'Unita*'da ve 21 Agustos'ta *Stato operaio*'da çıkmıştır. Makale 1 Eylül'de on beş günde bir çıkan *L'Ordine nuovo*'da yayımlanmıştır (D.'de yeniden basılmıştır).

Cagliari'deki gizli toplantıya dair: Franco Restaino, "Con Gramsci a Is Arenas", (*Rinascita sarda*); Zucàro, *Vita del carcere di Antonio Gramsci*, Milano-Roma, 1954 (Burada Valenzuola polis müdürünün raporu da yayımlanmıştır). Ghilarza'ya ziyaret hakkında: Celeste Negarville, "Gramsci maestro e capo", *Gramsci* (bkz. *y.a.g.e.*).

Diktatörlük, Tutuklanma

Tasca, *Nascita e avvento del fascismo* [Faşizmin Doğuşu ve Gelişi]; *Luigi Salvatorelli ve Giovanni Mira*, *Storia d'Italia nel periodo fascista* [Faşist Dönemin İtalyan Tarihi], Torino, 1956; Franco Catalano, *L'Italia dalla dittatura alla democrazia* [Diktatörlükten Demokrasiye İtalya], Milano, 1962.

Partinin gazetecilik okulu hakkında: R. Montagnana, "La sua grandezza e la sua semplicita" (*Gramsci*, *y.a.g.e.*).

Gramsci'nin meclisteki konuşması D.'de yayımlanmıştır.

Spano'nun notu *Gramsci* adlı eserde bulunmaktadır. Gobetti'nin önsözü 22 Nisan 1924 tarihli *La Rivoluzione liberale*'dedir.

Gramsci adlı eserde G. Farina'nın Gramsci'nin Milano'da bulunduğu döneme ait anlatısı vardır.

Gramsci ve Bibolotti'nin çocuğu: Fidia Sassano, "Ricordo di Gramsci", *Avanti!*, 29 Ocak 1961.

Lyon tezine dair: Marcela ve Maurizio Ferrara, *y.a.g.e.* Togliatti'nin tez hakkındaki eleştirisi, *Il Partito comunista italiano* eserde (Roma 1961) bulunmaktadır.

Gramsci'nin odasının aranması: Zucàro, *Vita del carcere*, *y.a.g.e.* Kitabın ekinde soruşturma tutanağının metni de bulunmaktadır.

Gramsci'nin Bolşevik Partisi'nin merkez komitesine yazdığı mektup Tasca tarafından *Problemi della rivoluzione italiana*'da yayımlanmıştır (Nisan 1928); aynı metin *Corrispondenza socialista* tarafından (1 Aralık 1958) ve Togliatti'nin cevabıyla birlikte *Rinascita* tarafından da yayımlanmıştır (30 Mayıs 1964). Yine Togliatti'nin bir açıklamasını yayımlamış olan D.'de de bulunmaktadır; Togliatti'nin bir başka açıklaması *Rinascita*'da bulunmaktadır (13 Haziran 1964).

Tutuklama hakkında: 1926 Kasımı'nda Camilla Ravera'nın Togliatti'ye yazdığı bir mektup *Rinascita*'da 5 Aralık 1964'de yayımlanmıştır. Ruggero Grieco'nun Togliatti'ye yazdığı diğer mektup da *Rinascita*'da yayımlamıştır (24 Temmuz 1965).

Hapishane

Zucàro, *y.a.g.e.*; G. Ceresa, *In carcere con Gramsci* [Gramsci'yle Hapishane'de], (*Gramsci*, *y.a.g.e.*, Gramsci tarafından hapishanede verilen dersler hakkındaki anıları da içeriyor); Athos Lisa, "Discussioni politiche con Gramsci in carcere" [Gramsci ile Hapishanedeki Tartışmalar] (*Rinascita*, 12 Aralık 1964), Lisa'nın PCdI'nın dış ilişkiler merkezi için 1933'ün başında Gramsci'nin siyasi konuşmaları hakkında yazdığı rapor: Raporu Franco Ferri sunmuştur); G. Lay, "Colloqui con Gramsci nel carcere di Turi" (Gramsci'nin yoldaşlarla zıtlıklar üzerine, *Rinascita*, 20 Şubat 1965).

G. Trombetti, Gramsci'nin Turi'den ayrılmasını Radice ve Carbone'nin ortak çalışması *Vita di Antonio Gramsci* adlı kitapta anlatmaktadır (*y.a.g.e.*). Ayrıca: "In cella con la matricola 7047" [7047 Numaralıyla Aynı Hücrede] (*Rinascita*, Eylül 1946) ve "Piantone di Gramsci nel carcere di Turi" (*Rinascita*, 1 Mayıs 1965);

G. Farina, "Gramsci come l'ho conosciuto" [Gramsci'yi Nasıl Tanıdım] -yargılamadan sonra Regina Coeli'deki günler-, *Gramsci, y.a.g.e.*; Mario Garuglieri, "Ricordo di Gramsci" (*Societa*, n. 7-8, 1946, burada birçok yanlış bilgi vardır); Aurelio Fontana, "Cinque aneddoti della vita carceraria di Antonio Gramsci" [Antonio Gramsci'nin Hapishane Yaşamı Hakkında Beş Anekdot] (*Rinascita*, Mart 1952). Gramsci'nin hapishane mektupları hakkında: Giuseppe Carbone, "I libri del carcere di Antonio Gramsci" (*Movimento operaio*, Temmuz-Ağustos 1952).

Duruşma tutanakları Zucàro tarafından *Il processone*'de toplanmıştır (Roma, 1961. Temel bir metindir.)

Gramsci tarafından mektuplarda ortaya konan biyografik olaylar için D.'*ye* (1912-1926 dönemi mektupları) ve yine *Hapishane Mektupları*'na gönderme yapıyoruz. Yayımlanmamış bazı başka mektuplar Teresina Gramsci tarafından muhafaza edilmektedir; biri Mimma Quercioli Paulesu'nun elindedir; diğer yayımlanmamış mektupları Gramsci Enstitüsü'nden yararlanarak sağladım.

DIZIN

1 Uzun yıllar Milano'da, *L'Unità*'nın reklam reklam biriminde çalışmıştır

2 20 Ekim 1965'de 81 yaşındayken, Roma'da geçirdiği bir otomobil kazasında öldü. Garbetella'daki bir eczanede kasiyerdi. Kızı Edmea, bir doktorla evlendi, Sardunya'da öğretmenlik yaptı.

3 Giuliano ve Delio, 1947 yılında İtalya'ya geldiler, Ales ve Ghilarza'yı ziyaret ettiler. Moskova'da yaşayan Giuliano, bir senfoni orkestrasında kemancı oldu; asker olan Delio ise Leningrad'ta yaşıyordu.

4 1962 yılında 75 yaşında öldü.

5 Habeşistan Savaşı'nda orduya katıldı, Kuzey Afrika'da da savaştı. Esir düşünce birkaç yıl Avustralya'daki bir toplama kampında kaldı. Avustralya'dan döndükten hemen sonra, toplama kampında kaptığı ağır bir hastalık yüzünden 1945'te, 52 yaşındayken öldü. Ardında iki çocuk bıraktı, Gianfranco ve Cesarina.

6 Ghilarza'da posta memuresiydi. Dört çocuğu vardır: Franco, doktor; Mimma, öğretmen; Diddi, öğretmen ve Marco.

7 1925-1926 arasında Roma'da bulunduktan sonra bir daha İtalya'ya dönmedi.

8 Gramsci'nin ölümünden iki yıl sonra 1939'da Roma'yı terk etti. Tüberküloz hastasıydı; 1941'de Kırgızistan'daki Frunze'de (bugün Bişkek) hayatını kaybetti.

Giuseppe Fiori

ANTONIO GRAMSCI

Bir Devrimcinin Yaşamı

Teorisyenliğiyle olduğu kadar siyasal duruşu ve mücadeleci yanıyla da en önemli Marksist düşünürlerden olan Antonio Gramsci'nin hayatını tüm yönleriyle ele alan bu kitap, Gramsci üzerine yapılmış en iyi çalışmalardan birisi. Faşist Mussolini İtalyası savcılarının "Bu beynin işlemesini yirmi yıl durdurmalıyız," dedikleri, en verimli yıllarını hapishanelerde geçirmek zorunda kalan Gramsci'nin yaşamını yakınlarıyla yaptığı görüşmelerin yanı sıra, mektupları ve yazılarıyla işleyen Fiori, sadece bir hayatı anlatmakla kalmıyor dönemin zengin bir panoramasını da sunuyor. "Aklın kötümserliği, iradenin iyimserliği" düsturunu sahiplenmiş, en özgün ve düşünceleri hiç eskimeyen devrimciyi daha iyi kavramak için mutlaka okunması gereken bir eser.

> "Çocukların fotoğraflarını aldım, beni ne kadar sevindirdiğini tahmin edersin. Gerçekten gövdeleri ve bacakları olduğunu kendi gözlerimle görmek de çok sevindiriciydi, üç yıldır yalnızca başlarını gördüğüm için kanatsız meleklere dönüştüklerini düşünüp üzülmeye başlıyordum."
>
> Bu kitabın amacı da Gramsci'nin kendi portresini tamamlamak, zaten bildiğimiz "başına" -düşün adamı ve siyasal önder- "gövde ve bacaklar" eklemek. Yani çocukluktan olgunluğa, açlık, aşk ve yavaş ölüm günlerinde, "bütün" kişiliğini oluşturan insanî etkenleri göstermek. Kitap, yakın arkadaşlarının verdiği adla "Nino" Gramsci'nin portresidir.
>
> GIUSEPPE FIORI

İLETİŞİM 1403

BİYOGRAFİ 8

